

III. SOSYAL PSİKOLOJİDE AHLAK ÇALIŞMALARI ULUSAL SEMPOZYUMU

*3RD NATIONAL SYMPOSIUM ON MORAL
STUDIES IN SOCIAL PSYCHOLOGY*

BİLDİRİ ÖZET KİTABI
RESEARCH PROCEEDINGS BOOK

22-23 Kasım 2025

November 22-23, 2025

Kısa Özetler / Abstracts (Türkçe-English)
Uzun Özetler / Extended Abstracts (Türkçe [Turkish])

Editörler / Editors

Bengi Aktar

Mehmet Karasu

Sevim Cesur

MEDİPOL
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

MEDİPOL
UNIVERSITY PRESS

Medipol Üniversitesi Yayınları / Medipol University Press: 104

Yayın Adı / Publication Title

III. Sosyal Psikolojide Ahlak Çalışmaları Ulusal Sempozyumu
Bildiri Özet Kitabı
*3rd National Symposium on Moral Studies in Social Psychology
Research Proceedings Book*

Editörler / Editors

Bengi Aktar
Mehmet Karasu
Sevim Cesur

Yayıncı / Publisher

İstanbul Medipol Üniversitesi / *İstanbul Medipol University*

Yönetim Adresi / Management Address

İstanbul Medipol Üniversitesi
Kavacak Kuzey Yerleşkesi
Kavacak Mah. Ekinciler Cad. No: 19
34810 Beykoz / İstanbul

Yayın Koordinatörleri / Publications Coordinators

Emel Murtezaoglu (Türkçe) / Bürin Yıldıztekin (*English*)

Kapak / Cover

M Pozitif

Yayın Yılı / Publication Year

2026

e-ISBN

X

İÇİNDEKİLER

1. ÖN SÖZ	8
2. KURULLAR	9
3. BİLDİRİLER	11
3.1 Birinci Oturum	
Çocuk ve Ergenlerde Ahlak Çalışmaları	15
3.1.1 Betimleyici ve Buyruksal Normların Ergenlerin Zorbalıkla İlgili Bilişleri Üzerindeki Etkisi: Kolektif Ahlaki Çözülmenin Düzenleyici Rolü <i>The Effects of Descriptive and Injunctive Norms on Adolescents' Bullying-Related Cognitions: The Moderating Role of Collective Moral Disengagement</i>	16
3.1.2 Aile İçi İlişki Motivasyonlarının Çocukların Haksızlıktan Kaçınma Davranışına Etkisi <i>The Effect of Family Relationship Motivations on Children's Inequity Avoidance Behavior</i>	23
3.1.3 İsraf mı Önemli Eşitlik mi Yoksa İhtiyaçlar mı? Adil Tercihlerde Çocuklar için Sosyoekonomik Düzey ve İsrafın Etkisi <i>What Matters More: Waste, Equality, or Needs? The Influence of Socioeconomic Status and Resource Waste on Children's Fairness Decisions</i>	29
3.2 İkinci Oturum	
Ahlaki Karar Verme	35
3.2.1 Metaetik İnançlar ve Prososyal Davranış: Boylamsal Bir İnceleme <i>Metaethical Beliefs and Prosocial Behavior: A Longitudinal Investigation</i>	36
3.2.2 Faydacılığın Farklı Yönleri: Oxford Faydacılık Ölçeği ve CNI Modelin Eleştirel Bir İnceleme <i>Partial Visions of Utilitarianism: A Critical Examination of the OUS and CNI Frameworks</i>	41

3.2.3 Adil ve Öfkeli: Ekonomik Pazarlıklarda Ahlaki Öfkenin Kişiler Arası Etkileri <i>The Fair and the Furious: Interpersonal Effects of Moral Anger in Economic Bargaining</i>	47
3.2.4 Ahlaki Gerçekçilik Karşıtlığı ve Ahlaki Hoşgörü Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme <i>An Inquiry About the Relationship Between Moral Anti-Realism and Moral Leniency</i>	53
3.3 Üçüncü Oturum Ahlak Psikolojisinde Ölçüm Araçları	55
3.3.1 Kalıpyargı İçeriği Ölçeği'ni Ahlak Boyutuyla Geniştirmek <i>Expanding the Stereotype Content Scale with a Moral Dimension</i>	56
3.3.2 Revize Edilmiş Güzelliğe Duyarlılık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlama Çalışması <i>Adaptation Study of the Engagement with Beauty Scale-Revised into Turkish</i>	62
3.3.3 Algılanan Ahlaki Faillik Ölçeği: Yapay Zekâ Bağlamında Türkçeye Uyarlama Çalışması <i>Perceived Moral Agency Scale: A Turkish Adaptation Study in the Context of Artificial Intelligence</i>	68
3.4 Dördüncü Oturum Empati, Özgecilik ve Ahlak	75
3.4.1 Anne Sütü Paylaşımının Ardındaki Ahlaki Motivasyonlar: Kentli Kadın Deneyimlerine Dair Bir İnceleme <i>Moral Motivations Behind Breast Milk Sharing: An Examination of Urban Women's Experiences</i>	76
3.4.2 Görsel İmgeleme Kapasitesi ile Ahlaki Yargılar Arasındaki İlişkide Afektif Empatinin Aracı Rolü <i>The Mediating Role of Affective Empathy in the Relationship Between Visual Imagery Capacity and Moral Judgment</i>	82
3.4.3 Özgecilik ve Zenofobi İlişkisinde Bilişsel Kapalılık İhtiyacının Aracılık Rolü <i>The Mediating Role of Need for Cognitive Closure in the Relationship Between Altruism and Xenophobia</i>	87

3.5 Beşinci Oturum

Duygular ve Ahlak Psikolojisi 93

3.5.1 Huşu Ahlakı Şekillendirir mi? Ahlakı Temeller Perspektifinden

Kanıtlar

Does Awe Shape Morality? Evidence from a Moral Foundations Perspective.....94

3.5.2 Huşunun Ön Yargı Üzerindeki Etkisi ve Sosyal Baskınlık

Yöneliminin Düzenleyici Rolü

The Effect of Awe on Prejudice and the Moderating Role of Social Dominance

Orientation.....99

3.5.3 Ahlakı İkilemlerde Yakınlık ve Duygusal Değerin Etkileşimi

The Interaction of Proximity and Emotional Value in Moral Dilemmas.....105

3.5.4 Güzellikten Etkilenme, Yükselme Deneyimi ve Ahlakı Atıf

Arasındaki İlişkiler: Aforizmalar Üzerinden Bir İnceleme

Relationships Between Engagement with Beauty, Elevation Experience, and

Moral Attribution: A Study Through Aphorisms.....107

3.6 Altıncı Oturum

Gruplar Arası İlişkiler ve Ahlak Psikolojisi..... 113

3.6.1 Göçmen Karşıtı Tutumları Azaltmaya Yönelik Müdahale:

Birleşik Krallık ve Türkiye’den Kanıtlar

Intervention to Mitigate Anti-Immigrant Attitudes:

Evidence from the UK and Türkiye.....114

3.6.2 Sosyal Mesafede Ahlakı Yargılar: Niyetlilik ve Duygular

Moral Judgments Across Distance: Intentionality and Emotion.....120

3.6.3 Sosyal Mesafe Kurgu Seviyesinin Ahlakı Temel İhlallerinde

Kullanılan Ahlakı Kayıtsızlık Mekanizmaları Üzerine Etkisi

The Effect of Social Distance as a Construal Level on the Moral Disengagement

Mechanisms Used in Moral Foundation Violations.....126

3.6.4 Ergenlerin Suriyeli Akranlarının Dışlanmasına Karşı Doğrudan ve

Dolaylı Tepkileri: Algılanan Benzerlik, Adalet Duyarlılığı ve

Akran Normlarının Rolü

Adolescents’ Direct and Indirect Responses to Syrian Peer Exclusion: The Roles

of Perceived Similarity, Justice Sensitivity, and Peer Norms.....131

3.7 Yedinci Oturum

İş Bağlamı ve Ahlak Psikolojisi..... 137

3.7.1 Okul Yöneticilerinin Etik ve Ahlak Kavramlarına Bakış

Açıllarının Değerlendirilmesi

Evaluation of School Administrators’ Perspectives on Ethics and

Moral Concepts.....138

3.7.2 Akademide İşe Yabancılaşma: İlişki Düzenleme Kuramı Çerçevesinde Nitel Bir İnceleme <i>Work Alienation in Academia: A Qualitative Study Within the Framework of</i> <i>Relationship Regulation Theory</i>	140
--	-----

3.8 Sekizinci Oturum

Çevre, Türcülük ve Ahlak	147
---------------------------------------	-----

3.8.1 Akıl, Duyum ve Zararlılık: Hayvanlara Yönelik Ahlaki İlginin Belirleyicileri <i>Agency, Patiency, and Harmfulness: Determinants of Moral Concern</i> <i>for Animals</i>	148
--	-----

3.8.2 İklim Değişikliği Mücadelesi Çalışmalarında Ahlakın Rolünün Sosyal Psikoloji Bakış Açısıyla İncelenmesi <i>Examining the Role of Morality in Studies on Combating Climate</i> <i>Change from a Social Psychological Perspective</i>	154
--	-----

3.8.3 Bilim, İktidar ve Türcülük: Layka'nın Uzaya Gönderilişinin Ahlaki Eleştirisi <i>Science, Power, and Speciesism: A Moral Critique of Laika's</i> <i>Launch into Space</i>	160
---	-----

3.8.4 Ahlaki Temeller Kuramı Çerçevesinde Et Tüketimi ve Kadın Bedeni Temsilleri <i>Meat Consumption and Representations of the Female Body Within the</i> <i>Framework of Moral Foundations Theory</i>	162
--	-----

3.9 Dokuzuncu Oturum

Dindarlık ve Ahlak Psikolojisi	167
---	-----

3.9.1 Dindar ve Dindar Olmayan Bireylerde Ahlaki Niyet-Davranış Boşluğu <i>The Moral Intention-Behavior Gap Across Religious and Non-Religious</i> <i>Individuals</i>	168
--	-----

3.9.2 Tanrısal Düzen ve İnsan Adaleti: Dinî Kimlik ve Çağrışımların Üçüncü Taraf Cezalandırmaya Etkisi <i>Divine Order and Human Justice: The Effect of Religious Identity and Primes on</i> <i>Third-Party Punishment</i>	173
---	-----

3.9.3 Dinî İnanç ve Seküler Otorite Çağrışımlarının Prososyal Davranış Üzerindeki Etkisi <i>The Impact of Religious and Secular Authority Priming on Prosociality</i>	178
---	-----

3.9.4 Anonim Etkileşimlerde Dinî Grup Yanlılığı <i>Religious Group Bias in Anonymous Interactions</i>	184
---	-----

3.10 Onuncu Oturum

Ahlaki Sorumluluk	189
3.10.1 İnsana Yakışan Neydi? Kartalkaya Otel Yangını Bağlamında Ahlaki Sorumluluğun İhlaline ve Ahlaki Müeyyideye Dair Yorumlar <i>What Was the Right Thing to Do? Reflections on the Violation of Moral Responsibility and Moral Sanctions in the Kartalkaya Hotel Fire</i>	190
3.10.2 Ahlaki İhlal Anlatılarında İçsel Diyaloglar: Failin Zihnindeki Sesler ve Konumlandırmalar <i>Inner Dialogues in Moral Violation Narratives: Voices and Positionings of the Moral Agent</i>	195
3.10.3 Kahramanlık Algısının Nitel Analizi: Farklı Yaş Gruplarına Yönelik Bir Çalışma <i>A Qualitative Analysis of Perception of Heroism: A Study Across Different Age Groups</i>	201
3.10.4 Eleştirel Bilinç ve Gençlerin Sivil Katılımı: Öz-Yeterlik ve Medya Kullanımının Aracılık Rollerini <i>Critical Consciousness and Youth Civic Engagement: The Mediating Roles of Self-Efficacy and Media Use</i>	206

3.11 On Birinci Oturum

Kültürel ve Teorik Yaklaşımlar	213
3.11.1 Ahlak Psikolojisinin Geleceği: Çift Kalıtım Kuramı ile Çok Düzeyle Birleştirici Yaklaşım <i>The Future of Moral Psychology: A Multilevel Integrative Approach with Dual Inheritance Theory</i>	214
3.11.2 Ahlakın Sosyal Temsilleri: Türkiye Bağlamında Bir İnceleme <i>Social Representations of Morality: A Study in the Turkish Context</i>	219
3.11.3 Babil'den Avrupa'ya: Hammurabi Kanunları ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İş Birliği Olarak Ahlak Teorisi Bağlamında Analizi <i>From Babylon to Europe: An Analysis of the Code of Hammurabi and the European Convention on Human Rights in the Context of Morality as Cooperation Theory</i>	225
3.11.4 Türkiye'de Demokrasinin Ahlaki Temelleri: İkincil Nitel Analiz Yoluyla Ahlakın İzleri <i>Moral Foundations of Democracy in Türkiye: Traces of Morality Through Secondary Qualitative Analysis</i>	230
3.11.5 Kurumsal Sessizlik ve Ahlaki Sorumluluk: Kötü Muamelenin Sürekliliğinde Düzenin Haklılaştırılması <i>Organizational Silence and Moral Responsibility: System Justification in the Continuity of Mistreatment</i>	236

ÖN SÖZ

Sosyal Psikolojide Ahlak Çalışmaları Ulusal Sempozyumu'nun üçüncüsü, 22-23 Kasım tarihlerinde İstanbul Üniversitesi İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir.

40'tan fazla bilimsel çalışmanın yer aldığı sempozyum, sosyal psikolojide ahlak alanına ilişkin güncel kuramsal ve ampirik araştırmaları bir araya getirmiş; disiplinler arası etkileşime ve verimli akademik tartışmalara zemin hazırlamıştır.

Etkinlik kapsamında ayrıca değerli araştırmacılar Paul Conway ve Mohammed Atari söyleşileriyle katkı sunmuş, ahlak psikolojisinin güncel yönelimlerine ilişkin perspektiflerini katılımcılarla paylaşmıştır.

Elinizdeki özet bildiri kitabının, sosyal psikolojide ahlak çalışmalarının hem nicelik hem de nitelik bakımından gelişimine katkı sağlamasını temenni eder; sempozyuma katkı sunan tüm araştırmacılara ve katılımcılara teşekkür ederiz.

KURULLAR

Sempozyum Başkanı

Prof. Dr. Sevim Cesur, İstanbul Üniversitesi

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Sevim Cesur, İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Büşra Eylem Aktaş, İstanbul Medipol Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Karasu, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sercan Balım, Bursa Teknik Üniversitesi

Doktora Öğrencisi Bengi Aktar, İstanbul Üniversitesi

Doktora Öğrencisi Kevser Bereket, İstanbul Üniversitesi

Arş. Gör. Fatih Köseoğlu, İstanbul Üniversitesi

Arş. Gör. Furkan Erdoğan, İstanbul Üniversitesi

Arş. Gör. Saliha Özkanlı Haşlama, İstanbul Üniversitesi

Sempozyum Bilim Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Diane Sunar, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Harma, Akureyri Üniversitesi

Prof. Dr. Serap Akgün, Bursa Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Sevim Cesur, İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Arzu Karakulak, MEF Üniversitesi

Doç. Dr. Beyza Tepe, MEF Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan Arslantürk, Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Gözde Kırıl Uçar, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Meral Gezici Yalçın, Bielefeld Üniversitesi

Doç. Dr. Onurcan Yılmaz, Kadir Has Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bilge Yalçındağ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emine Yücel, Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Galip Bahçekapılı, İstanbul Medipol Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Ekici, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Melike Acar, MEF Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Şükrü Aydın, Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nur Okutan, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Seda Erzi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Tolga Yıldız, İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Ecem Piyale, Bilgi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Canan Çelikadam, Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Bahar Aykaç, Düzce Üniversitesi

Sekretarya

Arş. Gör. Fatih Köseoğlu, İstanbul Üniversitesi

Arş. Gör. Furkan Erdoğan, İstanbul Üniversitesi

Görsel Tasarım Koordinatörü

Doktora Öğrencisi Bengi Aktar, İstanbul Üniversitesi

Sosyal Medya Koordinatörü

Doktora Öğrencisi Kevser Bereket, İstanbul Üniversitesi

İnternet Sitesi Koordinatörü

Arş. Gör. Saliha Özkanlı Haşlama, İstanbul Üniversitesi

BİLDİRİLER

1. OTURUM ÇOCUK VE ERGENLERDE AHLAK ÇALIŞMALARI Oturum Başkanı: Büşra Eylem Aktaş
Betimleyici ve Buyruksal Normların Ergenlerin Zorbalıkla İlgili Bilişleri Üzerindeki Etkisi: Kolektif Ahlaki Çözülmenin Düzenleyici Rolü <i>Hatice Kübra Düz*, Ebru Batur, Büşra Eylem Aktaş</i>
Aile İçi İlişki Motivasyonlarının Çocukların Haksızlıktan Kaçınma Davranışına Etkisi <i>Esra Kamacı*, Sevim Cesur</i>
İsraf mı Önemli Eşitlik mi Yoksa İhtiyaçlar mı? Adil Tercihlerde Çocuklar için Sosyoekonomik Düzey ve İsrafın Etkisi <i>Büşra Eylem Aktaş*, Sema Merve Balçık, Sümeyra Aleya Özmen</i>
2. OTURUM AHLAKİ KARAR VERME Oturum Başkanı: Furkan Erdoğan
Metaetik İnançlar ve Prososyal Davranış: Boylamsal Bir İnceleme <i>Ensar Acem*, Melike Albayrak, Burak Doğruyol, Ozan İşler, Hasan Galip Bahçekapılı, Onurcan Yılmaz</i>
Faydacılığın Farklı Yönleri: Oxford Faydacılık Ölçeği ve CNI Modelin Eleştirel Bir İncelemesi <i>Şeyma N. Demirci*, Hasan Galip Bahçekapılı, Bengi Ük, Çılga Beril Yavuz, Şevval Düzgün, Büşra Eylem Aktaş</i>
Adil ve Öfkeli: Ekonomik Pazarlıklarda Ahlaki Öfkenin Kişiler Arası Etkileri <i>Farida Zeynalı*, Büşra Eylem Aktaş</i>
Ahlaki Gerçekçilik Karşıtlığı ve Ahlaki Hoşgörü Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme <i>Kadir Toros*, Hasan Galip Bahçekapılı</i>
3. OTURUM AHLAK PSİKOLOJİSİNDE ÖLÇÜM ARAÇLARI Oturum Başkanı: Fatih Köseoğlu
Kalıpyargı İçeriği Ölçeği'ni Ahlak Boyutuyla Genişletmek <i>Fatih Köseoğlu*, Sevim Cesur, Kevser Bereket, Muhammed Huzeyfe Gültekin</i>
Revize Edilmiş Güzelliğe Duyarlılık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlama Çalışması <i>Muhammed Huzeyfe Gültekin*</i>
Algılanan Ahlaki Faillik Ölçeği: Yapay Zekâ Bağlamında Türkçeye Uyarlama Çalışması <i>Melike Şahin*, Muhammed Huzeyfe Gültekin, Sevim Cesur, Furkan Erdoğan</i>

4. OTURUM EMPATİ, ÖZGECİLİK VE AHLAK Oturum Başkanı: Saliha Özkanlı Haşlama
Anne Sütü Paylaşımının Ardındaki Ahlaki Motivasyonlar: Kentli Kadın Deneyimlerine Dair Bir İnceleme <i>Hande Yüksel*</i>
Görsel İmgeleme Kapasitesi ile Ahlaki Yargılar Arasındaki İlişkide Afektif Empatinin Aracı Rolü <i>Reyhan Deniz Arı*, Nur Dilara Nair, Eda Uslu</i>
Özgecilik ve Zenofobi İlişkisinde Bilişsel Kapalılık İhtiyacının Aracılık Rolü <i>Feyza Nur Akpınar*, Neslihan Sayraç</i>
5. OTURUM DUYGULAR VE AHLAK PSİKOLOJİSİ Oturum Başkanı: Mehmet Karasu
Huşu Ahlakı Şekillendirir mi? Ahlaki Temeller Perspektifinden Kanıtlar <i>Bahar Aykaç*</i>
Huşunun Ön Yargı Üzerindeki Etkisi ve Sosyal Baskınlık Yöneliminin Düzenleyici Rolü <i>Melike Şahin*, Bahar Aykaç, Sevim Cesur</i>
Ahlaki İkilemlerde Yakınlık ve Duygusal Değerin Etkileşimi <i>Kadir Toros*, Büşra Eylem Aktaş</i>
Güzellikten Etkilenme, Yükselme Deneyimi ve Ahlaki Atıf Arasındaki İlişkiler: Aforizmalar Üzerinden Bir İnceleme <i>Muhammed Huzeýfe Gültekin*, Tuğba Yazıcı</i>
6. OTURUM GRUPLAR ARASI İLİŞKİLER VE AHLAK PSİKOLOJİSİ Oturum Başkanı: Bengi Aktar
Göçmen Karşıtı Tutumları Azaltmaya Yönelik Müdahale: Birleşik Krallık ve Türkiye'den Kanıtlar <i>Gökhan Arslantürk*, Lukas Wolf</i>
Sosyal Mesafede Ahlaki Yargılar: Niyetlilik ve Duygular <i>Zeynep Ecem Piyale*, Sevim Cesur</i>
Sosyal Mesafe Kurgu Seviyesinin Ahlaki Temel İhlallerinde Kullanılan Ahlaki Kayıtsızlık Mekanizmaları Üzerine Etkisi <i>Meryem Karacan*, Sevim Cesur</i>
Ergenlerin Suriyeli Akranlarının Dışlanmasına Karşı Doğrudan ve Dolaylı Tepkileri: Algılanan Benzerlik, Adalet Duyarlılığı ve Akran Normlarının Rolü <i>Semiha Ömür*, Şevval Aközlü, Bilge Sena Çam, Seçil Gönüлтаş</i>

7. OTURUM İŞ BAĞLAMI VE AHLAK PSİKOLOJİSİ Oturum Başkanı: Sercan Balım
Okul Yöneticilerinin Etik ve Ahlak Kavramlarına Bakış Açılarının Değerlendirilmesi <i>Nur Taştçı*</i>
Akademide İşe Yabancılaşma: İlişki Düzenleme Kuramı Çerçevesinde Nitel Bir İnceleme <i>Sercan Balım*, Sevim Cesur</i>
8. OTURUM ÇEVRE, TÜRCÜLÜK VE AHLAK Oturum Başkanı: Kevser Bereket
Akl, Duyum ve Zararlılık: Hayvanlara Yönelik Ahlaki İlginin Belirleyicileri <i>Kevser Bereket*, Sevim Cesur</i>
İklim Değişikliği Mücadelesi Çalışmalarında Ahlakın Rolünün Sosyal Psikoloji Bakış Açısıyla İncelenmesi <i>Hatice Kübra Tekşam*</i>
Bilim, İktidar ve Türccülük: Layka'nın Uzaya Gönderilişinin Ahlaki Eleştirisi <i>Caner Özdemir*</i>
Ahlaki Temeller Kuramı Çerçevesinde Et Tüketimi ve Kadın Bedeni Temsilleri <i>Gonca Nebioğlu*</i>
9. OTURUM DİNDARLIK VE AHLAK PSİKOLOJİSİ Oturum Başkanı: Saliha Özkanlı Haşlama
Dindar ve Dindar Olmayan Bireylerde Ahlaki Niyet-Davranış Boşluğu <i>İlayda Veliöğlu*, Ensar Acem, Burak Doğruyol, Ozan İşler, Fatih Bayrak, Hasan Galip Bahçekapılı, Onurcan Yılmaz</i>
Tanrısal Düzen ve İnsan Adaleti: Dinî Kimlik ve Çağrışımların Üçüncü Taraf Cezalandırmaya Etkisi <i>Ensar Acem*, Rozelin Vurgun, Fırat Şeker, Burak Doğruyol, Ozan İşler, Hasan Galip Bahçekapılı, Onurcan Yılmaz</i>
Dinî İnanç ve Seküler Otorite Çağrışımlarının Prososyal Davranış Üzerindeki Etkisi <i>Rozelin Vurgun*, Ensar Acem, Fırat Şeker, Burak Doğruyol, Hasan Galip Bahçekapılı, Ozan İşler, Onurcan Yılmaz</i>
Anonim Etkileşimlerde Dinî Grup Yanlılığı <i>Selenay Keleş*, Ensar Acem, Ozan İşler, Burak Doğruyol, Onurcan Yılmaz</i>

10. OTURUM AHLAKİ SORUMLULUK Oturum Başkanı: Fatih Köseoğlu
İnsana Yakışan Neydi? Kartalkaya Otel Yangını Bağlamında Ahlaki Sorumluluğun İhlaline ve Ahlaki Müeyyideye Dair Yorumlar <i>Latif Karagöz*</i>
Ahlaki İhlal Anlatılarında İçsel Diyaloglar: Failin Zihnindeki Sesler ve Konumlandırmalar <i>Melike Şahin*, Sevim Cesur</i>
Kahramanlık Algısının Nitel Analizi: Farklı Yaş Gruplarına Yönelik Bir Çalışma <i>Dilara Sürü*, Gökhan Arslantürk</i>
Eleştirel Bilinç ve Gençlerin Sivil Katılımı: Öz-Yeterlik ve Medya Kullanımının Aracılık Roller <i>Bilge Sena Çam*, Şevval Aközlü, Semiha Ömür, Seçil Gönültaş</i>
11. OTURUM KÜLTÜREL VE TEORİK YAKLAŞIMLAR Oturum Başkanı: Furkan Erdoğan
Ahlak Psikolojisinin Geleceği: Çift Kalıtım Kuramı ile Çok Düzeyli Birleştirici Yaklaşım <i>Melih Varol*, Onurcan Yılmaz</i>
Ahlakın Sosyal Temsilleri: Türkiye Bağlamında Bir İnceleme <i>Sevim Cesur*, Fatih Köseoğlu</i>
Babil'den Avrupa'ya: Hammurabi Kanunları ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İş Birliği Olarak Ahlak Teorisi Bağlamında Analizi <i>Murat Korkmaz*</i>
Türkiye'de Demokrasinin Ahlaki Temelleri: İkincil Nitel Analiz Yoluyla Ahlakın İzleri <i>Canan Çelikadam*, Sevim Cesur</i>
Kurumsal Sessizlik ve Ahlaki Sorumluluk: Kötü Muamelenin Sürekliliğinde Düzenin Haklılaştırılması <i>Şuheda Dinç Okudan*</i>

1. OTURUM

ÇOCUK VE ERGENLERDE AHLAK ÇALIŞMALARI

Oturum Başkanı: Büşra Eylem Aktaş

BETİMLEYİCİ VE BUYRUKSAL NORMLARIN ERGENLERİN ZORBALIKLA İLGİLİ BİLİŞLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KOLEKTİF AHLAKİ ÇÖZÜLMENİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

THE EFFECTS OF DESCRIPTIVE AND INJUNCTIVE NORMS ON ADOLESCENTS' BULLYING-RELATED COGNITIONS: THE MODERATING ROLE OF COLLECTIVE MORAL DISENGAGEMENT

Hatice Kübra Düz^{1*}, Ebru Batur², Büşra Eylem Aktaş³

Özet

Zorbalık, özellikle ergenlik döneminde yaygın görülen ve sosyal normlar tarafından şekillenen önemli bir sorundur. Bu çalışmada, betimleyici normların (zorbalığın ne kadar yaygın olduğuna dair algı) ve buyruksal normların (zorbalığın kabul edilebilir olup olmadığına dair algı) zorbalık bilişleri üzerindeki etkisi incelenmiş; ayrıca kolektif ahlaki çözülmenin (KAÇÖ) bu ilişkide düzenleyici rolü test edilmiştir. Çalışmaya 182 ortaokul öğrencisi ($N_{kız} = 96$, $N_{erkek} = 86$; $Ort_{yaş} = 13.21$, $SS = .78$) katılmış ve seçkisiz olarak beş gruba atanmıştır. Dört deney grubuna, zorbalıkla ilgili betimleyici ve/veya buyruksal norm algılarını manipüle eden sahte araştırma bulguları sunulmuş, kontrol grubuna ise zorbalıkla ilgisiz nötr içerikler gösterilmiştir. Katılımcılar daha sonra Çocuklar için Zorbalık Bilişleri Ölçeği ve Kolektif Ahlaki Çözülme Ölçeği'ni tamamlamıştır. Bulgular, gruplar arasında zorbalık bilişlerinde anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir. Ancak moderasyon analizinde KAÇÖ'nün belirleyici bir rol oynadığı bulunmuştur: Her iki normun da zorbalığa karşı olduğu grupta, düşük KAÇÖ düzeyine sahip ergenler daha düşük zorbalık bilişleri rapor ederken, yüksek KAÇÖ düzeyine sahip olanlar zorbalığı daha fazla meşrulaştırmıştır. Sonuçlar, yalnızca normatif mesajların etkili olmadığını, bireylerin bu mesajları mevcut ahlaki çözülme eğilimleriyle birlikte yorumladığını göstermektedir.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, hatice.duz@std.medipol.edu.tr, 0009-0008-3721-5546

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, ebru.batur@std.medipol.edu.tr, 0009-0009-5212-6258

3 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, busra.aktas1@medipol.edu.tr, 0000-0002-0125-7903

* Sorumlu Yazar: Hatice Kübra Düz

Anahtar sözcükler: Betimleyici normlar, buyruksal normlar, kolektif ahlaki çözülme, akran zorbalığı

Abstract

Bullying is a widespread problem in adolescence, often shaped by social norms. This study examined the effects of descriptive norms (perceptions of how common bullying is) and injunctive norms (perceptions of whether bullying is acceptable) on cognitions about bullying (CAB), and tested whether collective moral disengagement (CMD)—the tendency to distance oneself from moral responsibility within a social context—moderates these effects. A total of 182 middle school students ($N_{girl} = 96, N_{boy} = 86; M_{age} = 13.21, SD = .78$) were randomly assigned to one of five groups. Four experimental groups were presented with deceptive research findings that manipulated perceptions of descriptive and/or injunctive norms about bullying, while the control group received neutral information that is unrelated to bullying. Participants then completed the CAB scale and CMD scale. Results showed no significant mean differences between groups. However, moderation analyses revealed that CMD played a significant role: In the group where both norms opposed bullying, adolescents with low CMD reported lower bullying cognitions, whereas those with high CMD legitimized bullying more strongly. These findings suggest that normative messages alone may be insufficient to reduce pro-bullying cognitions; rather, their impact depends on adolescents' moral disengagement tendencies.

Keywords: Descriptive norms, injunctive norms, collective moral disengagement, peer bullying

UZUN ÖZET

Giriş

Zorbalık davranışı, yalnızca bireysel özelliklerle açıklanamayan, sosyal çevrenin normatif yapısından da etkilenen karmaşık bir süreçtir. Sosyal normlar; bir davranışın ne kadar yaygın olduğuna dair algıyı yansıtan betimleyici normlar ve o davranışın ne kadar kabul edilebilir olduğuna dair inancı yansıtan buyruksal normlar olarak ikiye ayrılabilir (Cialdini ve Trost, 1998). Araştırmalar, bu normların zorbalığa katılma veya mağduru savunma davranışları üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir (Pozzoli ve ark., 2012; Tolmatcheff ve ark., 2022; Wu ve ark., 2024).

Zorbalığın ahlaki boyutu da bu süreçte kritik öneme sahiptir. Bandura'nın (1986) ortaya koyduğu ahlaki çözülme, bireylerin etik dışı davranışları nasıl meşrulaştırdığını açıklar. Bu mekanizma grup düzeyinde ortaya çıktığında kolektif

ahlaki çözölme şeklini alır ve özellikle akran etkisinin yüksek olduğu ergenlikte belirgin hâle gelir (Caravita ve ark., 2014; Gini ve ark., 2014). Sınıf içi zorbalık normlarının hem bireysel hem de grup düzeyindeki saldırgan davranışları artırdığı bilinmektedir (Chen ve ark., 2024).

Mevcut çalışmada, betimleyici ve buyruksal normların, özellikle erken ergenlik döneminde zorbalığa ilişkin bilişleri nasıl şekillendirdiğini ve bu süreçte kolektif ahlaki çözölmenin rolünü test etmek amacıyla dört temel hipotez öne sürölmüştür.

H₁: Zorbalığın yaygın olduğunu öne süren (destekleyici) betimleyici norm manipölasyonu, katılımcıların zorbalığa ilişkin bilişlerini (meşrulaştırma eğilimleri-ni) anlamlı ölçüde artıracaktır.

H₂: Zorbalığın onaylandığını ima eden (destekleyici) buyruksal norm manipölasyonu, katılımcıların zorbalığa ilişkin bilişlerini anlamlı ölçüde artıracaktır.

H₃: Betimleyici ve buyruksal normların birlikte zorbalığı desteklediğı durumda zorbalık bilişlerinin tekil normlara kıyasla daha güçlü etkileneceğı öngörölmüştür. Buna göre, her iki normun da zorbalığı desteklediğı grupta (Grup 1) en yüksek; her iki normun da karşı olduğı grupta (Grup 4) ise en düşük zorbalık bilişlerinin görölmesi beklenmiştir.

H₄: Kolektif ahlaki çözölme, norm manipölasyonlarının zorbalığa ilişkin bilişler üzerindeki etkisini düzenleyecektir. Özellikle, norm manipölasyonlarının etkisinin, yüksek kolektif ahlaki çözölme düzeyine sahip katılımcılarda daha güçlü, düşük düzeyde kolektif ahlaki çözölmeye sahip olanlarda ise daha zayıf olacağı öngörölmüştür.

Yöntem

Katılımcılar

Katılımcılar, 11–14 yaş aralığındaki gönüllü ortaokul öğrencilerinden oluşmaktadır. Güç analizi sonucunda, orta düzeyde bir etki büyüklüğünü tespit edebilmek için 196 katılımcının yeterli olacağı belirlenmiştir (Etki büyüklüğü = .25; α = .05; Güç = .80). Beklenen etki büyüklüğü, benzer desenlere sahip çalışmalar referans alınarak saptanmıştır (Tolmatcheff ve ark., 2022; Wu ve ark., 2024). Bu doğrultuda çalışmaya elverişlilik örnekleme yöntemiyle toplam 213 katılımcı dâhil edilmiştir.

İşlem ve Veri Toplama Araçları

İstanbul Medipol Üniversitesi Etik Kurulundan gerekli izinler alınmış (No: 238; 07/04/2025) ve katılımcıların ebeveynlerinden onam formu toplanmıştır. Ortaokullarda kâğıt-kalem yöntemiyle yürütölen çalışmada, katılımcıların dört deney grubu ve bir kontrol grubuna seçkisiz atandığı deneysel bir desen kullanılmıştır. Tüm gruplar çalışmanın başlangıcında “Türkiye genelinde 500 okuldan yaklaşık 10.000 öğrencinin katıldığı zorbalık ile ilgili bir araştırma” hakkında bilgilendirilmiştir (Kontrol grubu: Spor aktivitelerine katılım oranları).

Ardından normları manipüle etmek amacıyla, katılımcılara araştırmacılar tarafından hazırlanmış kurgusal araştırma bulguları sunulmuştur. Metinler ve grafikler, her gruba farklı bir norm kombinasyonu aktarmıştır:

Grup 1: Zorbalığın yaygın olduğu ve öğrenciler tarafından onaylandığı bilgisi verilmiştir (Örnek: “Araştırmaya göre, öğrencilerin %85’i zorbalık davranışlarını görüyor ve %80’i zorbalığın yanlış olmadığını düşünüyor.”).

Grup 2: Zorbalığın yaygın olduğu ancak öğrenciler tarafından onaylanmadığı bilgisi verilmiştir.

Grup 3: Zorbalığın yaygın olmadığı ancak öğrenciler tarafından onaylandığı bilgisi verilmiştir.

Grup 4: Zorbalığın hem yaygın olmadığı hem de öğrenciler tarafından onaylanmadığı bilgisi verilmiştir.

Grup 5 (Kontrol): Sporla ilgili nötr bir bulgu sunulmuş, zorbalık içeriği verilmemiştir.

Daha sonrasında Çocuklar için Zorbalıkla İlgili Bilişler Ölçeği (ÇZBÖ; iç tutarlılık katsayısı .90; Gökkaya ve Sütcü, 2015) ile Ergenler İçin Kolektif Ahlaki Çözülme Ölçeği’ni (KAÇÖ; iç tutarlılık katsayısı .88; Çapan ve Bakıoğlu, 2016; Gini ve ark., 2014) cevaplamışlardır. İçerisinde geçmiş zorbalık deneyimleri (zorbalık yapma, zorbalığa uğrama, tanık olma ve zorbalığın yaygınlığına ilişkin algı) ile ilgili de sorular bulunduran Demografik Bilgi Formu’nun doldurulmasıyla çalışma tamamlanmıştır.

Bulgular

Ön İşlem

Dikkat kontrolü sorusunu yanlış cevaplayan 31 katılımcı analize dâhil edilmemiştir. Analize toplam 182 katılımcı ile devam edilmiştir ($N_{kız} = 96$, $N_{erkek} = 86$; $Ort. yaş = 13.21$, $SS = .78$).

Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyonlar

Tanımlayıcı istatistikler ve değişkenler arası ikili korelasyonlar Tablo 1’de yer almaktadır. Tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizleri, zorbalık bilişlerinin (ZB) yaş, cinsiyet ve zorbalıkla aktif ya da dolaylı biçimde karşılaşma (zorbalık yapma, tanık olma ve zorbalığın yaygın olduğunu algılama) ile ilişkili olduğunu; mağduriyet deneyimiyle ise ilişkili olmadığını göstermektedir. Ayrıca, Kolektif Ahlaki Çözülme (KAÇ) düzeyi arttıkça zorbalığı meşrulaştırma eğiliminin yükseldiği, KAÇ’ın zorbalık yapma, mağduriyet, tanık olma ve zorbalığın yaygın algılanmasıyla birlikte arttığı görülmüştür.

Tablo 1. Tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizi

	M	SD	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Yaş	13.21	.78	-							
2. Cinsiyet	1.47	.50	.218**	-						
3. Z_Yapma	2.75	1.47	.457**	.252**	-					
4. Z_Uğrama	3.35	1.35	.104	.043	.256**	-				
5. Z_Şahit	4.37	.88	.317**	.229**	.419**	.259**	-			
6. Z_Yaygın	4.19	.98	.203**	-.096	.284**	.389**	.448**	-		
7. ZB	40.83	13.40	.360**	.312**	.584**	.102	.220**	.200**	-	
8. KAÇ	42.82	13.70	.357*	.055	.525**	.223**	.303**	.398**	.511**	-

Not: Z_Yapma, “Zorbalık Yapma” puanları; Z_Uğrama, “Zorbalığa Uğrama” puanları; Z_Şahit, “Zorbalığa Şahit Olma” puanları; Z_Yaygın, “Zorbalığın Yaygın Olduğunu Düşünme” puanları; ZB, Zorbalık Bilişleri; KAÇ, Kolektif Ahlaki Çözülme Düzeyleri. * $p < .05$, ** $p < .01$.

Tek Yönlü Varyans Analizi

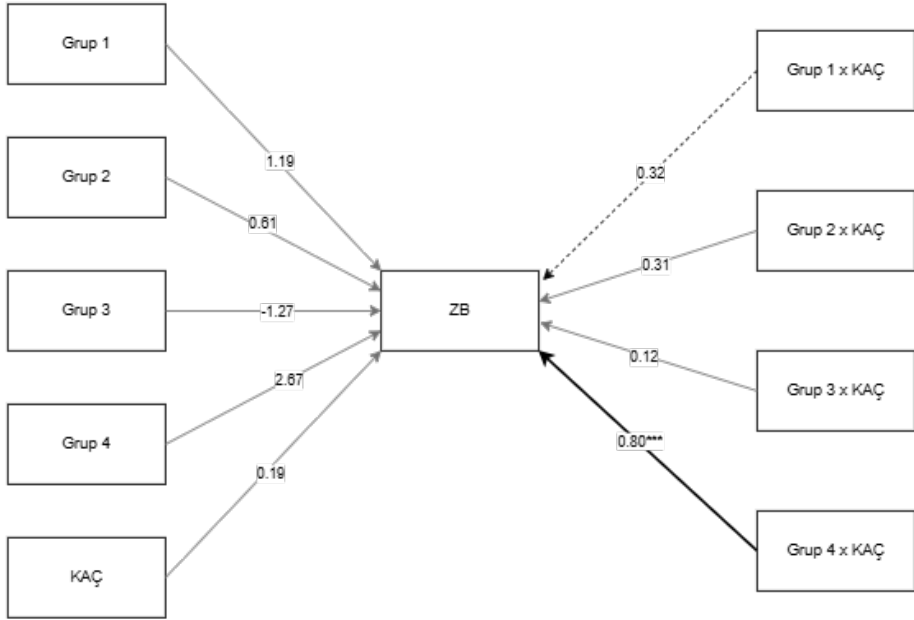
Verilerin analizi sonucunda, zorbalıkla ilgili biliş (ZB) puanları açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır, $F(4, 177) = 2.11$, $p = .080$. Sosyal norm manipülasyonları tek başına katılımcıların zorbalığa yönelik bilişlerini değiştirmedi yeterli olmamıştır.

Regresyon Analizi

Düzenleyici etki analizleri, Kolektif Ahlaki Çözülme (KAÇ) düzeyi ile grup manipülasyonları arasında anlamlı bir etkileşim olduğunu ortaya koymuştur ($R^2 = .06$, $p = .008$). Özellikle hem betimleyici hem de buyruksal normların zorbalığa karşı olduğu Grup 4’te bu etki ortaya çıkmıştır (Şekil 1). Analiz sonuçlarına göre düşük kolektif ahlaki çözülme düzeyine sahip katılımcılar, zorbalık karşıtı normlara maruz kaldıklarında, zorbalığı meşrulaştırma eğilimleri azalmıştır ($b = -8.36$, $p = .042$). Buna karşın, yüksek kolektif ahlaki çözülme düzeyine sahip katılımcılar, aynı zorbalık karşıtı normlara maruz kaldıklarında, zorbalığı meşrulaştırma eğilimlerini artırmıştır ($b = 13.72$, $p = .001$).

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, erken ergenlerin zorbalığa ilişkin bilişlerinin sosyal norm manipülasyonlarından nasıl etkilendiği ve bu ilişkide kolektif ahlaki çözülmenin (KAÇ) düzenleyici bir rol oynayıp oynamadığı incelenmiştir. Araştırmanın temel bulguları, sosyal norm manipülasyonlarının tek başına anlamlı bir etki yaratmadığını; ancak KAÇ düzeyinin normların etkisini belirgin biçimde değiştirdiğini göstermiş-

Şekil 1. Norm manipölasyon grupları ile Kolektif Ahlakî Çözölme (KAÇ) etkileşiminin zorbalık bilişleri (ZB) üzerindeki etkisi

Not: Model, norm manipölasyonu gruplarının zorbalıkla ilgili bilişler (ZB) üzerindeki etkisini ve bu ilişkide kolektif ahlakî çözölmenin (KAÇ) düzenleyici rolünü göstermektedir. Gruplar dummy değişken olarak kodlanmış olup Grup 5 referans (kontrol) grup olarak kullanılmıştır. Sadece β katsayıları gösterilmiştir. Kalın çizgiler anlamlı ilişkileri ($p < .05$), kesik çizgiler marjinal anlamlı ilişkileri ($p < .10$) ve ince gri çizgiler anlamsız ilişkileri temsil eder. *** $p < .001$.

tir. Böylece, dört hipotezden ilk üçü (H_1-H_3) desteklenmemiş; dördüncü hipotez (H_4) ise açık biçimde desteklenmiştir.

Zorbalıkla ilgili bilişlerin (ZB), zorbalık yapma, tanık olma ve zorbalığın yaygın olduğunu algılama ile pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu sonuç, zorbalık davranışına aktif ya da dolaylı şekilde dâhil olmanın, çocukların zorbalığı daha meşru görmesiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Önceki çalışmalar da zorbalığın sosyal çevrede ne ölçüde normalleştirildiğinin ve yaygın algılandığının, bu davranışlara yönelik bilişleri şekillendirdiğini ortaya koymaktadır (Pozzoli ve ark., 2012). Buna karşılık, mağduriyet deneyiminin ZB ile ilişkili olmaması, zorbalığı meşrulaştırmanın mağdur olmaktan ziyade zorbalığın sosyal çevrede ne kadar görüldüğü ve nasıl algılandığıyla şekillendiğine işaret etmektedir.

Çalışmanın en önemli bulgusu, KAÇ'nin norm manipölasyonlarıyla etkileşimidir. Özellikle hem betimleyici hem buyruksal normların zorbalığı reddettiği

koşulda KAÇ düzeyi düşük olan öğrencilerde zorbalığı meşrulaştırma azalırken, KAÇ düzeyi yüksek olan öğrencilerde bunun tersine arttığı görülmüştür. Bu bulgu, zorbalık karşıtı mesajların yüksek ahlaki çözülme düzeyine sahip ergenlerde istenmeyen biçimde geri tepebileceğine işaret etmektedir. Nitekim kolektif ahlaki çözülmenin, bireylerin zararlı davranışları rasyonelleştirmesine ve normatif beklentilere direnç göstermesine olanak tanıdığı daha önce de vurgulanmıştır (Caravita ve ark., 2014).

Sonuç olarak, bu çalışma sosyal normların etkisinin ergenlerin ahlak çerçevelerinden bağımsız düşünülemeyeceğini ortaya koymaktadır. Bulgular, müdahalelerin ancak öğrencilerin mevcut ahlaki çözülme profilleri dikkate alındığında etkili olabileceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Caravita, S. C. S., Sijtsema, J. J., Rambaran, J. A. ve Gini, G. (2014). Peer influences on moral disengagement in late childhood and early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 43, 193–207. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9953-1>
- Chen, Y., Wang, S., Jiao, L. ve Zhang, L. (2024). Classroom norms of bullying and group school bullying: A mediated moderation model. *Current Psychology*, 43(11), 9899–9908. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-05125-8>
- Cialdini, R. B. ve Trost, M. R. (1998). Social influence: Social norms, conformity and compliance. D. T. Gilbert, S. T. Fiske ve G. Lindzey (Ed.), *The handbook of social psychology* (4. Baskı), içinde (ss. 151–192). McGraw-Hill.
- Çapan, B. E. ve Bakioglu, F. (2016). Adaptation of collective moral disengagement Scale into Turkish culture for adolescents. *Universal Journal of Educational Research*, 4(6), 1452–1457. <https://doi.org/10.13189/ujer.2016.040624>
- Gini, G., Pozzoli, T. ve Bussey, K. (2014). Collective moral disengagement: Initial validation of a scale for adolescents. *European Journal of Developmental Psychology*, 1(3), 386–395. <https://doi.org/10.1080/17405629.2013.851024>
- Gökkaya, F. ve Sütcü, S. T. (2015). Çocuklar için zorbalıkla ilgili bilişler ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 16(Özel Sayı 1), 54–63.
- Pozzoli, T., Gini, G. ve Vieno, A. (2012). The role of individual correlates and class norms in defending and passive bystanding behavior in bullying. *Child Development*, 83(6), 1917–1931. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2012.01831.x>
- Tolmatcheff, C., Galand, B., Roskam, I. ve Veenstra, R. (2022). The effectiveness of moral disengagement and social norms as anti-bullying components: A randomized controlled trial. *Child Development*, 93(6), 1873–1888. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2012.01831.x>
- Wu, X., Li, L. ve Zhen, R. (2024). The influence of social norms and bullying types on the defending intentions of school bullying bystanders. *Current Psychology*, 43, 19283–19293. <https://doi.org/10.1007/s12144-024-05735-w>

AİLE İÇİ İLİŞKİ MOTİVASYONLARININ ÇOCUKLARIN HAKSIZLIKTAN KAÇINMA DAVRANIŞINA ETKİSİ

THE EFFECT OF FAMILY RELATIONSHIP MOTIVATIONS ON CHILDREN'S INEQUITY AVOIDANCE BEHAVIOR

Esra Kamacı^{*}, Sevim Cesur²

Özet

Bu çalışma, adalet hassasiyetinin gelişimine sosyal-gelişimsel bir çerçeveden bakarak aile içi ilişki motivasyonlarının çocukların haksızlıktan kaçınma davranışıyla ilişkisini incelemektedir. Kuramsal zemin, ahlaki ilişki düzenleme mekanizması olarak ele alan İlişki Düzenleme Kuramı'dır. Türkiye'de okul öncesine devam eden 48-79 ay aralığındaki 146 çocuk ile ebeveynlerinden (136 anne, 34 baba) veri toplanmıştır. Ebeveynlerden biri, aile içi ilişkileri düşünerek Bireysel İlişki Motivasyonları Anketi'ni doldurmuştur; çocuklara ise haksızlıktan kaçınma-ya ölçen Seçeneğe Zorlama Oyunu uygulanmış ve her çocuk 8 tekrar tamamlamıştır. Kontrol değişkenleri olarak çocuğun sosyal istenirlik puanı, kardeş sayısı ve aile yapısı (çekirdek/geniş) modele eklenmiştir. RStudio ortamında yürütülen Lineer Karma Model analizlerinde aile içi "eşitlik" motivasyonunun, çocukların haksızlıktan kaçınma düzeyiyle pozitif yönde ve anlamlı biçimde ilişkili olduğu; "hiyerarşi" motivasyonunun ise bu davranışla negatif yönde ve anlamlı ilişkili bulunduğu görülmüştür. Buna karşılık "birlik" ve "orantısallık" motivasyonlarının haksızlıktan kaçınmayla anlamlı bir ilişkisi saptanmamıştır. Bulgular, aile içinde eşitlik vurgusunun erken çocuklukta adaletle uyumlu davranışları desteklediğini, hiyerarşik yönelimin ise bu eğilimi zayıflatabileceğini düşündürmektedir. Sonuçlar, adalet gelişimini anlamada aile ilişkilerinin niteliğine odaklanan açıklamaların önemine işaret etmektedir.

Anahtar sözcükler: İlişki düzenleme kuramı, haksızlıktan kaçınma, aile, adalet, adalet hassasiyeti

1 Uzman Psikolog, İstanbul Üniversitesi, esrakamacio4@gmail.com, 0009-0007-8357-3865

2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

^{*} Sorumlu Yazar: Esra Kamacı

Yazar Notu: **TÜBİTAK** Bu çalışma, TÜBİTAK BİDEB 2210-A Genel Yüksek Lisans Bursu destekleriyle "Aile İçi İlişki Motivasyonlarının Çocukların Haksızlıktan Kaçınma Davranışına Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Abstract

This study examines the development of justice sensitivity from a social-developmental perspective by investigating how family relationship motivations relate to children's avoidance of injustice. The theoretical framework is Relationship Regulation Theory, which conceptualizes morality as a mechanism for regulating relationships. Data were collected in Türkiye from 146 preschool children aged 48–79 months and their parents (136 mothers, 34 fathers). One parent completed the Individual Relationship Motivations Questionnaire with reference to family relationships; children completed the Forced-Choice Game, an eight-trial task assessing avoidance of injustice. Control variables included the child's social desirability score, the presence of a sibling, and family structure (nuclear/extended). Linear Mixed Model analyses conducted in RStudio showed that the family's "equality" motivation was positively and significantly associated with children's avoidance of injustice, whereas the "hierarchy" motivation was negatively and significantly associated with this behavior. In contrast, "unity" and "proportionality" motivations were not significantly related to avoidance of injustice. These findings suggest that emphasizing equality within the family supports justice-consistent behaviors in early childhood, while a hierarchical orientation may attenuate such tendencies. Overall, the results underscore the importance of accounts that focus on the quality of family relationships for understanding the development of justice.

Keywords: Relationship regulation theory, inequity avoidance, family, justice, justice sensitivity

UZUN ÖZET

Giriş

Adaletin ne olduğu ve nasıl geliştiği sorusu felsefe, antropoloji, hukuk ve psikoloji gibi birçok disiplinin temel ilgi alanlarından biridir. Bu çalışma, adalet hassasiyetinin gelişimini sosyal-gelişimsel bir çerçevede ele almakta ve adaletin, tekil bireylerin soyut yargılarından ziyade ilişki bağlamı içinde anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle ahlakı bağlama özgü bir düzenleme mekanizması olarak ele alan İlişki Düzenleme Kuramı (İDK) çalışmanın kuramsal temelini oluşturmaktadır. İDK'ye göre ahlak, ilişkileri düzenleyen bir mekanizmadır ve dört temel ilişki motivasyonuna (birlik, eşitlik, orantısallık, hiyerarşi) karşılık gelen dört ilişki türünden söz etmektedir (Rai ve Fiske, 2011). Bu çalışmada İDK'nin, ilişki motivasyonlarının ahlaki yargı ve davranışları şekillendirdiği varsayımı adalet bağlamında sınanmıştır.

Adalet hassasiyeti, bu çalışmada haksızlıktan kaçınma davranışı üzerinden ve dağıtımsal adalet türü çerçevesinde ele alınmıştır. Kişinin kendi lehine (avantajlı) ya da aleyhine (dezavantajlı) eşitsizlik içeren dağılımlara verdiği tepkiler, haksızlıktan kaçınma davranışı olarak tanımlanmaktadır (Fehr ve Schmidt, 1999). Bu çalışmada, çocukların kendileri ve hayali arkadaşları için oyuncak dağılımlarından birini seçmek zorunda kaldıkları Seçeneğe Zorlama Oyunu kullanılmıştır. Dağılım seçenekleri bedelli/bedelsiz, avantajlı/dezavantajlı ve düşük/yüksek haksızlık koşullarını içermektedir.

Bu çerçevede, dört sürekli bağımsız değişken (aile içi birlik, eşitlik, orantısallık, hiyerarşi motivasyonları), bir sürekli bağımlı değişken (haksızlıktan kaçınma puanı) ve üç biçimlendirici değişken (bedelli/bedelsiz, avantajlı/dezavantajlı, düşük/yüksek haksızlık koşulları) içeren bir deneysel düzen oluşturulmuştur. Sosyal istenirlik, kardeş varlığı ve aile yapısı (çekirdek/geniş aile) kontrol değişkenleri olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmada anneler, babalar, öğretmenler ve çocuklar olmak üzere dört gruptan veri toplanmıştır. Çalışma grubu, okul öncesi eğitime devam eden 48–79 ay aralığındaki 146 çocuktan, bu çocukların ebeveynlerinden (136 anne, 34 baba) oluşmuştur. Çocuğun gelişimsel düzeyinin (öğretmenlerden toplanan verilerle) kronolojik yaşına uygunluğu ve ebeveynlerin hayatta ve birlikte yaşıyor olması işleme kriterleridir. Bu kriterlere uymayan 33 çocuğun verisi veri setinden çıkarılmıştır. Katılımcı çocukların 63'ü kız, 50'si erkektir (*Ort.* = 65.01 ay, *SS* = 7.34); 28'inin kardeşi bulunmaktadır. Çocukların 103'ü çekirdek ailede, 10'u ise geniş aile yapısında yaşamaktadır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Ebeveynlerin sosyo-demografik özelliklerini ve çocuğun aile yapısını (kardeş sayısı, aile tipi) öğrenmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Bireysel İlişki Motivasyonları Anketi

Aile içi ilişki motivasyonlarını değerlendirmek için ebeveynlerden birinin doldurması istenmiştir. Ebeveynlerden aile ilişkilerini düşünerek yanıt vermeleri istenmiş ve bir ebeveynin puanının ailenin ilişki motivasyonunu yansıttığı varsayılmıştır.

Seçeneğe Zorlama Oyunu

Çocukların dağılım tercihlerini ölçmek için Sheskin, Bloom ve Wynn'in (2014) geliştirdiği "seçeneğe zorlama" oyunu kullanılmıştır. Düzenekte, biri çocuğa diğeri

hayali bir arkadaş'a ait olmak üzere iki dağılımı yer almakta; her turda çocuk eşit dağılım ile eşitsizlik içeren alternatif dağılımlar arasından seçim yapmaktadır. Eşit dağılım seçimi 1, eşitsiz dağılım seçimi 0 puan olarak kodlanmıştır; sekiz tur sonunda 0–8 aralığında toplam puan elde edilmiştir. Bu çalışmada orijinal damalar yerine yeşil ve mavi ayıcıkların yer aldığı kartonlar kullanılmış; ayıcık rengi ve çocuğa ait ayıcıkların konumu katılımcılar arasında karşıt dengeleme ile değiştirilmiştir.

Çocuklar için Sosyal İstenirlik Ölçeği-Kısa Versiyon

Çocuklar için Sosyal İstenirlik Ölçeği'nin (Baxter ve ark., 2004; Miller ve ark., 2014) Camerini ve Schulz (2018) tarafından oluşturulan 14 maddelik kısa versiyonu kullanılmıştır. Evet/Hayır yanıt formatındaki ölçekte sosyal olarak arzu edilen yanıtlar 1, arzu edilmeyen yanıtlar 0 olarak puanlanmaktadır. Ölçeğin orijinal Cronbach alfa katsayısı $\alpha = .82$, bu çalışmadaki katsayısı ise $\alpha = .70$ 'tir. Ölçek, çalışmada kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.

Ankara Gelişim Tarama Envanteri

Savaşır, Sezgin ve Erol (1994) tarafından geliştirilen Ankara Gelişim Tarama Envanteri (AGTE), 0–6 yaş arası çocukların gelişim düzeylerini değerlendirmek için kullanılmıştır. Ölçekte Evet/Hayır/Bilmiyorum yanıtları bulunmakta; “Evet” 1, “Hayır” 0 puanlanmakta ve art arda sekiz “Hayır” yanıtında uygulama sonlandırılmaktadır. Toplam puan (0–154) T-skorumu dönüştürülerek gelişimin takvim yaşına uygunluğu değerlendirilmektedir; T-skoru 40–60 aralığında olan çocuklar yaşına uygun gelişim göstermektedir. Bu çalışmada ölçütü olan gelişim düzeyi AGTE ile belirlenmiştir.

İşlem

Veri toplama sürecine başlamadan önce İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan (Etik No: 2024/270), İstanbul'daki anaokulları için İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğünden (Başvuru No: MEB.TT.2024.004068) ve Sakarya'daki 4–6 yaş Kur'an kursları için Diyanet İşleri Başkanlığından (İzin Kodu: 6E933130-16DB-435C-B559-74129E95699C) gerekli etik ve idari izinler alınmıştır. Öğretmenler aracılığıyla 4–6 yaş grubu çocukların velilerine, bilgilendirilmiş onam formu, demografik bilgi formu ve Bireysel İlişki Motivasyonları Anketi'ni içeren çevrim içi form iletilmiş; ebeveynler bu formu yaklaşık 10 dakika içinde bireysel olarak doldurmuştur. Onam alınan çocuklar için öğretmenlere Ankara Gelişim Envanteri verilmiş; çocuklarla birebir oturumlarda önce Seçeneğe Zorlama Oyunu oynanmış, ardından Çocuklar için İstenirlik Ölçeği-Kısa Versiyon uygulanmıştır. Araştırmacı maddeleri sesli okumuş, çocukların “evet/hayır” yanıtlarını kaydetmiş, süreç boyunca tercihlere ilişkin geribildirim vermemiştir. Oturumlar ortalama 15 dakika sürmüştür.

Bulgular

Araştırmanın temel hipotezi olan “Aile İçi İlişki Motivasyonları Okul Öncesi Çocuklarda Haksızlıktan Kaçınma Davranışını Etkiler” ifadesini test etmek için R programında grup-içi tasarıma uygun Lineer Karma Model kullanılmış; analizler lme4 ve lmerTest paketleri ile yürütülmüştür. Kurulan modelde marjinal R^2 değeri %12.7 ($R^2m = .13$), koşullu R^2 değeri ise %42.0 ($R^2c = .42$) bulunmuştur. Bu bulgu, sabit etkilerin bağımlı değişkendeki varyansın yaklaşık %13’ünü, sabit ve rastgele etkilerin birlikte ise %42’sini açıkladığını göstermektedir.

Sonuçlara göre birlik ($\beta = 0.04$, $SH = 0.05$, $t(105) = 0.79$, $p = .431$) ve orantısallık motivasyonlarının ($\beta = -0.046$, $SH = 0.03$, $t(105) = -1.39$, $p = .165$) haksızlıktan kaçınma puanları üzerinde anlamlı etkisi bulunmamıştır. Buna karşın eşitlik motivasyonu ($\beta = 0.20$, $SH = 0.08$, $t(377.70) = 2.49$, $p = .01$) haksızlıktan kaçınmayı pozitif; hiyerarşi motivasyonu ise ($\beta = -0.20$, $SH = 0.09$, $t(367.73) = -2.16$, $p = .03$) negatif yönde yordamıştır.

Tartışma

Bu çalışma, aile içi ilişki motivasyonlarının okul öncesi çocuklarda adalet hassasiyetini dağıtımsal adalet bağlamında haksızlıktan kaçınma davranışı üzerinden incelemiştir. Bulgular, eşitlik ve hiyerarşi motivasyonlarının çocukların haksızlıktan kaçınma davranışını anlamlı biçimde yordadığını; birlik ve orantısallık motivasyonlarının ise beklenen rolü göstermediğini ortaya koymuştur. Birlik motivasyonunun etkisizliği, bu motivasyonun daha çok grup aidiyeti ve iç grup-dış grup karşılaştırmalarının belirgin olduğu bağlamlarda ortaya çıktığını düşündürmekte, hayali arkadaşla oynanan bu oyunda birlik boyutunun yeterince harekete geçmemiş olabileceğine işaret etmektedir. Orantısallık motivasyonunun etkisizliği ise kullanılan oyunun eşit-eşit olmayan dağılımlara odaklanması, oysa orantısallığın katkı-ödül dengesine dayalı “hak ediş” adaletini yansıtmasıyla açıklanabilir ve adaletin eşitlik ile orantısallık olmak üzere iki bileşeni olduğunu savunan güncel literatürle uyumludur (Atari ve ark., 2023). Buna karşılık, eşitlik motivasyonunun artması eşitlikçi tercihleri, hiyerarşi motivasyonunun artması ise eşitsiz dağılımları seçmeyi artırmıştır. Bu sonuçlar, aile içi ilişki motivasyonlarının çocukların erken dönemdeki adaletle ilgili davranışlarını şekillendiren önemli bağlamsal etkenler olduğunu ve hiyerarşik aile yapılarında eşitsizliğin daha kabul edilebilir algılanabileceğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, İlişki Düzenleme Kuramı çerçevesinde aile içi ilişki motivasyonlarının okul öncesi çocuklarda adalet hassasiyetini nasıl etkilediğini incelemiştir. Bulgular, aile içi eşitlik motivasyonunun çocukların haksızlıktan kaçınma davranışını artırdığını, hiyerarşi motivasyonunun ise eşitsiz dağılım tercihlerine eşlik

ettiğini göstermektedir. Sonuçlar, adalet hassasiyetinin yalnızca bireysel bilişsel olgunlaşma ile değil, çocukların içinde bulundukları ilişkisel ve ailevi bağlamla da şekillendiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, aile içi dinamikler çocukların erken dönemdeki adaletle ilgili davranışsal göstergelerini anlamada kilit önemdedir.

Kaynakça

- Atari, M., Haidt, J., Graham, J., Koleva, S., Stevens, S. T. ve Dehghani, M. (2023). Morality beyond the WEIRD: How the nomological network of morality varies across cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 125(5), 1157–1188. <https://doi.org/10.1037/pspp0000470>
- Baxter, S. D., Smith, A. F., Litaker, M. S., Baglio, M. L., Guinn, C. H. ve Shaffer, N. M. (2004). Children's social desirability and dietary reports. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 36(2), 84–89. [https://doi.org/10.1016/S1499-4046\(06\)60138-3](https://doi.org/10.1016/S1499-4046(06)60138-3)
- Camerini, A.-L. ve Schulz, P. J. (2018). Social desirability bias in child-report social well-being: Evaluation of the children's social desirability short scale using item response theory and examination of its impact on self-report family and peer relationships. *Child Indicators Research*, 11(4), 1159–1174. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9472-9>
- Fehr, E. ve Schmidt, K. M. (1999). A theory of fairness, competition, and cooperation. *The Quarterly Journal of Economics*, 114(3), 817–868. <https://doi.org/10.1162/003355399556151>
- Miller, P. H., Baxter, S. D., Hitchcock, D. B., Royer, J. A., Smith, A. F. ve Guinn, C. H. (2014). Test-retest reliability of a short form of the children's social desirability scale for nutrition and health-related research. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 46(5), 423–428. <https://doi.org/10.1016/j.jneb.2013.11.002>
- Rai, T. S. ve Fiske, A. P. (2011). Moral psychology is relationship regulation: Moral motives for unity, hierarchy, equality, and proportionality. *Psychological Review*, 118(1), 57–75. <https://doi.org/10.1037/a0021867>
- Savaşır, I., Sezgin, N. ve Erol, N. (1994). *Ankara gelişim tarama envanteri el kitabı*. Türk Psikologlar Birliği.
- Sheskin, M., Bloom, P. ve Wynn, K. (2014). Anti-equality: Social comparison in young children. *Cognition*, 130(2), 152–156. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2013.10.008>

İSRAF MI ÖNEMLİ EŞİTLİK Mİ YOKSA İHTİYAÇLAR MI? ADİL TERCİHLERDE ÇOCUKLARIN İÇİN SOSYOEKONOMİK DÜZEY VE İSRAFIN ETKİSİ

WHAT MATTERS MORE: WASTE, EQUALITY, OR NEEDS? THE INFLUENCE OF SOCIOECONOMIC STATUS AND RESOURCE WASTE ON CHILDREN'S FAIRNESS DECISIONS

Büşra Eylem Aktaş^{1*}, Sema Merve Balçık², Sümeýra Aleyna Özmen³

Özet

Araştırmalar, çocukların üçüncü taraf kaynak dağıtımlarında adalet algılarını şekillendiren önemli etkenlerden birinin sosyoekonomik durum (SED) olduğunu ortaya koymuştur. Ancak hem dağıtıcı hem de alıcının SED'sinin kararları birlikte nasıl etkilediği henüz net değildir. Ayrıca, Batı dışı kültürel bağlamlarda eşitliği sağlamak için fazladan kaynakların boşa harcanmasının, çocukların eşitlikçi kararlar vermesini zorlaştırabileceği gösterilmiştir. Bu çalışma, çocukların üçüncü taraf kaynak dağıtım kararlarını Dağıtımsal Adalet Kuramları çerçevesinde, özellikle eşitlik ve ihtiyaç ilkelerinin kaynak israfı bağlamında nasıl dengelendiğini incelemiştir. Araştırmada, çocukların eşitlikçi tercihleri; kaynak israfı gerekliliği, alıcının refah düzeyi ve çocukların kendi SED'leri açısından değerlendirilmiştir. Katılımcılar İstanbul'un farklı ilçelerinde yaşayan, 7–9 yaş aralığındaki (Ort. = 7.96, SS = .614) toplam 266 çocuktan oluşmuştur. Veri toplama yöntemi, senaryo bazlı dağıtım oyunları ve görsel destekli hikâye anlatımı ile gerçekleştirilmiştir. Çocukların SED'si, bölgesel SED farklılıklarını yansıtmak amacıyla, yaşadıkları ilçelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) düzeyine göre belirlenmiş ve düşük SED ($N = 120$) ile yüksek SED ($N = 146$) grupları oluşturulmuştur. İlçe/mahalle tabanlı sınıflandırmanın geçerliliği, düşük SED grubundaki katılımcıların

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, busra.aktas1@medipol.edu.tr, 0000-0002-0125-7903

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, s.mervebalcik@gmail.com, 0000-0002-0083-8175

3 Bağımsız Araştırmacı, Psikolog, sumeyraozmenn@gmail.com, 0009-0007-9134-9281

* Sorumlu Yazar: Büşra Eylem Aktaş

Yazar Notu: TÜBİTAK Bu çalışma, TÜBİTAK 2209 (2022-02 dönemli) tarafından fonlanmıştır (Proje No: 1919B012302493).

yüksek SED grubuna kıyasla anlamlı derecede daha düşük ortalama aylık gelir bildirmesiyle desteklenmiştir ($t(146) = -5.72, p < .001$). Ancak bu yaklaşım, geniş bir bölgesel sınıflandırma sağlasa da bireysel aile gelirini doğrudan yansıtmayabilir veya daha incelikli gözlemsel verileri içermeyebilir. Çalışmada 2 (Katılımcı SED: düşük vs. yüksek) $\times$ 2 (Alıcı Refah Düzeyi: zengin vs. fakir) $\times$ 2 (İsraf Durumu: israf edilen vs. edilmeyen) tasarımı kullanılmıştır. Bulgular, hem kaynak israfının ($F(1, 257) = 7.42, p = .007, \eta^2p = .028$) hem de alıcının refah düzeyinin ($F(1, 257) = 82.53, p < .001, \eta^2p = .243$) çocukların eşitlikçi davranışlarını anlamlı şekilde etkilediğini göstermiştir. Alıcı varlıklı olduğunda, çocuklar israf kaçınılmazsa eşit dağılıma daha fazla yönelmiş; alıcı yoksul olduğunda ise bu eğilim değişmemiştir. Beklentilerin aksine, çocukların kendi SED'leri dağıtım kararlarını etkilememiştir, $F(1, 257) = 0.53, p = .468, \eta^2p = .002$. Sonuçlar, çocukların adil dağıtım yaparken kendi sosyoekonomik arka planlarından çok alıcının ihtiyaçlarını ön planda tuttuklarını ve kaynak israfını dikkate aldıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Eşitlikçi tercihler, sosyoekonomik durum, dağıtıcı adalet, çocuklar, kaynak israfı

Abstract

Research has consistently demonstrated that children's socioeconomic status (SES) can shape their decisions when evaluating fairness in third-party resource allocations. Yet, it is still uncertain whether the SES of both the distributor and the recipient jointly influence these judgments. Moreover, findings from non-Western cultural contexts indicate that the requirement to discard surplus resources in order to achieve equality may discourage egalitarian decision-making. The present study examined how children balance equality and need principles in the context of resource waste, within the framework of Distributive Justice Theories. Specifically, children's egalitarian preferences were evaluated in terms of the necessity of resource waste, the recipient's SES, and the children's own SES. Participants included 266 children aged 7–9 years ($M = 7.96, SD = 0.614$) from different districts of Istanbul. Data were collected using scenario-based allocation tasks and visually supported storytelling. Children's SES was determined based on the socioeconomic development level of the districts in which they lived, according to the Socioeconomic Development Ranking (SEGE) report, resulting in low SES ($N = 120$) and high SES ($N = 146$) groups. The validity of this district-based classification was supported by significantly lower reported average monthly income in the low SES group compared to the high SES group ($t(146) = -5.72, p < .001$). While this approach provides a broad regional classification, it may not directly reflect individual family income or capture more fine-grained observational data. A 2 (Participant SES: low SES vs. high SES) $\times$ 2 (Recipient Welfare Level: rich vs. poor) $\times$ 2 (Waste Condition: wasted vs. withheld) design was

used. The result revealed that both resource waste ($F(1, 257) = 7.42, p = .007, \eta^2p = .028$) and recipient welfare level ($F(1, 257) = 82.53, p < .001, \eta^2p = .243$) played a decisive role in shaping children's egalitarian behavior. When the recipient was wealthy, children were more likely to choose an equal distribution if waste was unavoidable, whereas their responses did not differ when the recipient was poor. Contrary to expectations, children's own SES did not predict their decisions, ($F(1, 257) = 0.53, p = .468, \eta^2p = .002$). These findings suggest that children emphasize the recipient's needs and also consider resource waste when making distributive choices in a non-Western setting.

Keywords: Egalitarian preferences, socioeconomic status, distributive justice, children, resource waste

UZUN ÖZET

Giriş

Adaletin önemli bir yanını başkalarının adaletle ilgili deneyimlerine verilen tepkiler oluşturur. Bir başkasının adaletsizliğe uğraması durumunda kişiler kendi kayıpları olmasa da rahatsızlık hissederler. Bu, ilgili alan yazında *üçüncü taraf adaleti* olarak isimlendirilir. Bu konudaki çalışmalar çocuklukta üçüncü taraf adaletin anaokulu döneminden itibaren gözlemlendiğini, orta çocuklukta ise eşitlikçi tercihlerin yerini ihtiyaç temelli adalet anlayışının aldığını göstermektedir (Acar ve Sivis, 2023; Paulus, 2015; Shaw ve Olson, 2012). Özellikle çocukların tercihlerini belirleyen temel faktörlerden birisi kaynağın türüdür. Kaynağın lüks bir kaynak olması durumunda, çocuklar kaynakları bölüştürürken kaynağı daha fazla ihtiyacı olana aktarıp aktarmamaya odaklanmamaktadır, oysa kaynak bir ihtiyaca yönelikse, o zaman çocuklar kaynağın adil dağıtılmasına daha çok özen göstermektedir (Acar ve Sivis, 2023; Essler ve ark., 2020). Kaynağın israf edilip edilmemesi de önemlidir, zira çocuklar israf edilmemesi için fazladan kaynağı eşitlikten vazgeçme pahasına bir kişiye dağıtmayı tercih edebilmektedir (Paulus, 2015). Ayrıca araştırmalar, çocukların üçüncü taraf kaynak dağıtımlarında adalet algılarını şekillendiren önemli etkenlerden birinin Sosyoekonomik Durum (SED) olduğunu ortaya koymuştur (Essler ve ark., 2020). Peki bu durumda, çocuklar özellikle kaynağın dağıtıldığı kişinin sosyoekonomik düzeyi düşükse, yüksek olduğu duruma kıyasla, fazladan kaynağı *çöpe atıp* eşitliği sağlamak yerine dağıtmayı tercih edebilirler mi? Bu çalışma, bu soruyu incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Batılı kültürel bağlamlarda çocuklar fazladan kaynağı dağıtmaktansa çöpe atarak eşitliği sağlamayı (Shaw ve Olson, 2012), Batılı olmayan kültürlerle kıyasla daha fazla tercih etmektedir (Paulus, 2015). Dolayısıyla, Batı dışı kültürel bağlamlarda eşitliği sağlamak için fazladan kaynakların boşa harcanmasının, çocukların eşit-

likçi kararlar vermesini zorlaştırabileceği gösterilmiştir (Zhang ve Benozio, 2021). Ancak bu durumun SED bağlamında değişip değişmediği test edilmemiştir. Bu bulguların ötesinde hem dağıtıcı hem de alıcının SED'sinin kararları birlikte nasıl etkilediği de henüz net değildir. SED düzeyi düşük katılımcılar, yükseklerle kıyasla, kaynakların eşitlik için çöpe atılarak israf edilmesinden daha fazla rahatsızlık duyabilirler. Bunun sebebi ise düzenli olarak kaynak kısıtlılığına maruz kalmanın, çocuklar için kaynağın etkili kullanımına ilişkin hassasiyeti artırması olabilir. Örneğin deneysel bir çalışmada, çocukların kaynak kısıtlılığı deneyimleri artırıldığında çocuklar daha az cömert davranmışlardır (Ahl ve ark., 2024). Ancak çocukların kendi SED'sinin kaynak dağıtımları üzerinde israfla bağlantılı olarak etki edip etmediği konusunda bilindiği kadarıyla çalışma yoktur. Buradan hareketle, bu çalışma, çocukların üçüncü taraf kaynak dağıtım kararlarını özellikle eşitlik ve ihtiyaç ilkelerinin kaynak israfı bağlamında nasıl dengelendiğini incelemiştir. Buna yönelik olarak, çocukların israf ederek veya etmeden eşitliği sağlayabildiği farklı koşullar oluşturulmuştur. Düşük ve yüksek SED'den katılımcılara ulaşılarak, SED'nin üçüncü taraf adaleti üzerindeki etkisi test edilmek istenmiştir. Ayrıca kaynakların dağıtımıyla ilgili senaryoların sunulduğu koşullar arasında dağıtım yapılan karakterlerin SED'si farklılaştırılmıştır (yüksek vs. düşük). Böylece, katılımcının kendi SED'si, dağıtım yapılan karakterlerin SED'si ve son olarak kaynağın israf olup olmamasının birlikte adil kararları nasıl etkilediği incelenmiştir.

Yöntem

Araştırmada, çocukların eşitlikçi tercihleri; kaynak israfı gerekliliği, alıcının refah düzeyi ve çocukların kendi SED'leri açısından değerlendirilmiştir. Katılımcılar İstanbul'un farklı ilçelerinde yaşayan, 7-9 yaş aralığındaki ($Ort. = 7.96$, $SS = .614$) toplam 266 çocuktan oluşmuştur. Veri toplama yöntemi, senaryo bazlı dağıtım oyunları ve görsel destekli hikâye anlatımı ile gerçekleştirilmiştir. Çocukların SED'si, bölgesel SED farklılıklarını yansıtmak amacıyla, yaşadıkları ilçelerin SEGE (Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması) düzeyine göre belirlenmiş ve düşük SED ($N = 120$) ile yüksek SED ($N = 146$) grupları oluşturulmuştur. İlçe/mahalle tabanlı sınıflandırmanın geçerliliği, düşük SED grubundaki katılımcıların yüksek SED grubuna kıyasla anlamlı derecede daha düşük ortalama aylık gelir bildirmesiyle desteklenmiştir ($t(146) = -5.72$, $p < .001$). Ancak bu yaklaşım, geniş bir bölgesel sınıflandırma sağlasa da bireysel aile gelirini doğrudan yansıtmayabilir veya daha incelikli gözlemsel verileri içermeyebilir.

Sonuçlar

Çalışmada, 2 (Katılımcı SED: düşük vs. yüksek) $\times$ 2 (Alıcı Refah Düzeyi: zengin vs. fakir) $\times$ 2 (İsraf Durumu: israf edilen vs. edilmeyen) tasarımı kullanılmıştır. Bulgular, hem kaynak israfının ($F(1, 257) = 7.42$, $p = .007$, $\eta^2p = .028$) hem de

alıcının refah düzeyinin ($F(1, 257) = 82.53, p < .001, \eta^2p = .243$) çocukların eşitlikçi davranışlarını anlamlı şekilde etkilediğini göstermiştir. Alıcı varlıklı olduğunda, çocuklar israf kaçınılmazsa eşit dağılıma daha fazla yönelmiş; alıcı yoksul olduğunda ise bu eğilim değişmemiştir. Beklentilerin aksine, çocukların kendi SED'leri dağıtım kararlarını etkilememiştir, $F(1, 257) = 0.53, p = .468, \eta^2p = .002$.

Tartışma

Sonuçlar, çocukların adil dağıtım yaparken kendi sosyoekonomik arka planlarından çok alıcının ihtiyaçlarını ön planda tuttuklarını ve kaynak israfını dikkate aldıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca sonuçlar, çocukların israf durumuna göre kararlarının SED'den bağımsız olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçları, orta çocuklukta adil kararların saf ve katı bir eşitlikçi tutumdan ziyade ihtiyaçların göz önünde bulundurulduğu ve kaynağın etkili kullanımını amaçlayan bir dağıtım stratejisi ile ortaya çıktığını göstermektedir (McAuliffe ve ark., 2017). Ayrıca, mevcut çalışmanın verileri, Batılı olmayan kültürel bağlamlarda katı eşitlikçi tutumlardan ziyade fazladan kaynağı dağıtmaya dair ortaya çıkan eğilimin, kaynağı israf etmek istememekle ilişkili olabileceğine dair bulgulara bir yenisini eklemektedir (Paulus, 2015; Zhang ve Benozio, 2021).

Kaynakça

- Acar, M. ve Sivis, O. (2023). "But the poor needed it more": Children's judgments on procedural justice to allocate resources between two candidates equal in merit, different in need. *Journal of Experimental Child Psychology*, 232, 105679. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2023.105679>
- Ahl, R. E., Amir, D. ve McAuliffe, K. (2024). Recalling experiences of scarcity reduces children's generosity relative to recalling abundance. *Journal of Experimental Child Psychology*, 243, 105914. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2023.105914>
- Essler, S., Lepach, A. C., Petermann, F. ve Paulus, M. (2020). Equality, equity, or inequality duplication? How preschoolers distribute necessary and luxury resources between rich and poor others. *Social Development*, 29(1), 110–125. <https://doi.org/10.1111/sode.12390>
- McAuliffe, K., Blake, P. R., Steinbeis, N. ve Warneken, F. (2017). The developmental foundations of human fairness. *Nature Human Behaviour*, 1(2), 0042. <https://doi.org/10.1038/s41562-016-0042>
- Paulus, M. (2015). Children's inequity aversion depends on culture: A cross-cultural comparison. *Journal of Experimental Child Psychology*, 132, 240–246. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2014.12.006>
- Shaw, A. ve Olson, K. R. (2012). Children discard a resource to avoid inequity. *Journal of Experimental Psychology: General*, 141(2), 382–395. <https://doi.org/10.1037/a0025907>
- Zhang, Z. ve Benozio, A. (2021). Waste aversion reduces inequity aversion among Chinese children. *Child Development*, 92(6), 2465–2477. <https://doi.org/10.1111/cdev.13639>

2. OTURUM

AHLAKİ KARAR VERME

Oturum Başkanı: Furkan Erdoğan

METAETİK İNANÇLAR VE PROSOSYAL DAVRANIŞ: BOYLAMSAL BİR İNCELEME

METAETHICAL BELIEFS AND PROSOCIAL BEHAVIOR: A LONGITUDINAL INVESTIGATION

Ensar Acem^{1*}, Melike Albayrak², Burak Doğruyol³, Ozan İşler⁴,
Hasan Galip Bahçekapılı⁵, Onurcan Yılmaz⁶

Özet

Bu ön kayıtlı boylamsal çalışma, metaetik inançların—ahlaki nesnellik, ahlaki öznellik ve ilahi otoriteye dayalı ahlak (İODA)—dinî ve seküler bağlamlarda prososyal davranışı yordayıp yordamadığını incelemiştir. On yedi aya yayılan üç aşamada (Aşama 1: $N = 1.200$; Aşama 2: $N = 577$; Aşama 3: $N = 320$) katılımcıların cömertlik, iş birliği, güven, güvenilirlik ve üçüncü taraf cezalandırma davranışları ölçülmüştür. Beklentilerin aksine, ahlaki nesnellik 7. ayda prososyalliği olumsuz yönde yordamıştır ($B = -0.55, p = .018$); özellikle iş birliği ($B = -1.16, p = .002$) ve güvenilirlikte ($B = -0.58, p = .018$) düşüş gözlenmiş, ancak bu etkiler on yedinci ayda ortadan kalkmıştır. Buna karşılık, ahlaki öznellik dinî inançla etkileşime girmiştir: on yedinci ayda inananlarda daha düşük, inanmayanlarda ise daha yüksek prososyallik gözlenmiştir ($B = 2.55, p < .001$). İODA genel prososyal davranışı yordamamış, ancak inanmayanlarda üçüncü taraf cezalandırmayı pozitif yönde yordamıştır ($B = 5.90, p = .047$). Bulgular, ahlaki nesnelliğin doğrudan prososyal davranışı teşvik ettiği yönündeki varsayımını sorgulamakta ve metaetik inançların dinî ve epistemik sistemlere gömülü, bağlama duyarlı taahhütler olarak işlediğini ortaya koymaktadır. Bu inançların ahlaki davranış üzerindeki etkisi dinamik, zamana duyarlı ve kültürel bağlamdan bağımsız düşünülemez.

Anahtar sözcükler: Metaetik, ahlaki nesnellik, ahlaki öznellik, prososyal davranış, dindarlık

1 Uzman Psikolog, Kadir Has Üniversitesi, ensar.acem@khas.edu.tr, 0000-0002-7033-2911

2 Uzman Psikolog, Kadir Has Üniversitesi, melikehocaoglu98@gmail.com, 0000-0002-4381-5010

3 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, burak.dogruyol@khas.edu.tr, 0000-0002-3469-590X

4 Dr., University of Queensland, o.isler@uq.edu.au, 0000-0002-4638-2230

5 Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, hgbahcekapili@medipol.edu.tr, 0000-0002-2056-9718

6 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, 0000-0002-6094-7162

* Sorumlu Yazar: Ensar Acem

Yazar Notu: Bu çalışma Templeton Religion Trust (TRTo424) tarafından desteklenmiştir.

Abstract

This preregistered longitudinal study examined whether metaethical beliefs—moral objectivism, moral subjectivism, and morality founded on divine authority (MFDA)—predict prosocial behavior in religious and secular contexts. Across three stages spanning seventeen months (Stage 1: $N = 1,200$; Stage 2: $N = 577$; Stage 3: $N = 320$), participants' generosity, cooperation, trust, trustworthiness, and third-party punishment were measured. Contrary to expectations, moral objectivism negatively predicted prosociality at month seven ($B = -0.55, p = .018$); specifically, decreases were observed in cooperation ($B = -1.16, p = .002$) and trustworthiness ($B = -0.58, p = .018$), though these effects disappeared by month seventeen. By contrast, moral subjectivism interacted with religious belief: At month seventeen, prosociality was lower among believers but higher among non-believers ($B = 2.55, p < .001$). MFDA did not predict overall prosocial behavior, but it positively predicted third-party punishment among non-believers ($B = 5.90, p = .047$). These findings challenge the assumption that moral objectivism directly promotes prosocial behavior and suggest, instead, that metaethical beliefs operate as context-sensitive commitments embedded within religious and epistemic systems. Their effects on moral behavior are dynamic, time-sensitive, and inseparable from cultural context.

Keywords: Meta-ethics, moral objectivism, moral subjectivism, prosocial behavior, religiosity

UZUN ÖZET

Giriş

Metaetik inançların prososyal davranışlar üzerindeki etkisi, ahlak psikolojisi-nde yeterince incelenmemiş bir konudur. Ahlaki nesnellik, ahlaki öznelcilik ve İlahi Otoriteye Dayalı Ahlak (İODA) gibi metaetik yönelimlerin iş birliği, güven ve cömertlik gibi davranışlarla nasıl ilişkili olduğuna dair teorik tartışmalar sürse de bu inançların davranışsal yansımalarını inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır (Chrisman, 2023; Miller, 2010). Ayrıca, dinî inancın metaetik yönelimlerin işleyişini şekillendirebileceğine dair kanıtlar artmaktadır (Baron, 2020; Piazza ve ve Landy, 2013). Bu nedenle, metaetik inançların davranışa dönüşümünün bireyin metaetik konumunun yanı sıra içinde bulunduğu kültürel ve epistemik bağlama da bağlı olabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın temel sorusu, metaetik inançların prososyal davranışları uzun vadede nasıl yordadığı ve bu ilişkinin dinî inanç tarafından nasıl biçimlendiğidir. Çalışma, metaetik inançların etkilerini üç zaman noktasında ve parasal teşvikli davranışsal ölçümlerle inceleyen az sayıdaki boylamsal tasarımdan biri olmasıy-

la özgündür. Araştırmanın amacı, ahlaki nesnellik, ahlaki öznelcilik ve İODA'nın prososyal davranışları boylamsal olarak öngörüp öngörmediğini test etmektir.

Yöntem

Bu çalışma üç aşamalı boylamsal bir tasarım ile yürütülmüştür.

Katılımcılar

Katılımcılar Prolific üzerinden gönüllü olarak ücret karşılığında çalışmaya dâhil edilmiştir. Aşama 1'de 1.200 katılımcı yer almış, Hristiyan inananlar ile ateist/agnostikler eşit oranda dengelenmiştir. Aşama 2'de yedi ay sonra 577, Aşama 3'te on yedi ay sonra 320 katılımcı geri dönmüştür. Tüm katılımcılar 18 yaş üzeri, Amerika'da yaşayan, akıcı İngilizce konuşan katılımcı havuzundan seçilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Ahlaki nesnellik ve öznelcilik Ahlaki Nesnellik/Öznelcilik Ölçeği (Yılmaz ve Bahçekapili, 2018) ile, İODA ise Simpson ve arkadaşlarının (2016) geliştirdiği ölçek ile ölçülmüştür. Prososyal davranışlar teşvikli davranışsal oyunlarla değerlendirilmiştir: Cömertlik Bağış Görevi'yle (Brown ve ark., 2017), iş birliği Mahkûm İkilemi'yle (Isler ve ark., 2021), güven ve güvenilirlik Güven Oyunu'yla (Berg ve ark., 1995), prososyal norm dayatması Üçüncü Taraf Cezalandırma oyunu (Fehr ve Fischbacher, 2004) ölçülmüştür. Dört davranış doğrulayıcı faktör analizi ile tek bir genelleştirilmiş prososyallik faktöründe birleştirilmiştir.

İşlem

Araştırma Kadir Has Üniversitesi Etik Kurulundan onay almıştır. Katılımcılar çevrim içi bilgilendirilmiş onam vermiştir. Aşama 1'de ölçekler uygulanmış, Aşama 2 ve Aşama 3'te ekonomik oyunlar oynatılmıştır. Her aşamada standart prosedür izlenmiş ve tüm oyunlar gerçek parasal teşviklerle yürütülmüştür. Aşamalar arasında dinî kimliği değişen katılımcılar analizlere dâhil edilmemiştir.

Bulgular

Analizler ön-kayıt kapsamında regresyon modelleri ile gerçekleştirilmiştir.

Yedi ay sonunda (Aşama 2) ahlaki nesnellik genelleştirilmiş prososyallığı negatif yönde yordamıştır ($B = -0.55$, 95% CI $[-1.01, -0.09]$, $p = .018$). Nesnelliğin özellikle iş birliği ($B = -1.16$, $p = .002$) ve güvenilirlik ($B = -0.58$, $p = .018$) üzerinde anlamlı negatif etkileri görülmüştür. Bu aşamada ahlaki öznelcilik prososyallığın anlamlı bir yordayıcısı değildir (p değerleri $> .12$). İODA prososyallik üzerinde anlamlı bir etki göstermemiş (p değerleri $> .22$), ancak inanmayan katılımcılar arasında üçüncü taraf cezalandırmayı pozitif yönde yordamıştır ($B = 5.90$, 95%

CI [0.07, 11.73], $p = .047$). Bu bulgu, İODA puanlarında ateist/agnostik grupta görülen taban etkisi nedeniyle temkinli yorumlanmalıdır.

On yedi ay sonunda (Aşama 3) ahlaki nesnelliğin prososyallik üzerindeki tüm etkileri ortadan kalkmıştır (p değerleri $> .59$). Buna karşın ahlaki öznelciliğin prososyal davranış üzerindeki etkisi dinî inançla güçlü bir etkileşim göstermiştir (etkileşim: $B = 2.55$, 95% CI [1.22, 3.89], $p < .001$). İnanan katılımcılar arasında öznelcilik prososyallikle negatif yönde ilişkiyken ($t = -2.76$, $p = .006$), inanmayanlar arasında artırmıştır ($t = 2.96$, $p = .003$). Bu etkileşim modelinin güven ($B = 4.15$, $p < .001$) ve iş birliği ($B = 2.59$, $p = .014$) gibi alt alanlarda da tekrarlandığı görülmüştür. İODA bu aşamada da genelleştirilmiş prososyallığı yordamamıştır.

Tartışma

Bulgular metaetik inançların prososyal davranış üzerindeki etkilerinin zaman içinde değiştiğini ve dinî inanç bağlamına göre farklılaştığını göstermektedir. Ahlaki nesnelliğin 7. ayda prososyallığı azaltması, nesnelliğin daha katı normatif tutumlarla ve dış gruplara daha düşük toleransla ilişkili olabileceğini öne süren çalışmalarla tutarlıdır (Skitka ve ark., 2005). Bu bulgu, ahlaki nesnelliğin prososyallığı artıracak yönündeki klasik iddialara meydan okumaktadır. En dikkat çekiçi bulgu ahlaki öznelciliğin inananlar ve inanmayanlar arasında zıt yönde işlemesidir. İnanan katılımcılar için öznelcilik, ilahi temelli ahlaki düzenin zayıflaması anlamına gelerek prososyallığı azaltıyor olabilir. Buna karşılık inanmayan katılımcılar için öznelcilik, ahlaki çoğulculuğu ve hoşgörüyü destekleyen bir yönelim olarak prososyallığı artırmış olabilir (Yılmaz ve ark., 2020). Bu durum metaetik inançların kültürel, epistemik ve dinî bağlamlara gömülü psikolojik yapılar olduğunu göstermektedir. Üçüncü taraf cezalandırma bulgusu, seküler katılımcılarda norm dayatmasının farklı motivasyonlarla işlediğine işaret etse de İODA varyansının sınırlılığı bu sonucun dikkatle ele alınmasını gerektirmektedir.

Sonuç

Bu çalışma metaetik inançların prososyal davranışlar üzerindeki etkilerinin sabit değil, zamana ve bağlama duyarlı olduğunu göstermektedir. Ahlaki nesnelliğin kısa vadede prososyallığı azaltabilmesi ve ahlaki öznelciliğin inananlar ve inanmayanlar arasında zıt etkiler üretmesi, metaetik inançların dinamik bir psikolojik profil sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, metaetik yönelimlerin yalnızca felsefi pozisyonlar değil, kültürel ve dinî bağlamlara içkin davranışsal belirleyiciler olduğunu göstermektedir. Çalışmanın güçlü yanları boylamsal tasarım ve davranışsal ölçüm yöntemleriyken, sınırlılıkları İODA varyansının düşük olması ve örneklemin kültürel olarak sınırlı kalmasıdır. Gelecek çalışmaların daha geniş kültürel örneklemelerle ve daha gelişmiş metaetik ölçümlerle bu ilişkileri yeniden test etmesi önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Baron, J. (2020). Religion, cognitive style, and rational thinking. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 64–68. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2019.12.015>
- Berg, J., Dickhaut, J. ve McCabe, K. (1995). Trust, reciprocity, and social history. *Games and Economic Behavior*, 10(1), 122–142. <https://doi.org/10.1006/game.1995.1027>
- Brown, A. L., Meer, J. ve Williams, J. F. (2017). Social distance and quality ratings in charity choice. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 66, 9–15. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2016.04.006>
- Chrisman, M. (2023). *What is this thing called metaethics?* (2. Baskı). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003205890>
- Fehr, E. ve Fischbacher, U. (2004). Third-party punishment and social norms. *Evolution and Human Behavior*, 25(2), 63–87. [https://doi.org/10.1016/S1090-5138\(04\)00005-4](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(04)00005-4)
- Isler, O., Yilmaz, O. ve Maule, J. A. (2021). Religion, parochialism and intuitive cooperation. *Nature Human Behaviour*, 5(4), 512–521. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-01014-3>
- Miller, A. (2010). *An introduction to contemporary metaethics*. Polity.
- Piazza, J., Landy, J. F. (2013). “Lean not on your own understanding”: Belief that morality is founded on divine authority and non-utilitarian moral judgments. *Judgment and Decision Making*, 8(6), 639–661. <https://doi.org/10.1017/S1930297500004691>
- Simpson, A., Piazza, J. ve Rios, K. (2016). Belief in divine moral authority: Validation of a shortened scale with implications for social attitudes and moral cognition. *Personality and Individual Differences*, 94, 256–265. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.01.032>
- Skitka, L. J., Bauman, C. W. ve Sargis, E. G. (2005). Moral conviction: Another contributor to attitude strength or something more? *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(6), 895–917. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.6.895>
- Yilmaz, O. ve Bahçekapili, H. G. (2018). Meta-ethics and the mortality: Mortality salience leads people to adopt a less subjectivist morality. *Cognition*, 179, 171–177. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.014>
- Yilmaz, O., Bahçekapili, H. G., Harma, M. ve Sevi, B. (2020). Intergroup tolerance leads to subjective morality, which in turn is associated with (but does not lead to) reduced religiosity. *Archive for the Psychology of Religion*, 42(2), 232–243. <https://doi.org/10.1177/0084672419883349>

FAYDACILIĞIN FARKLI YÖNLERİ: OXFORD FAYDACILIK ÖLÇEĞİ VE CNI MODELİN ELEŞTİREL BİR İNCELEMESİ

PARTIAL VISIONS OF UTILITARIANISM: A CRITICAL EXAMINATION OF THE OUS AND CNI FRAMEWORKS

Şeyma N. Demirci^{1*}, Hasan Galip Bahçekapılı², Bengi Ük³, Çılga Beril Yavuz⁴,
Şevval Düzgün⁵, Büşra Eylem Aktaş⁶

Özet

Faydacı ahlaki yargılar geleneksel ikilemlerin yanında bu yaklaşımın günlük hayatla ilişkisizliğini eleştiren güncel yaklaşımlarla da incelenmektedir. Ahlaki yargılar CNI modelinde sonuç hassasiyeti (C), norm hassasiyeti (N) ve eylemsizliğe (I) dair yönelimler olmak üzere üç kategoride değerlendirilirken, Oxford Faydacılık Ölçeği'nde (OFÖ) Araçsal Zarar ve Tarafsız İyilik olarak iki boyutta ele alınır. Bu ölçümlerle yapılan araştırmalarda faydacılıkla ilgili tutarsız sonuçlar gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, OFÖ ve CNI modelinin bireysel farklılıkları nasıl açıkladığı ve faydacılığın deneysel manipülasyonunun bu ölçümleri nasıl etkilediği araştırılmıştır. İlk çalışmada katılımcılar ($N = 312$) Aydınlik Üçlü (AÜÖ), Kısaltılmış Karanlık Üçlü (KKÜÖ), Etik Pozisyon (EPÖ), OFÖ ve Dindarlık (TDUREL) ölçekleri ile CNI ikilemleri ve prososyal davranış sorularını yanıtlamışlardır. Sonuçlar, C parametresinin faydacılık eğilimini ölçmede sınırlı kaldığını, buna karşılık N, I ve OFÖ alt boyutlarının farklı bireysel özelliklerle çeşitli pozitif ve negatif ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. İkinci çalışmaya 166 öğrenci katılmış (Ort. Yaş = 20.87; $SS = 3.07$), deney grubundaki katılımcılara ($n = 80$) faydacılığı teşvik eden, kontrol grubundakilere ise ($n = 86$) nötr bir metin okutularak OFÖ ve CNI modelinden elde edilen ahlaki yargı puanlarındaki değişimler incelenmiştir. Sonuçlar deney grubunda tarafsız iyilik boyutu ve I puanlarında artış, C puanında ise düşüş olduğunu göstermektedir. Bulgular her iki modelin de

1 Araştırmacı, İstanbul Medipol Üniversitesi, seymandrirci@gmail.com, 0009-0005-9214-7732

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, hgbahcekapili@medipol.edu.tr, 0000-0002-2056-9718

3 Arş. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, bengi.uk@medipol.edu.tr, 0000-0002-0804-3545

4 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, cilgayavuz@aydin.edu.tr, 0000-0002-7014-7046

5 Arş. Gör., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, duzugunseval@gmail.com, 0009-0004-9706-8294

6 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, busra.aktasi@medipol.edu.tr, 0000-0002-0125-7903

* Sorumlu Yazar: Şeyma N. Demirci

günlük hayattaki faydacılık anlayışını yalnızca kısmen yansıttığını göstererek iki ölçümün geliştirilebileceğini önermektedir.

Anahtar sözcükler: Faydacılık, Oxford Faydacılık Ölçeği, CNI model, ahlaki karar alma, bireysel farklılıklar

Abstract

Utilitarian moral judgment is examined through both traditional dilemmas and more recent, modern approaches that critique the former's irrelevance to daily life. Inconsistent results have been observed in studies using these measurements. This study investigated how the Oxford Utilitarianism Scale (OUS) and the CNI model explain individual differences, and how the experimental manipulation of utilitarianism affects these measurements. In the first study, participants ($N = 312$) answered questions on the Light Triad Scale, the Short Dark Triad Scale, the OUS, the Ethics Position Questionnaire, the Religiosity Scale (TDUREL), the CNI dilemmas, and questions about prosocial behavior. The results showed that the C parameter was limited in its ability to measure utilitarian tendencies, whereas the N, I, and OUS subscales demonstrated various positive and negative correlations with various individual characteristics. In the second study, changes in moral judgment scores obtained from the OUS and CNI models were examined by having participants in the experimental group ($N = 80$) read a text promoting utilitarianism, and the control group ($N = 86$) read a neutral text. The results indicated an increase in the impartial beneficence subscale and I scores, as well as a decrease in C scores, in the experimental group. This research reveals that neither the OUS nor the CNI model fully capture real-life utilitarianism and that they are open to improvement.

Keywords: Utilitarianism, Oxford Utilitarianism Scale, CNI model, moral judgment, individual differences

UZUN ÖZET

Giriş

CNI modelinde ahlaki yargılar sonuç hassasiyeti (C), norm hassasiyeti (N) ve eylemsizliğe (I) dair yönelimler olmak üzere üç kategoride değerlendirilirken Oxford Faydacılık Ölçeği'nde (OFÖ) ise Araçsal Zarar ve Tarafsız İyilik olarak iki boyutta ele alınır. Alan yazında bu modellerle yapılan araştırma bulgularından elde edilen tutarsız sonuçlar (Gawronski ve Ng, 2025) ve ölçümlerin sınırlılıkları (örn. Mihailov, 2023; Baron ve Goodwin, 2021) dikkate alındığında bu ölçümlerin faydacılığı ne kadar iyi yansıttığının belirsiz kaldığı görülmektedir. Bu problemten hareketle mevcut araştırmada, CNI modeli ve OFÖ'nün keşifsel olarak karşılaştırılması ve bu

araçların faydacılığı ne kadar kapsamlı bir şekilde ölçümlediklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda iki araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışma 1’de teorik olarak faydacılıkla ilişkili olduğu gösterilen kişilik özellikleri, prososyal davranış, normatif etik ve meta etik yargıların her iki ölçümle ilişkileri incelenmiştir. Çalışma 2’de ise katılımcılar faydacı düşünmeye teşvik edildiğinde CNI modelinden ve OFÖ’den elde edilen ahlaki skorların nasıl etkilendiği incelenmiştir. Bu çalışma, faydacılığı ölçen modern yaklaşımları ilk kez deneysel bir manipülasyonla karşılaştırmalı olarak sınaması açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Araştırma, bu yolla mevcut araçların sınırlılıklarını ortaya koymuş ve faydacılık ölçümlerinde metodolojik bir revizyon ihtiyacını göstermiştir.

Yöntem

Çalışma 1

Katılımcılar

Katılımcılara kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırmaya toplam 312 kişi (271 kadın, 40 erkek, 1 diğer) katılmıştır. Yaş ortalaması 22.02’dir (*Min* = 18, *Max* = 39, *SS* = 2.48). Katılımcıların çoğunluğu üniversite öğrencisidir (*n* = 288, %92.3).

Veri Toplama Araçları

Aydınlık Üçlü Kişilik Ölçeği

Tekeş ve Bıçaksız (2021) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. İnsancılık ($\alpha = .58$) İnsanlığa inanç ($\alpha = .49$), Kantçılık ($\alpha = .73$) olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır.

Kısaltılmış Karanlık Üçlü Kişilik Ölçeği

Özsoy ve arkadaşları (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Narsisizm ($\alpha = .79$), Makyavelizm ($\alpha = .70$), Psikopati ($\alpha = .79$) olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır.

Oxford Faydacılık Ölçeği

Kumova ve Bahçekapılı (2021) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Tarafsız İyilik ($\alpha = .670$) ve Araçsal Zarar ($\alpha = .670$) olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır.

Dindarlık Ölçeği (TDUREL)

Esat ve arkadaşları (2021) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Beş maddeden oluşmaktadır ($\alpha = .881$).

Prososyal Davranış Soruları

Clobert ve Saroglou (2013) takip edilmiştir. Aynı sorunun eylem gerektirmeyen versiyonu hazırlanmıştır.

CNI İkilemleri

Gawronski ve arkadaşları (2017) tarafından geliştirilmiştir. 16 ikilem kullanılmıştır.

İşlem

Araştırma İstanbul Medipol Üniversitesi Etik Komitesi tarafından onaylanmıştır (Tarih: 24.04.2023/Doküman numarası: E-43037191-604.01.01-18540). Katılımcılar SurveyMonkey üzerinden karışık sırada, Aydınlik Üçlü Ölçeği (AÜÖ), Kısaltılmış Karanlık Üçlü Ölçeği (KKÜÖ), OFÖ, Etik Pozisyon Ölçeği (EPÖ), Dindarlık Ölçeği (TDUREL), CNI ikilemleri ve eylem gerektiren/gerektirmeyen prososyal davranış sorularını yanıtlamışlardır.

Çalışma 2

Katılımcılar

Araştırmaya 166 üniversite öğrencisi katılmıştır (149 kadın, 10 erkek, 7 diğer). Yaş ortalaması 20.87'dir ($Min = 17$, $Max = 38$, $SS = 3.07$).

Veri Toplama Araçları

Birinci çalışmada kullanılan OFÖ, CNI ikilemleri, prososyal davranış sorularına ek olarak aşağıdaki materyaller kullanılmıştır.

Manipülasyon Metni

Faydacı ahlaki görüşün temel ilkelerini tanımlayan ve faydacı kararları teşvik eden bir metindir. Araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Kontrol Metni

Konuşulan dilin özellikleri hakkında nötr bir metindir.

Deney Sonrası Sorular

Metnin ne kadar anlaşılır ve ikna edici olduğu sorulmuştur ve ana fikrinin iki cümle ile özetlenmesi istenmiştir.

Manipülasyon Kontrol Soruları

Faydacılık, Deontoloji ve Erdem Etiği ile ilgili tek maddeden oluşan üç soru kullanılmıştır.

İşlem

Araştırma İstanbul Medipol Üniversitesi Etik Komitesi tarafından onaylanmıştır (Tarih: 08.07.2024/Doküman numarası: E-43037191-604.01-42292). Veriler yüz yüze toplanmıştır. Katılımcılar seçkisiz olarak deney ve kontrol gruplarına ay-

rılmıştır. Deney grubundaki katılımcılar ilk olarak manipülasyon metnini, kontrol grubundakiler ise kontrol metnini okumuşlardır. Daha sonra her iki grupta yer alan katılımcılar sırasıyla deney sonrası soruları, manipülasyon kontrol sorularını, 16 ahlaki ikilemi, OFÖ'yü ve prososyal davranış sorularını yanıtlamışlardır. Son olarak katılımcılar demografik veri formunu cevaplandırarak araştırmayı tamamlamışlardır.

Bulgular

Çalışma 1'de C parametresinin yalnızca I parametresi ile pozitif korelasyon gösterdiği, I parametresinin ise yalnızca Araçsal Zarar ile negatif korelasyon gösterdiği bulunmuştur. N parametresi Kantçılık ile pozitif, Karanlık Üçlü Ölçeği'nin alt boyutlarıyla negatif korelasyon göstermiştir. Tarafsız iyilik, prososyal davranış ve dindarlıkla pozitif korelasyon gösterirken, Araçsal Zarar, N parametresi ile negatif korelasyon göstermiştir. Sonuçlar, C parametresinin faydacılık eğilimini ölçmede sınırlı kaldığını, buna karşılık N, I ve OFÖ alt boyutlarının farklı bireysel özelliklerle çeşitli pozitif ve negatif ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. Çalışma 2'de faydacılık manipülasyonunun etkili olup olmadığının kontrol edilmesi amacıyla ikna edicilik puanları kontrol edilerek ANCOVA analizi yapılmıştır. Manipülasyon kontrol sorularından elde edilen toplam ahlak puanı deney grubunda ($Ort = 11.24, SH = .21$), kontrol grubuna ($Ort = 10.41, SH = .21$) kıyasla daha yüksektir, $F(1, 162) = 7.47, p = .007, \eta_p^2 = .044$. Manipülasyonun bağımlı değişkenler üzerindeki etkisi ise tek yönlü MANCOVA analizi ile incelenmiştir. Sonuçlar, faydacılık manipülasyonunun bağımlı değişkenler üzerinde anlamlı etkisi olduğunu göstermektedir, $F(5, 158) = 3.69, p = .004, \eta_p^2 = .104$. C parametresinden elde edilen puanların kontrol grubunda ($Ort = .115, SH = .014$) deney grubuna göre ($Ort = .073, SH = .014$) daha yüksek olduğu görülmüştür, $F(1, 162) = 4.30, p = .040, \eta_p^2 = .026$. I parametresinde kontrol grubu ($Ort = .341, SH = .032$), deney grubundan önemli ölçüde daha yüksek puanlar almıştır, $F(1, 162) = 6.13, p = .014, \eta_p^2 = .036$. Tarafsız iyilik ölçümünde deney grubu ($Ort = 20.58, SH = .67$) kontrol grubundan ($Ort = 17.58, SH = .65$) daha yüksek puanlar almıştır, $F(1, 162) = 9.92, p = .002, \eta_p^2 = .058$. N parametresi ve Araçsal Zarar için sonuçlar anlamlı değildir ($p > .05$).

Tartışma

Faydacılık manipülasyonu sonrası deney grubunda C puanının anlamlı bir düşüş göstermesi teoremin beklentisi ile tutarsız kalmıştır. Bu bulgu, C parametresinin sonuç hassasiyetini güvenilir bir şekilde temsil etmediğini ve geçerliliğinde sorunlar olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan, OFÖ'nün Tarafsız İyilik alt boyutundan elde ettiğimiz sonuçlar hem korelasyonel hem de deneysel olarak teoriyle ve önceki araştırma bulgularıyla uyumludur. Ayrıca, Araçsal Zarar alt boyutunun sonuçları literatürdeki eleştirilerle örtüşerek, ilgili alt boyutun faydacılığın

özünü değil, antisosyal eğilimleri temsil ediyor olabileceğini düşündürmektedir. Genel olarak, bu bulgular her iki modelin de faydacılığı ölçeği bazı parametrelerin de metodolojik revizyon ihtiyacını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Araştırmamız, faydacılığın iki modern ölçümünü keşifsel olarak karşılaştırarak her iki modelin faydacılığı ne ölçüde yansıttığını detaylı bir şekilde inceleyerek ortaya koymuştur. Sonuçlar hem CNI modelin hem de OFÖ'nün alt boyutlarının faydacılığı ancak kısmen ölçekbildiğini gösterilmiştir. Araştırmada kullanılan faydacılık manipülasyonu bu araştırmanın hem özgünlüğünü hem de sınırlılığını oluşturmaktadır. İleri araştırmalarda bu manipülasyon geliştirilerek faydacılık ölçümleri yeniden incelenebilir. Araştırma sonuçlarından hareketle, mevcut ölçümlerin geliştirilerek daha kapsamlı ve gerçek hayattaki faydacılık anlayışını daha iyi temsil eden hale getirilmesine ihtiyaç olduğu önerilmektedir.

Kaynakça

- Baron, J. ve Goodwin, G. P. (2021). Consequences, norms, and inaction: Response to Gawronski et al. (2020). *Judgment and Decision Making*, 16(2), 566–595. <https://doi.org/10.1017/S1930297500008676>
- Clobert, M. ve Saroglou, V. (2013). Intercultural non-conscious influences: Prosocial effects of Buddhist priming on Westerners of Christian tradition. *International Journal of Intercultural Relations*, 37(4), 459–466. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2012.10.001>
- Esat, G., Smith, B. H., Rizvi, S. ve Koenig, H. G. (2021). Adaptation of the Duke University Religion Index for Turkish speaking Muslims. *Mental Health, Religion & Culture*, 24(8), 824–836. <https://doi.org/10.1080/13674676.2021.1923681>
- Gawronski, B., Armstrong, J., Conway, P., Friesdorf, R. ve Hütter, M. (2017). Consequences, norms, and generalized inaction in moral dilemmas: The CNI model of moral decision-making. *Journal of Personality and Social Psychology*, 113(3), 343–376. <https://doi.org/10.1037/pspa0000086>
- Gawronski, B. ve Ng, N. L. (2025). Beyond trolleyology: The CNI model of moral-dilemma responses. *Personality and Social Psychology Review*, 29(1), 32–80. <https://doi.org/10.1177/10888683241234114>
- Kumova, F. ve Bahçekapılı, H. G. (2021). Oxford Faydacılık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması. *Psikoloji Çalışmaları*, 41(2), 491–520. <https://doi.org/10.26650/sp2020-0055>
- Mihailov, E. (2023). Measuring impartial beneficence: A Kantian perspective on the Oxford Utilitarianism Scale. *Review of Philosophy and Psychology*, 14(3), 989–1004. <https://doi.org/10.1007/s13164-021-00600-2>
- Özsoy, E., Rauthmann, J. F., Jonason, P. K. ve Ardic, K. (2017). Reliability and validity of the Turkish versions of Dark Triad Dirty Dozen (DTDD-T), Short Dark Triad (SD3-T), and Single Item Narcissism Scale (SINS-T). *Personality and Individual Differences*, 117, 11–14. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.05.019>
- Tekeş, B. ve Bıçaksız, P. (2021). Aydınlık Üçlü (Light Triad) ölçeğinin psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 8(3), 535–556. <https://doi.org/10.31682/ayna.871395>

ADİL VE ÖFKELİ: EKONOMİK PAZARLIKLARDA AHLAKİ ÖFKENİN KİŞİLER ARASI ETKİLERİ

THE FAIR AND THE FURIOUS: INTERPERSONAL EFFECTS OF MORAL ANGER IN ECONOMIC BARGAINING

Farida Zeynalli^{1*}, Büşra Eylem Aktaş²

Özet

Adil karar alma doğası gereği sosyal etkileşimlerle şekillenir. Kaynakların dağıtımı, bilişsel ve duygusal faktörler tarafından şekillenen karmaşık bir süreçtir. Bu çalışmada, öfkenin ahlaki temellerinin kaynak dağılımına etkisi incelenmiş, ayrıca analitik düşünmenin düzenleyici rolü değerlendirilmiştir. Katılımcılar, oyun partnerlerinin öfke düzeyi (yüksek/düşük) ve öfke nedenine dair bilgi (ahlaki, ahlaki olmayan, bildirilmemiş) içeren altı koşuldan birine seçkisiz atanmıştır. Ahlaki öfke, adaletsiz bir muameleyle; ahlaki olmayan öfke ise adaletle ilgisiz hayal kırıklıklarıyla (ör. futbolda kaybetme) ilişkilendirilmiştir. Katılımcılar, rastgele sırada partnerlerin misilleme hakkı olduğu Ültimat Oyunu ve olmadığı Diktatör Oyunu oynamışlardır. Oyunlardaki para dağılımları temel bağımlı değişken olarak değerlendirilmiş, analitik düşünme ise Bilişsel Yansıma Testi ve Temel Oran Çatışma Testi ile ölçülmüştür. Katılımcılar Ültimat Oyunu'nda, Diktatör Oyunu'na kıyasla daha fazla kaynak aktarmıştır. Ültimat Oyunu'nda partnerin yüksek düzeyde ahlaki öfke gösterdiği durumlarda, yüksek ahlaki olmayan öfkeye kıyasla daha cömert paylaşımlar yapılmıştır. Analitik düşünme ile kararlar arasındaki ilişki ise anlamlı bulunmamıştır. Bulgular, ahlaki öfkenin prososyal davranışı artırarak adalet odaklı paylaşımları özellikle teklifin reddedilebildiği pazarlık ortamlarında teşvik ettiğini göstermektedir. Sonuçlar, öfkenin yalnızca rekabet ve çatışmayı tetiklediği görüşüne karşı, adalet temelli olduğunda iş birliğini artırabildiğini göstermektedir. Analitik düşünmenin etkisinin anlamlı bulunmaması, duygusal ipuçlarının bilişsel değerlendirmelerin önüne geçebileceğine işaret etmek-

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Berlin School of Mind and Brain, Humboldt-Universität zu Berlin, farida.zeynalli@student.hu-berlin.de, 0000-0002-2623-8741

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, busra.aktas1@medipol.edu.tr, 0000-0002-0125-7903

* Sorumlu Yazar: Farida Zeynalli

Yazar Notu: TÜBİTAK Bu proje, TÜBİTAK 2209-A (Proje No: 1919B012303039) kapsamında desteklenmiştir.

tedir. İlerideki araştırmaların bu mekanizmaları çeşitli bağlamlarda incelemesine ihtiyaç vardır.

Anahtar sözcükler: Ahlaki öfke, kişilerarası duygular, adalet, Diktatör Oyunu, Ültimatom Oyunu

Abstract

Fair decision-making is inherently shaped by social interactions. Resource allocation is shaped by cognitive and emotional factors; this study tested whether interpersonal moral anger affects it, and if analytic thinking moderates this interaction. Participants were randomly assigned to one of six conditions defined by their game partner's anger level (high/low) and the type of information provided about the cause of anger (moral, nonmoral, or unspecified). Moral anger was associated with previous unfair treatment, whereas nonmoral anger stemmed from fairness-unrelated frustrations (e.g., losing in football). Participants played the Ultimatum Game (UG), where partners could reject offers, and the Dictator Game (DG), where they could not, in randomized order. Participants allocated more resources in the UG than in the DG. In the UG, they shared more generously with partners who displayed high moral anger compared to those who displayed high nonmoral anger. No significant association emerged between analytic thinking and allocations. The findings challenge the traditional view of anger as merely triggering competition and conflict, showing that it can foster cooperation, especially when morally grounded and when offers could be rejected. The null effect of analytic thinking suggests emotional cues may override cognitive evaluations; future research should test these mechanisms across contexts and moderators.

Keywords: Moral anger, interpersonal emotions, fairness, Dictator Game, Ultimatum Game

UZUN ÖZET

Giriş

Kişilerin, kendi kazançlarından vazgeçme pahasına bir başkasına kaynak aktararak adaleti sağlamayı hedeflemeleri, başkalarının refahına yönelik duydukları kaygının ve buna bağlı duygusal süreçlerin etkisini göstermektedir (Fehr ve Schmidt, 1999). Adil karar alma, doğası gereği sosyal etkileşimlerle şekillenir. Bu nedenle, kaynak dağılımı bağlamlarında partnerin duygusal durumu, aktörün kararlarını etkileme potansiyeline sahiptir. Bireyler başkalarının iyilik hâline ilişkin kaygıları dikkate aldıkları gibi, aynı zamanda kendi kazanımlarını da göz önünde bulundururlar. Dolayısıyla, kişiler hem kendi çıkarlarını korumaya hem de adil davranmaya yönelik bir denge stratejisi izlemektedir. Bu strateji,

akıl yürütme ve duygusal süreçlerin birlikte işlediği etkileşimsel bir yapıyı ifade etmektedir. Ekonomik oyunlarda alıcının ruh hâli hakkında bilgi sahibi olmanın, kaynak aktarımında farklılıklara yol açtığı bilinmektedir (Andrade ve Ho, 2007; Fabiannson ve Denson, 2012; Kirchsteiger ve ark., 2006). Bununla birlikte, aktörlerin bu bilgiyi ne ölçüde dikkate aldığı, bilişsel yatkınlıklarına bağlı olabilir.

Bu çalışmanın amacı, aktörlerin etkileşim partnerinin öfkesinin gerekçelerinden etkilenip etkilenmediğini farklı kaynak dağıtımı bağlamlarında incelemektir. Farklı deneysel koşullar altında analitik düşünme eğilimi ile kaynak dağıtım kararları arasındaki ilişkiler de değerlendirilmiştir. Özellikle, partnerin düşük veya yüksek düzeyde öfkesinin nedenlerinin bilindiği (adalet temelli veya adaletten bağımsız) ya da bilinmediği, ayrıca partnerin misilleme olanağı olup olmadığı koşullarında, Diktatör ve Ültimatom Oyunları'nda aktarılan kaynak miktarlarının farklılaşıp farklılaşmadığı test edilmiştir. Bu çalışmada, partnerinin adalet temelli yüksek öfkeye sahip olduğu koşuldaki aktörlerin daha fazla kaynak aktaracağı, bu etkinin Ültimatom Oyunu'nda daha belirgin olacağı ve analitik düşünme düzeyi yüksek aktörlerin özellikle yüksek ahlaki öfkeyle ilişkili koşulda Ültimatom Oyunu'nda daha fazla kaynak aktaracağı öngörülmüştür.

Yöntem

Bu araştırma, katılımcıların etkileşimde bulundukları partnerin öfke düzeyi (düşük veya yüksek) ile bu öfkenin gerekçesine ilişkin edinilen bilginin türü (ahlakla ilişkili neden, ahlaktan bağımsız neden veya gerekçe belirtilmeyen kontrol koşulu) temel alınarak altı deney koşulunun oluşturulduğu 2×3 faktöriyel bir deneysel desene sahiptir.

Katılımcılar Araştırma kapsamında sosyal medya duyuruları ve üniversite duyuruları yoluyla ulaşılan 224 kişi çalışmaya katılmıştır ($Ort_{yaş} = 22.67$, $SS = 3.64$). Katılımcıların 18 yaşından büyük ve Türkçeyi ana dil düzeyinde konuşuyor olmaları dışında herhangi bir ek dâhil edilme kriteri bulunmamaktadır.

Veri Toplama Araçları

Ültimatom Oyunu (ÜO)

ÜO'da (Güth ve ark., 1982) belirli bir kaynağın (örn. para) iki oyuncu arasında paylaşılması istenir. Teklif, bir aktör tarafından yapılır ve alıcı bu dağılımı kabul veya reddedebilir. Alıcı kabul ederse taraflar aktörün belirlediği şekilde kaynakları alır; reddederse hiçbir taraf kaynak elde edemez.

Diktatör Oyunu (DO)

Bu oyun ÜO'nun bir türevi olup, oyunda sadece diktatör (karşı tarafın bu dağılımı kabul veya reddetme hakkı olmadığının farkında olarak) sunulan kay-

nağın dağıtımında aktif olarak görev almaktadır (Forsythe ve ark., 1994; Kahneman, 1986).

Analitik Düşünme Ölçekleri

Bu çalışmada analitik düşünme, üç CRT sorusu (Frederick, 2005) ve üç BRC sorusu (De Neys ve Glumicic, 2008) kullanılarak ölçülmüştür. Katılımcıların yanıtları toplam puan üzerinden değerlendirilmiş ve analitik düşünme seviyelerine göre düşük ve yüksek gruplar oluşturulmuştur.

Demografik Form

Bu form aracılığı ile katılımcıların yaş, meslek, gelir seviyesi ve eğitim durumu gibi bilgilerine erişilmiştir.

İşlem

Araştırmanın etik kurul onayı, İstanbul Medipol Üniversitesinden alınmıştır (13.11.2023 tarih ve 120 sayılı onay belgesi). Çalışma tamamen çevrim içi 15 dakikalık oturumlar şeklinde Zoom platformu aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar partnerin duygu durumunun nedenine dair edinilen bilginin içeriğine göre seçkisiz olarak altı farklı deney koşulundan birine atanmışlardır. Katılımcılar, iki ekonomi oyunu hakkında eğitim almış; prosedürü anlamayanlara eğitim tekrarlanmıştır. Alıcı rolündeki kişinin oyuna katılmadığı, paranın deney sonunda kendisine ulaşacağı ve önceki oturumda duygu durumunu paylaştığı, katılımcıya benzer soruların iletileceği bildirilmiştir.

Alıcıların öfke seviyeleri, Ahlaki Öfke Ölçeği (Batson ve ark., 2007) skorları kullanılarak (uydurma) gösterilmiştir. Katılımcılara, karşı tarafın yüksek (6–7) veya düşük (1–2) öfke yaşadığı ve bunun ahlakla ilişkili ya da ilişkili olmadığı bilgisi verilmiş; kontrol koşulunda gerekçe belirtilmemiştir. Bilgilerin anlaşıldığını kontrol etmek için manipülasyon sorusu sorulmuş, ardından katılımcılar karışık sırada DO ve ÜO'na katılmış, her oyunda 20'er TL dağıtımı yapmışlardır. Yanıtlar Google Anketler ile anonim olarak toplanmış, analitik düşünme, demografi ve deneyim soruları doldurulmuş ve çalışmanın inandırıcılığı bu cevaplarla teyit edilmiştir. Veri toplama sonunda katılımcılara bilgilendirme formu verilmiş ve toplam 40 TL ile teşekkür edilmiştir.

Bulgular

MANOVA sonuçları, ekonomi oyunlarında deney grupları arasında para transferlerinde anlamlı bir fark olduğunu göstermiştir, Wilks' Lambda = .91, $F(10, 434) = 2.13$, $p = .021$, kısmi $\eta^2 = .05$. Çiftli karşılaştırmalar, ÜO'da adaletsizlikten kaynaklanan yüksek öfke koşulundaki katılımcılarım, diğer koşullardakilere kıyasla, oyun partnerine daha fazla miktarda para aktardıklarını göstermiştir, $p = .010$,

$d = 0.8$. Fakat DO'da deney koşulları arasında kaynak aktarımı açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır, $p > .05$. Analitik düşünme eğiliminin (yüksek vs. düşük) aktarım miktarı üzerindeki etkisi her iki oyunda da istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > .05$). Analitik düşünme düzeyinin düzenleyici etkisi anlamlı bulunmamış olup, genel olarak ÜO'da ($Ort.= 10,19$, $SS = 2,80$) DO'a ($Ort.= 9,60$, $SS = 4,16$) kıyasla daha yüksek para transferi gerçekleştirilmiştir, $t(223) = 2,63$, $p = .009$, $d = 0,17$.

Tartışma

Çalışma sonuçları, öfkenin yalnızca varlığının değil, adaletle ilgili ahlaki gerekçelerden kaynaklanmasının ve potansiyel olumsuz sonuçların (misilleme olasılığı) kaynak dağılımını etkilediğini göstermektedir (van Doorn ve ark., 2014; van Kleef ve Côté, 2007;). Araştırma ayrıca, öfkenin cezalandırıcı veya agresif bir duygu olmasının ötesinde, kişiler arası bağlamda iş birliğini ve prososyal davranışları artırabileceğini ortaya koymaktadır (Sinaceur ve Tiedens, 2006; van Dijk ve ark., 2008). Analitik düşünme düzeyi ile ekonomik kararlar arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir; bu alandaki bulgular, bağlama ve güç dinamiklerine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Inaba ve ark., 2018; Ponti ve Rodriguez-Lara, 2015;). Son olarak, bulgular ahlaki öfkeden kaynaklanan kişiler arası tepkilerin, empati ve adalet algısıyla bağlantılı olarak özgeci telafi davranışlarını tetikleyebileceğini göstermekte ve gelecekteki çalışmaların empati gibi potansiyel düzenleyicileri incelemesi önerilmektedir (Leliveld ve ark., 2012; Shields, 2005).

Sonuç

Araştırma bulguları, adil kararların aktörün analitik düşünme becerilerinden veya yalnızca öfkeli bir partnerle etkileşimden ziyade, öfkenin ahlaki bağlamından etkilendiğini göstermektedir. Bulgular, kişiler arası öfke ile adaletsizlik arasındaki ilişkinin iki ekonomik oyun bağlamında ayrıntılı şekilde incelendiği ilk çalışma olarak önem taşımaktadır. Kişiler arası öfkenin kaynak dağılımındaki etkilerini açıklayabilmek için ileri araştırmalar gereklidir.

Kaynakça

- Andrade, E. B. ve Ho, T.-H. (2009). Gaming emotions in social interactions. *Journal of Consumer Research*, 36(4), 539–552. <https://doi.org/10.1086/599221>
- Batson, C. D., Kennedy, C. L., Nord, L.-H., Stocks, E. L., Fleming, D. A., Marzette, C. M. ve ark. (2007). Anger at unfairness: Is it moral outrage? *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1272-1285. <https://doi.org/10.1002/ejsp.434>
- De Neys, W. ve Glumicic, T. (2008). Conflict monitoring in dual process theories of thinking. *Cognition*, 106(3), 1248–1299. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2007.06.002>

- Fabiansson, E. C. ve Denson, T. F. (2012). The effects of intrapersonal anger and its regulation in economic bargaining. *PLOS One*, 7(12), e51595. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0051595>
- Fehr, E. ve Schmidt, K. M. (1999). A theory of fairness, competition, and cooperation. *The Quarterly Journal of Economics*, 114(3), 817–868. <https://doi.org/10.1162/003355399556151>
- Forsythe, R., Horowitz, J. L., Savin, N. E. ve Sefton, M. (1994). Fairness in simple bargaining experiments. *Games and Economic Behavior*, 6(3), 347–369. <https://doi.org/10.1006/game.1994.1021>
- Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25–42. <https://doi.org/10.1257/089533005775196732>
- Güth, W., Schmittberger, R. ve Schwarze, B. (1982). An experimental analysis of ultimatum bargaining. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 3(4), 367–388. [https://doi.org/10.1016/0167-2681\(82\)90011-7](https://doi.org/10.1016/0167-2681(82)90011-7)
- Inaba, M., Inoue, Y., Akutsu, S., Takahashi, N., Yamagishi, T. (2018). Preference and strategy in proposer's prosocial giving in the ultimatum game. *PLOS One* 13(3), e0193877. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193877>
- Kahneman, D., Knetsch, J. L. ve Thaler, R. H. (1986). Fairness and the assumptions of economics. *The Journal of Business*, 59(4), S285–S300. <https://doi.org/10.1086/296367>
- Kirchsteiger, G., Rigotti, L. ve Rustichini, A. (2006). Your morals might be your moods. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 59(2), 155–172. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2004.07.004>
- Leliveld, M. C., van Dijk, E. ve van Beest, I. (2012). Punishing and compensating others at your own expense: The role of empathic concern on reactions to distributive injustice. *European Journal of Social Psychology*, 42(2), 135–140. <https://doi.org/10.1002/ejsp.872>
- Ponti, G. ve Rodriguez-Lara, I. (2015). Social preferences and cognitive reflection: Evidence from a dictator game experiment. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 9, 146. <https://doi.org/10.3389/fnbeh.2015.00146>
- Shields, S. A. (2005). The politics of emotion in everyday life: “Appropriate” emotion and claims on identity. *Review of General Psychology*, 9(1), 3–15. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.9.1.3>
- Sinaceur, M. ve Siedens, L. Z. (2006). Get mad and get more than even: When and why anger expression is effective in negotiations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(3), 314–322. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2005.05.002>
- Van Dijk, E., van Kleef, G. A., Steinel, W. ve van Beest, I. (2008). A social functional approach to emotions in bargaining: When communicating anger pays and when it backfires. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(4), 600–614. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.4.600>
- Van Doorn, J., Zeelenberg, M. ve Breugelmans, S. M. (2014). Anger and prosocial behavior. *Emotion Review*, 6(3), 261–268. <https://doi.org/10.1177/1754073914523794>
- Van Kleef, G. ve Côté, S. (2007). Expressing anger in conflict: When it helps and when it hurts. *Journal of Applied Psychology*, 92(6), 1557–1569. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.6.1557>

AHLAKİ GERÇEKÇİLİK KARŞITLIĞI VE AHLAKİ HOŞGÖRÜ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN INQUIRY ABOUT THE RELATIONSHIP BETWEEN MORAL ANTI-REALISM AND MORAL LENIENCY

Kadir Toros^{1*}, Hasan Galip Bahçekapılı²

Özet

Gouiran ve Cova'nın (2024) çalışmasında yazarlar, ahlaki hoşgörü ile ahlaki görecelik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmadıklarını bildirmişlerdir; ancak, ahlaki gerçekçilik karşıtlığı inançlarını ölçmediklerini kaydetmişlerdir. Literatürdeki bu boşluğu gidermek amacıyla, biz ahlaki gerçekçilik karşıtlığı ile ahlaki hoşgörü arasındaki ilişkiyi araştırmak üzere bir korelasyonel ($N = 263$) ve bir deneysel ($N = 266$) çalışma yürüttük. Korelasyonel çalışmada, ahlaki gerçekçilik karşıtlığı ile ahlaki hoşgörü arasında pozitif bir korelasyon gözlenirken, hoşgörü ile ahlaki görecelik arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Deneysel çalışmada, ahlaki gerçekçilik karşıtlığı ile ahlaki hoşgörü arasındaki anlamlı pozitif korelasyon bulgusunu yineledik ve yine ahlaki görecelik ile hoşgörü arasında anlamlı bir korelasyon gözlemlemedik. Uyguladığımız meta-etik manipülasyonu, ahlaki gerçekçilik karşıtlığı ile ahlaki hoşgörü arasında nedensel bir bağlantı olduğuna dair herhangi bir kanıt sunmamıştır. Bir diğer bulgu ise, her iki çalışmada da Bilişsel Yansıtma Testi puanlarının ahlaki hoşgörü ile ilişkisiz olduğuydu. Keşifsel analizler, her iki çalışmada da özgür irade inançları ile ahlaki hoşgörü arasında orta düzeyde negatif bir korelasyon ortaya koymuştur; bu bulgu, ahlaki hoşgörü'nün doğasını araştırmaya yardımcı olabilir.

Anahtar sözcükler: Ahlaki gerçekçilik karşıtlığı, ahlaki hoşgörü, ahlaki görecelik, bilişsel yansıtma, özgür irade inançları

Abstract

In Gouiran and Cova (2024), the authors reported that they did not find a statistically significant relationship between moral leniency and moral relativism; however, they noted that they did not measure moral anti-realism beliefs. To address this gap in the literature, we conducted a correlational ($N = 263$) and an

1 Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, kdrtoros@gmail.com, 0009-0007-8416-7519

2 Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, hgbahcekapili@medipol.edu.tr, 0000-0002-2056-9718

* Sorumlu Yazar: Kadir Toros

experimental ($N = 268$) study to investigate the relationship between moral anti-realism and moral leniency. In the correlational study, moral anti-realism showed a positive correlation with moral leniency, whereas no relationship was found between leniency and moral relativism. In the experimental study, we replicated the finding of a significant positive correlation between anti-realism and moral leniency and again observed no significant correlation between relativism and leniency. Our meta-ethical framing manipulation provided no evidence of a causal link between anti-realism and moral leniency. Another finding was that CRT scores were unrelated to moral leniency in both studies. Exploratory analyses revealed a moderate negative correlation between free will beliefs and moral leniency in both studies; this finding might help to explore the nature of moral leniency.

Keywords: Moral anti-realism, moral leniency, moral relativism, cognitive reflection, free will beliefs

Kaynakça

Gouiran, M. D. ve Cova, F. (2024). Intellectually rigorous but morally tolerant: Exploring moral leniency as a mediator between cognitive style and “utilitarian” judgment. *Cognitive Science*, 48(12), e70024. <https://doi.org/10.1111/cogs.70024>

3. OTURUM

AHLAK PSİKOLOJİSİNDE ÖLÇÜM ARAÇLARI

Oturum Başkanı: Fatih Köseoğlu

KALIPYARGI İÇERİĞİ ÖLÇEĞİ'Nİ AHLAK BOYUTUYLA GENİŞLETMEK

EXPANDING THE STEREOTYPE CONTENT SCALE WITH A MORAL DIMENSION

Fatih Köseoğlu^{1*}, Sevim Cesur², Kevser Bereket³, Muhammed Huzeyfe Gültekin⁴

Özet

Kalıpyargı İçeriği Modeli (KİM) insanların sosyal grupları ele alırken yüksek veya düşük düzeyde *sıcaklık* ve *yetkinlik* olmak üzere iki temel değerlendirme boyutunu kullandığını ileri sürmektedir. Fiske ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilen Kalıpyargı İçeriği Ölçeği'nde (KİÖ), sıcaklık ve yetkinlik boyutlarını ölçmek için çeşitli sıfatlar kullanılmaktadır. Sıcaklığın da *ahlaklılık* ve *sosyallik* olarak iki farklı boyutta ele alınması önerilmiş fakat bu ayrımın da bir fark yaratmadığı görülmüştür. Ancak bazı çalışmalar özellikle dış grupların değerlendirilmesinde *ahlak* kriterinin oldukça önemli olduğunu belirtmektedir. Bu görüşler ölçekte ahlak boyutunun da olması gerektiğini akla getirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada ölçekte yer alan 12 sıfata ek olarak ahlak boyutunu ölçmek için *saygılı*, *dürüst*, *merhametli*, *adil*, *duyarlı* ve *iyiliksever* sıfatların da eklenmesi önerilmektedir. Bu sıfatlar literatür taraması sonucu belirlenmiştir. Katılımcılar ölçeği ahlaki azınlık gruplarından veganlar, vejetaryenler ve çevre aktivistleri özelinde tamamlamışlardır. Beşli Likert tipli yapıda olan ölçeğin açımlayıcı faktör analizi 550 ($Ort. = 23.52$, $SS = 7.16$) kişilik yetişkin örneklem grubundan toplanan veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sonuçlar ölçeğin 18 maddelik ve 3 faktörlük yapıda olduğunu ve güvenilirliklerin sağlandığını göstermiştir. Ahlak boyutunun bağımsız ve anlamlı bir yapı olarak tespit edilmesi hem KİM'e kuramsal bir katkı sunmuş hem de KİÖ'ye ölçme gücünü genişleten ve grupları algılayanın/değerlendirmenin ahlaki bileşenini yakalayabilen yeni bir boyut kazandırmıştır.

Anahtar sözcükler: Kalıpyargılar, ahlak, yetkinlik, sıcaklık, ahlaki azınlıklar

1 Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, ffatihkoseoglu@gmail.com, 0000-0001-9512-5065

2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

3 Uzman Psikolog, İstanbul Üniversitesi, kevser.bereket@ogr.iu.edu.tr, 0000-0001-6150-9781

4 Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, huzeyfe.gultekin@atauni.edu.tr, 0000-0003-3861-3921

* Sorumlu Yazar: Fatih Köseoğlu

Abstract

The Stereotype Content Model (SCM) proposes that people use two basic evaluative dimensions, *warmth* and *competence*, when evaluating social groups. The Stereotype Content Scale (SCS), developed by Fiske and colleagues (2002), uses various adjectives to measure warmth and competence. It has been suggested that warmth be divided into two dimensions: *morality* and *sociability*, but this distinction has been found to be ineffective. However, some studies indicate that morality is particularly important in evaluating outgroups. These views suggest that a moral dimension should also be included in the scale. Therefore, in addition to the 12 adjectives already included in the scale, the following adjectives are also recommended: *respectful*, *honest*, *compassionate*, *fair*, *sensitive*, and *benevolent*. These adjectives were identified through a literature review. Participants completed the scale specifically for vegans, vegetarians, and environmental activists, who are moral minority groups. Exploratory factor analysis of the five-point Likert-type scale was conducted using data collected from a sample of 550 adults ($M = 23.52$, $SD = 7.16$). The results indicated that the scale had an 18-item, 3-factor structure, and reliability was established. The identification of the moral dimension as an independent and significant construct not only made a theoretical contribution to the SCM but also added a new dimension to the SCS, expanding its measurement power and capturing the moral component of perceiving/evaluating groups.

Keywords: Stereotypes, morality, competence, warmth, moral minorities

UZUN ÖZET

Giriş

Kalıpyargı, belirli bir grubun üyelerinin nitelikleri ve özellikleri konusunda-ki önceden oluşturulmuş birtakım bilişsel genellemeler kümesi, imgeler olarak tanımlanmaktadır (Göregenli, 2012; Karakaş, n.d.). Ön yargı ve ayrımcılıkların meydana gelmesinde ilk adım olarak ifade edilen kalıpyargılar hedef kişi ya da gruplar hakkında “Ne düşünüyoruz?” sorusuna yanıt verir.

Kalıpyargı İçeriği Modeli’ne (KİM) göre iç ve dış grup üyelerini değerlendirilmede kullanılan iki temel boyut vardır: Yetkinlik ve sıcaklık (Fiske ve ark., 2002). Bu iki boyut kombinasyon hâlinde dört ana kalıpyargı türünü ve bazı duygusal tepkileri ortaya çıkarır. Örneğin yaşlılar, ev hanımları veya engelli bireyler gibi düşük yetkinlik ancak yüksek sıcaklık atfedilen gruplar, rekabet unsuru taşımadıkları için toplumda genellikle korunmaya muhtaç, zararsız ve iyi niyetli olarak algılanır; bu algı onlara karşı acıma ve sempati gibi duygusal tepkiler üretir. Buna karşılık hem yüksek sıcaklık hem de yüksek yetkinlik atfedilen gruplar, iç grup

üyeleri, müttefikler veya paylaşılan kimlik grupları, tehdit oluşturmadıkları için hayranlık ve olumlu değerlendirme ile karşılanırlar.

Son yıllarda özellikle dış grupların değerlendirilmesinde ahlakın belirleyici bir rol oynadığının ortaya konması (Phalet ve Poppe, 1997; Wojciszke, 2005) modelde ahlak boyutunun da yer alması gerektirdiğini akla getirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı Kalıpyargı İçeriği Ölçeği'nin (KİM) mevcut yapısını genişleterek ahlak faktörünü dâhil etmektir. Ayrıca ahlaki motivasyona sahip azınlık gruplarından olan vegan, vejetaryen ve çevre aktivistlerine yönelik kalıpyargı içeriklerini incelemek bu çalışmanın diğer amaçlarından biridir.

Yöntem

Katılımcılar

Katılımcılar kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Çalışmaya eksik veriler çıkartıldığında, eğitim düzeyi yüksek ve genellikle merkez ve sol politik görüşe sahip toplam 514 (*Ort.* = 23.46, *SS* = 7.10) kişi katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Katılımcılara yaş cinsiyet, eğitim durumu gibi bilgilerin sorulduğu demografik bilgi formunun haricinde genişletilmiş KİÖ kullanılmıştır. Ölçeğin aslı Fiske ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilmiş, Türkçeye Demirdağ (2021) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek 5'li Likert tipli (1 = Toplum hiç görmüyor/bulmuyor, 5 = Toplum tamamen böyle görüyor/buluyor) yapıdadır. Cronbach alfa iç tutarlılık değeri Fiske ve arkadaşlarının (2002) çalışmasında sıcaklık için .89 yetkinlik için .94, Türkçe uyarlama çalışmasında sıcaklık için .87 yetkinlik için .83 olarak tespit edilmiştir (Demirdağ, 2021). Ölçekten alınan puanlar arttıkça ilgili grubun toplum tarafından daha sıcak ve yetkin olarak algılandığı sonucu elde edilmektedir.

Ahlak faktörü için madde havuzuna 6 ek madde yazılmıştır: Brambilla ve arkadaşlarının (2011) çalışmalarında ahlak boyutunu temsil eden *saygılı* ve *dürüst*, Haidt'in (2007) ortaya attığı Ahlaki Temeller Kuramı'ndaki bakım ve adalet boyutlarından hareketle *merhametli* ve *adil*, Yeni Kohlbergci Yaklaşım'dan (Bebeau, 2002) hareketle *duyarlı* ve Smith ve arkadaşlarının (2007) yedi farklı kültürde 'iyi insanın' prototipik özelliklerini araştırdıkları çalışmada tespit edilen *iyiliksever* kelimesi bu çalışmada ahlak boyutunun altı sıfatı olarak dâhil edilmiştir.

İşlem

Çalışmanın etik kurul izni İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 02.09.2024 tarih ve 09 sayılı toplantısında alınmıştır. Veriler çevrim içi bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Analizler SPSS paket programı ile yürütülmüştür.

Bulgular

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) öncesi, vegan, vejetaryen ve çevre aktivistleri için doldurulan ölçeğe madde analizleri gerçekleştirilmiştir. Her bir analizde madde-toplam puan korelasyonunda bütün maddelerin uygun değerler taşıdığı tespit edilmiştir.

AFA varimax rotasyonlu maksimum likelihood kullanılarak yürütülmüştür. Faktör analizi sonuçları genel olarak maddelerin teorik beklentiyle uyumlu biçimde dağıldığını göstermektedir. Bazı maddeler dışında, ölçeğin büyük bölümünü oluşturan ifadeler ilgili boyutlarda yüksek faktör yükleri vermiş ve genellikle tutarlı biçimde kümelenmiştir. Veganlar için doldurulan ölçeğin AFA sonuçlarında üç, vejetaryen ve çevre aktivistleri için ise iki faktörlü bir yapı tespit edilmiştir. Bütün analizlerde ahlakın ayrı ve özerk bir faktör olarak tespit edilmesi dikkat çekici bir bulgudur.

Veganlar için doldurulan ölçeğin AFA sonucunda öz değeri 1'den büyük ve varyansın %64'ünü açıklayan üç faktörlü bir yapı meydana gelmiştir. Yetkinlik faktörü varyansın yaklaşık %25'ini, ahlak faktörü %22'sini, sıcaklık faktörü %17'ini açıklamaktadır. Klasik modelde ayrı faktörleşen yetkinlik ve sıcaklık vejetaryenler ile çevre aktivistleri söz konusu olduğunda birleşmiştir.

Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa değerleri vegan grupta .95, vejetaryen grupta .95, çevre aktivisti grupta ise .96 olarak bulunmuştur. Ahlak faktörüne ait alfa değerleri de benzer biçimde oldukça yüksektir: Veganlar için .92, vejetaryenler için .91 ve çevre aktivistleri için .93. Ayrıca faktörler arası korelasyonlar incelendiğinde, yetkinlik, sıcaklık ve ahlak boyutlarının birbirleriyle anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür.

Üç sosyal grup için hesaplanan ortalama faktör puanları incelendiğinde, veganların yetkinlik (Ort. = 2.37) ve sıcaklık (Ort. = 2.62) algılarının görece düşük düzeyde olduğu, buna karşın ahlaki değerlendirme puanının (Ort. = 3.05) diğer iki faktöre kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Vejetaryenlerin ortalamaları veganlara benzer bir örüntü göstermektedir; yetkinlik (Ort. = 2.49) ve sıcaklık (Ort. = 2.75) puanları nispeten daha düşük olmakla birlikte ahlak boyutu (Ort. = 3.11) diğer iki faktörden yine daha yüksektir. Buna karşılık çevre aktivistlerinde tüm faktörler belirgin biçimde daha yüksek seyretmektedir; yetkinlik (Ort. = 3.00), sıcaklık (Ort. = 3.10) ve ahlak (Ort. = 3.42) puanları, bu grubun toplumsal algıda hem kapasite hem kişilerarası olumlu özellikler hem de ahlaki boyut açısından daha olumlu konumlandırıldığını göstermektedir.

Tartışma

Çalışmanın bulguları ahlakın kalıpyargı içeriğinde bağımsız bir boyut olarak ortaya çıktığını ve dış grupların değerlendirilmesinde merkezi bir rol oynadığını açıkça göstermektedir. Ölçeğe önerilen yapının ampirik olarak da desteklenmesi

ve maddelerin büyük oranda hedeflenen faktör yapısına uygun yüklenmesi, ahlak faktörünün gerçekten bağımsız bir boyut olabileceği yönündeki iddiaları desteklemiştir.

Üç sosyal grubun ahlak boyutundan aldıkları puan ortalamaların yetkinlik ve sıcaklık boyutundan yüksek olması Türkiye’de bu üç grubun *ahlaki motivasyonlu gruplar* kapsamında çerçevelendiğini göstermektedir. Literatürde KİÖ’yü vegan ve vejetaryenler özelinde MacInnis ve Hodson (2017) Kanadalı katılımcılarla incelemiştir. Yetkinlik ve sıcaklık ortalamalarının Türkiye örnekleminde daha düşük çıkması dikkat çekicidir. Türkiye’de hayvansal ürün tüketiminin hâlâ güçlü bir kültürel norm olması vegan ve vejetaryenlerin normdan sapmış olarak algılanmasına yol açtığı ve bu grupların yetkinlik ve sıcaklığını düşürdüğü ileri sürülebilir. Nitekim Türkiye gibi kolektivist eğilimleri yüksek kültürde ‘farklı’ ve ‘marjinal’ olarak algılanmanın soğukluk ve irrasyonellik üreteceği söylenebilir. Veganlar ayrıca yetkinlik ve sevecenlikten aldıkları puanlar bakımından teknik olarak evsizler ya da fakirler gibi gruplarla yakın konumda değerlendirilse de sosyal temsil profilleri bu gruplardan tamamen farklıdır (Köseoğlu, 2024).

Sonuç

Sonuçlar, bu ölçeğin 18 maddeden oluşan üç faktörlü bir yapıya sahip olabileceğini ve tüm boyutlarda güvenilirliğin tatmin edici düzeyde sağlandığını göstermektedir. Ahlak boyutunun bağımsız ve anlamlı bir faktör olarak ortaya çıkması, yalnızca KİM’ye kuramsal düzeyde bir katkı sunmakla kalmamış; aynı zamanda KİÖ’nün ölçüm kapasitesini genişletmiş ve grupların algılanması/değerlendirilmesinde kritik olan ahlaki bileşeni görünür kılan yeni bir analitik boyut kazandırmıştır. Gelecek çalışmalarda ölçek politik/ideolojik gruplar, dinî ve etnik topluluklar ya da meslek grupları gibi diğer sosyal kimliklerde de test edilmelidir.

Kaynakça

- Bebeau, M. J. (2002). The defining issues test and the four component model: Contributions to professional education. *Journal of Moral Education*, 31(3), 271–295. <https://doi.org/10.1080/0305724022000008115>
- Brambilla, M., Rusconi, P., Sacchi, S. ve Cherubini, P. (2011). Looking for honesty: The primary role of morality (vs. sociability and competence) in information gathering. *European Journal of Social Psychology*, 41(2), 135–143. <https://doi.org/10.1002/ejsp.744>
- Demirdağ, A. (2021). *Suriyeli mültecilere ilişkin kalıpyargı içeriği ve davranış ilişkisi: Duyguların ve ahlaki dışlamanın aracı rolü* (Yayın No: 678720) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi].
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P. ve Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878–902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.878>

Göregenli, M. (2012). Temel kavramlar: Önyargı, kalıpyargı ve ayrımcılık. K. Çayır & M. A. Ceyhan (Ed.), *Ayrımcılık çok boyutlu yaklaşımlar* içinde (ss. 175–187). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Haidt, J. (2007). The new synthesis in moral psychology. *Science*, 316(5827), 998–1002. <https://doi.org/10.1126/science.1137651>

Karakaş, S. (2017). Stereotype – kalıp yargı / stereotipi. *Prof. Dr. Sirel Karakaş Psikoloji Sözlüğü* içinde. <https://www.psikolojisozlugu.com/stereotype-kalip-yargi>

Köseoğlu, F. (2024, Aralık 6–7). *Veganların ve çevre aktivistlerin ahlaki üstenci/büyüklenici algısı ölçeklerinin geliştirilmesi ve bu gruplara yönelik sosyal temsiller* [Sözlü bildiri]. V. Sosyal Psikoloji Kongresi, Ankara, Türkiye.

MacInnis, C. C. ve Hodson, G. (2017). It ain't easy eating greens: Evidence of bias toward vegetarians and vegans from both source and target. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(6), 721–744. <https://doi.org/10.1177/1368430215618253>

Phalet, K. ve Poppe, E. (1997). Competence and morality dimensions of national and ethnic stereotypes: A study in six eastern-European countries. *European Journal of Social Psychology*, 27(6), 703–723. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0992\(199711/12\)27:6%3C703::AID-EJSP841%3E3.0.CO;2-K](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0992(199711/12)27:6%3C703::AID-EJSP841%3E3.0.CO;2-K)

Smith, K. D., Smith, S. T. ve Christopher, J. C. (2007). What defines the good person? Cross-cultural comparisons of experts' models with lay prototypes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38(3), 333–360. <https://doi.org/10.1177/0022022107300279>

Wojciszke, B. (2005). Morality and competence in person- and self-perception. *European Review of Social Psychology*, 16, 155–188. <https://doi.org/10.1080/10463280500229619>

REVİZE EDİLMİŞ GÜZELLİĞE DUYARLILIK ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇEYE UYARLAMA ÇALIŞMASI

ADAPTATION STUDY OF THE ENGAGEMENT WITH BEAUTY SCALE-REVISED INTO TURKISH

Muhammed Huzeyfe Gültekin¹

Özet

Birçok sosyal psikolojik çalışma göstermiştir ki estetik deneyim bireyde anlamlı bir ahlaki sürece eşlik eder. Bu kapsamda bu çalışmada Revize Edilmiş Güzelliğe Duyarlılık Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Yedili Likert tipinde (1=bana hiç benzemiyor, 7=bana fazlasıyla benziyor) tasarlanan ölçek dört alt boyuttan (doğa, sanatsal, ahlaki ve fıkırsel güzellik) ve 18 maddeden oluşmaktadır. Öncelikle ilgili yazardan izin alınmış ve ölçek iki uzman tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Madde analizi sonucunda maddelerin toplam puanla gösterdikleri madde-toplam puan korelasyonlarının .44 (1. madde) ile .75 (18. madde) arasında değiştiği gözlenmiştir ($N=303$). Ayrıca verilerin faktör analizine uygunluğu tespit edilmiştir ($KMO = .87$; Barlett $\chi^2(133) = 4073,79$, $p < .001$). Ardından temel bileşenler ve varimax yönteminin kullanıldığı AFA ($Ort. = 98,63$, $SS = 15,88$) sonucu ölçeğin orijinal yapısıyla uyumlu bir şekilde 18 maddelik, öz değeri 1'in üstünde olan ve toplam varyansın %72.65'ini açıklayan 4 faktörlük bir yapıda olduğu görülmüştür. Ortak varyans değerleri açısından tüm maddelerin rotasyon öncesi faktör matrisine ve rotasyon sonrası örüntü matrisine en az .40 faktör yükü ile yüklendiği, ayrıca çift yüklenen hiçbir maddenin de bulunmadığını tespit edilmiştir. Son olarak ölçeğin Cronbach alfa değeri hesaplanarak iç tutarlılık sınaması gerçekleştirilmiştir ve Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .92 olduğu bulunmuştur. Sonuç olarak ölçeğin Türkiye örnekleminde geçerli ve güvenilir bir ölçek olarak kullanılabileceği ileri sürülmüştür.

Anahtar sözcükler: Güzelliğe duyarlılık, ahlaki güzellik, ölçek uyarlama

Abstract

Many social psychological studies have shown that aesthetic experience accompanies a meaningful moral process in individuals. In this context, this study aims to adapt the Engagement with Beauty Scale-Revised into Turkish. The scale, designed using a 7-point Likert scale (1 = does not resemble me at all, 7 = resembles me very much), consists of 4 sub-dimensions (natural, artistic, moral,

1 Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, huzeyfe.gultekin@atauni.edu.tr, 0000-0003-3861-3921

and ideational beauty) and 18 items. First, permission was obtained from the author, and the scale was translated into Turkish by two experts. As a result of item analysis, it was observed that the item-total score correlations of the items ranged from .44 (item 1) to .75 (item 18) ($N = 303$). Additionally, the suitability of the data for factor analysis was determined ($KMO = .87$; Bartlett $\chi^2(133) = 4073.79$, $p < .001$). Subsequently, the AFA (Mean = 98.63, $SD = 15.88$), using principal components and the varimax method, revealed that the scale had a 4-factor structure with 18 items, each with an eigenvalue above 1, explaining 72.65% of the total variance, consistent with its original structure. In terms of common variance values, it was determined that all items loaded onto the pre-rotation factor matrix and post-rotation pattern matrix with a factor loading of at least .40 and that there were no items with double loading. Finally, the Cronbach's alpha value was calculated to assess internal consistency, and the Cronbach's alpha internal consistency coefficient was found to be .92. As a result, the scale was found to be a valid and reliable scale in the Turkish sample.

Keywords: Engagement with beauty, moral beauty, scale adaptation

UZUN ÖZET

Giriş

Diessner ve arkadaşlarına göre (2006) güzellik duygusal açıdan zengin içsel deneyimleri başlatan bir unsurdur. Buna göre güzellik salt bir estetik yargı olmanın ötesinde, bireylerin ahlaki tutum ve yargılarını da şekillendiren önemli bir olgudur (Diessner, 2024). Birçok çalışma ortaya çıkarmıştır ki güzeli temel alan estetik deneyimin alanı ile normatif doğruyu temel alan ahlaki alan arasında yadsınamaz bir ilişki mevcuttur (Cheng ve ark., 2022; Ishai, 2007; Ishizu ve Zeki, 2011; Wang ve ark., 2015, Zhang ve ark., 2014). Örneğin Cheng ve arkadaşları (2020) ahlaki iyilik ve ahlaki güzellik söz konusu olduğunda bireylerdeki nöronal aktivitelerin ortak bir beyin bölgesinin aktivitesini harekete geçirdiğini raporlamışlardır. Güzellik (estetik) ile ahlak (etik) arasındaki ilişkiler ahlak alanında gerçekleştirilecek bilimsel araştırmalarda estetik deneyimin önemli bir değişken olarak incelenmesinin önemine işaret etmektedir. Diessner ve arkadaşları (2008) bireylerin güzellikle karşılaştıklarında yaşadıkları deneyimleri ölçmeyi amaçlayan Güzelliğe Duyarlılık Ölçeği'ni (Engagement with Beauty Scale) geliştirmişlerdir. Ölçek ilk geliştirildiği şekliyle doğal, sanatsal ve ahlaki güzelliği üç ayrı alt boyut şeklinde bir araya getirmektedir (Diessner ve ark., 2008). Ölçeğin bu ilk hâli Kılıç ve arkadaşları (2021) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ancak daha sonra bahsi geçen ölçek Pohling ve arkadaşları (2023) tarafından doğal, sanatsal ve ahlaki güzelliğe dördüncü bir faktör olarak fiktörel güzelliğin de (beauty ideas) eklendiği

şekliyle revize edilmiştir. Ölçeğin revize edilmiş son hâliyle birlikte tekrar uyarlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada ölçeğin revize edilmiş hâlinin Türkçeye uyarlanması amacıyla ölçeğin yapısı ve güvenilirliği incelenmiştir. Türkçe literatürde özellikle ahlak araştırmalarında kullanılabilecek ve bireylerin estetik deneyimlerinin ölçümünü sağlayabilecek çok az ölçeğin bulunması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışma kapsamında 303 katılımcıdan veri toplanmıştır. Katılımcılar Atatürk Üniversitesi Psikoloji ve Felsefe lisans eğitimi görmekte olan öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 26.1'dir. Katılımcıların %72,6'sı kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcılar çalışmaya gönüllü olarak dâhil edilmiştir ve araştırmaya katılma karşılığında herhangi bir ücret, not vb. almamışlardır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Gönüllü onam formu ardından katılımcılardan cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, politik yönelim gibi soruları içeren demografik bilgi formu verilmiştir.

Revize Edilmiş Güzelliğe Duyarlılık Ölçeği

Ölçek ilk olarak Diessner ve arkadaşları (2008) tarafından doğal, sanatsal ve ahlaki güzelliği kapsayan üç boyutlu ve 14 maddelik hâliyle geliştirilmiştir. Daha sonra Pohling ve arkadaşları (2023) ölçeğe dördüncü bir faktör olarak fıkırsel güzelliği de (beauty ideas) ekleyerek ölçeği 18 maddelik ve dört faktörlü bir yapıya ulaştırmışlardır: *doğal* (örn. Doğadaki güzelliği algıladığımda ruhani deneyim gibi bir şey hissedirim, belki bir birlik duygusu veya evrenle bir olma veya tüm dünyaya karşı bir sevgi), *sanatsal* (örn. Sanatta veya insan yapımı nesnelerde güzelliği fark ederim.), *ahlaki* (İnsanlarda ahlaki güzellik eylemlerini algıladığımda iyi işler yapmak ve başkalarına daha çok hizmet etmek isterim.) ve *fıkırsel* (Güzel fikirleri dikkate alırım.). Ölçekte yer alan ifadeler 1 = “Bana hiç benzemiyor” ve 7 = “Bana fazlasıyla benziyor” arasında yedili Likert tipinde puanlanmaktadır. Sonuçlar her faktörün kendi içinde ayrı olarak hesaplanabildiği gibi ölçek için genel puanı hesaplamak da mümkündür.

İşlem

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde etik ihlal bulunmadığına dair onay Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından 20.06.2025 tarih ve 240 sayılı kararla verilmiştir. Revize Edilmiş Güzelliğe Duyarlılık Ölçeği'nin Türk-

çeye uyarlanması amacıyla ölçeğin psikometrik özellikleri incelenerek sırasıyla madde analizi ve AFA (açımlayıcı faktör analizi) gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ölçek güvenilirliği için Cronbach alfa değeri hesaplanarak iç tutarlılık sınaması yapılmıştır. Ek olarak keşifsel amaçlı olarak Madde Tepki Kuramı kapsamında maddelerin ayırt edicilik parametreleri incelenmiştir. Verilerin analizinde SPSS ve RStudio programlarından yararlanılmıştır. Katılımcılar gönüllü onam formunda gizlilik, araştırmanın genel konusu, araştırmacı iletişim bilgileri ve çalışmadan dilediklerinde ayrılacakları hakkında bilgilendirilmiştir.

Bulgular

Madde analizi kapsamında ölçek maddelerinin madde-toplam puan korelasyonlarının .44 (1. madde) ile .75 (18. madde) arasında değiştiği gözlenmiştir ve .40'ın altında kalan herhangi bir madde bulunmadığından ötürü hiçbir madde ölçekten çıkarılmamıştır. Ayrıca temel bileşenler ve varimax yönteminin kullanıldığı AFA ($Ort. = 98,63$, $SS = 15,88$) sonucu ölçeğin orijinal yapısıyla uyumlu bir şekilde 18 maddelik, öz değeri 1'in üstünde olan ve toplam varyansın %72.65'ini açıklayan dört faktörlük bir yapıda olduğu görülmüştür. Maddeler faktörlere ölçeğin orijinal yapısı ile tutarlı bir şekilde dağılmıştır. Ortak varyans değerleri açısından tüm maddelerin rotasyon öncesi faktör matrisine ve rotasyon sonrası örüntü matrisine en az .40 faktör yükü ile yüklendiği, ayrıca çift yüklenen hiçbir maddenin de bulunmadığını tespit edilmiştir. Ek olarak keşifsel amaçlı Madde Tepki Kuramı çerçevesinde maddelerin ayırt edicilik parametreleri incelenmiştir. Maddelerin büyük çoğunluğu yüksek ayırt ediciliğe sahip olmakla birlikte 3. (MDISC = 11.68), 7. (MDISC = 7.11) ve 17. (MDISC = 5.17) maddelerinin ayırt edicilik katsayılarının aşırı derecede yüksek olduğu görülmüştür. Son olarak ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .92 olduğu bulunmuştur.

Tartışma

Son yıllarda Revize Edilmiş Güzelliğe Duyarlılık Ölçeği Almanca, Rusca ve Japonca gibi birçok dile uyarlanmıştır (Liu ve ark., 2024). Bu uyarlama çalışmaları yeterli iç tutarlılık, zamansal istikrar ve geçerlilik göstermiştir (Diessner, 2023). Ölçeğin Türkçeye uyarlanması adına gerçekleştirilen bu çalışmanın AFA ve güvenilirlik bulguları da bu sonuçlarla tutarlıdır. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen AFA sonucunda ölçek orijinal hâlindeki dört faktörlü yapı ile benzer bir yapı ortaya koyarken Cronbach alfa değeri de ölçeğin güvenilirliğine kanıt oluşturmıştır. Ayrıca çalışma bulgularında üç maddenin ayırt edicilik parametrelerinin olağanın dışında olacak şekilde yüksek çıkması dikkat çekmiştir. Söz konusu maddelerin cümle yapıları kontrol edildiğinde bu maddelerin üç ayrı alt boyut için de (doğal, sanatsal ve fiktisel güzellik) benzer cümle yapılarına sahip oldukları görülmüştür. Bu cümle yapıları ise içeriksel olarak birden fazla yoğun duygusal tepkiyi (huşu,

merak, coşku, heyecan, hayranlık, ferahlanmışlık) aynı anda ölçmeyi hedefler şekilde oluşturulmuştur. Bu ise “her bir maddede bir davranış ölçülmeli” (Kılıç, 2023, s.41) ilkesine aykırı bir durumdur. Ancak aynı cümle yapısı diğer boyutlardakinin aksine “ahlaki güzelliği” ölçen boyutun içinde de yer almasına rağmen (11. madde) ayırt edicilik parametresi (MDISC = 3.69) iyi bir değer üretmiştir. Bu sonuçlar özellikle güzellikle ahlaki bir bağlamda karşılaştıktan sonra bireylerde meydana gelen değişimin oldukça dikkat çekici olduğuna işaret eden Pohling ve Diessner’in (2016) gözlemleri ile tutarlıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde cümle yapısında ölçülmesi hedeflenen huşu, merak, coşku, heyecan, hayranlık ve ferahlanmışlık hissinin özellikle ahlaki bir bağlam söz konusu olduğunda bireylerdeki estetik deneyimi bir arada karşıladığı ancak farklı bağlamlardaki güzellik deneyimini (doğal, sanatsal ve fikişsel) bir arada açıklama konusunda soru işaretleri taşıdığı ifade edilebilir. Bu yönde bir yorumlama estetik ve etik olan arasındaki ilişkilerin öne sürüldüğü literatürü destekler biçimdedir.

Sonuç

Ölçeğin uyarlanması Türkçe alan yazında bireylerdeki estetik deneyimi ölçmek için başvurulabilecek ölçüm araçlarındaki kısıtlılığa mütevazı bir katkı sunmaktadır. Araştırmının güçlü yanları olarak madde ayırt edicilik parametrelerindeki bulgularıyla önemli çıkarımlara yol açabilmesi ifade edilebilir. Araştırma yakınsak, ıraksak geçerliliği ve doğrulayıcı faktör analizlerinin gerçekleştirilmemiş olmasından dolayı kısıtlılıklara sahiptir. Bu açıdan ölçeğin farklı geçerlilik analizlerinin yapılması sonraki araştırmalar için öneri olarak sunulabilir.

Kaynakça

- Cheng, Q., Cui, X., Lin, J., Weng, X. ve Mo, L. (2020). Neural correlates of moral goodness and moral beauty judgments. *Brain Research*, 1726, 146534. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2019.146534>
- Cheng, Q., Han, Z., Liu, S., Kong, Y., Weng, X. ve Mo, L. (2022). Neural responses to facial attractiveness in the judgments of moral goodness and moral beauty. *Brain Structure & Function*, 227(3), 843–863. <https://doi.org/10.1007/s00429-021-02422-5>
- Diessner, R. (2023). Assessment of the trait of appreciation of beauty. W. Ruch, A. B. Bakker, L. Tay ve F. Gander (Ed.), *Handbook of positive psychology assessment* içinde (ss. 218–233). Hogrefe.
- Diessner, R. (2024). Moral beauty. S. T. Allison, J. K. Beggan, G. R. Goethals (Ed.), *Encyclopedia of heroism studies* içinde (ss. 1354–1359). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-48129-1_57
- Diessner, R., Solom, R. C., Frost, N. K., Parsons, L. ve Davidson, J. (2008). Engagement with beauty: Appreciating natural, artistic, and moral beauty. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 142(3), 303–329. <https://doi.org/10.3200/JRLP.142.3.303-332>
- Ishai, A. (2007). Sex, beauty and the orbitofrontal cortex. *International Journal of Psychophysiology*, 63(2), 181–185. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2006.03.010>

- Ishizu, T. ve Zeki, S. (2011). Toward a brain-based theory of beauty. *PLOS One*, 6(7), e21852. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0021852>
- Kılıç, A. F. (2023). Ölçek geliştirme süreci. A. F. Kılıç (Ed.), *R programlama diliyle a'dan z'ye ölçek geliştirme içinde* (ss. 33–59). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kılıç, H. S., Mersin, S. ve İbrahimoglu, Ö. (2021). Psychometric evaluation of the Turkish version of the Engagement with Beauty Scale. *Journal of International Social Research*, 14(76), 459–465.
- Liu, J., Diessner, R. ve Fukushima, H. (2024). Development of the Engagement with Beauty Scale-Revised, Japanese version (EBS-R-J), and confirmation of its validity and reliability. *Japanese Psychological Research*, 68(3), 1–19. <https://doi.org/10.1111/jpr.12506>
- Pohling, R. ve Diessner, R. (2016). Moral elevation and moral beauty: A review of the empirical literature. *Review of General Psychology*, 20(4), 412–425. <https://doi.org/10.1037/gpr0000089>
- Pohling, R., Diessner, R., Iyer, R., Woodward, D. ve Strobel, A. (2023). With beauty in mind: Individual differences of engaging with natural, artistic, moral, and ideational beauty. *Manuscript in preparation* [Hazırlık aşamasında taslak].
- Wang, T., Mo, L., Mo, C., Tan, L. H., Cant, J. S., Zhong, L. ve Cupchik, G. (2015). Is moral beauty different from facial beauty? Evidence from an fMRI study. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 10(6), 814–823. <https://doi.org/10.1093/scan/nsu123>
- Zhang, J. W., Piff, P. K., Iyer, R., Koleva, S. ve Keltner, D. (2014). An occasion for unselfing: Beautiful nature leads to prosociality. *Journal of Environmental Psychology*, 37, 61–72. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.11.008>

ALGILANAN AHLAKİ FAİLLİK ÖLÇEĞİ: YAPAY ZEKÂ BAĞLAMINDA TÜRKÇEYE UYARLAMA ÇALIŞMASI

PERCEIVED MORAL AGENCY SCALE: A TURKISH ADAPTATION STUDY IN THE CONTEXT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Melike Şahin^{1*}, Muhammed Huzeyfe Gültekin², Sevim Cesur³, Furkan Erdoğan⁴

Özet

Yapay zekânın gündelik hayatta artan rolü, bireylerin bu sistemleri ahlaki fail olarak algılayış biçimlerinin ölçülmesini önemli hâle getirmektedir. Bu doğrultuda mevcut çalışmada, on maddelik Algılanan Ahlaki Faillik Ölçeği'ni yapay zekâ bağlamında Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Katılımcı grubunu 18–65 yaş aralığında 203 kişi (%52.2'si kadın) oluşturmuştur. Ölçeğin çeviri–geri çeviri süreci uzman görüşleriyle tamamlanmış ve kültürel uyum sağlanmıştır. Öncelikle Kaiser Meyer-Olkin testi ve faktör analizinin yapıp yapılamayacağını belirlemek amacıyla Bartlett testi gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre örneklem büyüklüğünün faktör analizi yapmak için yeterli olduğu görülmüştür. Principal Axis Factoring yöntemi ve varimax rotasyonu ile yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda orijinal ölçekle tutarlı iki faktör (Ahlak ve Bağımlılık) elde edilmiştir. Bu faktörler toplam varyansın %47.86'sını açıklamış, maddelerin faktör yükleri .53–.88 aralığında değişmiştir. Alt boyutların iç tutarlılığı sırasıyla .83 ve .81'dir. Yakınsak ve ıraksak geçerlilik analizlerinde her iki alt boyutun yapay zekâyâ yönelik olumlu tutumlarla pozitif; ahlak alt boyutunun antropomorfizm ve bazı zihin atıflarıyla (planlama, akıl yürütme) pozitif; bağımlılık boyutunun ise ihtiyaç duyma, hayal etme gibi zihin atıflarıyla negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca her iki alt boyut sosyal beğenirlikle ilişkisiz bulunmuştur. Bulgular, ölçeğin Türkçe formunun orijinaliyle uyumlu, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Yapay zekâ, ahlaki faillik, ölçek uyarlama

1 Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, melike.yasar@atauni.edu.tr, 0000-0001-9497-6204

2 Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, huzeyfe.gultekin@atauni.edu.tr, 0000-0003-3861-3921

3 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

4 Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, furkan.erdogdu@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4644-8068

* Sorumlu Yazar: Melike Şahin

Abstract

The increasing role of artificial intelligence in everyday life makes it essential to measure how individuals perceive these systems as moral agents. In line with this, the present study aimed to adapt the ten-item Perceived Moral Agency Scale into Turkish, within the context of artificial intelligence. The participant group consisted of 203 individuals (52.2% female) aged 18–65. The translation–back translation process for the scale was completed with expert input, and cultural adaptation was ensured. First, the Kaiser Meyer-Olkin test and Bartlett’s test were performed to determine whether factor analysis could be conducted. The results showed that the sample size was sufficient for factor analysis. Exploratory factor analysis using the Principal Axis Factoring method and Varimax rotation yielded two factors (Morality and Dependency) that were consistent with the original scale. These factors explained 47.86% of the total variance, with item loadings ranging from .53 to .88. The internal consistency of the subscales is .83 and .81, respectively. In convergent and divergent validity analyses, both subdimensions were positively related to positive attitudes toward artificial intelligence; the morality subdimension was positively associated with anthropomorphism and some mind attributions (planning, reasoning); and the dependency subdimension was negatively related to mind attributions, such as need and imagination. Furthermore, both subscales were unrelated to social desirability. The findings indicate that the Turkish version of the scale is a valid and reliable measurement tool, consistent with the original.

Keywords: Artificial intelligence, moral agency, scale adaptation

UZUN ÖZET

Giriş

Yapay zekâ (YZ) son yıllarda artan kullanımıyla gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Bu alanda çok çeşitli araştırmalar yürütülmekle birlikte yapay zekânın ahlaki karar verip veremeyeceğine veya eylemlerinden sorumlu tutulup tutulamayacağına ilişkin algılar, başka bir anlatımla ahlaki failliği araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Ahlaki faillik bir varlığın eylemlerinin niyet taşıması, iyi-kötü ayrımı yapabilmesi, eylemlerini yönetebilmesi (öz düzenleme vb.) ve sonuçları açısından eylemlerine sorumluluk atfedilebilir olmasıyla ilişkilendirilen bir kavramdır (Bandura ve ark., 1996). YZ alanında ise YZ ile olan etkileşimi anlayabilmek, bu etkileşimde sorumluluk atfının hangi değişkenlerle ilişkili olduğunu inceleyebilmek ayrıca makine ahlakı gibi çeşitli tartışmaların genişletilmesi ve davranış modellerinin oluşturulup anlaşılabilmesi için bireylerin bu sistemleri ne derece ahlaki açıdan fail olarak algıladıkları veya yalnızca

programlandıkları şekilde davranan varlıklar olarak mı değerlendirdikleri önemli hâle gelmektedir. Bu nedenle, YZ'nin algılanan ahlaki failliğinin güvenilir ve kültüre duyarlı ölçme araçlarıyla değerlendirilmesi hem kuramsal gelişim hem de uygulamalı araştırmalar için gereklidir. Bu bağlamda, mevcut çalışmada yakın zamanda geliştirilen Algılanan Ahlaki Faillik Ölçeği'nin (Banks, 2019) yapay zekâ bağlamında Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanması hem alan yazına katkı sağlamakta hem de Türkiye'de YZ ahlakı, kullanıcı psikolojisi, insan-makine etkileşimi ve teknolojinin kabulü gibi çalışmalar için önemli bir ölçüm aracı olabileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini 18–65 yaş aralığında, toplam 203 katılımcı oluşturmuştur. Katılımcıların %52.2'si kadındır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeylerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Algılanan Ahlaki Faillik Ölçeği

Ölçek Banks (2019) tarafından insanlar, robotlar, sohbet botları gibi sistemlerin ahlaki açıdan ne derece fail olarak algılandığını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. On madde ve iki faktörden oluşmaktadır (1). Ahlak boyutu, YZ'nin etik standartlara uygun davranma/davranmama, doğruyu yanlıştan ayırma gibi becerilere sahip olduğu algısıyla; (2) Bağımlılık ise YZ'nin yalnızca programlandığı şekilde davranabileceğine olan algısıyla ilişkilidir.

Marlowe-Crowne Sosyal Beğenirlik Ölçeği Kısa Formu C

On üç maddeden oluşan ölçek bu çalışmada ıraksak geçerlilik için kullanılmıştır. Arıkan ve arkadaşları (2021) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.

Yaşam Doyumu Ölçeği

Beş maddeden oluşan ölçek bu çalışmada ıraksak geçerlik için kullanılmıştır. Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.

Yapay Zekâ Tutum Ölçeği

Çakan ve Akın (2024) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. On iki madde ve olumlu/olumsuz iki boyuttan oluşan bu ölçek yakınsak geçerlik için kullanılmıştır.

Zihin Atıfları Ölçümü

Katılımcılara yapay zekânın çeşitli zihinsel durumları (örn. planlama, akıl yürütme) ne derece deneyimlediklerini belirlemeye yönelik olarak yakınsak geçerlik için kullanılmıştır.

Antropomorfizm Ölçümü

Katılımcıların yapay zekâyı ne derece insan olarak algıladıklarını belirlemeye yönelik tek sorudan oluşmaktadır.

Komplo Teorilerine İnanç Ölçeği

Yirmi üç maddeden oluşan ölçek çeşitli komplo teorilerine olan inanç düzeylerini ölçmektedir. Tam (2023) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Bu ölçek de yakınsak geçerlik için kullanılmıştır.

İşlem

Çalışma için etik kurul izni alınmıştır (Atatürk Üniversitesi, Karar no: 309, Tarih: 05.08.2025). Uyarlama sürecinde ölçek üç bağımsız uzman tarafından Türkçeye çevrilmiş, daha sonra çeviriler harmanlanarak ortak bir form oluşturulmuştur. Ardından, iki uzman tarafından geri çeviri yapılmış ve orijinal form ile karşılaştırılarak anlam eş değeri sağlanmıştır. Dilsel uyumun ardından araştırmacılar incelemeler yaparak ölçeğin son hâlini oluşturmuşlardır.

Veriler çevrim içi anket formu aracılığıyla gönüllü katılımcılardan toplanmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı, anonimlik ve gizlilik koşulları açıklanmış; bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

Bulgular

İstatistiksel analizlerde öncelikle verinin faktör analizi için uygunluğu Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) testi ve Bartlett Küresellik Testi ile değerlendirilmiştir. KMO değerinin .78 Bartlett küresellik testinin ise anlamlı çıkmış ($\chi^2(45)= 698.05, p < .001$) olması örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermiştir.

Ölçeğin yapısını incelemek amacıyla açımlayıcı faktör analizi için orijinal çalışmayla uygun olarak Principal Axis Factoring ve Varimax döndürmesi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda öz değeri 1'in üzerinde olan iki faktörlü bir yapı elde edilmiştir. İlk faktör (ahlak boyutu) toplam varyansın %26.65'ini, ikinci faktör (bağımlılık boyutu) %21.21'ini açıklamış ve iki faktör birlikte toplam varyansın %47.86'sını açıklamıştır. Maddelerin döndürme sonrası faktör yükleri .53 ile .88 arasında değişmekte olup, bu aralık modelin güçlü bir faktör yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Güvenirlilik analizleri için alt boyutların Cronbach alfa katsayıları hesaplanmıştır. Buna göre ahlak alt boyutu için alfa .83, bağımlılık alt boyutu için .81 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin iraksak geçerliliğini değerlendirmek amacıyla ahlak ve bağımlılık alt boyutlarının, sosyal beğenirlik ve yaşam doyumu değişkenleriyle olan ilişkileri incelenmiştir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre, ahlak alt boyutunun her iki değişkenle; bağımlılık boyutunun ise sosyal beğenirlikle istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkisi bulunmamaktadır ($p > .05$). Bununla birlikte bağımlılık boyutu yaşam doyumu ile düşük düzeyde ($r = .142, p = .048$) ilişkili bulunmuştur.

Yakınsak geçerliğe ilişkin bulgular ise, ahlak boyutunun özellikle dünya dışı varlıklara (DDV) ilişkin komplo teorileri ($r = .272, p < .001$) ve toplam komplo puanı ($r = .219, p = .002$) ile anlamlı ve pozitif ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuş; ayrıca olumlu tutumlarla düşük düzeyde anlamlı bir ilişki sergilemiştir ($r = .187, p = .009$). Bağımlılık boyutu ise yapay zekâya yönelik olumlu tutum ($r = .286, p < .001$) puanı ile anlamlı ve pozitif ilişki göstermiştir. Bunun yanında, bağımlılık alt boyutu DDV ile negatif yönde ($r = -.229, p = .001$) anlamlı ilişki göstermiştir. Ayrıca ahlak boyutu, antropomorfizmle orta düzeyde pozitif ilişkili iken ($r = .432, p < .001$), bağımlılık boyutu negatif ilişkili bulunmuştur ($r = -.238, p = .001$).

Alt boyutların zihin atıfları ile ilişkisi incelendiğinde ahlak boyutu çeşitli zihin atıfları ile güçlü ilişkiler göstermektedir. Buna göre bu boyut planlama ($r = .154$), düşünme ($r = .385$), akıl yürütme ($r = .287$), hayal etme ($r = .304$), niyet etme ($r = .201$) gibi zihin atıflarıyla pozitif yönde ilişkilidir. Bağımlılık boyutu ise birçok zihnin atfı ile düşük düzeyde negatif ilişkiler göstermektedir. Buna göre bu boyut ihtiyaç duyma ($r = -.148$), hayal etme ($r = -.201$) gibi zihnin atıflarıyla negatif ilişkilidir.

Tartışma

Bu çalışmada, yapay zekâ bağlamında Algılanan Ahlaki Faillik Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması amaçlanmıştır. Ölçek boyutlarının sosyal beğenirlik ve yaşam doyumu gibi kavramsal olarak farklı yapılarla tüm ilişkilerin düşük düzeyde veya ilişkisiz olması, beklenen şekilde ayrıştığını, dolayısıyla iraksak geçerliğinin desteklendiğini göstermektedir. Ayrıca bulgular, genel olarak ölçek boyutlarının yapay zekâya yönelik bilişsel ve duyuşsal değerlendirmelerle ve komplo eğilimlerinin belirli boyutlarıyla beklenen yönlerde ilişkiler gösterdiğini, dolayısıyla yakınsak geçerliğinin desteklendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bulgular ölçeğin psikometrik açıdan güçlü bir araç olduğunu, ölçeğin orijinal faktör yapısı olan ahlak ve bağımlılık boyutlarının Türk kültürel bağlamında da geçerli olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Akın Arıkan, Ç., Baştemur, Ş. ve Demirtaş Zorbaz, S. (2021). Marlowe-Crowne Sosyal Beğenirlik Ölçeği Kısa Formu C'nin Türk kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *HAYEF: Journal of Education*, 18(2), 278–294. <https://doi.org/10.5152/hayef.2021.20026>
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V. ve Pastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(2), 364–374. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.2.364>
- Banks, J. (2019). A perceived moral agency scale: Development and validation of a metric for humans and social machines. *Computers in Human Behavior*, 90, 363–371. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.08.028>
- Çakan, M. ve Akın, A. (2024). Yapay zeka tutum ve değişime hazır olma: İki ölçek uyarlama çalışması. *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 8(2), 137–167. <https://doi.org/10.35342/econder.1544898>
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250–1262. <https://doi.org/10.17755/esosder.263229>
- Tam, M. S. (2023). Genel Komplo Teorilerine İnanma Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 76–90. <https://doi.org/10.47107/inifedergi.1330907>

4. OTURUM

EMPATİ, ÖZGECİLİK VE AHLAK

Oturum Başkanı: Saliha Özkanlı Haşlama

ANNE SÜTÜ PAYLAŞIMININ ARDINDAKİ AHLAKİ MOTİVASYONLAR: KENTLİ KADIN DENEYİMLERİNE DAİR BİR İNCELEME

MORAL MOTIVATIONS BEHIND BREAST MILK SHARING: AN EXAMINATION OF URBAN WOMEN'S EXPERIENCES

Hande Yüksel¹

Özet

Bu bildiri, Türkiye’de sosyal medya aracılığıyla tanışarak birbirleriyle anne sütü paylaşımı yapan kadınların anne sütü bağış deneyimlerini ahlaki motivasyon ekseninde incelemektedir. Sütannelik geleneğinin günümüzde dijital mecralarda yeniden üretildiği bu dayanışma biçimi, yeni bir paylaşım pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitel araştırma yöntemiyle yürütülen çalışmada, aralarında anne sütü paylaşımı yapan 20 kentli kadınla çevrim içi yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmeler aracılığıyla geliştirilen mülakat formunda, anne sütü paylaşımına ilişkin deneyimleri ve motivasyonları keşfetmeye yönelik sorular yer almıştır. Elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiş; deşifreler, Daniel Batson’un Empati–Özgecilik Hipotezi ve Marcel Mauss’un Armağan Ekonomisi kavramları temel alınarak kapalı kodlama yöntemiyle yorumlanmıştır. Bulgular, anne sütü paylaşımının ardında ahlaki motivasyonları barındıran bir eylem olduğunu; bu eylemin empati temelli özgecilik, normatif/prensip temelli yardım ve karma (empatik–egoistik) motivasyonlara dayanarak gerçekleştirilebildiğini göstermektedir. Katılımcı söylemleri, yardım davranışının çoğunlukla Batson’un karma (empatik–egoistik) motivasyon kavramıyla uyumlu biçimde ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca, Mauss’un Armağan Teorisi bağlamında anne sütü paylaşımı, kısa vadede karşılıksız görünse de uzun vadede ilişkilerin ve dayanışmanın sürdürülmesine aracılık eden bir armağan mübadelesi olarak değerlendirilebilir. Sonuç olarak, sosyal medya aracılığıyla gelişen bu paylaşım pratiği, kentli kadınlar arasında dayanışmayı güçlendiren özgün bir ahlaki eylem alanı yaratmakta ve geleneksel sütannelik pratiğine güncel bir biçim kazandırmaktadır.

Anahtar sözcükler: Özgecilik, anne sütü bağış, armağan ekonomisi, sosyal medya

1 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, hande.yuksel@wwhr.org, 0009-0009-2865-8385

Yazar Notu: Bu çalışma, “Sütanneliğin Türkiye’deki Değişen Yüzü: Anne Sütü Bağış Deneyimlerinin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinin verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Abstract

This paper examines the breast milk donation experiences of women in Türkiye who connect through social media platforms to share breast milk, focusing on the axis of moral motivation. The traditional practice of wet-nursing, reconstituted today through digital networks, is approached here as a contemporary form of solidarity and sharing practice. Employing a qualitative research design, online semi-structured interviews were conducted with twenty urban women who had engaged in breast milk sharing. The semi-structured interview form, developed through pilot interviews, included questions aimed at exploring women's experiences and motivations regarding breast milk exchange. The collected data were analyzed using content analysis, and the transcripts were coded through a closed coding method informed by Daniel Batson's Empathy-Altruism Hypothesis and Marcel Mauss's concept of the Gift Economy. The findings indicate that breast milk sharing embodies actions grounded in moral motivation, which may derive from empathy-based altruism, normative/principle-based helping, and mixed (empathic-egoistic) motivations. Participants' narratives reveal that the helping behavior was most often consistent with Batson's notion of mixed (empathic-egoistic) motivation, suggesting that empathic concern and self-related rewards coexist in their prosocial behavior. Moreover, within Mauss's framework of the Gift Theory, breast milk sharing, although seemingly altruistic and unreciprocated in the short term, operates as a form of gift exchange that fosters enduring relationships and social solidarity. In conclusion, this digitally mediated practice constitutes a unique moral field of prosocial action that strengthens solidarity among urban women while endowing the traditional wet-nursing institution with a renewed, contemporary form.

Keywords: Altruism, breast milk donation, gift economy, social media

UZUN ÖZET

Giriş

Annelik, yalnızca biyolojik bir süreç değil; kültürel anlamlar, toplumsal beklentiler ve duygulanımsal deneyimlerle şekillenen çok yönlü bir kimlik alanıdır (Miller, 2010). Bu çerçevede sütannelik, tarih boyunca hem biyolojik ihtiyaçlara hem de toplumsal dayanışma, statü ve ahlaki sorumluluklarla ilişkili bir pratik olarak süreklilik göstermiştir (Bartlett, 2002). Emzirme, modern toplumlar da ideal anneliğin önemli bir göstergesi hâline gelmiş; biyoiktidar politikaları ve natüralist söylemler bu normu desteklemiştir (Marshall, 2007; Sever, 2015; Timurturkan, 2020).

Anne sütü ve emzirme deneyimleri toplumsal hafızanın bir parçası olup kadın bedeninin kültürel denetimini de şekillendirmektedir (Bartlett, 2002). Sütannelik uygulamaları tarihsel dönemlerde kimi zaman dayanışma, kimi zaman statü, kimi zaman da ücretli emek formu olarak görünmüştür (Çeber ve Ekşioğlu, 2011; Lee, 2000; Yalom, 2002). Başka kültürlerde de yer alan sütannelik uygulamasına benzer olan Osmanlı'da sütnine uygulamasında aile geçmişi, ahlaki nitelikler ve beden özellikleri belirleyici olmuş; sütn yalnızca besleyici değil, karakter taşıyıcı bir öz olarak değerlendirildiği görülmüştür (Çeber ve Akçiçek, 2011; Uluçay, 1971). Güncel etnografik çalışmalar, bu tarihsel imgelemin modern kent yaşamında da etkili olduğunu göstermektedir (Yüksel, 2024).

Dijitalleşme, annelerin bilgi edinme ve dayanışma kurma pratiklerini dönüştürmekteyken aynı zamanda sütanneliğin de sosyal medyada yeniden örgütlenen bir etkileşim alanı hâline geldiği görülmektedir (Sadıkoğlu, 2023; Yüksel, 2024). Dijital ortamda süt paylaşımı, aynı zamanda anne sütnünün metalaşması ve etik tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuş; Türkiye'de süt satışının yasal olarak yasaklanması çevrim içi gruplarda dayanışma ve karşılıklılık normlarını güçlendirmiştir (Kıvrak ve Uçar, 2012; Yüksel, 2024).

Anne sütü paylaşımını anlamlandırmada Mauss'un Armağan Ekonomisi önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Mauss (2002), armağanın toplumsal ilişkileri "verme-kabul etme-karşılık verme" döngüsü üzerinden kurduğunu ifade ederken Godbout (2003), armağanın toplumsal etkileşimlere içkin olduğunu vurgulamaktadır. Anne sütü bu bağlamda yalnızca biyolojik bir eden sıvısı değil; annenin kimliği ve bakım emeğinin sembolik bir aktarımı olarak görülebilir (Tunçbilek, 2023; Yüksel, 2024).

Sosyal psikoloji literatürü, empati temelli açıklamaların yardım davranışını güçlendirdiğini göstermektedir (Batson, 2011). Bu çalışma, sütanneliği modern dijital koşullarda yeniden anlamlandırarak kentli kadınların anne sütü paylaşımına ilişkin motivasyonlarını Empati-Özgecilik Hipotezi ve Armağan Ekonomisi perspektifleriyle analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu araştırma, anne sütü paylaşımına ilişkin deneyim ve motivasyonları derinlemesine anlamayı amaçlayan nitel bir çalışmadır. Veri toplama, yarı yapılandırılmış mülakatlar ve sosyal medya gruplarında çevrim içi gözlem teknikleriyle gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler çevrim içi ortamda yapılmış, ses kaydı alınmış ve deşifre edilmiştir. Nitel bulguları desteklemek amacıyla katılımcıların sosyo-demografik bilgileri nicel olarak toplanmış ve SPSS ile analiz edilmiştir.

Katılımcılar

Araştırma örneklemini, Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan ve en az bir kez anne sütü paylaşmış 20 kentli kadın oluşturmaktadır. Katılımcılara kartopu örnekleme yoluyla ulaşılmıştır. Yaşlar 24–39 arasında değişmektedir ($Ort. = 33,5$). Katılımcıların çoğu orta/üst sosyoekonomik düzeydedir ve beyaz yaka mesleklerde çalışmaktadır. Kadınların 15'i süt veren, 5'i süt alan kişilerdir. Coğrafi yakınlık, süt paylaşımında belirleyici bir etmendir. Katılımcıların tamamı kendilerini “süt anne” olarak tanımlamaktadır.

Veri Toplama Araçları

Veriler, Sosyo-Demografik Bilgi Formu ve Yarı Yapılandırılmış Mülakat Formu ile toplanmıştır. Birinci araç katılımcı profillerinin nicel olarak belirlenmesini sağlarken, mülakat formu süt paylaşımına ilişkin motivasyon, duygulanım ve etik değerlendirmeleri derinlemesine ortaya çıkarmıştır.

İşlem

Çalışma, İstanbul Medipol Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu tarafından onaylanmıştır (Karar No: 186, Tarih: 15.02.2024). Araştırmada kullanılan veriler, anne sütü paylaşımını deneyimlemiş kentli kadınlarla 2021–2023 yılları arasında çevrim içi ortamda gerçekleştirilen mülakatlara dayanmaktadır. İlk aşamada süt paylaşım gruplarının yöneticileriyle pilot mülakatlar yapılarak soru formu revize edilmiştir. Ardından 20 kadınla çevrim içi derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiş; veriler kapalı kodlama ile analiz edilmiştir. Kodlama sürecinde Batson'un Empati-Özgecilik Hipotezi temel alınmıştır (Batson, 2011; Batson ve ark., 2002).

Bulgular

Şekil 1. Anne sütü paylaşımının ahlaki motivasyonları

Anlatıların temalara kodlanmasının ardından anne sütü paylaşımının çok boyutlu motivasyonlarla gerçekleştiği görülmüştür. Katılımcılar süt verme davranışını yalnızca özgecil bir eylem olarak değil; empatik duyarlılık, ahlaki sorumluluk, kendi-

lik değerini güçlendirme ve pratik gereksinimlerle ilişkilendirmektedir (bkz. Şekil 1). Egoistik motivasyonlar (örn. kendini iyi hissetme, sütün boşa gitmemesi) en sık ifade edilen temalardandır. Normatif/prensip temelli motivasyonlar annelik sorumluluğu ve dinî referanslarla ilişkilidir. Kolektif motivasyonun ise oldukça sınırlı kaldığı görülmüştür. Bu bulgular süt paylaşımının bireysel, ilişkisel ve kültürel bileşenlerle harmanlanan karma bir motivasyon yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Tartışma

Bulgular, sütanneliğin modern dijital koşullarda yeniden üretilen bir pratik olduğunu ortaya koymaktadır. Süt poşetleri aracılığıyla gerçekleşen dolaylı süt aktarımı, hijyen, mahremiyet ve mekânsal uzaklık gibi modern kaygılarla stratejik olarak uyumlu bulunmuştur. Süt paylaşımına yönelim, çoğu zaman ihtiyaç temelli ve kültürel olarak anlamlandırılmış bir dayanışma biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Dijital platformlar kadınların birbirine erişimini kolaylaştırmakta ve modern sütannelik dayanışmasını örgütleyen yeni bir sosyal alan yaratmaktadır. Bu etkileşimler, Mauss'un (2002) Armağan Ekonomisi kavramıyla uyumlu biçimde karşılıklılık, minnettarlık ve sembolik akrabalık ilişkilerini de üretmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, sütanneliği hem kültürel süreklilik gösteren hem de dijital koşullar altında yeniden anlam kazanan bir toplumsal pratik olarak ele almaktadır. Anne sütü, biyolojik bir besinden öte, kadınlar arasında ahlaki ve ilişkisel bağları güçlendiren sembolik bir armağan niteliği taşımaktadır. Araştırma, modern sütanneliğin yalnızca bakım temelli bir eylem değil, aynı zamanda alternatif bir dayanışma ve ahlaki ilişkisellik alanı olduğunu göstermektedir. Çalışma, nitel veri kullanımı ve kuramsal bütünlüğü açısından güçlü olmakla birlikte, örneklemin kentli kadınlarla sınırlı olması genellenebilirliği kısıtlamaktadır. Gelecek araştırmalar için, farklı sosyoekonomik gruplar ve kültürel bağlamlarda süt paylaşımının dönüşümünün incelemesi salık verilebilir.

Kaynakça

- Bartlett, A. (2002). Breastfeeding as headwork: Corporeal feminism and meanings for breastfeeding. *Women's Studies International Forum*, 25(3), 373–382. [https://doi.org/10.1016/S0277-5395\(02\)00260-1](https://doi.org/10.1016/S0277-5395(02)00260-1)
- Batson, C. D. (2011). *Altruism in humans*. Oxford University Press.
- Batson, C. D., Ahmad, N. ve Tsang, J.-A. (2002). Four motives for community involvement. *Journal of Social Issues*, 58(3), 429–445. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00269>
- Çeber, E. ve Akçiçek, E. (Ed.). (2011). *Anne sütü ve süt analık*. Dilan Matbaa.
- Çeber, E. ve Ekşioğlu Başgün, A. (2011). Sütannelik. E. Çeber ve E. Akçiçek (Ed.), *Anne sütü ve sütanalık* içinde (ss. 69–79). Dilan Matbaa.

- Godbout, J. T. (2003). *Armağan dünyası* (Ç. Ertürk, Çev.). İletişim Yayınları.
- Kıvrak, A. O. ve Uçar, G. (2012). Kolostrumun özellikleri ve sporcularda kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(2), 138–142.
- Lee, J.-D. (2000). Wet nurses in early imperial China. *Nan Nü: Men, Women and Gender in Early and Imperial China*, 2(1), 1–39. <https://doi.org/10.1163/156852600750072295>
- Marshall, J. L., Godfrey, M. ve Renfrew, M. J. (2007). Being a ‘good mother’: Managing breastfeeding and merging identities. *Social Science & Medicine*, 65(10), 2147–2159. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2007.06.015>
- Mauss, M. (2002). *Sosyoloji ve antropoloji*. İletişim Yayınları.
- Miller, T. (2010). *Annelik duygusu: Mitler ve deneyimler* (G. Tunçer, Çev.). İletişim Yayınları.
- Sadıkoğlu, Z. Z. (2023). *Yeni anneliğin sosyolojisi*. Alfa Yayınları.
- Sever, M. (2015). Kadınlık, annelik, gönüllü çocuksuzluk: Elisabeth Badinter’den *Kadınlık mı Annelik mi?* Tina Miller’dan *Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler* ve Corinne Maier’den *No Kid* üzerinden bir karşılaştırmalı okuma çalışması. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 7(2), 72–78. https://doi.org/10.1501/Fe0001_00000000144
- Timurturk, M. (2020). Biyoiktidar, beslenme ve annelik: Emzirmenin kültürel ve politik görünümü. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 40(1), 219–248. <https://doi.org/10.26650/SJ.2020.40.1.0034>
- Tunçbilek, Ş. S. (2023). *Marcel Mauss’un armağan üzerine denemesi: Bir tahlil*. Ketebe Yayınları.
- Uluçay, Ç. (1971). *Harem II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yalom, M. (2002). *Memnin tarihi* (A. Gün, Çev.). Çitlembik Yayınları.
- Yüksel, H. (2024). *Sütanneliğin Türkiye’deki değişen yüzü: Anne sütü bağıışı deneyimlerinin incelenmesi* (Yayın No: 847949) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi].

GÖRSEL İMGELEME KAPASİTESİ İLE AHLAKİ YARGILAR ARASINDAKİ İLİŞKİDE AFEKTİF EMPATİNİN ARACI ROLÜ

THE MEDIATING ROLE OF AFFECTIVE EMPATHY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN VISUAL IMAGERY CAPACITY AND MORAL JUDGMENT

Reyhan Deniz Arı^{1*}, Nur Dilara Nair², Eda Uslu³

Özet

Ahlaki ikilem senaryoları, bireylerin çatışan etik ilkeler karşısında eylemlerin meşrutiyetini yargılamasını gerektiren araçlardır. Ancak bu yargıların bireysel bilişsel farklılıklarla, özellikle de kullanılan senaryoları ne ölçüde imgeleyebildikleri ile olan ilişkisi yeterince incelenmemiştir. Görsel imgeleme, metinlerin zihinde canlandırılmasını sağlayarak olay örgüsünün kurgulanmasına ve empatik süreçlerin harekete geçirilmesine katkıda bulunmaktadır. Mevcut çalışmada görsel imgeleme kapasitesi ile ahlaki yargılar arasındaki ilişkide bilişsel (perspektif alma) ve afektif (empatik ilgi) empatinin aracılık rolü sınanmıştır. Çalışma, 18-35 yaş aralığında, psikiyatrik veya nörolojik tanısı olmayan 103 katılımcı ile çevrimiçi ortamda yürütülmüş; katılımcılara Görsel İmgelemenin Canlılığı Ölçeği, Kişilerarası Tepkisellik İndeksi ve yarıları metin tabanlı, yarıları görsel destekli olmak üzere eylemin ahlaki uygunluğunun değerlendirilmesinin istendiği toplam sekiz ahlaki ikilem senaryosu uygulanmıştır. Bulgular, görsel imgeleme kapasitesi düştükçe metin tabanlı senaryolara verilen ahlaki uygunluk puanlarının arttığını göstermiştir. Hayes'in PROCESS Macro'su (Model 4) ile yapılan analizler, bu ilişkide afektif empatinin kısmi aracılık rolü oynadığını ortaya koymuştur. Bilişsel empati ise aracılık etkisi göstermemiştir. Buna karşılık, görsel destekli senaryolarda imgeleme kapasitesinin ahlaki uygunluk puanları üzerinde doğrudan etkisi bulunmuş, empati bileşenleri üzerinden anlamlı bir aracılık saptanmamıştır. Sonuç olarak, ahlaki yargının yalnızca senaryoların bilişsel çözümlemesinden ibaret olmadığı, bireylerin görsel imgeleme kapasitesine ve sunum biçimine bağlı olarak farklı empatik süreçler üzerinden şekillenebildiği gösterilmiştir.

Anahtar sözcükler: Ahlaki yargı, görsel imgeleme, empati

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, reyhandenizari@gmail.com, 0009-0005-9209-0860

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, nurdilaranair@gmail.com, 0009-0002-0437-9639

3 Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, psk.edauslu@gmail.com, 0009-0004-8241-7965

* Sorumlu Yazar: Reyhan Deniz Arı

Abstract

Moral dilemma scenarios require individuals to judge the legitimacy of actions when faced with conflicting ethical principles. However, the influence of individual cognitive differences, particularly visual imagery capacity, remains insufficiently understood. Visual imagery supports mental simulation of narrative events, enhancing comprehension and engaging empathic processes that may shape moral reasoning. In this study, we investigated whether cognitive empathy (perspective taking) and affective empathy (empathetic concern) mediate the relationship between visual imagery capacity and moral judgment. A sample of 103 adults (18-35 years, no psychiatric/neurological diagnoses) completed the Vividness of Visual Imagery Questionnaire, the Interpersonal Reactivity Index, and evaluated eight moral dilemmas—four text-based and four with visual material—judging the moral appropriateness of actions. Our results indicated that lower imagery capacity predicted higher moral appropriateness ratings for text-based scenarios. Mediation analyses using Hayes's PROCESS macro (Model 4) revealed partial mediation by affective empathy, while cognitive empathy had no significant effect. In contrast, for visually supported scenarios, visual imagery capacity exerted a significant and positive direct effect on moral appropriateness ratings, with no evidence of mediation through empathy components. In conclusion, we show that moral judgment varies as a function of visual imagery capacity and the presentation format of moral scenarios.

Keywords: Moral judgment, visual imagery, empathy

UZUN ÖZET

Giriş

Ahlaki yargılar, davranışların uygunluğunu hem bilişsel hem afektif süreçlerle değerlendirmeyi gerektirir (Cushman, 2013; Greene ve ark., 2001). Bu alanda sıklıkla kullanılan metinsel formattaki ahlaki ikilem senaryoları tüm katılımcıların senaryoyu zihinlerinde benzer düzeyde canlandığı varsayımına dayanmaktadır. Oysa görsel imgeleme kapasitesinin bireyler arasında belirgin varyasyon gösterdiği bilinmektedir (Keogh ve Pearson, 2018; Pearson, 2019). Görsel imgeler yalnızca bir temsil biçimi değil, afektif değerlendirmeleri düzenleyen nöral bir mekanizma olarak düşünülmelidir (Kosslyn ve ark., 2001). Düşük imgeleme düzeyi afektif sistemin sınırlı aktivasyonu nedeniyle empatik tepkileri ve deontolojik eğilimleri zayıflatır (Amit ve Greene, 2012; Monzel ve ark., 2023). Mevcut çalışmada görsel imgeleme kapasitesi ile ahlaki yargılar arasındaki ilişkide afektif ve bilişsel empatinin aracı rolü incelenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini 18-35 yaş aralığında, psikiyatrik ve nörolojik açıdan tanısı bulunmayan 103 (65 kadın; 38 erkek; $Ort_{yaş} = 25.85$, $SS = 3.44$) gönüllü katılımcı oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Görsel İmgelemin Canlılığı Ölçeği (GİCÖ)

Marks (1973) tarafından geliştirilen, Eker ve Özer (2021) tarafından uyarlanan GİCÖ; bireylerin görsel imgeleri ne düzeyde canlı ve ayrıntılı olarak zihinlerinde temsil edebildiklerini değerlendiren bir öz-bildirim ölçeğidir. 16 maddeden oluşan ölçekte katılımcılar 5'li Likert skalada cevap vermektedir. Bu çalışmada Cronbach alfa değeri .96 olarak bulunmuştur.

Kişilerarası Tepkisellik İndeksi

Davis (1980) tarafından geliştirilen, Türkçeye Engeler ve Yargıç (2007) tarafından uyarlanan ölçek empatiyi perspektif alma, empatik ilgi, fantezi ve kişisel rahatsızlık olmak üzere dört alt boyutta değerlendirmektedir. 5'li Likert skalada değerlendirilen ölçek 28 maddeye sahiptir. Bu çalışmada perspektif alma ve empatik ilgi alt ölçekleri için Cronbach alfa değeri sırasıyla .75 ve .78 olarak bulunmuştur.

Ahlaki İkilem Senaryoları

Klasik ikilemlerden seçilen sekiz farklı senaryo kullanılmıştır (Greene ve ark., 2001; Koenigs ve ark., 2007; Moore ve ark., 2008). Bu senaryoların yarısı yalnızca metin formatında, yarısı ise betimleyici görseller ile sunulmuştur. Kullanılan görseller duygusal manipülasyondan kaçınılarak yapay zekâ (ChatGPT) aracılığıyla oluşturulmuştur. Katılımcılar her senaryodan sonra potansiyel davranışın ahlaki açıdan uygunluğunu 5'li Likert skalada değerlendirmiştir (Örnek: *"Askerin düşman eline geçip işkence görmesini önlemek için onu vurmanız ahlaki açıdan ne derece uygundur?"*, 1 = Hiç uygun değildir, 5 = Çok uygundur).

İşlem

Çalışmanın etik onayı İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 28.07.2025 tarihli 07 sayılı kararı ile alınmıştır. Veriler Google Anketler aracılığıyla toplanmıştır.

Bulgular

Analiz, SPSS PROCESS Macro (Model 4; Hayes, 2022) kullanılarak yürütülmüş ve 5000 bootstrap örneklemeyle %95 güven aralığında test edilmiştir. İmgeleme kapasitesi hem perspektif alma ($\beta = .115$, $p < .001$) hem de empatik ilgi

($\beta = .097, p = .001$) düzeylerini pozitif yönde yordamıştır. Metin formatındaki senaryolara ilişkin aracılık modeli anlamlı bulunmuştur ($F(3,99) = 16.08, p < .001, R^2 = .33$). Ahlaki uygunluk puanları üzerinde görsel imgelemenin doğrudan etkisi negatif ve anlamlıdır ($\beta = -.016, p = .003$). Aracı değişkenlerden empatik ilgi, ahlaki uygunluk puanlarını negatif yönde yordamıştır ($\beta = -.080, p < .001$), perspektif alma ise anlamlı bir etki göstermemiştir ($\beta = -.004, p = .880$). Dolaylı etkiler incelendiğinde, GİCÖ'nün ahlaki uygunluk üzerindeki toplam etkisinin bir bölümünün empatik ilgi üzerinden dolaylı biçimde gerçekleştiği görülmüştür ($\beta = -.0077, G.A. [-.015, -.002]$). Perspektif alma aracılığıyla gerçekleşen dolaylı etki anlamlı değildir. Görsel destekli senaryolarda GİCÖ'nün ahlaki uygunluk puanı üzerindeki toplam etkisi anlamlı ve pozitifdir ($\beta = .017, p = .001$). Bu ilişki doğrudan modelde de anlamlı biçimde sürmüştür ($\beta = .018, p = .002$). Empati bileşenleri üzerinden aracılık etkisi bulunmamıştır.

Tartışma

Çalışmanın bulguları, görsel imgeleme kapasitesinin ahlaki değerlendirmeleri hem doğrudan hem afektif empati üzerinden etkilediğini göstermektedir. Metin formatındaki ikilemlerde yüksek imgeleme düzeyi duygusal simülasyonu ve empatik ilgiyi artırmış; bu yolla ahlaki uygunluk puanları düşmüştür. Bu sonuç, görsel temsillerin afektif tepkileri güçlendirerek deontolojik eğilimleri artırdığını bildiren önceki çalışmalarla uyumludur (Amit ve Greene, 2012). Buna karşın, bilişsel empatinin/perspektif almanın aracılık rolü bulunmaması imgelemenin senaryolardaki eylemsel anlamlı bilişsel olarak çözümlemeden ziyade duygusal düzeyde özdeşleşmeyi kolaylaştırma üzerinden yargıları etkilediğini düşündürmüştür.

Görsel destekli senaryolarda metin formatındaki senaryoların aksine imgelemenin pozitif yönde doğrudan etkisi saptanmıştır. Bu durum görsellerin içsel simülasyon ihtiyacını azaltarak değerlendirmeyi daha analitik bir düzleme çekmiş ve Greene'in ikili süreç modelinin öngördüğü biçimde faydacı eğilimleri güçlendirmiş olmasından kaynaklanmış olabilir (Amit ve ark., 2014; Greene ve ark., 2001). Öte yandan metin formatındaki senaryolarda temsil, bireyin kendi bilişsel ve duygusal kaynaklarıyla oluştuğu için değerlendirme bilişsel değil afektif düzeyde olmuştur.

Çalışmanın sınırlılıkları arasında verilerin çevrim içi toplanması, öz-bildirim ölçeklerine dayanması ve nörogörüntüleme verisi bulunmaması yer almaktadır. Gelecek çalışmaların fMRI gibi nörogörüntüleme teknikleriyle ve davranışsal ölçümlerle desteklenmesi önerilmektedir.

Sonuç

Çalışma, ahlaki yargıların hem imgeleme kapasitesine hem de ikilemin sunum biçimine duyarlı olduğunu, içsel ve dışsal temsillerin empatik süreçleri farklı bi-

çimlerde harekete geçirdiğini ortaya koyarak sosyal psikoloji ve sosyal nörobilim literatürüne katkıda bulunmaktadır.

Kaynakça

- Amit, E. ve Greene, J. D. (2012). You see, the ends don't justify the means: Visual imagery and moral judgment. *Psychological Science*, 23(8), 861–868. <https://doi.org/10.1177/0956797611434965>
- Amit, E., Gottlieb, S. ve Greene, J. D. (2014). Visual versus verbal thinking and dual-process moral cognition. J. W. Sherman, B. Gawronski ve Y. Trope (Ed.), *Dual-process theories of the social mind* içinde (ss. 340–354). The Guilford Press.
- Cushman, F. (2013). Action, outcome, and value: A dual-system framework for morality. *Personality and Social Psychology Review*, 17(3), 273–292. <https://doi.org/10.1177/1088868313495594>
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10, 85.
- Eker, Ö. ve Özer, B. (2021). Görsel İmgelemin Canlılığı Ölçeği'nin Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *EKEV Akademi Dergisi*, 25(87), 525–536. <https://izlik.org/JA88RM36XZ>
- Engeler, A. ve Yargıç, L. İ. (2007). Kişilerarası tepkisellik indeksi: Empatinin çok boyutlu ölçümü. *Yeni Symposium*, 45(3), 119–127.
- Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M. ve Cohen, J. D. (2001). An fMRI investigation of emotional engagement in moral judgment. *Science* 293(5537), 2105–2108. <https://doi.org/10.1126/science.1062872>
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (3. Baskı). The Guilford Press.
- Keogh, R. ve Pearson, J. (2018). The blind mind: No sensory visual imagery in aphantasia. *Cortex*, 105, 53–60. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2017.10.012>
- Koenigs, M., Young, L., Adolphs, R., Tranel, D., Cushman, F., Hauser, M. ve ark. (2007). Damage to the prefrontal cortex increases utilitarian moral judgements. *Nature*, 446(7138), 908–911. <https://doi.org/10.1038/nature05631>
- Kosslyn, S. M., Ganis, G. ve Thompson, W. L. (2001). Neural foundations of imagery. *Nature Reviews Neuroscience*, 2(9), 635–642. <https://doi.org/10.1038/35090055>
- Marks, D. F. (1973). Visual imagery differences in the recall of pictures. *British Journal of Psychology*, 64(1), 17–24. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1973.tb01322.x>
- Monzel, M., Keidel, K. ve Reuter, M. (2023). Is it really empathy? The potentially confounding role of mental imagery in self-reports of empathy. *Journal of Research in Personality*, 103, 104354. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2023.104354>
- Moore, A. B., Clark, B. A. ve Kane, M. J. (2008). Who shalt not kill? Individual differences in working memory capacity, executive control, and moral judgment. *Psychological Science*, 19(6), 549–557. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02122.x>
- Pearson, J. (2019). The human imagination: The cognitive neuroscience of visual mental imagery. *Nature Reviews Neuroscience*, 20(10), 624–634. <https://doi.org/10.1038/s41583-019-0202-9>

ÖZGEÇİLİK VE ZENOFOBİ İLİŞKİSİNDE BİLİŞSEL KAPALILIK İHTİYACININ ARACILIK ROLÜ

THE MEDIATING ROLE OF NEED FOR COGNITIVE CLOSURE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN ALTRUISM AND XENOPHOBIA

Feyza Nur Akpınar^{1*}, Neslihan Sayraç²

Özet

Yabancı düşmanlığı olarak kavramsallaştırılan zenofobi, yabancılara yönelik kaygı, tehdit algısı ve olumsuz tutumları içermektedir. Literatürde, özgecilik eğilimlerinin düşük zenofobi düzeyi ile ilişkili olduğu öne sürülmekte ancak bu ilişkinin bireylerin bilişsel özellikleri tarafından şekillenebileceği vurgulanmaktadır. Bilişsel kapalılık ihtiyacı, belirsizlikten kaçınma ve hızlı, kesin yargılara ulaşma eğilimini ifade etmekte olup, sosyal tutumlar üzerinde güçlü bir belirleyici faktör olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma, özgecilik ve zenofobi arasındaki ilişkide bilişsel kapalılık ihtiyacının aracılık rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın örneklemini 153 kadın ve 87 erkek olmak üzere toplam 240 kişiden oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde Demografik Bilgi Formu, Özgecilik Ölçeği, Bilişsel Kapalılık İhtiyacı Ölçeği ve Zenofobi Ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 25 ve PROCESS Macro Model 4 kullanılarak aracılık analiziyle değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları, bilişsel kapalılık ihtiyacının özgecilik ile zenofobi arasındaki ilişkiyi anlamada önemli bir aracılık rolü oynadığını göstermektedir. Bu bulgu, bireylerin açık fikirlilik ve bilişsel esneklik becerilerini geliştirmelerinin, ön yargı ve yabancı korkusunu azaltmada etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonuçları sosyal tutumların ve yabancı karşıtlığı davranışlarının anlaşılmasında bilişsel özelliklerin belirleyici rolüne dikkat çekmektedir.

Anahtar sözcükler: Özgecilik, bilişsel kapalılık, zenofobi

Abstract

Xenophobia, conceptualized as hostility toward foreigners, encompasses anxiety, threat perception, and negative attitudes toward outgroup members. The literature suggests that altruistic tendencies are associated with lower levels of xenophobia; however, this relationship may be shaped by individuals' cognitive characteristics.

1 Psikolog, İstanbul Medipol Üniversitesi, feyzakpnaro@gmail.com, 0009-0002-1823-035X

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, nsayrac@medipol.edu.tr, 0000-0002-8633-1438

* Sorumlu Yazar: Feyza Nur Akpınar

Need for cognitive closure—the tendency to avoid uncertainty and to reach quick, definitive judgments—is considered a significant determinant of social attitudes. This study aims to examine the mediating role of need for cognitive closure in the relationship between altruism and xenophobia. The sample of the study consisted of 240 participants, including 153 women and 87 men. Data were collected using the Demographic Information Form, Altruism Scale, Need for Cognitive Closure Scale, and Xenophobia Scale. The data were analyzed using SPSS 25 and PROCESS Macro Model 4 for mediation analysis. The results indicated that need for cognitive closure plays a significant mediating role in the relationship between altruism and xenophobia. These findings suggest that enhancing individuals' openness and cognitive flexibility may contribute to reducing prejudice and fear of foreigners. The findings of the study highlight the determinant role of cognitive characteristics in understanding social attitudes and xenophobic behaviors.

Keywords: Altruism, cognitive closure, xenophobia

UZUN ÖZET

Giriş

Günümüz toplumlarında artan kültürel çeşitlilik, göç hareketliliği ve hızla değişen sosyal koşullar, bireylerin dış gruplara yönelik algılarını şekillendiren psikolojik süreçlerin önemini giderek artırmaktadır. Bu bağlamda, yabancı veya farklı gruplara karşı kaygı, tehdit algısı ve olumsuz tutumları içeren ve yaygın olarak yabancı düşmanlığı olarak kavramsallaştırılan zenofobi, bireylerin sosyal dünyayı anlamlandırma süreçlerinde, grup aidiyetleri ve dış grup değerlendirmelerinde önemli bir rol oynamaktadır (Hjerm, 1998; Yakushko, 2009). Zenofobi, ekonomik rekabet, kültürel farklılıklar ve güvenlik kaygısı gibi faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmakta ve bireylerin dış gruplara karşı olumsuz tutumlar geliştirmesine zemin hazırlamaktadır. Bu tutum, duygusal (kaygı, tedirginlik), bilişsel (stereotipler, tehdit algıları) ve davranışsal (kaçınma, dışlama) olarak çok boyutlu bir psikolojik mekanizma olarak değerlendirilmektedir.

Alan yazında zenofobiyle ilişkili yapılan çalışmalar incelendiğinde, övgencilik düzeyi ile zenofobik tutumlar arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Korkmaz Aslan ve Sönmezer Öcal, 2023; Plieger, 2022). Övgencilik, bireylerin başkalarının iyiliğini gözetme, empati geliştirme ve toplumsal dayanışmayı güçlendirme eğilimi olarak tanımlanmakta ve farklı gruplara karşı kapsayıcı ve hoşgörülü bir yaklaşımın gelişmesini desteklemektedir. Bu bağlamda övgencilik, bireylerin sosyal etkileşimlerde başkalarının perspektiflerini dikkate almalarını sağlayarak, yabancılara veya farklı gruplara yönelik tehdit algısını azaltmaktadır (Korkmaz Aslan ve Sönmezer Öcal, 2023; Plieger, 2022).

Diğer yandan, bilişsel kapalılık ihtiyacı, bireylerin belirsizlikten kaçınma ve kesin bilgiye hızlı ulaşma eğilimiyle karakterize edilen psikolojik bir özellik olarak tanımlanmaktadır (Webster ve Kruglanski, 1994). Yüksek bilişsel kapalılık ihtiyacına sahip bireyler, karmaşık sosyal durumlarda çoğu zaman hızlı ve ön yargılı yargılara yönelmekte, bu da dış gruplara karşı esnek ve kapsayıcı tutum geliştirmeyi zorlaştırmakta ve zenofobik eğilimleri artırmaktadır (Roets ve van Hiel, 2011). Belirsizlikten kaçınma ve netlik arayışı, bireylerin yabancıları öngöremez ve potansiyel olarak tehdit edici olarak değerlendirmelerini kolaylaştırmaktadır.

Bu çerçevede, özgecilik zenofobiye karşı koruyucu bir faktör olarak işlev görürken, bilişsel kapalılık ihtiyacı, belirsizlikten kaçınma motivasyonu yoluyla zenofobik tutumları güçlendiren bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu aktarılanlar birlikte, mevcut çalışmanın temel amacı özgecilik ve zenofobi arasındaki ilişkide bilişsel kapalılık ihtiyacının aracılık rolünü incelemektir. Bu bağlamda, mevcut çalışmanın bireylerin dış gruplara yönelik tutumlarını şekillendiren psikolojik süreçlerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini 240 katılımcıdan oluşmaktadır; 153 kadın (%63.8) ve 87 erkek (%36.2). Katılımcıların yaş ortalaması 25.67 olarak bulunurken standart sapma değeri 4.83 olarak bulunmuştur.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi temel bilgilerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Zenofobi Ölçeği

Kees van Der Veer ve arkadaşları tarafından 2011 yılında geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Bozdağ ve Kocatürk (2017) tarafından yapılmıştır. Ölçek, 5'li Likert tipi 18 maddeden oluşmaktadır. İç tutarlık katsayısı .87 olarak hesaplanmıştır.

Özgecilik Ölçeği

Rushton ve arkadaşları tarafından özgecilik düzeylerini belirlemek amacıyla 1981 yılında geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Tekeş ve Hasta (2015) tarafından yapılmıştır. 20 maddeden oluşan ölçek 5'li Likert tipinde olup, ölçeğin toplam iç tutarlık katsayısı .84 olarak hesaplanmıştır.

Bilişsel Kapalılık İhtiyacı Ölçeği

Webster ve Kruglanski tarafından 1994 yılında bireyin belirli bir durumda karmaşa ve muğlaklık yerine net bir bilgiye ulaşma ihtiyacını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışmasını Şeker ve Akman (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçek 6'lı Likert tipi 36 maddeden oluşmaktadır. İç tutarlık katsayısı .72 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Araştırmanın etik kurul onayı İstanbul Medipol Üniversitesinden alınmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı ve katılımın gönüllülük esasına dayandığını belirten bir bilgilendirilmiş onam formu sunulmuştur. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan bireylere, sosyal medya platformları aracılığıyla çevrim içi formlar iletilmiştir. Katılımcıların anketi tamamlaması yaklaşık 10 dakika sürmüştür. Elde edilen veriler, SPSS 25 ve PROCESS Macro Model 4 kullanılarak aracılık analizi değerlendirilmiştir.

Bulgular

Özgecilik düzeyinin, bilişsel kapalılık ihtiyacı üzerinde anlamlı ve negatif yönde bir etkisi olduğu bulunmuştur ($B = -0.45$, $SH = 0.07$, $\beta = -0.37$, $t = -6.09$, $p < .001$, %95 GA [-0.60, -0.31]). Bu sonuç, özgecilik düzeyi arttıkça bireylerin bilişsel kapalılık ihtiyacının azaldığını göstermektedir. Ayrıca, bilişsel kapalılık ihtiyacının zenofobi düzeyini anlamlı ve pozitif yönde yordadığı saptanmıştır ($B = 0.34$, $SH = 0.05$, $\beta = 0.38$, $t = 6.39$, $p < .001$, %95 GA [0.23, 0.44]). Bilişsel kapalılık ihtiyacı arttıkça bireylerin yabancı düşmanlığı tutumlarının da yükseldiği görülmektedir.

Özgecilik puanlarının, zenofobi puanları üzerindeki toplam etkisi anlamlı bulunmuştur ($B = -0.44$, $SH = 0.06$, $\beta = -0.40$, $t = -6.76$, $p < .001$, %95 GA [-0.56, -0.31]). Bu toplam etki hem doğrudan hem de dolaylı yollarla gerçekleşmektedir. Doğrudan etki incelendiğinde, özgeciliğin zenofobi üzerinde bağımsız bir etkisinin bulunduğu görülmektedir ($B = -0.33$, $SH = 0.07$, $\beta = -0.30$, $t = -4.90$, $p < .001$, %95 GA [-0.46, -0.20]). Dolaylı etki ise bilişsel kapalılık ihtiyacı aracılığıyla ortaya çıkmakta olup, güven aralığı [-0.18, -0.04] içerisinde yer almakta ve anlamlı kabul edilmektedir. Bu bulgular, özgeciliğin zenofobi puanlarını hem doğrudan hem de bilişsel kapalılık ihtiyacını azaltarak dolaylı yoldan olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Tablo 1. Özgeciliğin ve zenofobi arasında bilişsel kapalılık ihtiyacının aracılık rolü

					%95 GA	
	SH	β	t	p	Alt Sınır	Üst Sınır
Özgeciliğin → Bilişsel Kapalılık İhtiyacı	0.07	-0.37	-6.09	<.001***	-0.60	-0.31
Bilişsel Kapalılık İhtiyacı → Zenofobi	0.05	0.38	6.39	<.001***	0.23	0.44
Özgeciliğin → Zenofobi (Toplam Etki [C1])	0.06	-0.40	-6.76	<.001***	-0.56	-0.31
Doğrudan Etki (c1)	0.07	-0.30	-4.90	<.001***	-0.46	-0.20
Dolaylı Etki (c1) (Toplam)	0.04	-0.10			-0.18	-0.04

*** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$ Kullanılan test: Process Macro 4.2.

Tartışma

Mevcut çalışma kapsamında elde edilen bulgular, bilişsel kapalılık ihtiyacının özgeciliğin ile zenofobi arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı değişken olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Özgeciliğin düzeyinin zenofobi ile negatif yönde ilişkili olduğu daha önceki araştırmalarla uyumlu biçimde olduğu görülmektedir (Gündüz, 2019; Özyurt ve Ümmet, 2022). Ancak mevcut bulgular, bu ilişkinin yalnızca doğrudan bir sosyal-duygusal süreçle açıklanamayacağını, aksine bilişsel-motivasyonel bir mekanizma tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Bu çerçevede elde edilen aracılık bulgusu, özgeciliğin zenofobi üzerindeki etkisinin, bireylerin belirsizlikle başa çıkma ve hızlı sonuca ulaşma eğilimini yansıtan bilişsel kapalılık ihtiyacına bağlı olarak değiştiğini göstermektedir.

Analizler, özgeciliğin bilişsel kapalılık ihtiyacını azalttığını, bunun da zenofobik eğilimleri düşürücü bir işlev gördüğünü ortaya koymuştur. Düşük bilişsel kapalılık ihtiyacı, bireylerin dış grup üyelerini daha az tehdit edici ve daha insani bir çerçevede değerlendirmelerine olanak tanımakta; böylece zenofobik tutumların azalmasına katkı sağlamaktadır. Buna karşın, bilişsel kapalılık ihtiyacı yüksek olduğunda, bireylerin belirsizliğe toleransının düşük olması ve hızlı, katı yargılar üretme eğilimi (Kruglanski ve Webster, 1996), özgeciliğin zenofobi üzerindeki koruyucu etkisini sınırlayabilmektedir. Bu durum, bilişsel kapalılık ihtiyacının dış gruplara yönelik tehdit algısını artırarak zenofobik tutumları güçlendirdiğini göstermektedir.

Sonuç olarak mevcut çalışma zenofobinin yalnızca sosyal kimlik veya duygusal süreçlerle değil; aynı zamanda bireylerin bilişsel motivasyonları ve belirsizlikle başa çıkma eğilimleriyle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, zenofobinin oluşumunu açıklarken bilişsel faktörleri de içeren stratejiler geliştirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır.

Kaynakça

- Bozdağ, F. ve Kocatürk, M. (2017). Zenofobi ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 615–620. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1921>
- Gündüz, C. (2019). *Sağlık çalışanlarının zenofobi yabancı düşmanlığı tutumları ile empatik eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Kızıltepe Devlet Hastanesi örneği yordanması* (Yayın No: 617902) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi].
- Hjerm, M. (1998). National identities, national pride and xenophobia: A comparison of four Western countries. *Acta Sociologia*, 41(4), 335–347. <https://doi.org/10.1177/000169939804100403>
- Korkmaz Aslan, T. ve Sönmezer Öcal, H. (2023). Investigation of differences in xenophobia, prosociality level, and sociodemographic characteristics in nursing students. *Brain and Behavior*, 13(12), e3277. <https://doi.org/10.1002/brb3.3277>
- Kruglanski, A. W. ve Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: “Seizing” and “freezing”. *Psychological Review*, 103(2), 263–283. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.2.263>
- Özyurt, S. ve Ümmet, D. (2022). Okul psikolojik danışmanlarında özgecilik ile zenofobi arasındaki ilişkide mültecilere karşı duygusal mesafenin aracı rolü. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(1), 31–45. <https://doi.org/10.35341/afet.1030610>
- Plieger, T., Marx, S., von Gager, E., Bode, S. ve Reuter, M. (2022). The negative impact of xenophobia on compassion with suffering out-group members is attenuated by trait empathy. *Scientific Reports*, 12(1), 18951. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-23776-8>
- Roets, A. ve van Hiel, A. (2011). Allport’s prejudiced personality today: Need for closure as the motivated cognitive basis of prejudice. *Current Directions in Psychological Science*, 20(6), 349–354. <https://doi.org/10.1177/0963721411424894>
- Rushton, J. P., Chrisjohn, R. D. ve Fekken, G. C. (1981). The altruistic personality and the self-report altruism scale. *Personality and Individual Differences*, 2(4), 293–302. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(81\)90084-2](https://doi.org/10.1016/0191-8869(81)90084-2)
- Şeker, B. D. ve Akman, E. (2015). Bilişsel kapalılık ihtiyacı ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanması: Güvenirlik ve geçerlik analizi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 18(35), 51–63.
- Tekeş, B. ve Hasta, D. (2015) Özgecilik ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 3(6), 55–75. <https://doi.org/10.7816/nesne-03-06-03>
- Webster, D. M. ve Kruglanski, A.W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 1049–1062. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.6.1049>
- Yakushko, O. (2009). Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants. *Educational Psychology Papers and Publications*, 37(1), 36–66. <https://doi.org/10.1177/0011000008316034>
- Webster, D. M. ve Kruglanski, A. W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 1049–1062. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.6.1049>

5. OTURUM

DUYGULAR VE AHLAK PSİKOLOJİSİ

Oturum Başkanı: Mehmet Karasu

HUŞU AHLAKI ŞEKİLLENDİRİR Mİ? AHLAKI TEMELLER PERSPEKTİFİNDEN KANITLAR

DOES AWE SHAPE MORALITY? EVIDENCE FROM A MORAL FOUNDATIONS PERSPECTIVE

Bahar Aykaç¹

Özet

Bu çalışma, huşu (awe) duygusunun bireylerin ahlaki temelleriyle olan ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Huşu, bireyin kendini aşan muazzam bir bütünle temas kurduğu, bilişsel olarak anlamakta zorlandığı anlardaki öz aşkın duyguya denmektedir. Bu yönüyle ahlaki yargıları değiştirebileceği de söylenmektedir çünkü insanları birleştirebilme gücü ve benliğin küçük hissettirilmesiyle prososyal davranışları arttırdığı bilinmektedir. Bu durumun doğrudan ahlaki temellere etkisi ise çalışılmamıştır. Katılımcı grubunu yaş ortalaması 20.85 ($SS = 0.20$) olan 81 üniversite öğrencisi (%79,8 kadın) oluşturmuştur. Katılımcılar huşu deneyimi koşulu ($n = 40$) ve kontrol grubundan ($n = 41$) birine seçkisiz atanmıştır. Ahlaki Temeller Ölçeği hem ön test hem de son test olarak her iki deney koşulunda da ölçülmüştür. Huşu deneyimi ölçeği de deney sonrasında her iki gruba da uygulanmıştır. Huşu duygusu hissetme ile ahlaki temeller arasındaki genel ilişkiler korelasyon analiziyle ölçülmüştür. Deneysel manipülasyonun ahlaki temellerde bir fark yaratıp yaratmadığı ise eşleştirilmiş örneklem t testi ile ölçülmüştür. Sonuçlar, huşu ile bakım ahlakı arasında anlamlı bir pozitif ilişki olduğunu göstermiştir ($r = .26, p = .019$). Ancak ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > .05$), yalnızca adalet boyutu anlamlılığa yakın bir eğilim göstermiştir ($p = .053$). Bu bulgular, kısa süreli huşu deneyiminin doğrudan ahlaki temelleri değiştirmese de özellikle bakım ve adalet temalarıyla ilişkili bir duygusal duyarlılık yarattığını düşündürmektedir. Bu veriler huşu duygusunun bireysel ahlaki temellerle ilişkili olması açısından anlamlıdır. Huşu duygusu engin bir evren karşısında benliğimizin küçüklüğünü göstererek bireyi koruyan ahlaki temellerimizi tetikliyor olabilir.

Anahtar sözcükler: Huşu, ahlaki temeller, sanal gerçeklik

1 Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, baharaykac@duzce.edu.tr, 0000-0002-6509-5042

Yazar Notu: Bu çalışma, 2022.05.11.1332 numaralı DUBAP projesi kapsamında desteklenmiştir. DUBAP'a desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

Abstract

This study aimed to examine the relationship between feelings of awe and individuals' moral foundations. Awe refers to the transcendent feeling experienced when an individual comes into contact with something vast that is cognitively difficult to comprehend. In this sense, it is said that it can change moral judgments because it is known to increase pro-social behaviors through its power to unite people and make the self-feel small. However, its direct effects on moral foundations have not been experimentally studied. The participant group consisted of 81 university students (79.8% female) with an average age of 20.85 ($SS = 0.20$). Participants were randomly assigned to either the awe experience condition ($n = 40$) or the control condition ($n = 41$). The Moral Foundations Scale was measured in both experimental conditions as a pre- and post-test. The awe experience scale was administered to both groups after the experiment. The general relationship between feeling reverence and moral foundations was measured using Pearson's correlation analysis. Whether the experimental manipulation made a difference in moral foundations was measured using a paired-samples t-test. The results showed a significant positive relationship between awe and care ethics ($r = .26, p = .019$). However, no significant difference was found between the pre- and post-test scores ($p > .05$), with only the justice dimension showing a near-significant trend ($p = .053$). These findings suggest that while a brief awe experience may not directly alter moral foundations, it creates emotional sensitivity, particularly in the care and justice foundations. These data are significant in terms of the relationship between awe and the individual moral foundations. The feeling of awe may trigger our individualistic moral foundations by revealing our smallness in the face of an immense universe.

Keywords: Awe, moral foundations, virtual reality

UZUN ÖZET

Giriş

Bu çalışma, huşu (awe) duygusunun bireylerin ahlaki temelleriyle olan ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Huşu, bireyin kendini aşan muazzam bir bütünlü temas kurduğu, bilişsel olarak anlamakta zorlandığı anlardaki öz aşkın duyguya denmektedir. Huşu duygusunun ahlaki temellerle ilişkisi Haidt'in (2012) ahlakın insanları birleştirici gücü olmasından bahsederken huşu duygusunu bu birleştirici güçlerden biri olarak saymıştır. Batı dünyasında bu duygunun ve bu "kolektif efervesan (Collective effervescence)" denilen birleştirici duyguların eksikliğinden bahsetmiştir. Huşunun bu birleştirici etkisi bağlayıcı ahlaki temeller olan sadakat ve otorite ahlaki temelleriyle bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir. Bununla

beraber Keltner (2023) huşunun toksik tribal eğilimlerimizi azaltabildiğini öne sürmektedir. Son dönemde yapılan bir çalışmada da güneş tutulmasını beraber izleyenlerin tek izleyenlere göre daha fazla huşu hissettiği raporlanmıştır (Foy ve ark., 2025). Huşu duygusunun insana kendini küçük hissettirmesi gibi yollarla da prososyal davranışları artırdığı bilinmektedir (Piff ve ark., 2015), bu da onun bakım ahlaki ile ilişkisini sorgulatmaktadır.

Ahlaki temellerin genel kuramsal yapısında da (Haidt, 2012) ahlaki kararların sezgiler yoluyla verilip gerekçelerin bu duygusal/sezgisel kararların arkasından o kararı destekleyecek şekilde verildiği ifade edilmektedir. Bu yönüyle ahlaki yargıların duygusal manipölasyonlar yoluyla tetiklenerek değiştirebileceğini ifade etmek kuramsal olarak mümkündür. Bu çalışmada da huşu duygusu sanal gerçeklik yöntemi kullanılarak ortaya çıkarılmış ve bu duygunun ahlaki temellerde ahlaki temellerde bir etki yaratıp yaratmadığı test edilmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmaya Düzce Üniversitesinde okuyan yaş ortalaması 20.85 ($SS = 0.20$) olan 81 üniversite öğrencisi (%79,8) okuyan yaş gönüllü olarak katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Ahlaki Temeller Ölçeği

MFQ-30 (Ahlaki Temeller Ölçeği), Graham, Haidt ve Nosek tarafından 2009 yılında bakım, adalet, sadakat, otorite ve saflık isimli beş evrimsel ahlaki temeli ölçmek üzere geliştirilmiştir. Türkçeye uyarlama çalışması Yılmaz, Harma ve Arslan (2016) tarafından yapılmıştır (Cronbach toplam $\alpha = .80$). MFQ-30, kültürel, politik ve bireysel ahlaki eğilimleri incelemek için yaygın olarak kullanılmaktadır.

Huşu Deneyimi Ölçeği

Yaden ve arkadaşları (2019) tarafından geliştirilmiş, Aykaç ve Gençtürk Oğhan (2023) tarafından Türkçeye standardize edilen ölçek 30 madde ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek 7 dereceli Likert tipindedir. Zamanda yavaşlama, benliğin küçülmesi, birlik duygusu, fiziksel tepkiler ve kavramada zorluk ve enginlik algısı ölçeğin alt boyutlarıdır.

İşlem

Bu çalışma için Düzce Üniversitesinden (Tarih: 30.03.2021 No: 2021/106) etik onay alınmıştır. Katılımcılar huşu deneyimi koşulu ($n = 40$) ve kontrol grubundan ($n = 41$) birine seçkisiz atanmıştır. Ahlaki Temeller Ölçeği hem ön test hem de son test olarak her iki deney koşulunda da ölçülmüştür. Deneysel manipölasyonda, huşu koşulundaki katılımcılar Metaverse 2 marka VR gözlüklerle 360° uzay

videosu izlerken kontrol grubuna 360° park videosu izletilmiştir. Deney sonunda her iki gruba da Huşu Deneyimi Ölçeği uygulanmıştır. Huşu deneyimi ölçeği de deney sonrasında her iki gruba da uygulanmıştır.

Bulgular

Kısa süreli huşu manipülasyonunun etkilerine ilişkin analizlerde, huşu koşulu (uzay videosu) ve kontrol koşulu (park videosu) karşılaştırıldığında yalnızca “enginlik” boyutunda anlamlı bir fark saptanmıştır. Uzay videosu izleyen katılımcılar ($Ort. = 3.87, SS = 0.98$), park videosu izleyen katılımcılara ($Ort. = 3.27, SS = 1.19$) kıyasla daha yüksek enginlik bildirmiştir, $t(79) = 2.46, p = .016$. Zamanda yavaşlama, benliğin küçülmesi, birlik duygusu, fiziksel tepkiler ve kavramada zorluk alt boyutlarında bir fark olmamıştır ($p > .05$). Bu sonuçlar, huşu manipülasyonunun özellikle enginlik hissi üzerinden etkili olduğunu göstermektedir. Ahlaki Temeller Ölçeği’nin ön test–son test karşılaştırmalarında tüm temellerde küçük artışlar gözlemlense de bu farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > .05$). Adalet temelinde anlamlılığa yaklaşan bir eğilim görülmüştür ($p = .053$). Korelasyon analizleri, huşu düzeyinin bakım ($r = .18, p = .005$) ve adalet ($r = .17, p = .005$) temelleriyle pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Diğer temellerle anlamlı ilişkiler bulunmamıştır.

Tartışma

Araştırmanın temel bulgularından biri, huşu duygusunun bazı ahlaki temellerle olan ilişkisidir. Sonuçlara göre, huşu ile bakım temeli arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, huşu deneyimi yaşayan bireylerin başkalarının acılarına daha duyarlı ve şefkatli olabileceğini göstermektedir. Stellar ve arkadaşları (2017) çalışmasında huşunun grup içi iş birliğini ve gruptaki yardımlaşmayı artırdığı bunu da öz aşkınlık sayesinde olduğu verileriyle sınırlı bir bağlantı içindedir. Bu durum, huşunun benmerkezcilikten uzaklaştırıcı etkisiyle açıklanabilir; bireyler kendilerini daha küçük ama daha bağlantılı hissettiklerinde daha fazla bakım temeli etkisi göstermiş olabilirler. Yine de bağlayıcı temellerle bir ilişkisinin olmayıp sadece bakım ve adaletle bağlantılı olması ahlaki temellerin ölçümü ile alakalı olabilir. Belki de huşu her şeye uzaktan bakıp kendini daha büyük evrende tek görmeye sebep olduğundan adalet temelini artırmış olabilir.

Bu sonuçlar Foy ve arkadaşlarının (2025) grup deneyiminde hissedilen huşu ile tek başına hissedilen huşunun farklı olduğu bulgularıyla kıyaslandığında da acaba bağlayıcı ahlaki temeller ve huşu duygusu arasındaki ilişki ancak bir grubun somut varlığında mı anlaşılabilir sorusunu akla getirmektedir. Gelecek çalışmalar hem huşu duygusunun ahlaki yargılar ile ilişkisini hem de bunun grup içinde ve bireysel farklılaşmasını aydınlatacaktır. Duygu ve ahlak arasında, özellikle ahlaki duyguların ahlaki kararlarımızla ilişkisi konusunda öz aşkın duygular konusunun önemi bu çalışma ile de gösterilmiştir.

Kaynakça

- Aykaç, B. ve Gençtürk Oğhan, B. (2023). Standardization of Awe Experience Scale (AWE-S) to Turkish sample. *OSF*. <https://osf.io/feq5s/overview>
- Bai, Y., Maruskin, L. A., Chen, S., Gordon, A. M., Stellar, J. E., McNeil, G. D. ve ark. (2017). Awe, the diminished self, and collective engagement: Universals and cultural variations in the small self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 113(2), 185–209. <https://doi.org/10.1037/pspa0000087>
- Foy, E. M., Weedman, M., Marr, J., Castanheira, B. G., Tsang, J.-A. ve Rowatt, W. C. (2025). We're "awe" in this together: Collective solar eclipse viewing amplifies awe. *The Journal of Positive Psychology*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/17439760.2025.2587864>
- Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Haidt, J. (2012). *The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion*. Pantheon Books.
- Keltner, D. (2023). *Awe: The new science of everyday wonder and how it can transform your life*. Penguin Press.
- Keltner, D. ve Haidt, J. (2003). Approaching awe, a moral, spiritual, and aesthetic emotion. *Cognition and Emotion*, 17(2), 297–314. <https://doi.org/10.1080/02699930302297>
- Piff, P. K., Dietze, P., Feinberg, M., Stancato, D. M. ve Keltner, D. (2015). Awe, the small self, and prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(6), 883–899. <https://doi.org/10.1037/pspio000018>
- Yilmaz, O., Harma, M. ve Arslan, Y. (2016). The Moral Foundations Questionnaire: Validity and reliability of the Turkish version. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 3(3), 1–12.

HUŞUNUN ÖN YARGI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE SOSYAL BASKINLIK YÖNELİMİNİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

THE EFFECT OF AWE ON PREJUDICE AND THE MODERATING ROLE OF SOCIAL DOMINANCE ORIENTATION

Melike Şahin^{1*}, Bahar Aykaç², Sevim Cesur³

Özet

Huşu, bireylerde engin ve kavraması zor bir durum karşısında hissedilen karmaşık duygudur. Son yıllarda huşunun benliğin küçülmesi hissiyle prososyal eğilimleri artırabileceği, empatiyi güçlendirebileceği, kişilerarası ilişkilerde olumlu değişimlere yol açabileceği öne sürülmüştür. Ancak huşunun ön yargı üzerindeki etkilerine dair bulgular tutarsızdır. Ayrıca literatürde, huşu ve ön yargı ilişkisini inceleyen çalışmalarda sosyal baskınlığın düzenleyici rolü yeterince araştırılmamıştır. Bu çalışma, Suriyelilere yönelik ön yargıda huşunun etkisini ve bu ilişkide sosyal baskınlığın düzenleyici rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma ön test-son test kontrol gruplu deneysel desenle yürütülmüştür. Katılımcılar ($N=110$) seçkisiz olarak deney ve kontrol gruplarına atanmıştır. VR aracılığıyla deney grubuna huşu uyandıran uzay videosu, kontrol grubuna nötr park videosu izletilmiştir. Ön testte katılımcılara ön yargı (duygu termometresi) ve sosyal baskınlık; son testte Suriyelilere yönelik modern ön yargı, huşu ve bulunuşluk ölçekleri uygulanmıştır. Veriler t testi, ANOVA ve düzenleyici değişken analizleriyle incelenmiştir. Bulgular, huşu duygusunun deneysel olarak oluşturulduğunu ancak huşunun ön yargı üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığını göstermiştir. Düzenleyici değişken analizinde sosyal baskınlık $\times$ huşu etkileşimi anlamlı bulunmuştur. Buna göre, yüksek sosyal baskınlık düzeyinde huşu ön yargıyı artırmıştır. Bulgular, huşunun bazı bireylerde sosyal üstünlük eğilimlerini tetikleyebileceğini düşündürmektedir. Alan yazına göre benliği küçülen bireyler, sosyal bağlarını artırarak bu durumu

1 Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, melike.yasar@atauni.edu.tr, 0000-0001-9497-6204

2 Arş. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, baharaykac@duzce.edu.tr, 0000-0002-6509-5042

3 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

* Sorumlu Yazar: Melike Şahin

Yazar Notu: **TÜBİTAK** Bu çalışma, 223K721 numaralı TÜBİTAK projesi kapsamında desteklenmiştir. TÜBİTAK'a desteklerinden dolayı teşekkür ederiz. Ayrıca bu çalışma proje kapsamında elde edilen deneysel verinin farklı bir yönünü içermektedir.

telafi etmeye eğilimli olabilirler. Bu çalışmada da huşunun yarattığı küçülme hissi, sosyal baskınlık eğilimiyle birleştiğinde benzer bir etki yaratmış olabilir.

Anahtar sözcükler: Huşu, ön yargı, sosyal baskınlık yönelimi

Abstract

Awe is a complex emotion that individuals feel when faced with a vast, difficult-to-comprehend situation. In recent years, it has been suggested that awe can increase prosocial tendencies, strengthen empathy, and lead to positive changes in interpersonal relationships. However, findings on the effects of awe on prejudice are inconsistent. Furthermore, studies examining the relationship between awe and prejudice in the literature have not sufficiently investigated the regulatory role of social dominance. This study aims to explore the effect of awe on prejudice toward Syrians and the regulatory role of social dominance in this relationship. The research was conducted using a pretest–posttest control group experimental design. Participants ($N = 110$) were randomly assigned to experimental and control groups. The experimental group was shown a space video evoking awe via VR, while the control group was shown a neutral park video. Pre-test measures included prejudice (feeling thermometer) and social dominance scales; post-test measures included modern prejudice toward Syrians, awe, and presence scales. Data were analyzed using t-tests, ANOVA, and moderator variable analyses. The findings show that awe was experimentally induced, but its effect on prejudice was not significant. In the moderator variable analysis, the interaction between social dominance and awe was substantial. Accordingly, awe increased prejudice at high levels of social dominance. The findings suggest that awe may trigger social superiority tendencies in some individuals. According to the literature, individuals who feel diminished tend to compensate by increasing their social bonds. In this study, the sense of diminishment created by awe may have produced a similar effect when combined with social dominance tendencies.

Keywords: Awe, prejudice, social dominance orientation

UZUN ÖZET

Giriş

Huşu, bireyin kavramsal çerçevesini aşan ve karmaşık bir uyararla karşılaşması sonucu ortaya çıkan, bireyde uyum sağlama ihtiyacı uyandıran bir duygudur (Keltner ve Haidt, 2003). Son yıllarda bu duyguyla ilgili çalışmalar artış gösterse de huşunun gruplar arası tutumlar ve özellikle ön yargı üzerindeki etkilerine ilişkin bulgular tutarsızdır. Bazı çalışmalar huşunun dış gruplara yönelik olumsuz

tutumları azaltabileceğini raporlarken (Luo ve ark., 2022), diğerleri huşunun ön yargıyı anlamlı biçimde etkilemediğini bildirmiştir (Gupta ve Hamlin, 2024). Bu tutarsızlık, huşunun ön yargı üzerindeki etkisinin bağlamsal veya bireysel faktörlere bağlı olarak değişebileceğini düşündürmektedir. Bu bireysel faktörlerden biri olan sosyal baskınlık yönelimi (SBY), bireylerin grup temelli hiyerarşi ve eşitsizlikleri kabul etme eğilimini yansıtan bir tutumdur (Sidanius ve ark., 1994). Yüksek SBY düzeyine sahip bireyler dış gruplara karşı daha olumsuz tutumlar geliştirme, grup temelli üstünlüğü sürdürme ve ayrımcı davranışları meşrulaştırma eğilimindedir. Bu nedenle huşu gibi benliği küçülten, diğer insanlarla birliği artırdığı varsayılan duygulanımların etkisi SBY açısından farklılaşabilir. Mevcut çalışma bu bağlamda, deneysel olarak tetiklenen huşunun Suriyeli göçmenlere yönelik ön yargı üzerindeki etkisini, ayrıca bu ilişkide sosyal baskınlığın düzenleyici rolünü incelemektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın çalışma grubunu, 18 yaş ve üzeri toplam 110 gönüllü katılımcı oluşturmuştur.

Veri Toplama Araçları

Sosyal Baskınlık Ölçeği

On altı maddeden oluşan ölçek Pratto ve arkadaşları (1994) tarafından geliştirilmiştir. Karaçanta (2002) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve Hasta ve Karaçanta (2017) tarafından yeniden gözden geçirilmiştir. Çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .86 olarak hesaplanmıştır.

Duygu Termometresi

Likert tipinde, tek maddeden oluşan ölçek, katılımcıların Suriyeli göçmenler hakkındaki genel hislerini ölçmek amacıyla ön test ön yargı ölçümü amacıyla kullanılmıştır. Ölçekten alınan yüksek puanlar, olumlu duygu durumunu ifade etmektedir.

Bulunusluk Ölçeği

Witmer ve Singer (1998) tarafından geliştirilen ölçek ve katılımcıların sanal gerçeklik deneyiminin içinde gibi hissedip hissetmediğini ölçmeye çalışan 18 maddelik bir ölçme aracıdır. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Gökoğlu ve Çakıroğlu (2019) tarafından yapılmıştır. Çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .70 olarak hesaplanmıştır.

Huşu Ölçeği

Yaden ve arkadaşları (2019) tarafından geliştirilmiş, Aykaç ve Gençtürk Oğhan (2023) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek 30 madde ve 6 faktörden oluşmaktadır. Ölçek 7 dereceli Likert tipindedir. Çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .94 olarak hesaplanmıştır.

Modern Ön Yargı Ölçeği

McConahay ve arkadaşları (1981) tarafından geliştirilen ölçek, Cingöz-Ulu (2008) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Altı maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmada Türklerin Suriyelilere yönelik ön yargısı incelendiği için çalışmada ölçek maddeleri Suriyelileri kapsayacak şekilde değiştirilerek kullanılmıştır. Çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .63 olarak hesaplanmıştır.

İşlem

Çalışma için İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan izin alınmıştır (Tarih: 29.12.2023, 12 sayılı toplantı). Katılımcılar önce ön test ölçümlemlerini (duygu termometresi ve SBY ölçeği) tamamlamış, ardından araştırmacı tarafından VR uygulamasına geçilmiştir. Deney grubunda yer alan katılımcılar huşu duygusunu uyandırdığı belirlenen uzay videosu, kontrol grubundaki katılımcılar ise nötr bir park videosu izlemişlerdir. Ardından katılımcılar manipülasyon kontrolü amacıyla huşu ve bulunuşluk ölçeklerini tamamlamışlar ve son test olarak Suriyelilere yönelik modern ön yargı ölçeğini yanıtlamışlardır.

Bulgular

Huşunun ön yargı düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilen bağımsız örneklem t-testi, deney koşulundaki katılımcıların kontrol koşuluna kıyasla ön yargı puanları arasında fark olmadığını göstermiştir ($p > .05$). Bu bulgu, huşunun tek başına ön yargıyı doğrudan azaltma yönünde güçlü bir etki oluşturmadığını, ancak ön yargı üzerindeki etkisinin bireysel farklılıklara bağlı olarak değişebileceğini düşündürmektedir. Bunu test etmek amacıyla, huşu ile ön yargı arasındaki ilişkide sosyal baskınlık yöneliminin düzenleyici rolü PROCESS Model 1 kullanılarak test edilmiştir.

Analizlerde deney grubunda (huşu tetiklenen) model anlamlı bulunmuştur, $F(3, 48) = 3.79, p = .016, R^2 = .19$. Ancak huşunun ana etkisi anlamlı değildir ($b = .05, SE = .03, p = .113$), sosyal baskınlık ise ön yargıyı pozitif yönde yordamaktadır. Ayrıca huşu $\times$ sosyal baskınlık etkileşimi anlamlıdır ($b = .004, SE = .001, p = .012$) ve bu sosyal baskınlığın huşunun ön yargı üzerindeki etkisini düzenlediğini göstermektedir. Bulgular bu etkileşimin yönünü netleştirmiştir. Düşük ($b = -.03, p = .420$) ve orta düzey ($b = .06, p = .050$) sosyal baskınlık düzeylerinde huşu ön yargı üzerinde anlamlı bir etki göstermemektedir. Buna karşın yüksek sosyal bas-

kınlık düzeylerinde huşu, ön yargı üzerinde güçlü ve anlamlı bir etki göstermiştir ($b = .11, p = .008$). Buna göre sosyal baskınlık yönelimi yüksek bireylerde huşu deneyimi ön yargı düzeylerini artırmaktadır.

Aynı analiz kontrol grubunda tekrarlandığında hem modelin genel olarak anlamlı olmadığı ($p = .159$) hem de huşu $\times$ sosyal baskınlık etkileşiminin anlamlı çıkmadığı görülmüştür. Bu sonuç, düzenleyici etkisinin yalnızca huşu manipülasyonunun uygulandığı koşulda ortaya çıktığını göstermekte ve etkileşimin deneysel olarak tetiklenen huşu duygusuna özgü olduğuna yönelik olduğuna işaret etmektedir.

Tartışma

Bulgular, huşunun doğrudan bir ön yargı azalması yaratmadığını göstermekte ancak sosyal baskınlık yönelimi yüksek bireylerde ön yargının artması dikkat çekici bir örüntü ortaya koymaktadır. Bu durum, huşunun benlik küçülmesi (Piff ve ark., 2015) ve sosyal gruplara entegrasyon (Bai ve ark., 2017) gibi olumlu etkilerinin her bireyde aynı şekilde işlemediğini; hiyerarşiyi ve grup üstünlüğünü önemseyen bireylerde bu deneyimin (kendinden daha büyük bir yaşantıyı deneyimlemenin) hiyerarşik bir inancı (SBY) tetikleyerek ön yargılı tutumları güçlendirebileceğini düşündürmektedir. Nitekim alan yazına göre benliği küçülen bireyler, sosyal bağlarını artırarak “grup normlarına uymaya” eğilimli olabilirler (Prade ve Saroglou, 2023). Bu çalışmada da huşunun yarattığı küçülme hissi, sosyal baskınlık eğilimiyle birleştiğinde benzer bir etki yaratmış olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak bu çalışma huşunun etkilerinin her zaman olumlu olmayabileceğine ve bireysel özelliklerin veya inançların daha baskın bir faktör olabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda araştırmacılara huşunun etkileri ve bireysel eğilimlerle ilişkisine dair daha fazla çalışma yapmaları önerilmektedir.

Kaynakça

- Aykaç, B. ve Gençtürk Oğhan, B. (2023). Standardization of Awe Experience Scale (AWE-S) to Turkish sample. *OSF*. <https://osf.io/feq5s/overview>
- Bai, Y., Maruskin, L. A., Chen, S., Gordon, A. M., Stellar, J. E., McNeil, G. D. ve ark. (2017). Awe, the diminished self, and collective engagement: Universals and cultural variations in the small self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 113(2), 185–209. <https://doi.org/10.1037/pspa0000087>
- Çoksan, S. ve Cingöz Ulu, B. (2022). Group norms moderate the effect of identification on ingroup bias. *Current Psychology*, 41, 64–75. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02091-x>
- Gökoğlu, S. ve Çakıroğlu, Ü. (2019). Sanal gerçeklik temelli öğrenme ortamlarında bulunuşluk hissinin ölçülmesi: Bulunuşluk ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 9(1), 169–188. <https://doi.org/10.17943/etku.441497>

- Gupta, P. ve Hamlin, I. (2024). Can induced awe reduce anti-gay prejudice in heterosexual adults and does the need for closure moderate this effect? *Graduate Student Journal of Psychology*, 22(1), 63–76. <https://doi.org/10.52214/gsjp.v22i1.12073>
- Hasta, D. ve Karaçanta, H. (2017). Yetkecilik, sosyal baskınlık yönelimi ve siyasal görüş. *Türk Psikoloji Yazıları*, 20(40), 23–34.
- Keltner, D. ve Haidt, J. (2003). Approaching awe, a moral, spiritual, and aesthetic emotion. *Cognition and Emotion*, 17(2), 297–314. <https://doi.org/10.1080/026999303002297>
- Luo, L., Yang, D., Tian, Y., Gao, W., Yang, J. ve Yuan, J. (2022). Awe weakens the AIDS-related stigma: The mediation effects of connectedness and empathy. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 1043101. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.1043101>
- McConahay, J. B., Hardee, B. B. ve Batts, V. (1981). Has racism declined in America?: It depends on who is asking and what is asked. *Journal of Conflict Resolution*, 25(4), 563–579. <https://doi.org/10.1177/002200278102500401>
- Piff, P. K., Dietze, P., Feinberg, M., Stancato, D. M. ve Keltner, D. (2015). Awe, the small self, and prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(6), 883–899. <https://doi.org/10.1037/pspi0000018>
- Prade, C. ve Saroglou, V. (2023). Awe and social conformity: Awe promotes the endorsement of social norms and conformity to the majority opinion. *Emotion*, 23(7), 2100–2104. <https://doi.org/10.1037/em00001225>
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M. ve Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741–763. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.741>
- Sidanius, J., Pratto, F. ve Mitchell, M. (1994). In-group identification, social dominance orientation and differential intergroup social allocation. *The Journal of Social Psychology*, 134(2), 151–167. <https://doi.org/10.1080/00224545.1994.9711378>
- Witmer, B. G. ve Singer, M. J. (1998). Measuring presence in virtual environments: A presence questionnaire. *Presence Teleoperators & Virtual Environments*, 7(3), 225–240. <https://doi.org/10.1162/105474698565686>
- Yaden, D. B., Haidt, J., Hood Jr., R. W., Vago, D. R. ve Newberg, A. B. (2017). The varieties of self-transcendent experience. *Review of General Psychology*, 21(2), 143–160. <https://doi.org/10.1037/gpr0000102>

AHLAKİ İKİLEMLERDE YAKINLIK VE DUYGUSAL DEĞERİN ETKİLEŞİMİ

THE INTERACTION OF PROXIMITY AND EMOTIONAL VALUE IN MORAL DILEMMAS

Kadir Toros^{1*}, Büşra Eylem Aktaş²

Özet

Bu çalışma, duygusal bağlamların ahlaki karar alma senaryolarındaki yargıyı nasıl etkilediğini araştırmaktadır. Ahlaki kararların, sezgisel duygusal tepkiler ve kontrollü bilişsel akıl yürütmenin etkileşimiyle şekillendiğini öne süren İkili Süreç Teorisi'nden hareketle, duygusal açıdan önemli bağlılıkların görev deontolojik tepkileri nasıl artırabileceğini inceliyoruz. Önceki araştırmalar empati ve dindarlık gibi duygusal özelliklerin deontolojik ahlaki eğilimlerle ilişkili olduğunu göstermiş olsa da, duygusal değer yeterince araştırılmamıştır. Dört ahlaki ikilem içinde, farklı duygusal durumlarla, hem mekânsal hem de nedensel yakınlığı manipüle ettiğimiz 2x2 denekler arası desen kullanıyoruz. Duygusal değer, özellikle fiziksel veya nedensel yakınlığın yüksek olduğu durumlarda, faydacı eylemleri onaylama isteksizliğini artıracakını ileri sürüyoruz. Katılımcılar ($N = 151$), İstanbul Medipol Üniversitesinden kayıtlı lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu çalışma, duygusal yüklü bağlamların ahlaki değerlendirmeleri nasıl şekillendirdiğine dair daha kapsamlı bir anlayış sunmayı ve ahlaki biliş ve duygusal işleme teorileri için potansiyel çıkarımlar sağlamayı amaçlamaktadır. Sonuçlara göre, hem nedensel yakınlık hem de mekânsal yakınlık deontolojik tepkilere yol açmaktadır. Empati, olumsuz duyguları artırmasına rağmen, bu olumsuz duygular ahlaki yargılamaya aracılık etmemiş ve klasik çift işlem modellerinin ötesinde incelikli bir bakış açısı sunmuştur. Bilişsel Yansıtma Testi skorları yüksek olanlarda ikilemlere duygusal tepkinin azaldığı görülmüş, fakat önceki bazı bulguların aksine bu durum ahlaki yargıyı faydacılığa kaydırmamıştır. Ayrıca, dindarlık ile ahlaki yargı arasında, önceki çalışmaların aksine örneklemimizde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Son olarak, sonuçlara göre insanlıktan çıkarma inançları ahlaki karar verme süreçlerinde düzenleyici bir rolde değildir.

Anahtar sözcükler: Ahlaki yargı, vagon ikilemi, deontoloji, faydacılık, ahlaki duygular

1 Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, kdrtoros@gmail.com, 0009-0007-8416-7519

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, busra.aktas1@medipol.edu.tr, 0000-0002-0125-7903

* Sorumlu Yazar: Kadir Toros

Abstract

This study investigates how sentimental attachment influences moral judgment in high-stakes decision-making scenarios. Drawing on dual-process theory, which proposes that moral decisions are shaped by the interaction of intuitive emotional responses and controlled cognitive reasoning, we examine how emotionally significant attachments may increase deontological responses. Prior research has shown that emotional traits such as empathy and religiosity are associated with deontological moral tendencies, but sentimental value remains understudied. Using a 2×2 between-subjects design, we manipulate both spatial and causal proximity within four moral dilemmas, with and without sentimental value embedded. We hypothesize that sentimental value will increase reluctance to endorse utilitarian actions, particularly when physical or causal closeness is high. Participants ($N = 151$) will be undergraduate students recruited from İstanbul Medipol University. This study aims to offer a more comprehensive understanding of how emotionally charged contexts shape moral evaluations, with potential implications for theories of moral cognition and affective processing. According to results, both causal proximity and spatial proximity lead to deontological responses. Although empathy increased negative emotions, these negative emotions did not mediate moral judgment, offering a nuanced perspective beyond classical dual-process models. High Cognitive Reflection Test scores reduced the emotional response to dilemmas, yet, contrary to some previous findings, this did not shift moral judgment toward utilitarianism. Furthermore, unlike previous studies, no significant relationship was found between religiosity and moral judgment in our sample. Finally, according to the results, dehumanization beliefs do not play a moderating role in moral decision-making processes.

Keywords: Moral judgment, trolley dilemma, deontology, utilitarianism, moral sentiments

GÜZELLİKTEN ETKİLENME, YÜKSELME DENEYİMİ VE AHLAKİ ATIF ARASINDAKİ İLİŞKİLER: AFORİZMALAR ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

RELATIONSHIPS BETWEEN ENGAGEMENT WITH BEAUTY, ELEVATION EXPERIENCE, AND MORAL ATTRIBUTION: A STUDY THROUGH APHORISMS

Muhammed Huzeyfe Gültekin^{1*}, Tuğba Yazıcı²

Özet

Güzellik, duyuşsal bir hazzın ötesinde bireyin ahlaki yapısıyla etkileşim hâlinde olan ve bireylerde yükselme duygularını tetikleyen bütüncül bir fenomendir. Bu çalışma, bireylerin güzellikten etkilenme düzeylerinin yükselme deneyimlerini ve nötr olan felsefi içerikli ifadeleri nasıl anlamlandırdıklarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada katılımcıların güzellikten etkilenme düzeyleri Güzelliğe Duyarlılık Ölçeği ile ölçülmüştür. Çalışma kapsamında katılımcılara nötr ifadeler içeren üç felsefi aforizma sunulmuş, ardından katılımcıların her bir felsefi aforizmaya verdikleri tepkiler Yükselme Durum Ölçeği ile değerlendirilmiştir. Ek olarak, katılımcılardan felsefi aforizmaların altı farklı felsefe alanına ait filozoflara (ahlak, doğa, siyaset, İslam, tarih ve varlık) ait olma olasılıklarını 7'li Likert tipi ölçekle derecelendirmeleri istenmiştir. Araştırma 180 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Güzellikten etkilenme düzeyi ile hem üç ayrı felsefi ifadeden yükselme düzeyi hem de üç ayrı filozof tahmini arasında toplamda altı farklı korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bulgular üç ayrı felsefi aforizma için de güzellikten daha fazla etkilenen bireylerin felsefi aforizmalardan daha yüksek düzeyde yükselme deneyimlediklerini ($r = .55, p < .01$; $r = .44, p < .01$; $r = .49, p < .01$) ve bu ifadelerin diğer filozoflara göre ahlak filozoflarına ait olma olasılıklarını daha yüksek değerlendirdiklerini göstermektedir ($r = .26, p < .01$; $r = .22, p < .01$; $r = .22, p < .01$). Güzellikten etkilenme düzeyi ile ahlak dışındaki filozofları tahmin etme düzeyleri ya zıt yönlü ilişki göstermiştir ya da ilişkisiz çıkmıştır. Bulgular, estetik deneyimin ahlaki süreçlerle duyuşsal ve bilişsel düzeyde ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Anahtar sözcükler: Güzellikten etkilenme, yükselme, ahlaki algı, estetik duyarlılık

1 Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, huzeyfe.gultekin@atauni.edu.tr, 0000-0003-3861-3921

2 Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, tugba.yazici@atauni.edu.tr, 0000-0001-9202-8462

* Sorumlu Yazar: Muhammed Huzeyfe Gültekin

Abstract

Beyond sensory pleasure, beauty is a holistic phenomenon that interacts with the individual's moral structure and triggers feelings of elevation in individuals. This study aims to examine how individuals' levels of engagement with beauty influence their experiences of elevation and how they interpret neutral philosophical aphorisms. In this study, participants' levels of engagement with beauty were measured using the Engagement with Beauty Scale. Within the scope of the study, participants were presented with three philosophical aphorisms containing neutral expressions, and then their reactions to each philosophical aphorism were evaluated with the Elevation State Questionnaire. Additionally, participants were asked to rate the probability that the philosophical aphorisms belonged to philosophers from six different philosophical fields (ethics, nature, politics, Islam, history, and existence) using a 7-point Likert-type scale. The study was conducted with 180 participants. A total of six different correlation analyses were performed between the level of engagement with beauty and both the level of elevation from three separate philosophical statements and three separate philosopher predictions. The findings show that individuals who were more affected by beauty experienced a higher level of elevation from the philosophical aphorisms ($r = .55, p < .01$; $r = .44, p < .01$; $r = .49, p < .01$) and that they were more likely to attribute these philosophical aphorisms to moral philosophers than to other philosophers ($r = .26, p < .01$; $r = .22, p < .01$; $r = .22, p < .01$). The level of engagement with beauty and the level of predicting philosophers outside of ethics have either shown an inverse relationship or no relationship at all. Findings suggest that aesthetic experience may be related to moral processes at emotional and cognitive levels.

Keywords: Engagement with beauty, elevation, moral perception, aesthetic sensitivity

UZUN ÖZET

Giriş

Nöroestetik alanda gerçekleştirilen araştırmalar, bireyler estetik ya da ahla-ki güzellikle karşılaştıklarında beynin ortak bir bölgesinde -orbitofrontal korteks (OFC)- seçici bir etkinleşme gerçekleştiğini göstermektedir (Cheng ve ark., 2022; Ishai, 2007; Ishizu ve Zeki, 2011). Estetik uyaranların prososyal davranış üzerindeki etkisini inceleyen deneysel çalışmalar da bu bulguları desteklemektedir. Örneğin Zhang ve arkadaşları (2014) katılımcıların daha estetik bir doğal çevreye maruz kaldıklarında, tsunami mağdurları yararına Japon kâğıt turnaları katlama görevinde deneyciye daha fazla yardım etmeye gönüllü olduklarını göstermiştir. Estetik ve etiğin bir arada incelendiği literatürü sistematik biçimde inceleyen Poh-

ling ve Diessner (2016), özellikle ahlaki bağlamda deneyimlenen güzelliğin bireylerde dikkate değer dönüşümlere yol açtığını vurgulamaktadır. Bu dönüşümün duygusal temelinde ise yükselme (elevation) duygusunun önemli bir rol oynadığını belirten Algor ve Haidt (2009) güzellikle karşılaşma ile ahlaki motivasyon arasındaki ilişkinin kısmen bu duygu aracılığıyla kurulduğunu ifade etmektedir. Sonuç olarak estetik ve ahlaki güzelliğin sadece bilişsel bir yargıdan ibaret olmadığı; prososyal davranışları, duygusal yükselmeyi ve ahlaki motivasyonu tetikleyen önemli bir psikolojik süreç olduğu görülmektedir. Bu çalışma güzele duyarlılığın ahlaki duygular ve atıflar üzerindeki etkisini inceleyerek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada aşağıda belirtilen hipotezler test edilmiştir:

H₁: Bireylerin güzele duyarlılık düzeyleri arttıkça nötr olan felsefi içerikli aforizmalardan yükselme deneyimleri de artacaktır.

H₂: Bireylerin güzele duyarlılık düzeyleri arttıkça nötr olan felsefi içerikli aforizmaları ahlak filozofuna atfetme düzeyleri de artacaktır.

H₃: Bireylerin güzele duyarlılık düzeyleri ile nötr olan felsefi içerikli aforizmaları ahlak kategorisi dışındaki filozoflara atfetme düzeyleri arasında ilişki olmayacaktır veya olumsuz yönde ilişki olacaktır.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışma kapsamında 180 katılımcıdan veri toplanmıştır ($N = 180$). Katılımcılar çeşitli üniversitelerde Felsefe lisans eğitimi görmekte olan öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 26.1'dir. Katılımcıların %70'i kadınlardan oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Gönüllü onam formu ardından katılımcılardan cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, politik yönelim vb. gibi soruları içeren demografik bilgi formu verilmiştir.

Revize Edilmiş Güzele Duyarlılık Ölçeği

Diessner ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen ölçek daha sonra Pehling ve arkadaşları (2023) tarafından uyarlanmıştır. Ölçek 18 maddelik ve dört faktörlü bir yapı göstermektedir: Doğal, sanatsal, ahlaki ve fıkırsel. Ölçek 7'li Likert tipinde puanlanmaktadır.

Yükselme Durum Ölçeği

Bireylerin anlık sunulan bir uyarandan yükselme düzeylerini ölçmek amacıyla Haidt (2003) tarafından geliştirilmiştir. Sekiz maddeden oluşan ölçek 9'lu Likert tipindedir.

Aforizma-Filozof Eşleştirme Sorusu

Katılımcılardan felsefi aforizmaların altı farklı felsefe alanına ait filozoflara (ahlak, doğa, siyaset, İslam, tarih ve varlık) ait olma olasılıklarını 7'li Likert tipi soruyla derecelendirmeleri istenmiştir.

İşlem

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde etik ihlal bulunmadığına dair onay Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından 20.06.2025 tarih ve 240 sayılı kararla verilmiştir. Çalışmada katılımcıların güzelliğten etkilenme düzeyleri Revize Edilmiş Güzelliğe Duyarlılık Ölçeği ile ölçülmüştür. Ardından katılımcılara nötr ifadeler içeren üç felsefi aforizma sunulmuş ve katılımcıların her bir felsefi aforizmaya verdikleri tepkiler Yükselme Durum Ölçeği ile değerlendirilmiştir. Ek olarak, katılımcılardan felsefi aforizmaları altı farklı felsefe alanına ait filozoflara ait olma olasılıklarına göre 7'li Likert tipinde bir soru ile derecelendirmeleri istenmiştir. Çalışma hipotezlerini test etmek amacıyla SPSS programı kullanılarak korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar gönüllü onam formunda gizlilik, araştırmanın genel konusu, araştırmacı iletişim bilgileri ve çalışmadan dilediklerinde ayrılabilirlikleri hakkında bilgilendirilmiştir. Anket formunun tamamlanma süresi yaklaşık 15 dakika sürmüştür.

Bulgular

Güzelliğe duyarlılık düzeyi ile hem üç farklı felsefi aforizmadan deneyimlenen yükselme duygusu hem de bu aforizmalara ilişkin filozof tahminleri arasında korelasyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler tüm felsefi aforizmalar için benzer yönelimde sonuçlar vermiştir. İlk olarak, güzelliğe duyarlılık düzeyinin üç aforizmanın her birinden deneyimlenen yükselme ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur ($r = .55, p < .01$; $r = .44, p < .01$; $r = .49, p < .01$). Bu bulgular, estetik duyarlılığı yüksek bireylerin felsefi aforizmalara maruz kaldıklarında daha güçlü bir yükselme duygusu yaşadıklarını göstermektedir. İkinci olarak, güzelliğe duyarlılık düzeyi ile üç ayrı aforizmanın ahlak filozoflarına ait olduğu yönündeki tahminler arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler saptanmıştır ($r = .26, p < .01$; $r = .22, p < .01$; $r = .22, p < .01$). Öte yandan, güzelliğe duyarlılık düzeyi ile ahlak dışındaki filozof kategorilerine yönelik tahminler arasında ya anlamlı olmayan ilişkiler elde edilmiş ya da ilişkilerin zıt yönlü olduğu görülmüştür. Buna göre estetik duyarlılığı yüksek bireyler, söz konusu aforizmaları diğer filozof kategorilerine kıyasla ahlak filozoflarına ait olma olasılığı açısından daha yüksek değerlendirmiştir.

Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, estetik duyarlılık ile ahlaki ve duyuşsal tepkiler arasındaki ilişkiye dair literatürde giderek güçlenen kuramsal çerçeveyi desteklemek-

tedir. Araştırmada güzellikten etkilenme düzeyi arttıkça katılımcıların felsefi aforizmalara yönelik yükselme duygusunun da anlamlı biçimde arttığı görülmüştür. Bu bulgular H₁ hipotezini doğrulamaktadır. Bu sonuçlar, güzellikle karşılaşmanın bireylerde ahlaki yükselme deneyimlerini tetiklediğini öne süren yaklaşımla (Algoe ve Haidt, 2009) tutarlıdır. Ayrıca, güzellikten etkilenme düzeyi ile aforizmaların ahlak filozoflarına atfedilme olasılığı arasındaki pozitif ilişki, estetik duyarlılığın bilişsel düzeyde de belirli bir ahlaki çerçeveyi harekete geçirebileceğine işaret etmektedir. Bu bulgu H₂ hipotezini doğrulamaktadır. Bu açıdan estetik deneyim yalnızca ahlaki duygusal bir tepkiye yol açmaz aynı zamanda bireylerin entelektüel kategorileştirme süreçlerini de ahlakla ilgili olarak biçimlendirebilir. Yani estetik duyarlılığı yüksek bireyler nötr içerikli felsefi aforizmaları daha çok ahlak geleneği içinde konumlandırma eğilimindedir. Buna karşılık ahlak dışı filozof kategorileriyle ilişkilerin ya anlamsız ya da olumsuz yönde olması bu yönelimin seçici bir eğilim olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bu bulgular H₃ hipotezini doğrulamaktadır. Sonuç olarak çalışma bulguları estetik ve etik arasında var olan ilişkilere dair literatürle tutarlıdır (Diessner ve ark., 2013; Keltner ve Haidt, 2003).

Sonuç

Araştırma bulguları estetik ve etik kategorilerini ilişkilendirerek yapılabilecek, daha karmaşık modellerin test edilebileceği ilişkisel ve deneysel çalışmalara temel bulgular sunabilir. Çalışmada seçilen felsefi aforizmaların yönlendirici olmaması açısından nötr ifadeler olarak seçilmesine özen gösterilse de aforizmaların nötr olarak algılanıp algılanmadığına dair bir ön çalışmanın yapılmamış olması araştırmanın bir kısıtlılığı olarak belirtilebilir. Ayrıca araştırmada kullanılan ölçeklerin Türkçe geçerliliğine ilişkin kanıtlar henüz yeterli düzeyde değildir. Bu durum estetik duyarlılık ve ahlaki duygular açısından Türkçe literatürde yer alan geçerli ve güvenilir ölçeklerin bulunmayışı ile ilişkili bir kısıtlılıktır. Sonraki araştırmacıların literatürde bu konular kapsamında geliştirilmiş ölçeklerin Türkçe geçerliği ve güvenilirliği çalışmalarına katkı sunmaları, gerçekleştirilecek ilişkisel ve deneysel çalışmalarda daha geçerli ve güvenilir sonuçlar elde edilmesi açısından önemli bir tavsiye olarak ortaya konulabilir.

Kaynakça

Algoe, S. B. ve Haidt, J. (2009). Witnessing excellence in action: The 'other-praising' emotions of elevation, gratitude, and admiration. *The Journal of Positive Psychology*, 4(2), 105–127. <https://doi.org/10.1080/17439760802650519>

Cheng, Q., Han, Z., Liu, S., Kong, Y., Weng, X. ve Mo, L. (2022). Neural responses to facial attractiveness in the judgments of moral goodness and moral beauty. *Brain Structure & Function*, 227(3), 843–863. <https://doi.org/10.1007/s00429-021-02422-5>

- Diessner, R., Iyer, R., Smith, M. M. ve Haidt, J. (2013). Who engages with moral beauty? *Journal of Moral Education*, 42(2), 139–163. <https://doi.org/10.1080/03057240.2013.785941>
- Diessner, R., Solom, R. C., Frost, N. K., Parsons, L. ve Davidson, J. (2008). Engagement with beauty: Appreciating natural, artistic, and moral beauty. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 142(3), 303–332. <https://doi.org/10.3200/JRLP.142.3.303-332>
- Haidt, J. (2003). Elevation and the positive psychology of morality. C. L. M. Keyes ve J. Haidt (Ed.), *Flourishing: Positive psychology and the life well-lived* içinde (ss. 275–289). American Psychological Association. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/10594-012>
- Ishai, A. (2007). Sex, beauty and the orbitofrontal cortex. *International Journal of Psychophysiology*, 63(2), 181–185. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2006.03.010>
- Ishizu, T. ve Zeki, S. (2011). Toward a brain-based theory of beauty. *PLOS One*, 6(7), e21852. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0021852>
- Keltner, D. ve Haidt, J. (2003). Approaching awe, a moral, spiritual, and aesthetic emotion. *Cognition and Emotion*, 17(2), 297–314. <https://doi.org/10.1080/02699930302297>
- Pohling, R. ve Diessner, R. (2016). Moral elevation and moral beauty: A review of the empirical literature. *Review of General Psychology*, 20(4), 412–425. <https://doi.org/10.1037/gpro000089>
- Pohling, R., Diessner, R., Iyer, R., Woodward, D. ve Strobel, A. (2023). With beauty in mind: Individual differences of engaging with natural, artistic, moral, and ideational beauty. *Manuscript in preparation* [Hazırlık aşamasında taslak].
- Zhang, J. W., Piff, P. K., Iyer, R., Koleva, S. ve Keltner, D. (2014). An occasion for unselfing: Beautiful nature leads to prosociality. *Journal of Environmental Psychology*, 37, 61–72. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.11.008>

6. OTURUM

GRUPLAR ARASI İLİŞKİLER VE AHLAK PSİKOLOJİSİ

Oturum Başkanı: Bengi Aktar

GÖÇMEN KARŞITI TUTUMLARI AZALTMAYA YÖNELİK MÜDAHALE: BİRLEŞİK KRALLIK VE TÜRKİYE'DEN KANITLAR

INTERVENTION TO MITIGATE ANTI-IMMIGRANT ATTITUDES: EVIDENCE FROM THE UK AND TÜRKİYE

Gökhan Arslantürk^{1*}, Lukas Wolf²

Özet

Bu çalışma, katılımcılara ev sahibi nüfus ile Pakistanlı göçmenler arasındaki temel insani değerlerin benzerliklerini vurgulamak için tasarlanmış “örtüşen dağılım” grafikleri sunmanın göçmen karşıtı tutumları azaltıp azaltmadığını araştırmıştır. 2 × 2 deneysel tasarım kullanılmış, örneklem (Türkiye ve Birleşik Krallık) ve müdahale koşulu (paylaşılan değerler ve kontrol) denekler arası faktörler olarak belirlenmiştir. Katılımcılar ($N = 279$; Türkiye = 150, Birleşik Krallık = 129) seçkisiz olarak değer benzerliği grafiklerini inceleyen müdahale grubuna veya kontrol grubuna atandılar. Bağımlı ölçümler arasında algılanan sosyal bağlantı, göçmenlere karşı güven, sembolik tehdit ve kısıtlayıcı göçmenlik politikalarına destek yer aldı. MANOVA sonuçları hem örneklem hem de müdahalenin önemli ana etkilerini ve ayrıca bir etkileşim etkisini ortaya koydu. Birleşik Krallık katılımcıları, Türk katılımcılara kıyasla daha yüksek sosyal bağ ve güven ancak daha düşük sembolik tehdit bildirdiler. Müdahale, her iki örneklemde de sosyal bağ önemli ölçüde artırdı ve özellikle Türk örneklemde güveni güçlendirdi. Bu bulgular, değer benzerliklerini vurgulamanın göçmen karşıtı algıları azaltabileceğini gösteren kültürler arası kanıtlar sunarak, ön yargıların azaltılması için paylaşılan değerler müdahalelerinin potansiyelini vurgulamaktadır.

Anahtar sözcükler: Paylaşılan değerler, göçmen karşıtı tutumlar, kültürlerarası karşılaştırma, değer benzerliği, yanlış algılar

1 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, gokhan.arslanturk@selcuk.edu.tr, 0000-0001-9145-120X

2 Dr., University of Bath, L.Wolf@bath.ac.uk, 0000-0002-3948-8846

* Sorumlu Yazar: Gökhan Arslantürk

Yazar Notu: **TÜBİTAK** Bu çalışma, ilk yazarın TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) tarafından 2219 – Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında desteklenen araştırmasından elde edilmiştir.

Abstract

This study investigated whether presenting participants with “overlapping distributions” graphs—designed to highlight similarities in basic human values between host populations and Pakistani immigrants—reduces anti-immigrant attitudes. A 2 × 2 experimental design was employed, with sample (Türkiye vs. UK) and intervention condition (shared values vs. control) as between-subjects factors. Participants ($N = 279$; Türkiye = 150, UK = 129) were randomly assigned to either an intervention group, which viewed value similarity graphs, or a control group. Dependent measures included perceived social connection, trust toward immigrants, symbolic threat, and support for restrictive immigration policies. MANOVA results revealed significant main effects of both sample and intervention, as well as an interaction effect. UK participants reported higher social connection and trust, but lower symbolic threat, compared to Turkish participants. The intervention significantly increased social connection across both samples and enhanced trust specifically within the Turkish sample. These findings provide cross-cultural evidence that emphasizing value similarities can reduce anti-immigrant perceptions, underscoring the potential of shared values interventions for prejudice reduction.

Keywords: Shared values, anti-immigrant attitudes, cross-cultural comparison, value similarity, misperceptions

UZUN ÖZET

Giriş

İnsanlar, toplumsal bağlamlarda diğer bireyler ve gruplar hakkında çıkarımlar yapma eğilimindedir. Bu eğilim, biz-onlar ayırımına dayalı bir kategorileştirme mekanizmasıyla çalışarak grup içi taraftarlığı ve grup dışına yönelik olumsuz algıları pekiştirebilmektedir (Billig ve Tajfel, 1973; Tajfel, 1978). Artan küresel göç hareketliliğiyle birlikte, göçmenlerle ev sahibi toplumlar arasındaki ilişkiler, çağdaş grup ilişkileri literatürünün önemli bir inceleme alanı hâline gelmiştir. Dünya Göç Raporu 2024 verilerine göre 2020 yılı itibarıyla yaklaşık 281 milyon insan doğduğu ülke dışında yaşamaktadır.

Göçmen karşıtlığı, yalnızca grup ilişkileri bağlamında değil, aynı zamanda güvenlik ve toplumsal bütünleşme açısından da önemli bir toplumsal sorun olarak değerlendirilmektedir. Bütünleşik tehdit kuramına göre (Stephan ve Stephan; 1996, 2000), göçmen karşıtlığının temelinde ekonomik, kültürel veya sembolik tehdit algıları bulunmaktadır. Bu bağlamda kritik olan, gerçek tehditlerin değil, algılanan tehditlerin belirleyici olmasıdır.

Algısal yanlışlıklar, göçmenlere yönelik tutumları biçimlendirmekte ve özellikle değer benzerliklerinin olduğundan daha az algılanması yanlış anlamalara yol

açmaktadır (Hanel ve ark., 2019; Wolf ve ark., 2019). Grup değerleri arasındaki benzerliklerin vurgulanması, ön yargıları azaltıcı bir işlev görebilmektedir. Son çalışmalar, gruplar arası benzerlikleri gerçekçi biçimde sunan “örtüşen dağılım” grafiklerinin umut artışı ve karşılıklı anlayış algısını güçlendirdiğini göstermiştir (Wolf ve ark., 2021; Wolf ve Hanel, 2024).

Bu çalışma, söz konusu müdahaleyi göçmen karşıtı tutum bağlamına uyarlayarak, Birleşik Krallık ve Türkiye örneklemeleri üzerinden benzer değer dağılımlarının vurgulanmasının göçmen karşıtlığını azaltıp azaltmadığını test etmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmanın nihai örnekleme İngiltere’den 129 ve Türkiye’den 150 katılımcıdan oluşmaktadır. G*Power ile yapılan güç analizi, orta etki büyüklüğünü ($d = .50$) tespit etmek için her iki örneklemede en az 128 katılımcıya ulaşılması gerektiğini göstermiştir. İngiltere örnekleminde 23 kişi vatandaşlık veya göçmenlik geçmişi nedeniyle çıkarılmıştır. Veri toplama gönüllü katılım üzerinden çevrim içi platformlarda gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

1. Sosyal Bağlantı

Bu değişken aşağıdaki üç ölçümün bileşik ortalamasıyla hesaplanmıştır:

- Benliğe Başkalarının Dâhil Edilmesi Ölçeği (IOS; Aron ve ark., 1992): Tek maddelik görsel ölçek; ev sahibi toplum ile Pakistanlı göçmenler arasındaki algılanan yakınlığı ölçer.
- Paylaşılan Gerçeklik (Rossignac-Milon ve ark., 2021): İki madde; grupların dünyayı benzer algılayıp algılamadığını değerlendirir.
- Uzlaşma Potansiyeli: Tek madde; gruplar arasında anlaşma veya uzlaşma olasılığı algısını değerlendirir.

2. Güven

- Dış Grup Güveni (Noor ve ark., 2008a; 2008b): Pakistanlı göçmenlere güveni ölçen üç maddelik ölçekten alınan ortalama değer güven skoru olarak kullanılmıştır.

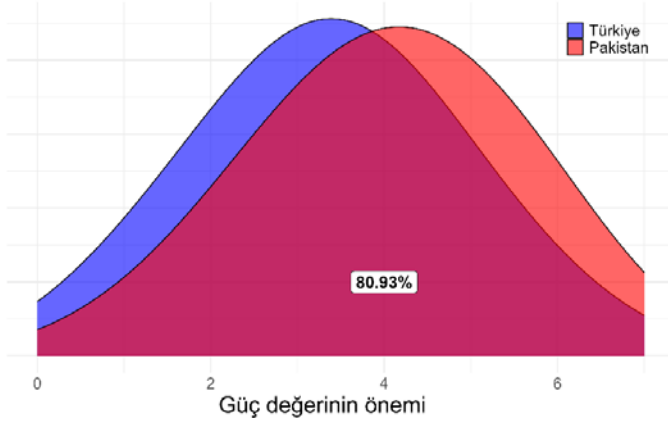
3. Sembolik Tehdit

- Algılanan Sembolik Tehdit (Stephan ve Stephan, 2000): Pakistanlı göçmenlerin ev sahibi ülke normlarına tehdit oluşturup oluşturmadığını değerlendiren dört maddelik ölçekten alınan ortalama değer sembolik tehdit skorudur.

4. Göç Politikası Tutumları

- Politika Desteği ve Kabul (Wolf ve ark., 2019): İki madde; (a) göçmenleri çekmeye yönelik politikaya destek, (b) bu politikaya karşı dilekçe imzalama isteğini ölçer. İki maddenin ortalaması politika desteği skorunu oluşturur.

Ayrıca deney grubundaki katılımcılar, Dünya Değerler Araştırması (WVS) verilerinden üretilen “örtüşen dağılım” grafiklerini (bk. Şekil 1) incelemiştir. Kontrol grubuna grafik sunulmamıştır.

Şekil 1. Güç değerine ilişkin örnek bir örtüşen dağılım grafiği

İşlem

Çalışma 2025 yılı Mayıs–Haziran aylarında çevrim içi olarak yürütülmüştür. Katılımcılar bilgilendirilmiş onam sonrasında seçkisiz olarak müdahale ve kontrol koşullarına atanmıştır. İngiltere örneklemini için etik onay University of Bath (Ref: 9866–11666), Türkiye örneklemini için Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilişsel Etik Kurulundan alınmıştır (Karar: 2025/032).

Bulgular

Veriler, ülke (Türkiye vs. Birleşik Krallık) ve koşul (paylaşılan değerler vs. kontrol) faktörlerini içeren 2×2 MANOVA ile analiz edilmiştir. Çok değişkenli analizler, örneklem için anlamlı bir ana etki [Wilks' $\Lambda = .66$, $F(4, 272) = 35.03$, $p < .001$, $\eta^2 = .34$], müdahale için anlamlı bir ana etki [Wilks' $\Lambda = .91$, $F(4, 272) = 6.35$, $p < .001$, $\eta^2 = .08$] ve ayrıca örneklem $\times$ müdahale etkileşimi olduğunu göstermiştir [Wilks' $\Lambda = .96$, $F(4, 272) = 2.42$, $p = .048$, $\eta^2 = .03$].

Örneklemin ana etkisine ilişkin tek değişkenli analizler, tüm bağımlı değişkenlerde anlamlı farklar olduğunu ortaya koymuştur. Birleşik Krallık katılımcıları, Türkiye katılımcılarına kıyasla daha yüksek sosyal bağlantı [$F(1, 275) = 46.60$, $p < .001$, $\eta^2 = .14$] ve daha yüksek güven bildirmiştir [$F(1, 275) = 110.75$, $p < .001$, $\eta^2 = .14$].

.29]. Buna karşılık, sembolik tehdit algısı Türkiye örnekleminde anlamlı düzeyde daha yüksektir [$F(1, 275) = 41.73, p < .001, \eta^2 = .13$]. Benzer şekilde, göçmenlere yönelik politika desteği ve kabul Birleşik Krallık örnekleminde Türkiye'ye kıyasla daha güçlüdür [$F(1, 275) = 101.47, p < .001, \eta^2 = .27$].

Müdahalenin ana etkisi incelendiğinde, yalnızca sosyal bağlantı değişkeninde anlamlı bir fark gözlenmiştir [$F(1, 275) = 19.75, p < .001, \eta^2 = .07$]. Paylaşılan değerler koşulundaki katılımcılar ($M = 3.81, SD = 1.30$), kontrol grubundaki katılımcılara ($M = 3.03, SD = 1.22$) kıyasla daha yüksek sosyal bağlantı bildirmiştir. Diğer bağımlı değişkenlerde müdahalenin ana etkisi anlamlı değildir.

Örneklem $\times$ müdahale etkileşimi yalnızca güven değişkeni için anlamlı bulunmuştur [$F(1, 275) = 4.14, p = .043, \eta^2 = .01$]. Basit etkiler analizleri, paylaşılan değerler müdahalesinin Türkiye örnekleminde güveni artırdığını ($M_{\text{müdahale}} = 3.57, SD = 1.24; M_{\text{kontrol}} = 2.91, SD = 1.27$), ancak Birleşik Krallık örnekleminde anlamlı bir etki göstermediğini ($M_{\text{müdahale}} = 5.01, SD = 1.56; M_{\text{kontrol}} = 5.04, SD = 1.52$) ortaya koymuştur.

Bu bulgular, paylaşılan değerler müdahalesinin sosyal bağlantı üzerinde kültürler arası genellenebilir bir etkiye, güven üzerinde ise kültüre özgü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tartışma

Bulgu düzeyi, değer benzerliklerini vurgulayan müdahalenin göçmen karşıtı tutumlara yönelik algıları iyileştirdiğine ilişkin kuramsal beklentileri desteklemektedir. Özellikle sosyal bağlantı üzerindeki anlamlı artış, paylaşılmış değerlerin algısal işlevini ortaya koymaktadır. Türkiye örnekleminde güvenin artması, kültürel bağlamın müdahale duyarlılığındaki rolünü göstermektedir.

Bulgular, Wolf ve arkadaşlarının (2021; 2024) farklı bağlamlarda ulaştığı sonuçlarla tutarlıdır. Benzer şekilde, değer benzerliği yanlış anlamalarının düzeltilmesinin ön yargıları azaltmada önemli bir araç olduğu bir kez daha doğrulanmıştır. Göç politikalarını şekillendiren aktörler için bu tür müdahaleler, toplumsal gerilimleri azaltma potansiyeli taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, değer benzerliklerini görselleştirme temelli müdahalenin göçmen karşıtı tutumları azaltma potansiyelini ortaya koymakta ve kültürler arası karşılaştırmalı kanıt sunmaktadır. Sonraki çalışmaların davranışsal çıktıları da içermesi ve farklı göçmen gruplarına uygulanması önerilmektedir.

Kaynakça

- Aron, A., Aron, E. N. ve Smollan, D. (1992). Inclusion of Other in the Self Scale and the structure of interpersonal closeness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(4), 596–612. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.4.596>
- Billig, M. ve Tajfel, H. (1973). Social categorization and similarity in intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 3(1), 27–52. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420030103>
- Hanel, P. H. P., Maio, G. R. ve Manstead, A. S. R. (2019). A new way to look at the data: Similarities between groups of people are large and important. *Journal of Personality and Social Psychology*, 116(4), 541–562. <https://doi.org/10.1037/pspi0000154>
- International Organization for Migration. (2024). *World migration report 2024*. <https://worldmigrationreport.iom.int/msite/wmr-2024-interactive/>
- Noor, M., Brown, R., Gonzalez, R., Manzi, J. ve Lewis, C. A. (2008a). On positive psychological outcomes: What helps groups with a history of conflict to forgive and reconcile with each other? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(6), 819–832. <https://doi.org/10.1177/0146167208315555>
- Noor, M., James Brown, R. ve Prentice, G. (2008b). Precursors and mediators of intergroup reconciliation in Northern Ireland: A new model. *British Journal of Social Psychology*, 47(3), 481–495. <https://doi.org/10.1348/014466607X238751>
- Rossignac-Milon, M., Bolger, N., Zee, K. S., Boothby, E. J. ve Higgins, E. T. (2021). Merged minds: Generalized shared reality in dyadic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 120(4), 882–911. <https://doi.org/10.1037/pspi0000266>
- Stephan, W. G. ve Stephan, C. W. (1996). Predicting prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 20(3-4), 409–426. [https://doi.org/10.1016/0147-1767\(96\)00026-0](https://doi.org/10.1016/0147-1767(96)00026-0)
- Stephan, W. G. ve Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* içinde (ss. 23–45). Lawrence Erlbaum Associates.
- Tajfel, H. (1978). Social categorization, social identity and social comparison. H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations* içinde (ss. 61–76). Academic Press.
- Wolf, L. J. ve Hanel, P. H. P. (2024). Correcting misperceptions of fundamental differences between U.S. Republicans and Democrats: Some hope-inspiring effects. *Social Psychological and Personality Science*, 15(8), 895–907. <https://doi.org/10.1177/19485506241263887>
- Wolf, L. J., Hanel, P. H. P. ve Maio, G. R. (2021). Measured and manipulated effects of value similarity on prejudice and well-being. *European Review of Social Psychology*, 32(1), 123–160. <https://doi.org/10.1080/10463283.2020.1810403>
- Wolf, L. J., Weinstein, N. ve Maio, G. R. (2019). Anti-immigrant prejudice: Understanding the roles of (perceived) values and value dissimilarity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(5), 925–953. <https://doi.org/10.1037/pspi0000177>

SOSYAL MESAFEDE AHLAKİ YARGILAR: NİYETLİLİK VE DUYGULAR

MORAL JUDGMENTS ACROSS DISTANCE: INTENTIONALITY AND EMOTION

Zeynep Ecem Piyale^{1*}, Sevim Cesur²

Özet

Bu çalışma, gruplar arası sosyal mesafenin farklı ahlaki alanlarda algılanan niyetliliğe etkisini ve ahlaki duyguların bu süreçteki aracılık rolünü incelemektedir. İstanbul'da yaşayan genç yetişkinlerden oluşan bir örneklem ($N = 187$), özerklik, topluluk ve kutsallık alanlarını kapsayan altı gündelik ahlaki ihlal senaryosunu değerlendirmiştir. Senaryolarda fail; yakın bir arkadaş, Türk grup içi üye veya Suriyeli grup dışı üye olarak tanıtılmıştır. Katılımcılar, her senaryo için ahlaki yanlışlık, algılanan niyetlilik ve öfke, küçümseme, tiksinti düzeylerini puanlamışlardır. Temel yanlışlık düzeyleri kontrol edilerek gerçekleştirilen aracılık analizleri, sosyal mesafenin niyetlilik atıflarını anlamlı biçimde etkilediğini göstermiştir. Yakın arkadaşlara kıyasla hem Türk hem de Suriyeli failer daha niyetli olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu etki alanlara göre farklılaşmıştır: özerklik ihlallerinde her iki grup daha niyetli görülürken, topluluk ihlallerinde yalnızca Suriyeli failer, kutsallık ihlallerinde ise her iki grup daha yüksek niyetlilik atıfları almışlardır. Türk-yakın arkadaş karşılaştırmasında öfke, küçümseme ve özellikle tiksinti kısmi aracılık etkisi göstermiştir. Buna karşın Suriyeli-yakın arkadaş karşılaştırmasında duygular aracılık rolü üstlenmemiştir. Bulgular, sosyal mesafe arttıkça niyetlilik yargılarının sertleştiğini ve bu süreçte grup içi değerlendirmelerin duygusal tepkilerle, grup dışı değerlendirmelerin ise daha çok bilişsel kalıp yargılarla belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Algılanan niyetlilik, ahlaki ihlaller, ahlaki duygular, sosyal mesafe

Abstract

This study investigates how intergroup social distance influences perceived intentionality across moral domains, and whether moral emotions mediate these effects. Young adults in Istanbul ($N = 187$) evaluated six everyday moral

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, zeynep.piyale@bilgi.edu.tr, 0000-0002-0871-5751

2 Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

* Sorumlu Yazar: Zeynep Ecem Piyale

transgressions spanning autonomy, community, and divinity. Each vignette featured an actor presented as a close friend, a Turkish ingroup member, or a Syrian outgroup member. Participants rated moral wrongness, perceived intentionality, and anger, contempt, and disgust. Mediation analyses with repeated simulations controlled for baseline wrongness. Compared to close friends, both Turkish and Syrian targets were judged as acting more intentionally. However, this pattern varied by domain: In autonomy cases, both groups were seen as more intentional; in community cases, only Syrian targets were judged more intentional; and in divinity cases, both groups again received higher intentionality ratings than close friends. Mediation results diverged by target group. For Turkish vs. Close, stronger intentionality judgments were partly explained by increased disgust, anger, and contempt. For Syrian vs. Close, no emotions mediated the effect, suggesting a more direct, less emotional pathway. Overall, the findings show that moral judgments become harsher as social distance increases: Judgments of ingroup members are partly shaped by emotional responses, while judgments of outgroup members are driven more by stereotypes and made with little emotional involvement.

Keywords: Perceived intentionality, moral violations, moral emotions, social distance

UZUN ÖZET

Giriş

Ahlaki yargı, toplumsal bağlamda doğru–yanlış değerlendirmelerini açıklar ve kültür ile bağlamdan güçlü biçimde etkilenir (Haidt, 2001; Shweder ve ark., 1997). Shweder ve arkadaşları (1997), ahlaki kodları özerklik (haklar/adalet), topluluk (normlar/yükümlülükler) ve kutsallık (safılık/bütünlük) olarak sınıflandırmış; CAD modeli ise öfke, küçümseme ve tiksinnmeyi sırasıyla bu alanlardaki ihlallerle ilişkilendirmiştir (Rozin ve ark., 1999).

Ahlaki değerlendirmelerde algılanan niyetlilik merkezi bir belirleyendir; sosyal mesafe arttıkça niyet atıflarının sertleşebileceği öne sürülür (Alicke, 2000; Malle, 2006; Trope ve Liberman, 2010). Piyale (2018), özerklik ve topluluk ihlallerinde yakın arkadaşlara daha düşük niyetlilik atfedildiğini, kutsallık alanında bu etkinin yok olduğunu bildirmiştir.

Bu çalışma, söz konusu çerçeveyi gruplar arası bağlamda (Türk iç grup vs. Suriyeli dış grup) sınayarak sosyal yakınlık ve ahlaki alanların niyetlilik atıflarını nasıl şekillendirdiğini ve öfke, küçümseme, tiksinnmenin olası aracı rolünü test etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, (1) sosyal yakınlık ve ahlaki alanların niyetliliğe etkisini, (2) duyguların aracılığını ve (3) bu örüntünün gruplar arası bağlamda farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektedir.

Yöntem

Katılımcılar

İstanbul'da yaşayan 18–35 yaş arası 187 genç yetişkin ($Ort. = 22.02$, $SS = 4.55$) çalışmaya katılmıştır (154 kadın, 23 erkek, 2 diğer, 8 belirtmedi). G*Power ile yapılan a priori güç analizi (etki = 0.25, güç = %80) en az 157 katılımcı gerektiğini göstermiştir. Buna göre örneklem büyüklüğü yeterli sayıdadır.

Veri Toplama Araçları

Ahlaki İhlal Senaryoları

Piyale (2018) tarafından geliştirilen ve Shweder'in üç ahlaki kodunu (özerklik, topluluk, kutsallık) temsil eden toplam altı ihlal senaryosu bu çalışmada da kullanılmıştır. Gündelik etik ihlalleri içeren bu senaryolarda niyetlilik ipuçları bilinçli olarak muğlak bırakılmış; deney koşuluna göre hikâyelerdeki fail değişmiştir.

Algılanan Niyetlilik

Algılanan niyetlilik, Russell ve Giner-Sorolla'dan (2011) uyarlanan maddeler doğrultusunda o (hiç niyetli değil) ile 6 (tamamen niyetli) arasında değişen 7'li Likert ölçeğiyle ölçülmüştür.

Ahlaki Onaylama

Ahlaki yanlışlık, -3 (çok yanlış) ile +3 (çok doğru) arasında değişen bir ölçekle derecelendirilmiş; analizlerde daha yüksek değerlerin daha güçlü ahlaki yanlışlık algısını göstermesi için ters kodlanmıştır.

Ahlaki Duygular

Ahlaki duygular; öfke, küçümseme ve tiksindenin yanı sıra üzüntü, acıma, nefret ve kayıtsızlık gibi ek duyguların o (hiç) ile 6 (son derece) arasında değişen 7'li Likert ölçekleriyle değerlendirilmesi yoluyla ölçülmüştür.

İşlem

Bu çalışma için İstanbul Üniversitesi Etik Kurulundan izin alınmıştır (Tarih: 27.06.2016, Dosya No: 2016/58). Katılımcılar çalışmayı çevrim içi tamamlamış, aydınlatılmış onamın ardından seçkisiz olarak üç koşuldan birine atanmıştır: (i) yakın arkadaş (katılımcı yakın bir arkadaşını düşünüp isimlendirmiş ve faili o kişi olarak hayal etmiştir), (ii) üçüncü kişi–Türk, (iii) üçüncü kişi–Suriyeli. Katılımcılar altı ahlaki ihlal hikâyesini okuyup her birini ahlaki yanlışlık, algılanan niyetlilik ve ahlaki duygular açısından değerlendirmiştir.

Bulgular

Algılanan niyetlilik ile sosyal yakınlık arasındaki ilişkide öfke, küçümseme ve tiksindenmenin aracı rolünü test etmek için her duygu için ayrı nedensel aracılık analizleri yürütülmüştür (parametrik olmayan bootstrap, 1,000 simülasyon; Imai ve ark., 2010). Karşılaştırmalar Türk–Yakın, Suriyeli–Yakın ve Suriyeli–Türk düzeylerinde yapılmış; tüm modellerde ahlaki yanlışlık kovaryans olarak kontrol edilmiştir. Yakın koşuluna kıyasla hem Türk ($\beta = 0.38, p = .008$) hem de Suriyeli ($\beta = 0.76, p < .001$) hedefler daha yüksek niyetlilik atıflarıyla ilişkilidir. Ayrıca koşul $\times$ ahlaki alan etkileşimi anlamlıdır; sosyal yakınlığın niyetlilik üzerindeki etkisi alanlara göre değişmektedir.

Etkileşimi incelemek için yapılan basit eğim analizlerinde, özerklik alanında hem Türk hem Suriyeli hedefler Yakın hedefe göre daha niyetli değerlendirilmiştir (Türk–Yakın: $b = 0.79, p = .001$; Suriyeli–Yakın: $b = 0.95, p < .001$). Topluluk alanında yalnızca Suriyeli–Yakın farkı anlamlıdır ($b = 0.50, p = .04$; Türk–Yakın: $p = .20$). Kutsallık alanında her iki karşılaştırma da anlamlıdır (Türk–Yakın: $b = 0.62, p = .009$; Suriyeli–Yakın: $b = 0.89, p < .001$).

Aracılık sonuçları, Türk–Yakın karşılaştırmasında duyguların kısmi aracılık gösterdiğini ortaya koymuştur: öfke (ACME = 0.17, $p = .002$; %29.8), küçümseme (ACME = 0.09, $p = .002$; %16.6) ve özellikle tikslenme (ACME = 0.19, $p < .001$; %34.7) aracıdır ve doğrudan etki anlamlı kalmaktadır. Suriyeli–Yakın karşılaştırmasında ise toplam etki güçlü olmasına rağmen ($\beta = 0.78, p < .001$) öfke, küçümseme ve tikslenme aracılığı anlamlı değildir ($ps \geq .438$). Türk–Suriyeli karşıtlığında toplam etki sınırda/anlamsızdır ($\beta = 0.22, p = .076$); ancak öfke (ACME = -0.12, $p < .001$), küçümseme (ACME = -0.07, $p < .001$) ve tikslenme (ACME = -0.15, $p < .001$) negatif yönlü aracılık göstermiş; bu örüntü baskılama (suppression) etkileşimiyle uyumludur (örn. Suriyeli hedeflerin daha düşük olumsuz duygu uyandırması niyetlilik farkını zayıflatmaktadır).

Aracı bulgular, Türk vs. Yakın karşılaştırması duygular aracılığıyla en tutarlı biçimde açıklanan örüntüyü göstermiş; özellikle tikslenme, öfke ve küçümseme kısmi araçlar olarak öne çıkmıştır. Suriyeli vs. Yakın karşıtlığında ise ölçülen duyguların hiçbirisi anlamlı aracılık göstermemiş, niyetlilik yargılarının daha çok doğrudan bir atıf yolu üzerinden şekillendiği anlaşılmıştır. Dikkat çekici biçimde, Türk vs. Suriyeli karşılaştırmasında öfke, küçümseme ve tiksindenmenin tümü negatif yönlü aracılık sunmuş; bu durum baskılama etkileriyle tutarlı biçimde, duyguların grup statüsüne bağlı niyetlilik farklarını “zayıflatıcı” bir rol oynadığını düşündürmüştür.

Tartışma

Bu çalışma, sosyal yakınlığın niyetlilik yargıları üzerindeki etkisinin yalnızca kişiler arası düzeyde değil, gruplar arası kimlikler üzerinden de kademeli biçimde işlediğini göstermiştir: En düşük niyetlilik atfı yakın arkadaş hedefinde, daha yük-

sek atıf ulusal iç grup (Türk) hedefinde ve en yüksek atıf dış grup (Suriyeli) hedefinde gözlenmiştir. Bu desen, “iç grup yanlılığı etkisinin” kişisel yakınlıkla sınırlı olmadığını; aidiyet, stereotipler ve sosyal mesafe tarafından güçlendirilen daha geniş bir yargı mekanizmasına dayandığını düşündürmektedir.

Ahlaki alanlar açısından bakıldığında, çalışmada yakın arkadaşla karşılaştırıldığında Türk ve Suriyeli hedeflere yönelik daha yüksek niyetlilik atıfları üç ahlaki alana da (özerklik, topluluk, kutsallık) yayılmıştır. Bu bulgu, kutsallık etik kodunun “ilişkisel etkilerden görece bağımsız” olduğu varsayımına önemli bir sınır koşulu eklemektedir: Anonim bir yabancı yeterince güçlü bir sosyal kategori üretmeyebilirken, anlamlı sosyal kimlikler (iç grup/dış grup) devreye girdiğinde, kutsallık gibi daha “katı” görülen alanlarda dahi gruplararası yanlılık etkili olabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, ahlaki alanların etkisinin hedefin sosyal kimliğiyle etkileşimli olduğunu göstermektedir.

Aracılık bulguları özellikle ayırt edicidir. Yakın arkadaş–Türk karşılaştırmasında öfke, küçümseme ve tiksinden birliktede aracılık etmesi, ulusal iç grup üyesinin ihlalinin “paylaşılan normlara aykırılık” gibi değerlendirmeleri tetikleyerek duygusal tepkiyi artırdığını; bu artışın da daha yüksek niyetlilik atıflarına katkı verdiğini düşündürür. Buna karşılık, yakın arkadaş–Suriyeli karşılaştırmasında duyguların aracılık göstermemesi, dış gruba yönelik daha sert niyetlilik yargılarının daha doğrudan ve bilişsel bir hat üzerinden (örn. kronikleşmiş stereotipler/kategorik atıflar) işleyebileceğine işaret etmektedir. Bu ayırım, gruplar arası yargılarda her zaman “duygu-temelli” bir mekanizma beklemenin yeterli olmayabileceğini; bazı dış grup bağlamlarında yargının daha “soğuk” bir atıf süreciyle kurulabileceğini göstermektedir.

Son olarak, Türk–Suriyeli karşıtlığında duyguların negatif dolaylı etkileri (baskılama örüntüsü), duygusal yol ile doğrudan kimlik temelli yolun zıt yönlü çalıştığını düşündürmektedir: Suriyeli hedeflere ilişkin niyetlilik atıfları, duygusal yoğunluktan çok kategori/kimlik temelli değerlendirmelerle belirlenirken; Türk hedefler daha fazla duygusal işleme alanı açarak toplam yargıyı paradoksal biçimde “frenleyebilmektedir”. Bu bulgular, çalışmanın temel katkısını netleştirmektedir: Grup kimliği güçlendikçe, niyetlilik yargıları yalnızca sertleşmekle kalmamakta; bu sertleşmeyi üreten psikolojik mekanizmanın da duygusal aracılıktan, doğrudan kimlik-temelli atıf süreçlerinin ağırlık kazandığı bir yapıya doğru evrildiğine işaret etmektedir. İleriye dönük çalışmalar, bu olası mekanizma dönüşümünü doğrudan ölçümler ve deneysel tasarımlarla sistematik biçimde incelemelidir.

Sonuç

Sonuç olarak bu çalışma, niyetlilik atıflarının sosyal mesafe arttıkça sistematik biçimde yükseldiğini göstermiştir (yakın arkadaş < Türk iç grup < Suriyeli dış grup). Bulgular ayrıca, dış gruba yönelik daha sert yargıların önemli ölçüde duy-

gusal aracılıktan bağımsız, daha doğrudan grup temelli değerlendirmelerle şekillendiğine işaret etmektedir.

Kaynakça

- Alicke, M. D. (2000). Culpable control and the psychology of blame. *Psychological Bulletin*, 126(4), 556–574. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.4.556>
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814–834. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>
- Imai, K., Keele, L. ve Tingley, D. (2010). A general approach to causal mediation analysis. *Psychological Methods*, 15(4), 309–334. <https://doi.org/10.1037/a0020761>
- Malle, B. F. (2006). Intentionality, morality, and their relationship in human judgment. *Journal of Cognition and Culture*, 6(1-2), 61–86. <https://doi.org/10.1163/156853706776931358>
- Piyale, Z. E. (2018). *Sosyal mesafenin niyetlilik algısı ve ahlaki duygulardaki değişimlere etkisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Rozin, P., Lowery, L., Imada, S. ve Haidt, J. (1999). The CAD triad hypothesis: A mapping between three moral emotions (contempt, anger, disgust) and three moral codes (community, autonomy, divinity). *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), 574–586. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.4.574>
- Russell, P. S. ve Giner-Sorolla, R. (2011). Moral anger, but not moral disgust, responds to intentionality. *Emotion*, 11(2), 233–240. <https://doi.org/10.1037/a0022598>
- Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M. ve Park, L. (1997). The “big three” of morality (autonomy, community, divinity) and the “big three” explanations of suffering. A. M. Brandt ve P. Rozin (Ed.), *Morality and health* içinde (ss. 119–169). Routledge.
- Trope, Y. ve Liberman, N. (2010). Construal-level theory of psychological distance. *Psychological Review*, 117(2), 440–463. <https://doi.org/10.1037/a0018963>

SOSYAL MESAFE KURGU SEVİYESİNİN AHLAKİ TEMEL İHLALLERİNDE KULLANILAN AHLAKİ KAYITSIZLIK MEKANİZMALARI ÜZERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF SOCIAL DISTANCE AS A CONSTRUAL LEVEL ON THE MORAL DISENGAGEMENT MECHANISMS USED IN MORAL FOUNDATION VIOLATIONS

Meryem Karacan^{1*}, Sevim Cesur²

Özet

Bu araştırmanın amacı, bireylerin ahlaki temellerin ihlallerine verdikleri tepkilerde sosyal mesafenin rolünü incelemektir. Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde, bireyselleştirici ve bağlayıcı temellerin ihlaline yönelik meşrulaştırma düzeyleri deneysel bir desen kullanılarak incelenmiştir. Katılımcıların ahlaki meşrulaştırma düzeyleri ilk olarak Graham ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen ve araştırmacı tarafından uyarlanan senaryolar aracılığıyla ölçülmüştür. Bu çerçevede yakın koşuldaki kişilere kıyasla uzak koşuldaki kişilerde, bağlayıcı temellerin meşrulaştırılma düzeyinin daha düşük olacağı, yakın koşuldaki kişilere kıyasla uzak koşuldaki kişilerde bireyselleştirici temellerin meşrulaştırılma düzeyinin daha düşük olacağı, yakın koşuldaki kişilerde bağlayıcı temellerin bireyselleştirici temellere göre daha fazla meşrulaştırılacağı ve uzak koşuldaki kişilerde bağlayıcı ve bireyselleştirici temeller arasında bir fark olmayacağı varsayılmıştır. Araştırmanın örneklemini çoğunluğu İstanbul ve Nevşehir’de yaşayan üniversite öğrencileri oluşturmaktadır ($N = 223$). Katılımcılara sosyal olarak yakın ve uzak kişiler tarafından gerçekleştirilen farklı ahlaki ihlal senaryolar sunulmuş ve ahlaki meşrulaştırma düzeyleri ölçülmüştür. Hipotezlerin test edilmesi için, SPSS programında t-test ve ANCOVA analizleri yürütülmüştür. Yapılan analizler sonucunda yalnızca sosyal olarak yakın koşuldaki kişilere kıyasla uzak koşuldaki kişilerin bağlayıcı temelleri meşrulaştırma düzeyinin daha düşük olduğu bulunmuştur. Alan yazındaki çalışmalar ve çeşitli kuramlar çerçevesinde tartışılmıştır.

1 Psikolog, İstanbul Üniversitesi, psymeryemkaracan@gmail.com, 0009-0000-2720-4618

2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

* Sorumlu Yazar: Meryem Karacan

Anahtar sözcükler: Ahlaki kayıtsızlık, ahlaki temeller, sosyal mesafe kurgu düzeyi

Abstract

The aim of this study is to examine the role of social distance in individuals' responses to violations of moral foundations. Within Moral Foundations Theory, moral justification levels for individualizing and binding violations were investigated through an experimental design. Participants' justifications were measured using scenarios developed by Graham et al. (2013) and adapted by the researcher. It was hypothesized that socially distant others would elicit lower justification for both binding and individualizing violations compared to socially close others. In the close condition, binding violations were expected to be more justified than individualizing ones, while in the distant condition no difference was expected. The sample consisted of 223 university students, mostly from Istanbul and Nevşehir. Social distance was manipulated through scenarios where violations were committed by either socially close or distant individuals. Moral justification levels were then assessed. T-tests and ANCOVA analyses revealed only one significant effect: Binding violations were justified less when committed by socially distant compared to socially close others. Findings are discussed in relation to prior literature and theoretical perspectives, particularly Moral Foundations Theory and Construal Level Theory.

Keywords: Moral disengagement, moral foundations, social distance construal level

UZUN ÖZET

Giriş

Ahlaki temel ihlallerine verilen tepkilerin hem bireysel hem de bağlamsal faktörlerden etkilendiği gösterilmiştir ancak bu bağlamsal değişkenlerden biri olan sosyal mesafenin etkisi sınırlı biçimde incelenmiştir. Kurgu Seviyesi Kuramı, yakın kişilerin daha somut, uzak kişilerin daha soyut temsillerle değerlendirildiğini öne sürmekte olup bu süreçlerin ahlaki temellerle ilişkisine dair bulgular tutarsızdır (Alper ve Yılmaz, 2019). Bu bulgular, sosyal mesafenin ahlaki meşrulaştırma stratejilerini nasıl şekillendirdiğinin sistematik biçimde araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Mevcut çalışma, bu boşluğu ele alarak sosyal mesafe koşullarında bireylerin ahlaki temel ihlallerini nasıl meşrulaştırdıklarını deneysel olarak incelemektedir. Bu doğrultuda oluşturulan hipotezler şunlardır:

H₁: Yakın sosyal mesafe koşulunda bağlayıcı temellerin meşrulaştırılma puanı, uzak koşula kıyasla daha yüksek olacaktır.

H₂: Uzak sosyal mesafe koşulunda bireyselleştirici temellerin meşrulaştırılma puanı, yakın koşula kıyasla daha düşük olacaktır.

H₃: Yakın koşulda bağlayıcı temeller, bireyselleştirici temellere kıyasla daha fazla meşrulaştırılacaktır.

H₄: Uzak koşulda bağlayıcı ve bireyselleştirici temeller arasında anlamlı bir fark olmayacaktır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Araştırma, 2 (Sosyal mesafe: Yakın arkadaş – Üçüncü kişi) X 2 (Ahlaki Temeller: Bireyselleştirici – Bağlayıcı) karma bir desende yürütülmüştür.

Katılımcılar

Kolayda örnekleme yöntemiyle, çoğunluğu İstanbul’da yaşayan 223 genç yetişkine ulaşılmıştır. Katılımcıların 186’sı kadın (%83,4), 37’si erkektir (%16,6) ve yaşları 17–58 arasında değişmektedir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum ve ekonomik düzeylerini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır.

Ahlaki Temel İhlallerini Meşrulaştırma Ölçeği

Bu çalışmada kullanılan senaryolar, Graham ve arkadaşları (2013) tarafından geliştirilen ve Ahlaki Temeller Kuramı’nın yedi temeli (bakım, eşitlik, orantılılık, sadakat, otorite, kutsallık ve özgürlük) ile sekiz ahlaki kayıtsızlık mekanizmasını içeren ölçek temel alınarak hazırlanmıştır. Senaryolar alan yazındaki diğer örneklerden yararlanılarak kültürel bağlama uyarlanmıştır. Üç uzman görüşü doğrultusunda revize edilen senaryolar, üç pilot çalışma sonunda son hâlini almıştır.

İşlem

Çalışma için İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan izin alınmıştır (2024/274) ve veri toplama Qualtrics üzerinden çevrim içi olarak yürütülmüştür. Katılımcılar bilgilendirilmiş onamı onayladıktan sonra Demografik Formu ve Meşrulaştırma Ölçeği’ni doldurmuştur. Sosyal mesafe değişkeni senaryolar üzerinden yakın ve uzak olarak manipüle edilmiştir: Yakın koşulda katılımcılar, aynı cinsiyetten yakın bir arkadaşlarının adını yazarak bu kişiyi zihinsel olarak canlandırmış ve senaryoları bu arkadaşın ihlali gerçekleştirdiğini varsayarak değerlendirmişlerdir. Uzak koşulda ise senaryolardaki fail, katılımcının cinsiyetine uygun şekilde “Bir kadın/Bir adam” olarak sunulmuştur. Her iki koşulda da

katılımcılar önce ihlalin yanlışlık derecesini, ardından ihlali hangi meşrulaştırma mekanizmalarıyla açıkladıklarını belirtmişlerdir.

Bulgular

Hipotezleri test etmek için bağımsız örneklem t-testleri ve karma ANCOVA analizleri yapılmıştır. Bağımsız örneklem t-testleri, bağlayıcı temellerin uzak sosyal mesafede ($Ort. = 55.44$) yakın koşula ($Ort. = 49.77$) kıyasla anlamlı biçimde daha fazla meşrulaştırıldığını göstermiştir, $t(221) = -2.83, p = .005$; H_1 desteklenmiştir. Bireyselleştirici temeller açısından yakın ($Ort. = 59.60$) ve uzak ($Ort. = 61.06$) koşullar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır, $t(221) = -0.82, p = .414$; H_2 desteklenmemiştir. Karma ANCOVA sonucunda temel türünün ana etkisi ($F(1,406) = 4.64, p = .032$) ve sosyal mesafe $\times$ temel türü etkileşimi ($F(1,406) = 8.56, p = .004$) anlamlı olsa da beklenen yönü desteklemediği için H_3 desteklenmemiştir. Ek olarak, yakın koşulda bağlayıcı temellerin bireyselleştirici temellere göre daha fazla meşrulaştırılacağı ve uzak koşulda iki temel arasında fark olmayacağına dair öngörüler de doğrulanmamış; bu nedenle H_4 de desteklenmemiştir.

Tartışma

Bu çalışma, bireylerin farklı ahlaki temel ihlallerini sosyal mesafe bağlamında nasıl değerlendirdiklerini incelemiş ve yalnızca bağlayıcı temellere yönelik meşrulaştırmanın uzak sosyal mesafede arttığını göstermiştir. Bu sonuç, bağlayıcı temellerin kolektivist kültürlerde grup bağlılığı ve sosyal düzeni koruma işleviyle (Sorensen ve Oyserman, 2009) uyumludur ve dış gruplara yönelik daha esnek rasyonalizasyon eğilimini yansıtabilir. Yakın koşulda bireyselleştirici temellerin daha fazla meşrulaştırılması ise ihlalin şiddeti, iç grup ilişkileri ve yakınları koruma motivasyonu gibi süreçlerle açıklanabilir (Weidman ve ark., 2020); siyah koyun etkisine dair bulgular da bağlamın ve ilişkinin yargıları esnetebildiğini göstermektedir (Tang ve ark., 2023). Kurgu Seviyesi Kuramı'na ilişkin çelişkili bulgular (Alper ve Yilmaz, 2019), sosyal mesafenin ahlaki yargılar üzerindeki etkisinin tek yönlü olmadığını, manipülasyon türleri ve bağlam tarafından biçimlendirilebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla farklı desenlerde çeşitli bireysel ve bağlamsak değişkenlerin test edildiği pek çok çalışmaya ihtiyaç var gibi gözükmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, bireylerin ahlaki ilkelere aykırı davranışları nasıl meşrulaştırdıklarını, Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde sosyal mesafe bağlamında inceleyen ilk deneysel araştırmalardan biridir. Bandura'nın (1990) belirttiği gibi bireyler, benliklerini korumak için uygunsuz davranışları gerekçelendirebilmekte; araştırma bulguları da özellikle bağlayıcı temellerde bu sürecin sosyal mesafeye duyarlı olduğunu göstermiştir. Çalışmada yalnızca birinci hipotez desteklenmiş, diğer

hipotezler doğrulanmamış; bu durum Kurgu Seviyesi Kuramı ile ahlaki temeller arasındaki ilişkinin sanılandan daha karmaşık olduğunu göstermektedir. Bulgular, ülkemizde henüz sınırlı biçimde ele alınan ahlaki kayıtsızlık süreçlerinin daha geniş örneklem ve farklı kültürlerde yeniden incelenmesi gerekliliğine işaret etmektedir. Özellikle sosyal bağlamın ahlaki meşrulaştırma üzerindeki etkisini sınavacak yeni araştırmaların literatüre önemli katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Alper, S. ve Yılmaz, O. (2019). How is the Big Five related to moral and political convictions: The moderating role of the WEIRDness of the culture. *Personality and Individual Differences*, 145, 32–38. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.03.018>
- Bandura, A. (1990). Perceived self-efficacy in the exercise of personal agency. *Journal of Applied Sport Psychology*, 2(2), 128–163. <https://doi.org/10.1080/10413209008406426>
- Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P. ve Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 47, 55–130. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407236-7.00002-4>
- Sorensen, N. A. ve Oyserman, D. (2009). Collectivism, effects on relationships. H. T. Reis ve S. K. Sprecher (Ed.), *Encyclopedia of human relationships* içinde (ss. 233–236). Sage Publications.
- Tang, S. H., Shepherd, S. ve Kay, A. C. (2023). Morality's role in the black sheep effect: When and why ingroup members are judged more harshly than outgroup members for the same transgression. *European Journal of Social Psychology*, 53(7), 1605–1622. <https://doi.org/10.1002/ejsp.3001>
- Weidman, A. C., Sowden, W. J., Berg, M. K. ve Kross, E. (2020). Punish or protect? How close relationships shape responses to moral violations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 46(5), 693–708. <https://doi.org/10.1177/0146167219873485>

ERGENLERİN SURIYELİ AKRANLARININ DIŞLANMASINA KARŞI DOĞRUDAN VE DOLAYLI TEPKİLERİ: ALGILANAN BENZERLİK, ADALET DUYARLILIĞI VE AKRAN NORMLARININ ROLÜ

ADOLESCENTS' DIRECT AND INDIRECT RESPONSES TO SYRIAN PEER EXCLUSION: THE ROLES OF PERCEIVED SIMILARITY, JUSTICE SENSITIVITY, AND PEER NORMS

Semiha Ömür^{1*}, Şevval Aközülü², Bilge Sena Çam³, Seçil Gönültaş⁴

Özet

Tanık olarak dışlanmaya müdahale edilmesi, ergenlerin adaletsiz sosyal durumlara ahlaki olarak dâhil olduğunu gösterir. Tanıklar akran dışlanmasını azaltabilmesine rağmen zorbalığa uğrayan kişi dış gruptan ise ergenlerin dışlamaya karşı çıkma olasılığı düşüktür. Bu çalışmada gözlemci adalet duyarlılığının ve algılanan benzerliğin Suriyeli mülteci bir akranın sosyal dışlanmasına tanık olunması durumunda ergenlerinin doğrudan veya dolaylı müdahale davranışı arasındaki ilişkiye aracılık edip etmediği ve akran grup normlarının bu ilişkiyi nasıl şekillendirdiği incelenmiştir. 510 Türk ergen katılımcı (*Ortyaş* = 14.85, 297 kız) seçkisiz olarak dışlayıcı norm koşuluna (tüm akranların dışlamak istediği) veya karma norm koşuluna (grubun yarısının dâhil etmek istediği) atanmıştır. Ölçümler; algılanan benzerlik, adalet duyarlılığı, doğrudan ve dolaylı müdahale davranışlarından oluşmaktadır. Sonuçlar, algılanan benzerliğin adalet duyarlılığını olumlu şekilde yordadığını ($\beta = 0.29, p < .001$) ve adalet duyarlılığının da aracı değişken olarak hem doğrudan ($\beta = 0.09, p < .001$) hem de dolaylı ($\beta = 0.32, p < .001$) müdahale davranışlarını olumlu olarak yordadığını göstermektedir. Dolaylı etkilerin iki müdahale türü için de anlamlı olduğu bulunmuştur ($\beta = 0.12, p < .001$; $\beta = 0.09, p < .001$). Ancak, akran grup normu herhangi bir ilişkiyi anlamlı şekilde şekillendirmemiştir. Bulgular adalet duyarlılığının, algılanan benzerlik ve ergenlerin mülteci akranlarına karşı ahlaki eylemleri arasındaki ilişkiyi kurabilmek için önemli rol oynadığını vurgulamaktadır.

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, semiha.omur@bilkent.edu.tr, 0009-0006-0726-0210

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, seval.akozlu@bilkent.edu.tr, 0009-0001-9572-5877

3 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, sena.cam@bilkent.edu.tr, 0009-0000-8876-4395

4 Dr. Öğr. Üyesi., Bilkent Üniversitesi, secil.gonultas@bilkent.edu.tr, 0000-0002-6002-9820

* Sorumlu Yazar: Semiha Ömür

Anahtar sözcükler: Sosyal dışlanma, gruplar arası ilişkiler, tanık tepkileri, adalet duyarlılığı, algılanan benzerlik

Abstract

Challenging the exclusion as a bystander reflects adolescents' moral engagement in unfair social situations. Although bystanders can reduce peer exclusion, adolescents are less likely to intervene when the excluded peer belongs to an outgroup. This study examined whether justice sensitivity mediates the relation between perceived similarity and adolescents' direct and indirect challenging behaviors when witnessing the social exclusion of a Syrian refugee peer, and whether peer group norms moderate these paths. Participants were 510 Turkish adolescents ($M_{age} = 14.85$, 297 girls) randomly assigned to either an exclusive norm condition (all peers exclude the victim) or a mixed norm condition (half include the victim). Measures were perceived similarity, justice sensitivity, and direct/indirect challenging behaviors. Results showed that perceived similarity positively predicted justice sensitivity ($\beta = 0.29, p < .001$), which in turn predicted higher direct challenging behaviors ($\beta = 0.42, p < .001$) and indirect challenging behaviors ($\beta = 0.32, p < .001$). Indirect effects were significant for both direct ($\beta = 0.12, p < .001$) and indirect ($\beta = 0.09, p < .001$) challenges. However, peer norm condition did not significantly moderate any pathways. Findings highlight justice sensitivity as a key mechanism linking perceived similarity to adolescents' moral actions toward refugee peers.

Keywords: Social exclusion, intergroup relations, bystander responses, justice sensitivity, perceived similarity

UZUN ÖZET

Giriş

Çocuk ve ergenlerin akran ilişkilerinin şekillendiği temel ortamlardan biri okul ortamıdır ve çocuklar bu ortamda sıklıkla sosyal dışlanma ile karşılaşmaktadır. Sosyal dışlanma bir kişinin, bir gruba veya sosyal ortama katılımını duygusal veya fiziksel olarak kısıtlayan veya kısıtlanmış hissettirmesine neden olan davranış ve tutumlar bütünü olarak tanımlanabilir (Gönül ve Acar, 2018). Bu davranışlar kişilik özellikleri (ör. çekingen olmak) veya grup kimliği (ör. farklı bir ülkeden gelmek) neden gösterilerek gerçekleştirilebilir. Grup kimliği üzerinden uygulanan sosyal dışlanma ön yargı ve ayrımcılıktan beslenir ve dışlanan kişi üzerinde kişisel özelliklere bağlı dışlanmaya kıyasla daha fazla psikolojik, fiziksel ve akademik olarak olumsuz etkilere yol açmaktadır (Mulvey ve ark., 2018).

Sosyal dışlanma genellikle yalnızca dışlayanı ve dışlananı değil, aynı zamanda tanıkları da içermektedir (Lodge ve Frydenberg, 2005). Bu tanıklar sosyal dışlanma karşısında tepkisiz kalma, dışlayan kişiye destek olma ya da dışlanan kişiyi doğrudan veya dolaylı olarak destekleme gibi birbirinden farklı tepkiler gösterebilirler (Salmivalli ve ark., 2011). Literatürdeki araştırmalar tanıkların aktif müdahalesinin sosyal dışlanmayı çok yüksek oranda azalttığını göstermektedir ve aktif tanık müdahalesiyle olumlu ilişkili olan faktörlerin incelenmesinin önemini ortaya koymaktadır (Salmivalli ve ark., 2011). Ön yargıya dayalı sosyal dışlamanın sıklığı ve kişiler üzerindeki olumsuz etkileri göz önünde bulundurulduğunda aktif tanık tepkilerini ve destekleyici faktörleri incelemek oldukça önem kazanmaktadır. Bütün bu literatür eşliğinde, mevcut çalışma kapsamında algılanan benzerlik, adalet duyarlılığı ve grup normları incelenmiştir.

Yöntem

Bu çalışma, ilişkisel hipotezlerin test edilmesi amacıyla nicel araştırma yöntemini temel almış ve çalışmada kesitsel desen kullanılmıştır. Çalışmada, gruplar arası desen kullanılarak akran grup normu manipüle edilmiştir. Kullanılan varsayımsal senaryolardaki karakterlerin cinsiyeti, katılımcıların cinsiyetiyle uyumlu olarak verilmiştir.

Katılımcılar

Türkiye'deki ortaokul ve liselerde eğitim gören 9–17 yaş aralığındaki 510 (*Ortayaş* = 13.31; 297 kız) öğrenciden veri toplanmıştır. Veri toplama süreci okul ortamında ve gönüllülük esaslı gerçekleşmiştir.

Veri Toplama Araçları

Sosyal Dışlanma Hikâyesi

Katılımcıların sosyal dışlanmaya verdikleri tepkilerini ölçmek için varsayımsal hikâyeler kullanılmıştır. Tüm katılımcılar sınıflarına Suriye'den yeni bir öğrencinin katıldığını ve onların grup aktivitelerine katılmak istediğini anlatan bir hikâye okumuştur. Sonrasında katılımcılar seçkisiz atama yöntemiyle dışlayıcı veya karma olmak üzere iki koşula ayrılmıştır ve koşula uygun bir WhatsApp grup konuşmasının ekran görüntüsünü görmüştür (dışlayıcı koşul: hiçbir grup üyesi katılmasını istemiyor / karma koşul: grup üyelerinin yarısı katılmasını istemezken diğer yarısı istiyor). Hikâye, her iki koşulda da Suriyeli öğrencinin etkinliğe davet edilmemesiyle sonlanmaktadır.

Sosyal Dışlanmaya Verilen Tepkiler

Hikâyenin ardından katılımcılar ön yargıya dayalı sosyal dışlanmaya tanıklık ettiklerinde belirli davranışları yapma olasılıklarını değerlendirmişlerdir (1 = Ke-

sinlikle Yapmam, 6 = Kesinlikle Yaparım) (Gönültaş ve ark., 2021). Çalışma kapsamında ölçeğin sadece iki alt kategorisi olan, doğrudan müdahale etme (3 madde, “Arkadaşlarıma yaptıklarının yanlış olduğunu söylerim.”, $\alpha = .73$) ve dolaylı müdahale etme (2 madde, “Bu olayı durdurmak için öğretmenlerimden yardım isterim.”, $r = .61, p < .001$) davranışlarına yer verilmiştir.

Algılanan Benzerlik

Katılımcılardan Suriye’den gelen kişilerle Türkleri belirli konularda (örn. davranış ve düşünce) ne kadar benzer ya da farklı gördüklerini belirtmeleri istenmiştir (1 = Tamamen Farklı, 4 = Tamamen Benzer) (4 madde, $\alpha = .74$).

Adalet Duyarlılığı Ölçeği

Katılımcılar, farklı ülkeden gelen birinin haksız muameleye uğradığını fark ettikleri veya öğrendikleri durumları değerlendirmişlerdir (1 = Hiç Katılmıyorum, 6 = Kesinlikle Katılıyorum) (Bondü ve Elsner, 2015). Çalışma kapsamında ölçeğin sadece tanık olma adalet duyarlılığı alt kategorisi kullanılmıştır (4 madde, “Farklı ülkeden gelen birinin hak ettiği bir şeyi alamaması beni rahatsız eder”, $\alpha = .85$).

İşlem

Bilkent Üniversitesinin Etik İnceleme Kurulu’ndan 19 Eylül 2022 tarihinde alınan 2022_09_19_01 numaralı izin ile Ankara Valiliği Millî Eğitim Müdürlüğünden alınan 16.03.2023 tarihli E-14588481-605.99-72476003 numaralı izin doğrultusunda Ankara’daki ortaokul ve liselerden veri toplanmıştır.

Bulgular

Veriler, Jamovi programı kullanılarak analiz edilmiştir. Algılanan benzerlik ve müdahale davranışları arasındaki ilişkide adalet duyarlılığın aracı rolünü ve grup normunun düzenleyici rolünü incelemek amacıyla düzenlenen aracı değişken analizi yapılmıştır. Bu kapsamda, doğrudan müdahale ve dolaylı müdahale boyutları için iki ayrı analiz yapılmıştır. Sonuçlar, algılanan benzerlik ile adalet duyarlılığı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu ($\beta = .29, p < .001$) göstermiştir. Buna ek olarak, adalet duyarlılığı aracı değişken olarak hem doğrudan ($\beta = .09, p < .001$) hem de dolaylı ($\beta = .32, p < .001$) müdahale davranışlarını pozitif yönde yordamıştır. Algılanan benzerlik ile müdahale davranışları arasındaki doğrudan ilişki incelendiğinde, algılanan benzerlik ile doğrudan müdahale arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken ($\beta = .19, p < .001$) dolaylı müdahale ile anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($\beta = .42, p = .092$). Grup normunun düzenleyici rolü ise iki analizde de anlamlı bulunamamıştır. Bir diğer deyişle, yukarıda açıklanan model ilişkileri hem karma norm hem de dışlayıcı norm koşulunda benzer örüntüleri göstermiştir.

Tartışma

Mevcut bulgular, adalet duyarlılığının algılanan benzerlik ile müdahale davranışları arasındaki ilişkide aracı rolünü ortaya koymaktadır. Kendi grubu ile dış grubu daha benzer olarak gören gençler farklı ülkeden gelen birinin haksız muameleye uğradığı durumlarda daha yüksek adalet duyarlılığı ifade etmişlerdir. Buna ek olarak, bu artışın hem doğrudan hem dolaylı müdahale davranışlarındaki artışla ilişkili olabileceği ortaya konmuştur. Bu bulgular, Sosyal Muhakeme Gelişim Modelinin (Rutland ve ark., 2010) de gösterdiği üzere çocukların ve ergenlerin ahlaki durumlarda verdikleri kararların hem bağlamsal hem de sosyal bilişsel faktörlerle ilişkili olabileceğini göstermiştir.

Algılanan benzerlik ile doğrudan müdahale arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken dolaylı müdahalede anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu durum, doğrudan müdahalenin dışlayan kişi ile direkt bir karşılaşmayı içermesi sebebiyle katılımcılar tarafından daha riskli olarak algılanması ve dışlanan kişinin grubunu kendi grubuna daha benzer hissetmelerinden kaynaklı bu riski almaya teşvik edici olması olarak yorumlanabilir.

Sonuç

Araştırma literatüre yeni bulgular katsa da bazı sınırlılıklara sahiptir. İlk olarak, çalışmada kapsayıcı norm koşuluna yer verilmemiştir. Bunun sebebi yapılan pilot çalışmalarda tamamen kapsayıcı normların ergenlere gerçekçi gelmemesi olsa da gelecek çalışmalar normların daha güçlü verilebilmesi adına bu ihtimali de göz önünde bulundurmaları. Bir diğer sınırlılık ise, sadece Ankara ilinden veri toplanmasıdır. Çalışma, Suriyeli göçmen oranının daha yüksek veya düşük olduğu bölgelerde tekrarlanabilir.

Özetle, araştırma bulguları ön yargıya dayalı sosyal dışlanma durumlarına tanık olan gençlerin adalet duyarlılığının ve algılanan benzerliğinin doğrudan ve dolaylı müdahale etme davranışlarını destekleyebilecek faktörler olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, gelecekte planlanacak müdahale çalışmalarında adalet duygusunu ve gruplar arası benzerlik algısını güçlendirici uygulamalar yapılmasının önemini göstermektedir.

Kaynakça

- Antônio, R., Guerra, R. ve Moleiro, C. (2023). Cyberbullying during COVID-19 lockdowns: Prevalence, predictors, and outcomes for youth. *Current Psychology*, 43, 1067–1083. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04394-7>
- Bondü, R. ve Elsner, B. (2015). Justice sensitivity in childhood and adolescence. *Social Development*, 24(2), 420–441. <https://doi.org/10.1111/sode.12098>
- Gönül, B. ve Acar, B. Ş. (2018). Çocukların toplumsal cinsiyet bağlamında sosyal dâhil etme yargıları. *Türk Psikoloji Dergisi*, 33(82), 67–84. <https://doi.org/10.31828/tpd.13004433.2018.82.02.05>

- Killen, M., Mulvey, K. L. ve Hitti, A. (2013). Social exclusion in childhood: A developmental intergroup perspective. *Child Development*, 84(3), 772–790. <https://doi.org/10.1111/cdev.12012>
- Lodge, J. ve Frydenberg, E. (2005). The role of peer bystanders in school bullying: Positive steps toward promoting peaceful schools. *Theory Into Practice*, 44(4), 329–336.
- Mulvey, K. L., Hoffman, A. J., Gönültaş, S., Hope, E. C. ve Cooper, S. M. (2018). Understanding experiences with bullying and bias-based bullying: What matters and for whom? *Psychology of Violence*, 8(6), 702–711. <https://doi.org/10.1037/vio0000206>
- Palmer, S. B. ve Abbott, N. (2018). Bystander responses to bias-based bullying in schools: A developmental intergroup approach. *Child Development Perspectives*, 12, 39–44. <https://doi.org/10.1111/cdep.12253>
- Rutland, A., Killen, M. ve Abrams, D. (2010). A new social-cognitive developmental perspective on prejudice: The interplay between morality and group identity. *Perspectives on Psychological Science*, 5(3), 279–291. <https://doi.org/10.1177/1745691610369468>
- Salmivalli, C., Voeten, M. ve Poskiparta, E. (2011). Bystanders matter: Associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40(5), 668–676. <https://doi.org/10.1080/15374416.2011.597090>

7. OTURUM

İŞ BAĞLAMI VE AHLAK PSİKOLOJİSİ

Oturum Başkanı: Sercan Balım

OKUL YÖNETİCİLERİNİN ETİK VE AHLAK KAVRAMLARINA BAKIŞ AÇILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SCHOOL ADMINISTRATORS' PERSPECTIVES ON ETHICS AND MORAL CONCEPTS

Nur Taşcı¹

Özet

Toplum düzenini ve istikrarını sağlayan kültürel, sosyal ve psikolojik temel alt yapılar, yaşam standartlarımızı belirlemektedir. Kimilerine göre ahlaki bu kalıp yargılar toplumumuzun bir parçası iken kimilerine göre zemini desteklenmeyen ön yargılar olarak adlandırılmaktadır. Bu araştırmanın amacı, etik ve ahlaki değerlerin okul ortamındaki işleyişini ele alarak okul yöneticileri tarafından irdelenmesini sağlamak ve alana yeni bakış açıları kazandırmaktır. Çalışmamızda ölçme yöntemlerinden nitel ölçmeye başvurularak bütüncül tek durum araştırması yapılmıştır. Örnek olay grubu; 2025-2026 eğitim-öğretim yılında görev yapan okul müdür yardımcıları ve okul müdürlerinden oluşan 10 idareci ile sınırlandırılmıştır. Seçilen grup uygun örnekleme yoluyla gönüllülük esasına dayalı oluşturulmuştur. 10 idarecinin cevapları Y1, Y2, Y3, Y4, Y5... şeklinde kodlanarak kaydedilmiş olup değerlendirilmiştir. Yapılan görüşmeler doğrultusunda okul yöneticilerinin eğitim ortamında karşılaştıkları ahlaki sorunların sebeplerine genel çerçevede bakıldığında; sistemdeki açıkların eksiklikleri, veli yaklaşımlarının etik olmadığı ve öğretmenlerin çalışma stillerinin farklılıklarından kaynaklı olduğu gözlemlenmiştir. Yöneticiler; meslek etiğinin ve ahlakının oluşması için kendi kişisel duygu ve düşüncelerimizden arınarak evrensel boyutta yaklaşım sergilemenin daha adil ve hakkaniyetli olduğunu dile getirerek olumlu bir okul ikliminin ve kültürünün oluşacağını ifade etmişlerdir.

Anahtar sözcükler: Etik, ahlak, okul, yönetici

Abstract

The cultural, social, and psychological fundamental infrastructures that ensure social order and stability determine our living standards. While some consider these moral stereotypes to be a part of our society, others call them unsupported prejudices. The aim of this research is to address the functioning of ethical and

1 Müdür Yardımcısı, MEB, nur_tasci@windowslive.com, 0009-0006-2594-8916

moral values in the school environment, to ensure that they are examined by school administrators and to bring new perspectives to the field. In our study, a holistic single case study was conducted by applying qualitative measurement among the measurement methods. The case group was limited to 10 administrators, consisting of vice principals and school principals, who served in the 2025–2026 academic year. The selected group was formed on a voluntary basis through convenience sampling. The answers of the 10 administrators were coded as Y1, Y2, Y3, Y4, Y5, ... and recorded and evaluated. Based on the interviews conducted, when the reasons for the moral problems that school administrators encounter in the educational environment were examined in general terms, it was observed that these problems arise from the deficiencies in the system, the unethical approaches to parents, and the differences in teachers' working styles. Administrators stated that it is more fair and equitable to adopt a universal approach by purifying our personal feelings and thoughts in order to develop professional ethics and morality, and that a positive school climate and culture will be created.

Keywords: Ethics, morality, school, manager

AKADEMİDE İŞE YABANCILAŞMA: İLİŞKİ DÜZENLEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE NİTEL BİR İNCELEME

WORK ALIENATION IN ACADEMIA: A QUALITATIVE STUDY WITHIN THE FRAMEWORK OF RELATIONSHIP REGULATION THEORY

Sercan Balım^{1*}, Sevim Cesur²

Özet

Bu çalışmanın amacı, akademik yaşamda işe yabancılaşmayı, ahlaki sosyal ilişkileri düzenleme aracı olarak gören İlişki Düzenleme Kuramı çerçevesinde incelemektir. Kuramda yer alan dört ilişki modeline karşılık gelen temel ahlaki güdüler -müşterek paylaşımda birlik, otorite ilişkisinde hiyerarşi, eşitlik ilişkisinde eşitlik ve orantılılık ilişkisinde orantılılık- araştırmada analitik çerçeve olarak kullanılmıştır. Türkiye'nin farklı bölgelerinden, çeşitli ünvan ve disiplinlerden gelen ve en az dört yıllık deneyime sahip 15 akademisyenle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. 45-90 dakika aralığında süren bu görüşmeler tematik analiz ve kapalı kodlama yöntemiyle değerlendirilmiştir. Akademisyenler; orantılılık bağlamında işe yabancılaşma deneyimlerinde emeklerinin karşılığını alamama, akademik standartların yarattığı baskı, akademik emeğin metalaşması ve liyakat eksikliğine dikkat çekmiştir. Eşitlik ile ilintili ise kaynaklara erişimde eşitsizlik, karar süreçlerine sınırlı katılım ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği öne çıkmıştır. Otorite söz konusu olduğunda otoritenin yozlaşması ve akademisyen otoritesinin sarsılması işe yabancılaştırmacı olarak vurgulanmıştır. Müşterek paylaşım ilişkisindeki birlik ile bağlantılı ise bölüm içi, kurum içi ve akademisyenler arası birlik olmanın önemine işaret edilmiş, bunun zayıflaması işe yabancılaşmanın kaynağı olarak görülmüştür. Sonuçlar, akademik ilişkilerde adil ve orantılı düzenlemelerin işe yabancılaşmayı azaltmada kritik rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar sözcükler: İşe yabancılaşma, akademi, İlişki Düzenleme Kuramı

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, sercan.balim@btu.edu.tr, 0000-0002-7161-5593

2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

* Sorumlu Yazar: Sercan Balım

Yazar Notu: Bu bildiri, ilk yazarın doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

Abstract

This study explores experiences of work alienation in academia using Relationship Regulation Theory, which views morality as a system for structuring social relations. The theory identifies four moral motives—unity, hierarchy, equality, and proportionality—each tied to a distinct relational model, and these served as the analytical framework. To investigate these dynamics, semi-structured interviews were conducted with 15 academics from diverse disciplines and institutions across Türkiye, each with a minimum of four years of professional experience. The interviews, lasting 45 to 90 minutes, were analyzed through thematic analysis and closed coding. The findings show that alienation connected to proportionality centered on inadequate rewards, pressures of academic standards, commodification of labor, and weak meritocracy. Issues related to equality included restricted access to resources, limited voice in decision-making, and gender inequalities. In the domain of authority, academics described corruption of hierarchical structures, and the erosion of scholarly autonomy. Finally, with regard to communal sharing, participants emphasized the loss of unity within departments, institutions and among academics as a key source of alienation. Overall, the results highlight that fair and proportional arrangements in academic relations play a critical role in mitigating work alienation.

Keywords: Work alienation, academia, Relationship Regulation Theory

UZUN ÖZET

Giriş

Yabancılaşma genel olarak, kopuş, ayrışma, uzaklaşmayı içeren bir deneyimdir (Nair ve Vohra, 2009). Alan yazın incelendiğinde kavrama ilişkin iki genel yaklaşım olduğu görülmektedir: objektif bir deneyim ve öznel bir deneyim olarak yabancılaşma. Bunlardan ilki, özellikle Marx (1844/2013), Weber (1909/2012), Fromm (1955/2006), Marcuse (1964/2015) gibi farklı isimlerin kavramsallaştırmalarında karşımıza çıkmış ve sosyoekonomik koşullarla bağlantılı sabit bir deneyimi işaret etmiştir. Seeman (1959) ise yabancılaşmayı ele alan farklı araştırmacıların yararlanarak güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma olmak üzere beş boyut tanımlayarak kavramı öznel bir deneyim olarak çalışabilmenin kapısını aralamıştır.

Yabancılaşmanın, diğer kişi ve gruplarla etkileşimlerde gelişen dinamik bir süreç olduğu görülmektedir (Affinnih, 1997; Jaeggi, 2014; Orr, 2009). İşe yabancılaşma çalışmalarına bakıldığında da ilişkisel vurgular karşımıza çıkmaktadır. Bu paraleldeki çalışmaların birinde Chiaburu ve meslektaşları (2014), iş ilişkilerinde

destekleyici liderlik, kurumsal destek ve rol belirsizliğinin önemini göstermiştir. Buna göre destekleyici liderlik ve kurumsal destek işe yabancılaşmayı azaltan, rol belirsizliği ise artıran faktörler olarak karşımıza çıkmıştır. Yine iş bağlamındaki ilişkilere yönelen Conway ve meslektaşları (2020), prososyal etki ve işte sesini duyurmanın işe yabancılaşmayı azaltan yönünü, aşırı rol beklentisinin ise bu deneyimi artıran yönünü göstermişlerdir.

İşe yabancılaşma deneyiminin ilişkisel yönünün önemine işaret eden bu alan yazın düşünüldüğünde İlişki Düzenleme Kuramı (Rai ve Fiske, 2011), iş bağlamındaki ilişkisel düzlemde gelişen işe yabancılaşma deneyimlerini bütüncül olarak ortaya koyma fırsatı sunmaktadır. Buna göre insanların farklı bağlamlarda tercih ettikleri dört ilişki modeli ve bunlara gömülü dört ahlaki güdü vardır. İnsanların ilişkilerinde grup özdeşimini, kolektif sorumluluğu, ortaklığı göz önünde bulundurduğu müşterek paylaşım ilişkisinin ahlaki güdüsü birlik; astların üstlere saygı göstermesini, üstlerin astlara emir vermesi, onları koruyup rehberlik etmesini ön planda tuttuğu otorite ilişkisinde ahlaki güdü hiyerarşi; karşılıklılık ve denge arayışında oldukları eşitlik ilişkisindeki ahlaki güdü eşitlik; çaba ölçüsünde karşılıklılık, verimlilik gibi noktaları öne çıkardıkları orantılılık ilişkisinde ise ahlaki güdü orantılılıktır (Rai ve Fiske, 2011). Yukarıda aktarılanlar ışığında bu çalışmada işe yabancılaşmanın ilişkisel yönü, İlişki Düzenleme Kuramı temelinde ve akademi özelinde incelenecektir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmaya yaşları 29 ile 55 arasında değişen, en az dört yıllık deneyime sahip, 11'i devlet üniversitesinde, dördü vakıf üniversitesinde çalışan Türkiye'nin farklı bölgelerinden 15 akademisyen katılmıştır. Akademisyenlerin üçü araştırma görevlisi, ikisi araştırma görevlisi doktor, altısı doktor öğretim üyesi, ikisi doçent ve ikisi profesördür.

Veri Toplama Araçları

Yarı-yapılandırılmış Görüşme Soruları

Bu soru formunda katılımcıların işe yabancılaşma kavramsallaştırmaları, öne çıkan işe yabancılaşma deneyimleri, beraber çalıştıkları kişilerle iş ilişkileri kapsamında yaptıkları, öğrencilerle iş ilişkilerini nasıl kurdukları, bölümdeki meslektaşlarının gerek bölümdeki diğer meslektaşlarla gerekse öğrencilerle ilişki kurma şeklinin kendileriyle karşılaştırılması ve bunun işe yabancılaşma deneyiminde etkisi olup olmadığı, işe yabancılaşma deneyiminin olmadığı bir akademiye tariflemeleri ele alınmıştır.

İşlem

Çalışmanın etik onayı, İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan alınmıştır (Dosya No: 2021/60, Tarih: 29.04.2021; Sayı: 191066). 45–90 dakika aralığındaki görüşmeler, Kasım 2021–Nisan 2022 arasında gerçekleşmiştir. Katılımcıların onayıyla alınan ses kayıtları, anonimlik sağlanarak yazıya dökülmüştür.

Bulgular

Verilerin analizi, tematik analizle gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda kodlamalar, İlişki Düzenleme Kuramı kapsamında kapalı kodlama yaklaşımıyla yapılmıştır. Aşağıda orantılılık, eşitlik, birlik ve hiyerarşi ile bağlantılı işe yabancılaşma deneyimleri bulguları yer almaktadır.

1. Orantılılık ile Bağlantılı İşe Yabancılaşma

Akademisyenlerin bu kapsamdaki işe yabancılaşma deneyimleri akademik düzeyle alakasız olarak algılanan işlerle meşguliyet, çabanın karşılığını almada yaşanan zorluklar, liyakatten uzak akademik yapı, işe uygun imkânların sunulmaması, akademik standartlara bağlı işe yabancılaşma ve akademik emeğin metalaşması temaları altında görülmüştür.

1.1. Akademik Düzeyle Alakasız Olarak Algılanan İşlerle Meşguliyet

Bu tema kapsamında akademisyenler, akademisyen olarak hak ettikleri işlerin dışında görevlerle uğraştıklarını belirtmişlerdir. Özellikle idari işlerin akademisyenlere yüklenmesi ile eğitim ve araştırma ayaklarının ayrışmamasından kaynaklı durumların öne çıktığı görülmüştür.

1.2. Çabanın Karşılığını Almada Yaşanan Zorluklar

Bu tema kapsamında mesleğin doğasından ötürü akademik çıktılarının diğer insanlarca takdir edilmemesi ile öğrencilere gösterilen çabanın gerek idarecilerce gerekse de öğrencilerce yeterince takdir görmemesi üzerinde durulmuştur.

1.3. Liyakatten Uzak Akademik Yapı

Hak edenin hak ettiği konumda olmamasını beraberinde getiren bir anlayışın varlığı, bu tema kapsamında öne çıkmıştır.

1.4. İşe Uygun İmkânların Sunulmaması

Gösterilen çabayı karşılamayan bölüm içi ya da kurum içi destek, bu kapsamda akademisyenlerce işe yabancılaştırıcı olarak değerlendirilmiştir.

1.5. Akademik Standartlara Bağlı İşe Yabancılaşma

Özellikle akademik süreçleri merkezileştiren veri odaklı bir anlayışın yanında akademik kaliteyi nicelleştiren bir yaklaşımın işe yabancılaştırıcılığı, bu temada öne çıkmıştır.

1.6. Akademik Emeğin Metalaşması

Akademik emeğin doğal bir merak unsuruyla tetiklenen yönünden ziyade onun fon getirme gibi değişim değeri üreten bir yere sıkıştırılmasından kaynaklı işe yabancılaşma deneyimleri bu tema kapsamında öne çıkmıştır.

2. Eşitlik ile Bağlantılı İşe Yabancılaşma

Bu tema kapsamında akademisyenler, iş dağılımındaki eşitsizlik, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yönetim seçiminde söz hakkına sahip olmama ve kaynak dağılımındaki eşitsizliklerle bağlantılı işe yabancılaştırıcı deneyimlerden söz etmişlerdir.

3. Birlik ile Bağlantılı İşe Yabancılaşma

Bu tema altında bölüm içi, kurum içi ve tüm akademisyenler arası birliğin öneminden bahsedilmiştir.

3.1. Bölüm İçi Birlik Algısının Önemi

Bu alt temada, bölüm içinde eğitimle ilgili konularda bölüm birliğinin sağlanamaması ve fikir birliğine dayalı olarak alınan bölüm içi kararların ihlali öne çıkmıştır.

3.2. Kurum İçi Birlik Algısının Önemi

Kurumla özdeşim kuramama ve kurum içi meslektaşlarla entelektüel ortaklığın olmaması gerek farklı bölümlerle gerek idarecilerle akademik işleyişte müşterek paydada buluşamama noktaları bu kapsamda karşımıza çıkmıştır.

3.3. Tüm Akademisyenler Arası Birliğin Önemi

Bu alt temada hangi konumda ya da ünvanda olursa olsun olumsuz deneyim yaşayan akademisyenlerle dayanışma ile hakemlik, kongre desteği gibi konularda akademik camiaya karşılıksız desteğin öneminden bahsedilmiştir.

4. Hiyerarşi ile Bağlantılı İşe Yabancılaşma

Bu tema altında otoritenin yozlaşmasının yanında günümüzde akademisyen otoritesinin sarsılmasından söz edilmiştir.

4.1. Otoritenin Yozlaşması

Otoritenin keyfi akademik kararları, angarya işler vermesi, akademik çalışmalarda emek göstermeden hak iddia etmesi gibi kendi konumunu kötüye kullanan durumlardan bahsedilmiştir.

4.2. Günümüzde Akademisyen Otoritesinin Sarsılması

Akademisyenliğin öğrenci gözündeki değişen değeriyle beraber akademisyenlere yönelik azalan saygıyla bağlantılı deneyimleri içermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Akademisyenlerin özellikle orantılılık ile bağlantılı işe yabancılaşma deneyimlerinden yoğun olarak söz etmesi, bu ilişkinin günümüzdeki etkisinin giderek arttığını belirten Fiske'in (1991, 1998) görüşüyle paralel bir sonucu göstermiştir. Bununla beraber orantılılık ilişkisi, adaletle de bağlantılı olduğundan bu ilişkiye yönelik ihlaller güçlü tepkiler almaktadır (Sunar ve ark., 2021).

Öne çıkan diğer sonuç, otoritenin akademisyenlerce algılanan olumsuzluğudur. Bu sonuç, Portekiz ve Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarında yaptığı çalışmasında otoritenin Portekiz'deki olumlu atıflarına rağmen Türkiye'deki reddini gösteren Nebioğlu'nun (2021) bulgusuyla paraleldir. Hak edenin otorite konumunda bulunması açısından otorite ilişkisinin orantılılık ilişkisiyle gösterdiği paralellik (Boer ve ark., 2004; Simpson ve Laham, 2015) ve bunun sağlanmadığına ilişkin algı da otoritenin akademisyenlerce olumsuz algılanmasında öne çıkmış gözükmektedir.

Nihayetinde çalışma, akademik ilişkilerde özellikle orantılılık ile bağlantılı kurum içi ya da yapısal düzenlemelerin işe yabancılaşmayı azaltmada kritik rol oynayabileceğine işaret etmektedir. Sözü edilen bulgular, vakıf üniversitesinden akademisyenlerin çalışmadaki azlığı ve verilerin COVID-19 sürecinde toplanması gibi sınırlılıklarla beraber ele alınabilir.

Kaynakça

- Affinnih, Y. H. (1997). A critical reexamination of alienation. *The Social Science Journal*, 34(3), 383–387. [https://doi.org/10.1016/S0362-3319\(97\)90036-7](https://doi.org/10.1016/S0362-3319(97)90036-7)
- Boer, N. I., van Baalen, P. J. ve Kumar, K. (2004). The implications of different models of social relations for understanding knowledge sharing. H. Tsoukas ve N. Mylonopoulos (Ed.), *Organizations as knowledge systems: Knowledge, learning and dynamic capabilities* içinde (ss. 130–153). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230524545_7
- Chiaburu, D. S., Thundiyil, T. ve Wang, J. (2014). Alienation and its correlates: A meta-analysis. *European Management Journal*, 32(1), 24–36. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2013.06.003>
- Conway, E., Monks, K., Fu, N., Alfes, K. ve Bailey, K. (2020). Reimagining alienation within a relational framework: Evidence from the public sector in Ireland and the UK. *The International Journal of Human Resource Management*, 31(21), 2673–2694. <https://doi.org/10.1080/09585192.2018.1460859>

- Fiske, A. P. (1991). *Structures of social life: The four elementary forms of human relations: Communal sharing, authority ranking, equality matching, market pricing*. Free Press.
- Fiske, A. P. (1998). Human sociality. *International Society for the Study of Personal Relationships Bulletin*, 14(2), 4–9.
- Fromm, E. (2006). *Sağlıklı toplum* (Y. Selman ve Z. Tanrısever, Çev.). Payel. (Orijinal eserin basım tarihi 1955).
- Jaeggi, R. (2014). *Alienation*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/jaeg15198>
- Marcuse, H. (2015). *Tek boyutlu insan: İleri işleyim toplumunun ideolojisi üzerine incelemeler* (A. Yardımlı, Çev.). İdea. (Orijinal eserin basım tarihi 1964).
- Marx, K. (2013). *Yabancılaşma*. Sol Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1844).
- Nair, N. ve Vohra, N. (2009). Developing a new measure of work alienation. *Journal of Workplace Rights*, 14(3), 293–309. <https://doi.org/10.2190/wr.14.3.c>
- Nebioglu, G. (2021). *Portekiz ve Türkiye LGBTİ+ örgütlenmelerinde örgütlenme yapısı ve ilgili kavramlar: Kültürler arası değerler çalışması* [Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Orr, K. (2009). *A guide to alienation*. *Post 16 Educator* (52). <https://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/8487/1/OrrGuide.pdf>
- Rai, T. S. ve Fiske, A. P. (2011). Moral psychology is relationship regulation: Moral motives for unity, hierarchy, equality, and proportionality. *Psychological Review*, 118(1), 57–75. <https://doi.org/10.1037/a0021867>
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783–791. <https://doi.org/10.2307/2088565>
- Simpson, A. ve Laham, S. M. (2015). Individual differences in relational construal are associated with variability in moral judgment. *Personality and Individual Differences*, 74, 49–54. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.09.044>
- Sunar, D., Cesur, S., Piyale, Z. E., Tepe, B., Biten, A. F., Hill, C. T. ve ark. (2021). People respond with different moral emotions to violations in different relational models: A cross-cultural comparison. *Emotion*, 21(4), 693–706. <https://doi.org/10.1037/emo0000736>
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve toplum* (L. Boyacı, Çev.). Yarı Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1909).

8. OTURUM

ÇEVRE, TÜRCÜLÜK VE AHLAK

Oturum Başkanı: Kevser Bereket

AKIL, DUYUM VE ZARARLILIK: HAYVANLARA YÖNELİK AHLAKİ İLGİNİN BELİRLEYİCİLERİ

AGENCY, PATIENCY, AND HARMFULNESS: DETERMINANTS OF MORAL CONCERN FOR ANIMALS

Kevser Bereket^{1*}, Sevim Cesur²

Özet

İnsan-hayvan ilişkilerinde, ahlaki çemberin (ahlaki ilginin) farklı hayvanlara genişlemesi hayvanlara yönelik davranışların önemli bir belirleyicisidir. Evcil hayvanlar (kedi, köpek) ahlaki çemberde daha merkezi konumlarda yer alırken, çiftlik hayvanları (inek, tavuk) genellikle dışlanmaktadır. Bu farklılaşmanın belirleyicileri arasında zihin atfı önemli bir yer tutmaktadır. Zihin atfı, akıl (agency) ve duyum (patiency) boyutlarından oluşur, bu çalışmada ayrıca zararlılık boyutu (harmfulness) da modele dâhil edilmiştir. Çalışmaya katılan 218 kişiden (%86 hepcil) Ahlaki Genişleme Ölçeği ile dört farklı hayvana (inek, köpek, yunus, sırtlan) yönelik zihin atfı ölçeklerini doldurmaları istenmiştir. Hiyerarşik regresyon analizine göre, inek için ahlaki ilginin tek anlamlı yordayıcısı akıl olmuştur. Köpek için akıl pozitif, zararlılık ise negatif yönde anlamlı yordayıcılar olarak katkıda bulunmuştur. Yunus için yalnızca akıl, sırtlan için ise yalnızca duyum kapasitesi ahlaki ilgiyi pozitif yönde yordamıştır. Bulgular, hayvan türüne bağlı olarak farklı bilişsel ve duygusal atıfların ahlaki değerlendirmelerde önemli olduğunu göstermektedir. Alan yazındaki bulgularla uyumlu olarak akıl ve duyum atfının ahlaki ilginin belirlenmesine katkıda bulunduğu görülmüştür. Ayrıca, tehlikeli olarak algılanabilen köpek için zararlılık boyutunun yordayıcı rolü bu çalışmanın özgün bulgularından biridir.

Anahtar sözcükler: Ahlaki çember, ahlaki ilgi, ahlaki genişleme, zihin atfı, insan-hayvan ilişkileri

Abstract

In human-animal relations, the expansion of the moral circle's (moral concern) to different animals is an important determinant of behaviors toward them. Domestic animals (cats, dogs) occupy more central positions in the moral circle, whereas farm

1 Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, kevser.bereket@ogr.iu.edu.tr, 0000-0001-6150-9781

2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

* Sorumlu Yazar: Kevser Bereket

animals (cows, chickens) are often excluded. Mind attribution is a significant factor underlying this differentiation. Mind attribution consists of agency and patience dimensions; in this study, the dimension of harmfulness was also incorporated into the model. A total of 218 participants (86% omnivorous) completed the moral expansiveness and mind attribution scales for four different animals (cow, dog, dolphin, hyena). According to the hierarchical regression analysis, agency was the only significant predictor of moral concern for the cow. For the dog, agency was a significant positive predictor, whereas harmfulness was a negative predictor. For the dolphin, only agency, and for the hyena, only patience positively predicted moral concern. The findings indicated that different cognitive and emotional attributions play important roles in moral evaluations, depending on animal type. Consistent with prior studies, agency and patience attributions contributed in determining moral concern. Furthermore, the predictive role of harmfulness dimension for dogs, which may be perceived as dangerous, is among the unique findings of this study.

Keywords: Moral circle, moral concern, moral expansiveness, mind attribution, human-animal relations

UZUN ÖZET

Giriş

Ahlaki ilgi, bir varlığın refahına önem verilmesi ve ahlaken sorumluluk hissedilmesi anlamına gelmekte, bireyin ahlaki çemberinin genişliğini belirlemektedir. Çemberin merkezinde kişi ve yakınları yer alırken, çember genişledikçe hayvanlar da kapsama dâhil olabilmektedir. Bu bağlamda ahlaki ilgi, hayvanlara atfedilen değeri göstermekle kalmayıp kendini feda etme ve gönüllülük gibi davranışsal motivasyonların da temelini oluşturmaktadır (Crimston ve ark., 2018).

Peki, neden bazı hayvanlara daha az ahlaki ilgi duyuyorken diğerlerine daha fazla ahlaki ilgi duyarız? Bu noktada “zihin atfı” kavramı öne çıkmaktadır (Hankins ve ark., 2024; Jacobs ve ark., 2024). Zihin atfı bir varlığın sahip olduğu düşünülen zihinsel kapasite ve yetenekler bütünüdür. Alan yazında zihin atfının iki boyutu olduğu kabul edilmektedir (Gray ve ark., 2007). Bunlardan ilki; düşünme, planlama gibi bilişsel kapasiteleri kapsayan akıl (agency) boyutudur. Alan yazında bu boyut faillik olarak da anılmakta, eylemlerinin sonuçlarından ahlaken sorumlu tutulmayı ifade etmektedir. İkinci boyut ise duyum (patience) veya deneyim (experience) olarak adlandırılan görme, acı çekme ve mutluluk gibi hissetme kapasitelerini içermektedir. Bu boyut, ahlaki mağduriyeti temsil etmekte ve hak sahibi olmakla ilişkilendirilmektedir.

Mevcut araştırmalar, hayvanlara atfedilen zihin kapasitesinin ve neticesinde gelişen ahlaki ilginin hayvan türlerine göre farklılaştığını göstermektedir (Aytürk

ve Broad, 2021). Özellikle çiftlik hayvanları ve evcil hayvanlar karşılaştırıldığında, yiyecek olarak sınıflandırılan hayvanların ahlaki çemberin dışında konumlandırıldığı ve daha az ilgi gördüğü bildirilmiştir (Ang ve ark., 2019). Literatürde “et paradoksu” olarak tanımlanan bu durum, düşük ahlaki ilginin yanı sıra düşük zihin-duyum atfıyla ilişkilidir. Örneğin et yemeleri istenen katılımcıların, ineğe daha az ahlaki ilgi ve zihin atfında bulundukları (Loughnan ve ark., 2010) veya hayvan yiyecek olarak kategorize edildiğinde acı çekme-duyum kapasitesi göz ardı edilerek ahlaki ilginin azaldığı bulgular arasındadır (Bratton ve ark., 2011).

Zihin atfının alt boyutlarıyla olan ilişkilere bakıldığında duyum atfının ahlaki ilgi açısından güçlü bir yordayıcı olduğu kültürlerarası çalışmalarla desteklenmiştir (Jaeger ve Boston, 2024). Zekânın manipüle edildiği bir araştırma ise yüksek akıl atfı koşulunda hayvanlara daha fazla ahlaki ilgi gösterildiğini raporlamıştır (Piazza ve Loughnan, 2016). Ancak, zekâ atfı yüksek olsa dahi zararlılığın ahlaki ilgiyi azaltabileceği bulgusuna karşın zararlılık ve ahlaki ilgi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır (Piazza ve ark., 2014).

Bu araştırmanın amacı algılanan zararlılığın zihin atfı modeline katkılarını ortaya koymak, zihin atfının ahlaki ilgi ile ilişkisinin farklı hayvan türleri için nasıl değiştiğini incelemektir. Bu amaçla temsilen çiftlik hayvanlarından inek, evcil hayvanlarından köpek, vahşi-çekici hayvanlardan yunus ve vahşi-itici hayvanlardan sırtlan hedef hayvanlar olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmada 18–45 yaş aralığında çoğunluğu Psikoloji lisans öğrencilerinden oluşan 218 kişinin verisi kullanılmıştır. Katılımcıların tamamı lise ve üzeri eğitim düzeyine sahiptir. Örneklem 187 kadın, 30 erkek ve cinsiyetini belirtmek istemeyen 1 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların %86,2’si hepçil beslenme düzenine sahip olduklarını beyan etmiştir.

Veri Toplama Araçları

Ahlaki Genişleme Ölçeği

Crimston ve arkadaşları (2016) tarafından geliştirilen ölçek Bereket ve arkadaşları (2024) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. İlgili ölçekte 30 farklı varlık hissedilen ahlaki sorumluluk derecesine göre Ahlaki Çember’in 4 farklı derecesinde (İç Çember, Dış Çember, Ahlaki İlginin Sınırları, Ahlak Sınırının Dışı) konumlandırılmakta ve İç Çember için 3, Dış Çember için 2, Ahlaki İlginin Sınırları için 1, Ahlak Sınırının Dışı için 0 puan alınmaktadır. Bu çalışmada standart maddelere ek olarak Köpek ve Sırtlan maddeleri ölçeğe eklenmiştir.

Zihin Atfı Ölçeği

Yücel ve arkadaşları (2024) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek Akıl ve Duyum olmak üzere 2 boyut ve 18 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılardan 4 hedef hayvanın verilen özellikleri ne derece deneyimleyebileceklerini 7'li Likert tipi ölçek üzerinde yanıtlamaları istenmiştir. Akıl boyutu “düşünme, hayal etme, isteme, ihtiyaç duyma, arzulama, niyet etme, planlama, seçim yapma ve akıl yürütme” gibi zihinsel yeterlilikleri içerirken; duyum boyutu “görme, işitme, tat alma, ağrı, açlık, haz, korku, mutluluk ve öfke” gibi hisleri kapsamaktadır. Bu çalışmaya özgü olarak ölçeğe “agresyon” ve “saldırganlık” maddeleri eklenerek zararlılık boyutu oluşturulmuş yürütülen faktör analizinde zararlılık maddelerinin tüm hayvanlar için ayrı bir boyut olarak dağılım gösterdiği görülmüştür.

Katılımcılardan ayrıca demografik bilgi formu doldurmaları istenmiştir.

İşlem

Araştırmanın etik kurul onayı İstanbul Üniversitesinden alınmıştır (Dosya no: 2024/288, Tarih: 02.09.2024). Veriler hazırlanan çevrim içi form linki aracılığıyla sosyal medya platformları ve öğrenci grupları üzerinden kolayda örnekleme ile toplanmıştır.

Bulgular

Betimsel analizlere göre ahlaki ilgi puanlarında yüksekte düşüğe sırasıyla Köpek ardından Yunus, İnek ve son olarak Sırtlan yer almaktadır. Zihin Atfı Ölçeği için yürütülen güvenirlik analizlerinde Cronbach Alpha katsayılarının tüm ölçek için .89 ile .92 arasında, alt boyutlar için ise .80 in üzerinde olduğu saptanmıştır. Ortalama puanlar incelendiğinde duyum ve akıl kapasitesi atfı en yüksek olan hayvan köpek olurken, zararlılık kapasitesi atfı en yüksek olan hayvan sırtlan olduğu görülmüştür. Ahlaki ilginin yordayıcılarını belirlemek için her hayvan türü için ayrı ayrı hiyerarşik regresyon analizleri yürütülmüştür. Modellere sırasıyla akıl, duyum ve son adımda zararlılık boyutu dâhil edilmiştir. İnek ($\beta = 0,17, p < .05, R^2 = 0,05$) ve Yunus ($\beta = 0,37, p < ,001, R^2 = 0,10$) için ahlaki ilginin tek anlamlı pozitif yordayıcısı akıl kapasitesi olmuştur. Köpek için akıl ($\beta = 0,32, p < ,001$) pozitif, zararlılık ($\beta = -0,16, p < ,05$) ise negatif yordayıcılar olarak tespit edilmiştir, model toplam varyansın %12'sini açıklamaktadır. Sırtlan için yalnızca duyum ($\beta = 0.23, p < ,01$) kapasitesi ahlaki ilgiyi pozitif düzeyde yordamış, açıklanan varyans %8 olarak bulunmuştur.

Tartışma

Bu çalışma ahlaki ilginin yordayıcılarının hayvanın türüne göre farklılaştığını ortaya koymaktadır. Bulgular inek, yunus ve köpek için akıl kapasitesinin ahlaki ilginin temel belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu hayvanların düşünebilme

ve planlama gibi yetileri literatürle uyumlu şekilde hayvanlara karşı hissettiğimiz sorumlulukla ilişkili görünmektedir. Ancak inek için duyum kapasitesinin ahlaki ilgiyi yordamaması, et paradoksuyla bağlantılı olarak duyum kapasitesinin stratejik olarak görmezden gelindiğine işaret ediyor olabilir. Öte yandan sırtlan gibi itici ve negatif algılanan bir hayvan için ahlaki ilgi zekâsı ya da zararlılığından ziyade duyum kapasitesi ile belirlenmiştir. Çalışmanın literatüre en özgün katkısı zararlılığın ilk kez zihin atfının bir boyutu olarak ele alınmış olması ve köpek için ahlaki ilgiyi olumsuz yönde yordadığının tespit edilmesidir. Köpekler genel olarak yüksek ahlaki ilgi görse de Türkiye gündeminde yer alan saldırgan sokak köpekleri tartışmalarının değerlendirmelerde etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Sonuç

Özetle, ahlaki ilginin hayvanlara atfedilen zihin (akıl, duyum, zararlılık) kapasitesine göre şekillenebildiği ve hayvan türüne göre değiştiği bu çalışmayla ortaya konmuştur. Çalışmanın çoğunluğu Psikoloji öğrencilerinden oluşan bir grubun verisiyle ve kolayda örneklemeye yapılmış olması kısıtlılıklarımızdan olmakla birlikte bulgular zararlılık algısının ahlaki dışlanma mekanizmasındaki rolüne işaret etmesi bakımından önemlidir. Gelecek araştırmalarda farklı hayvan örnekleri ile deneysel desenler kullanılarak zihin atfının ve davranışsal çıktıların beraber incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Ang, C.-S., Chan, N.-N. ve Singh, L. (2019). A comparison study of meat eaters and non-meat eaters on mind attribution and moral disengagement of animals. *Appetite*, 136, 80–85. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2019.01.019>
- Aytürk, E. ve Broad, G. (2021). *Moral concern toward different categories of animal species: Using the Animal Moral Concern Scale to examine animal-related self-perceptions and behaviors*. PsyArXiv Preprints. <https://doi.org/10.31234/osf.io/5pywj>
- Bereket, K., Gültekin, M. H., Köseoğlu, F. ve Cesur, S. (2024, 23–24 Kasım). *Ahlaki Genişleme Ölçeği'nin Türkçe'deki geçerlilik ve güvenilirliğinin test edilmesi* [Sözlü sunum]. II. Psikolojide Çevre ve İklim Değişikliği Çalışmaları Sempozyumu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye.
- Bratanova, B., Loughnan, S. ve Bastian, B. (2011). The effect of categorization as food on the perceived moral standing of animals. *Appetite*, 57(1), 193–196. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.04.020>
- Crimston, C. R., Bain, P. G., Hornsey, M. J. ve Bastian, B. (2016). Moral expansiveness: Examining variability in the extension of the moral world. *Journal of Personality and Social Psychology*, 111(4), 636–653. <https://doi.org/10.1037/pspp0000086>
- Crimston, C. R., Hornsey, M. J., Bain, P. G. ve Bastian, B. (2018). Moral expansiveness short form: Validity and reliability of the MESx. *PLOS One*, 13(10), e0205373. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0205373>
- Gray, H. M., Gray, K. ve Wegner, D. M. (2007). Dimensions of mind perception. *Science*, 315(5812), 619. <https://doi.org/10.1126/science.1134475>

- Hankins, E., Jenkins, R., Bousfield, E. ve Wilks, M. (2024). Diet predicts mind and moral concern towards a broad range of animal categories. *Psychology of Human-Animal Intergroup Relations*, 3, e14597. <https://doi.org/10.5964/phair.14597>
- Jacobs, T. P., Wang, M., Leach, S., Siu, H. L., Khanna, M., Chan, K. W., Chau, H. T., Tam, K. Y. Y. ve Feldman, G. (2024). Revisiting the motivated denial of mind to animals used for food: Replication registered report of Bastian et al. (2012). *International Review of Social Psychology*, 37(1), 6. <https://doi.org/10.5334/irsp.932>
- Jaeger, B. ve Bosten, M. (2024). *Attributions of moral standing across six diverse cultures*. PsyArXiv Preprints. <https://doi.org/10.31234/osf.io/p4hc3>
- Loughnan, S., Haslam, N. ve Bastian, B. (2010). The role of meat consumption in the denial of moral status and mind to meat animals. *Appetite*, 55(1), 156–159. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2010.05.043>
- Piazza, J., Landy, J. F. ve Goodwin, G. P. (2014). Cruel nature: Harmfulness as an important, overlooked dimension in judgments of moral standing. *Cognition*, 131(1), 108–124. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2013.12.013>
- Piazza, J. ve Loughnan, S. (2016). When meat gets personal, animals' minds matter less: Motivated use of intelligence information in judgments of moral standing. *Social Psychological and Personality Science*, 7(8), 867–874. <https://doi.org/10.1177/1948550616660159>
- Yücel, E., Yıldırım, H. H. ve Ceylan, M. Ş. (2024). Türcülük ve hayvan hakları için kolektif eylem yönelimi arasındaki ilişkide hayvanlarla empatinin rolünün sorgulanması. *International Journal of Social Inquiry*, 17(1), 119–140. <https://doi.org/10.37093/ijsi.1372866>

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ MÜCADELESİ ÇALIŞMALARINDA AHLAKIN ROLÜNÜN SOSYAL PSİKOLOJİ BAKIŞ AÇISIYLA İNCELENMESİ

EXAMINING THE ROLE OF MORALITY IN STUDIES ON COMBATING CLIMATE CHANGE FROM A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE

Hatice Kübra Tekşam¹

Özet

Mevcut kapsam derlemesinde, ahlakın iklim değişikliği mücadelesindeki rolünü sosyal psikolojik açıdan inceleyerek bir ön harita sunmak hedeflenmiştir. Web of Science ve Scopus veri tabanlarındaki taramada 1.402 yayına ulaşılmıştır. Yayınların özetleri incelenerek sosyal psikoloji temelli ampirik çalışmalar ve İngilizce dergi makaleleri örnekleme dâhil edilmiştir. Özetlerde iklim değişikliği çerçevesi açıkça belirtilmiş olan ve ahlak psikolojisi kavramlarından en az birini içeren yayınlar derlemeye dâhil edilmiştir. Sonuç olarak, toplam 34 yayın derlenmiştir. Yayınlarda iklim değişikliğini çerçeveleme biçimleri ve ahlak kavramları incelenmiştir. İklim değişikliği çerçevelemesinin dört kategoriye ayrıldığı görülmüştür. Bunlardan ilki kavramsal çerçeveler (%42.9; antropojenik iklim değişikliği, iklim krizi gibi), ikincisi politik ve kolektif mücadele çerçevesi (%31.4; iklim aktivizmi gibi), üçüncüsü tehdit ve olumsuz söylemleri içeren çerçeveler (%17.1; iklim değişikliği çaresizliği gibi) ve sonuncusu bireysel algı ve tutumların öne çıktığı çerçeveler (%8.6; iklim değişikliği şüpheciliği gibi) olmuştur. Yayınlardaki ahlak kavramları üç kategoriye ayrılmıştır. Ahlak kavramları ilk olarak ahlaki normatif çerçeveler (%47.7; ahlaki temeller, ahlaki yükümlülük gibi) kategorisinde toplanmıştır. İkinci kategori ahlaki bilişsel süreçlerden (%31.8; ahlaki kayıtsızlık, ahlaki duygunsuzluk gibi) oluşmuştur. Son olarak, ahlaki duyguların (%20.5; suçluluk, gurur gibi) yer aldığı kategori ortaya çıkmıştır. Böylece sonuçlar, sosyal psikoloji temelli iklim değişikliği mücadelesi çalışmalarında ahlakın öne çıkan yönlerini göstermiştir. Bu yönlerin ortaya çıkmasındaki etkenler tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Ahlak, iklim değişikliği, kapsam derlemesi, sosyal psikoloji

1 Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, haticekubrateksam@yyu.edu.tr, 0000-0002-6054-2632

Abstract

This review aims to provide a preliminary map by examining the role of morality in combating climate change from a social psychological perspective. A search of Web of Science and Scopus databases yielded 1,402 publications. Abstracts were reviewed to include empirical, social psychology-based studies and English-language journal articles. Studies were included if the abstract explicitly stated a climate change framework and incorporated at least one concept from moral psychology, and 34 publications were compiled. The framing of climate change and morality concepts were examined. Climate change framing fell into four categories: conceptual frameworks (42.9%; e.g., anthropogenic climate change, climate crisis); political and collective action frameworks (31.4%; e.g., climate activism); threats and negative discourse frameworks (17.1%; e.g., climate change helplessness); individual perceptions and attitudes frameworks (8.6%; e.g., climate change skepticism). Moral concepts were categorized into three categories. Moral concepts were first categorized as moral normative frameworks (47.7%; e.g., moral foundations, moral obligation). The second category consisted of moral cognitive processes (31.8%; e.g., moral disengagement, moral licensing). Finally, a category encompassed moral feelings (20.5%; e.g., guilt, pride). Thus, the results demonstrated the salient aspects of morality in social psychology-based climate change studies. The factors contributing to these aspects were discussed.

Keywords: Morality, climate change, scope review, social psychology

UZUN ÖZET

Giriş

İklim, nesnel bir olgu olmasının ötesinde bireylerin algıları, kültürel anlamları ve kolektif pratikleri tarafından şekillenen toplumsal bir yapıdır (Hulme, 2009). İklim değişikliği (İD) ise insan faaliyetlerinden kaynaklanan antropojenik bir olgudur (Whitmarsh, 2009). Buna rağmen, psikoloji literatüründe İD mücadelesinde ahlakın rolünü ele alan çalışmalar sınırlı kalmaktadır. Oysa ahlak, bir toplum için neyin doğru ya da yanlış olduğunu açıklayan kodların temsili (Uysal ve ark., 2022) olarak İD mücadelesini şekillendirebilecek güçlü bir çerçeve sunma potansiyeline sahiptir.

Ahlaki inançların en belirgin özelliği, bireyler tarafından derinden benimsenmesi ve değişime direnç göstermesidir (Skitka ve ark., 2005). Bu nedenle insanlar, bu inançlarla çelişen davranışlardan kaçınma eğilimindedir. İD mücadelesinde karşılaşılan temel zorluklardan biri ise iklimi olumsuz etkileyen davranışların günlük yaşamda değerli ya da vazgeçilmez görülmesidir (Gifford, 2011). Bu noktada ahlaki kodlar, bireylerin yerleşik davranışlarını yeniden değerlendirmelerini

sağlayarak iklim dostu tercihlere yönlendirebilir. Bu bağlamda ahlak, İD ile mücadeleyi hem teşvik edebilecek hem de ketleyebilecek belirleyici bir psikolojik süreç olarak ele alınabilir.

İD mücadelesi çalışmalarında ahlakın hangi yönleri ön plana çıkmaktadır? Mevcut kapsam derlemesinde, İD mücadelesinde ahlakın rolüne yönelik ön harita sunmak hedeflenmiştir.

Yöntem

Web of Science (WoS) ve Scopus veri tabanlarında ortak anahtar kelimeler belirlenmiş ve arama Mart 2025'te tek araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir ("climate" and "moral*" or "environmental" and "moral*" or "eco-*" and "moral*" or "moral*" and "sustainabl*"). WoS'ta 969 ve Scopus'ta 433 yayına ulaşılmıştır.

Araştırmamanın amacına göre uygunluk kriterleri belirlenmiştir. Derlemede sosyal psikolojik bir bakış açısı sunmak hedeflendiğinden (a) sosyal psikoloji temelli (b) ampirik çalışmalar ve (c) yayın dili İngilizce olan (d) dergi makaleleri derlenmiştir. Yayınlardan (e) İD/kriziyle mücadeleyi konu edinen ve ahlak psikolojisi kavramlarını içeren çalışmalar örnekleme alınmıştır. (a) Tekrar eden 369 yayın; (b) kitap bölümü ve derleme 24 yayın; (c) yayın dili İngilizce dışında olan iki yayın (d) ampirik olmayan 87 yayın ve (e) doğrudan İD mücadelesi ve ahlak çalışması olmayan 886 yayın çıkarılmıştır.

Bulgular

Makalelerin başlıkları ve özetleri incelendiğinde İD/krizi vurgusu yapılan çalışmalar İD mücadelesi kapsamında değerlendirilmiş ve 34 makale (2012-2024) derlenmiştir. Araştırmalarda toplam 66 çalışma yürütülmüştür. Bunlardan 23'ü "Journal of Environmental Psychology"de yayımlanmıştır. Çalışmalardan 40'ı Amerika Birleşik Devletleri'nden katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. İklim değişikliği mücadelesi çerçevesinde ölçülen sonuç değişkenlerinden 14'ü davranışsal niyet, 13'ü tutum ve algılar, dokuzu gerçek davranışı ölçmüştür, kalanlardan beşi inanç, bilgi gibi değişkenleri ölçerken iki çalışmada kullanılan yöntem nedeniyle bu değişkenlere ilişkin ölçüm yapılmamıştır.

Makaleler, İD'yi nasıl kavramlaştırdıkları ve ahlak kavramlarından hangisiyle çalıştıkları açısından incelenmiş, sırasıyla Tablo 1 ve Tablo 2'deki kategorilerde bir araya getirilmiştir.

Tablo 1. Derlenen yayınlarda iklim değişikliği mücadelesinin tematik dağılımları

Kategori	Kavram	Sıklık	Yüzdelik
1. Kavramsal Çerçeveseler	İklim değişikliği	9	
	Antropojenik İD	2	
	İD'nin nedenleri	2	
	İklim krizi	2	
	Toplam	15	%42.9
2. Politik ve Kolektif Mücadele	İD etkilerini hafifletmek	4	
	İklim aktivizmi	3	
	Gelecekteki iklim değişikliği politikaları	1	
	Küresel emisyon hedeflerine ulaşmak	1	
	İD ile mücadele	1	
	İD haberleşmeleri (seferberlik)	1	
	Toplam	11	%31.4
3. Tehdit ve Olumsuz Söylemler	İD'nin riskleri	2	
	İD'nin oluşturduğu tehdit	1	
	İD'nin olumsuz sonuçları; küresel ısınma	1	
	İD emisyonları	1	
	İD çaresizliği	1	
	Toplam	6	%17.1
4. Bireysel Algı ve Tutum	İD endişesi	1	
	İD şüpheliği	1	
	İD tutumları	1	
	Toplam	3	%8.6
	Genel Toplam	35*	

**Bir çalışmada İD'ye ilişkin iki kavram kullanılmıştır.*

Tartışma

Derleme, İD mücadelesi çalışmalarında ahlak kavramlarının nasıl kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bulgular, İD'nin kolektif bir sorun olarak çerçevelendiğini ve özellikle risk algısı, tehdit vurgusunun öne çıktığını göstermektedir. Risk algısı bireysel düzeyde ortaya çıkabildiği gibi güçlü bir toplumsal boyut da taşımaktadır (van der Linden, 2015). Araştırmaların önemli bir bölümünün ahlaki normatif çerçevelere odaklandığı görülmektedir. Birçok sosyal psikoloji temelli İD çalışmasındaki gibi ahlakın dâhil olduğu çalışmalarda da normların belirleyici rolünün öne çıktığı söylenebilir. Çalışmalar, ahlaki duygular ile bilişsel süreçleri ayrı temalar olarak ele almaktadır. Bu iki boyut birbirinden bağımsız değil ve etkileşim

Tablo 2. Derlenen yayınlarda ahlak kavramlarının tematik dağılımları

Kategori	Kavram	Sıklık	Yüzdelik
1. Ahlaki Normatif Çerçeveler	Ahlaki inanç	4	
	Ahlaki temeller	4	
	Ahlaki yükümlülük	4	
	Ahlaki normlar	2	
	Ahlaki tehlike (<i>hazard</i>)	2	
	Ahlaki değer	1	
	Ahlaki zorunluluk (<i>imperative</i>)	1	
	Ahlaki kimlik	1	
	Ahlak aşılması (sosyo-duygusal aşılama)	1	
	İklim değişikliğinin ahlakileştirilmesi	1	
	Toplam	21	%47.7
2. Ahlaki Bilişsel Süreçler	Ahlaki kayıtsızlık	3	
	Ahlaki muhakeme	2	
	Ahlaki doyunluluk	2	
	Ahlaki yargı	1	
	Ahlaki çerçeveleme	1	
	Ahlaki sezgiler	1	
	Ahlaki sınıflandırmalar	1	
	Ahlaki tutarlılık	1	
	Ahlaki motivasyon	1	
	Ahlaki imgeleme	1	
	Toplam	14	%31.8
3. Ahlaki Duygular	Ahlaki duygular (suçluluk, gurur, minnettarlık, utanç)	9	%20.5
	Genel Toplam	44*	

*Birden fazla ahlak kavramını içeren çalışmalar olmuştur.

hâlinde (Scherer, 2005). Gelecekteki araştırmaların ahlaki duygu ve bilişleri birlikte inceleyen bütüncül modellere yönelmesi önerilebilir. Derleme, geniş bir çerçeve sunduğu ve derinlemesine içerik analizinden ziyade tematik bir haritalama yaptığından ayrıntı düzeyinde sınırlılıklar içermektedir. Bulgular, İD’de ahlakın rolüne ilişkin bir başlangıç noktası sunmaktadır.

Sonuç

Mevcut kapsam derlemesi ile iklim değişikliği mücadelesi çalışmalarında ahlakın hangi yönleriyle araştırıldığı ortaya koyulmuştur. Böylece bu alanda yapılan

çalışmalar yüzeysel olarak tanıtılmış ve araştırmacıların konuya yaklaşımına dair açıklamalar getirilmiştir.

Kaynakça

- Gifford, R. (2011). The dragons of inaction: Psychological barriers that limit climate change mitigation and adaptation. *American Psychologist*, 66(4), 290–302. <https://doi.org/10.1037/a0023566>
- Hulme, M. (2009). *Why we disagree about climate change: Understanding controversy, inaction and opportunity*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511841200>
- Scherer, K.R. (2005). What are emotions? And how can they be measured? *Social science information*, 44(4), 695–729. <https://doi.org/10.1177/053901840505058>
- Skitka, L. J., Bauman, C. W. ve Sargis, E. G. (2005). Moral conviction: Another contributor to attitude strength or something more? *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(6), 895–917. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.6.895>
- Uysal, M. S., Acar, Y. G., Sabucedo, J.-M ve Cakal, H. (2022). “To participate or not participate, that’s the question”: The role of moral obligation and different risk perceptions on collective action. *Journal of Social and Political Psychology*, 10(2), 445–459. <https://doi.org/10.5964/jsp.7207>
- Van der Linden, S. (2015). The social-psychological determinants of climate change risk perceptions: Towards a comprehensive model. *Journal of Environmental Psychology*, 41, 112–124. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2014.11.012>
- Whitmarsh, L. (2009). What’s in a name? Commonalities and differences in public understanding of “climate change” and “global warming”. *Public Understanding of Science*, 18(4), 401–420. <https://doi.org/10.1177/0963662506073088>

BİLİM, İKTİDAR VE TÜRCÜLÜK: LAYKA’NIN UZAYA GÖNDERİLİŞİNİN AHLAKİ ELEŞTİRİSİ

SCIENCE, POWER, AND SPECIESISM: A MORAL CRITIQUE OF LAIKA’S LAUNCH INTO SPACE

Caner Özdemir¹

Özet

Dünya henüz İkinci Dünya Savaşı’nın yaralarını sararken, 1947’de yayımlanan Truman Doktrini ile soğuk savaş başladı. İki ideolojik tarafın temsilcisi olan Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) her alanda rekabet edeceği ve insanlığın nükleer savaş tehdidi ile uzun yıllar yaşayacağı bir dönem başlamıştı. Sovyetler Birliği lideri Nikita Kruşçev, Ekim Devrimi’nin 40. yıl dönümüne küresel bir güç gösterisi ile girmek istiyordu. Ancak bunu atmosferin ötesinde, kozmik karanlıkta gerçekleştirmeyi arzuluyordu. Uzaya ilk canlıyı gönderen ülke olarak ABD’ye karşı tartışmasız bir üstünlük sağlamayı hedefliyordu. Bunun için kapsüle sığabilecek büyüklükte olan ve Layka adı verilen bir köpek seçilmişti. Ancak bu yolculuk için geliştirilen Sputnik 2 aracının geri dönüş programı yoktu. Bu yüzden Sovyetler Birliği, temsilcisi olduğu Marksist ahlak anlayışıyla çelişen bir uygulama gerçekleştiriyordu. Çünkü bir köpeğin devlet prestiji için ölüme yollanması; emek sömürsünün, doğaya yabancılaşmanın ve bir canlıyı iktidar aracına dönüştürmenin uzantısıydı. Bu bildiride Layka deneyi, bilim–iktidar–ahlak ilişkisi bağlamında incelenecek ve Sovyet uzay programı, Marx’ın yabancılaşma kavramı ve türçülük eleştirisi çerçevesinde eleştirel olarak çözümlenecektir. Çalışmada Sovyet propaganda metinleri, Layka’nın sembolleştirilme biçimi ve Dr. Vladimir Yazdovski’nin yıllar sonra yaptığı pişmanlık içeren özeleştirisi, marksist etik yöntemiyle değerlendirilecektir. Ayrıca, Layka’nın uzaya çıkan ilk “astronot” hatta ilk “kadın astronot” olmasına rağmen, tarihte bu şekilde anılmaması, insan-merkezci bilim etiğinin ve türcü iktidarın bir göstergesi olarak ele alınacaktır. Böylece devletin “bilimsel ilerleme” adına sosyalist etiği nasıl ihlal ettiği, hayvan bedeninin nasıl araçsallaştırıldığı ve etik ilkenin nasıl iktidar pratiğine dönüştüğü ortaya konacaktır. Çalışmanın temel savı, Layka deneyinin sosyalist ilerlemeden ziyade, devletçi ve türcü bir iktidar anlayışını açığa çıkardığıdır.

Anahtar sözcükler: Layka, Sovyetler Birliği, eleştirel psikoloji, türçülük, Marksist ahlak

1 Psikolog ve Aile Danışmanı, Psikopolitik E-Dergi Editörü, pskaner@gmail.com,

0009-0000-9721-0319

Abstract

The Truman Doctrine of 1947 marked the beginning of the Cold War, initiating a period in which the Soviet Union and the United States competed in every domain while humanity lived under the constant threat of nuclear destruction. Seeking symbolic superiority in this rivalry, Soviet leader Nikita Khrushchev aimed to commemorate the 40th anniversary of the October Revolution not on Earth, but beyond it. The launch of Laika aboard Sputnik 2 in 1957 without a return system was presented as a triumph of socialist science, yet it revealed a profound contradiction between Marxist moral claims and state practice. Sending a living being to certain death for national prestige reflects not emancipation, but the extension of labor exploitation, species hierarchy, and ideological instrumentalization. This study analyzes the Laika mission through Marx's concept of alienation, the critique of speciesism, and the perspective of critical psychology, which examines how power structures produce moral desensitization. Soviet propaganda materials, Laika's symbolic construction, and Dr. Vladimir Yazdovsky's later confession are evaluated through a Marxist ethical lens. The study argues that Laika—the first being, and arguably the first “astronaut” and “female astronaut” in space—is not remembered as such due to anthropocentric scientific ethics. The experiment ultimately exposes not socialist progress, but a state-centered and speciesist form of domination.

Keywords: Laika, Soviet Union, critical psychology, speciesism, Marxist ethics

AHLAKİ TEMELLER KURAMI ÇERÇEVESİNDE ET TÜKETİMİ VE KADIN BEDENİ TEMSİLLERİ

MEAT CONSUMPTION AND REPRESENTATIONS OF THE FEMALE BODY WITHIN THE FRAMEWORK OF MORAL FOUNDATIONS THEORY

Gonca Nebioğlu¹

Özet

Bu çalışma, popüler kültürün önemli örneklerinden biri olan Friends dizisinde et tüketimi ve kadın bedeni temsilleri arasındaki ilişkiyi, Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelemektedir. Çalışmanın amacı, medyada sunulan et ve beden temsillerinin toplumsal cinsiyet normlarıyla nasıl iç içe geçtiğini ve bu temsillerin ahlaki algıları nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, feminist-vegan düşünceyi ve Mulvey'nin (1975) "erkek bakışı" (male gaze) kavramını kullanarak, et tüketimi ile kadın bedeni arasındaki söylemsel ilişkileri Ahlaki Temeller Kuramı ışığında analiz etmek amaçlanmaktadır. Çalışmanın verisi, Friends dizisinin çeşitli sezonlarında yer alan sahnelerden seçilen 10 kesitten oluşmaktadır. Bu sahnelerdeki dilsel, görsel ve beden temsilleri, eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Et tüketiminin toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilmesi, arzulanabilir beden kurguları ve tüketilebilirlik kavramları, Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde, et tüketimi ve kadın bedeni temsillerinin ahlaki temelleri nasıl tetiklediği üzerinden çözümlenmeye çalışılmaktadır. Friends dizisinin seçilme amacı, popüler kültürün, özellikle durum komedilerinin, toplumsal normları ve toplumsal cinsiyet ideolojilerini görünmez biçimde yeniden üreten bir alan olmasıdır. Ahlaki Temeller Kuramı'na göre, insanlar temel ahlaki eksenlerle ahlaki değerlendirmeler yapmaktadırlar. Alan yazına bakıldığında et tüketimi, saflık (purity) ve otorite (authority) gibi bağlamlarla meşrulaştırılırken, empati (care/harm) teması geri planda kalabileceği gözlenmektedir. Dolayısıyla bu ilişkiyi popüler bir dizi üzerinden incelemenin hem konuyla ilgili örnekleri somutlaştıracağı hem de bu temsillerin toplumsal cinsiyet normlarıyla nasıl iç içe geçtiğini ve ahlaki algıları nasıl şekillendirdiğini ortaya koyacağı düşünülmektedir. Bu yönüyle, toplumsal cinsiyet çalışmaları alan yazınına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar sözcükler: Eleştirel söylem analizi, kadın bedeni, et tüketimi, Ahlaki Temeller Kuramı

1 Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, goncanebioglu@sdu.edu.tr, 0000-0002-6726-0558

Abstract

This study examines the relationship between meat consumption and representations of the female body in the television series *Friends*, one of the most significant examples of popular culture, using critical discourse analysis within the framework of Moral Foundations Theory. The aim of the study is to reveal how representations of meat and the body in the media are intertwined with gender norms, and how these representations shape moral perceptions. In this context, the aim is to analyze the discursive relationships between meat consumption and the female body, using feminist-vegan thought and Mulvey's (1975) concept of the "male gaze" in light of Moral Foundations Theory. The data for this study consists of 10 scenes selected from various seasons of the *Friends* series. The linguistic, visual, and bodily representations in these scenes were examined using critical discourse analysis methods. The association of meat consumption with gender, desirable body ideals, and concepts of consumability are examined within the framework of Moral Foundations Theory, focusing on how meat consumption and representations of the female body trigger moral foundations. The purpose of selecting the *Friends* series is that popular culture, especially sitcoms, is a field that invisibly reproduces social norms and gender ideologies. According to Moral Foundations Theory, people make moral judgments based on fundamental moral axes. When examining the literature, meat consumption is legitimized within contexts such as purity (traditional) and authority, while the theme of empathy (care/harm) may be relegated to the background. Therefore, examining this relationship through a popular series is expected to both embody examples related to the topic and reveal how these representations are intertwined with gender norms and shape moral perceptions. In this way, it is expected to contribute to the literature on gender studies.

Keywords: Critical discourse analysis, female body, meat consumption, Moral Foundations Theory

UZUN ÖZET

Giriş

Bu çalışmanın amacı, medyada sunulan et ve beden temsillerinin toplumsal cinsiyet normlarıyla nasıl iç içe geçtiğini ve ahlaki algıları nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, feminist-vegan düşünce (Adams, 1990) ve Mulvey'nin (1975) "erkek bakışı" (male gaze) kavramı kullanılarak et tüketimi ile kadının bedeni arasındaki söylemsel ilişkiler Ahlaki Temeller Kuramı ışığında analiz edilmektedir. Erkek bakışı, kadınların kameranın, anlatının ve izleyicinin bakışına göre erkek arzusu için nesneleştirilmesini ifade eder; kadını pasif "izlenen," erke-

ği aktif “bakan” özne olarak konumlandırır (Mulvey, 1975). Adams ise kadınların cinsel olarak nesneleştirilmesi ile hayvanların et olarak nesneleştirilmesinin aynı patriyarkal mantığa dayandığını savunur. Her iki durumda da beden önce nesneleştirilir, parçalanır (but, göğüs, kalça gibi) ve tüketilebilir bir şeye dönüşür. Adams’ın “kayıp gösterge” (absent referent) kavramı, hayvanın canlı varlık olarak referansının silinmesini, kadınların kültürel temsillerde öznelliklerinin görünmez kılınmasını açıklar (Adams, 1990). Bu süreçler, ahlaki mekanizma ve meşrulaştırma işlevi görür. Dolayısıyla, et tüketimi ve kadın bedeni ilişkisinin incelenmesinde diyaloglar ve temsil kararlarının Ahlaki Temeller Kuramı çerçevesinde değerlendirilmesi önemlidir. Kurama göre insanlar temel ahlaki eksenlerle değerlendirme yapmaktadır (Graham ve ark., 2009). Alan yazına göre et tüketimi saflık (purity) ve otorite (authority) bağlamlarıyla meşrulaştırılırken, empati (care/harm) geriplanda kalmaktadır (Mäkinen ve ark., 2011). Bu nedenle *Friends* üzerinden yapılan analiz hem somut örnekler sunmakta hem de toplumsal cinsiyet normları ile ahlaki algılar arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır ve toplumsal cinsiyet literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada, mikro düzeydeki konuşmalar Potter ve Wetherell’in söylemsel analiz teknikleri (1987) ile incelenmiş, elde edilen söylemsel örüntüler Fairclough tarzı eleştirel söylem analizi (1995) perspektifiyle makro bağlamda yorumlanmıştır. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyet normları ve güç ilişkilerinin dizide nasıl üretildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Örneklem

Çalışmanın verisi, *Friends* dizisinin (1994–2004) çeşitli sezonlarında yer alan sahnelerden seçilen 10 kesitten oluşmaktadır. Bu sahnelerdeki dilsel, görsel ve beden temsilleri, eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. *Friends* dizisinin seçilme amacı, popüler kültürün, özellikle durum komedilerinin, toplumsal normları ve toplumsal cinsiyet ideolojilerini görünmez biçimde yeniden üreten bir alan olmasıdır. Ek olarak dizide, arkadaşların birbirlerinin söylemleri doğrultusunda karar verdikleri ve yargılarda bulunduğu tespit edilmiştir.

İşlem

Bu çalışmada öncelikle *Friends* dizisinin et tüketimi, toplumsal cinsiyet ve kadın bedeni temalarını içeren sahneleri belirlenmiş ve bu sahneler söylemsel öğeleri açısından çözümlenmek üzere transkript hâline getirilmiştir. Ardından, Fairclough’un eleştirel söylem analizi ve Potter ve Wetherell’in söylemsel analiz modelinden yararlanılarak her sahne mikro (dilsel stratejiler, metaforlar, mizah kullanımı, karakterler arası güç ilişkileri) ve makro (ideoloji, toplumsal normlar,

postfeminist kültürel bağlam) düzeyde incelenmiştir. Analiz sürecinde Adams'ın (1990) feminist-vegan ve Ahlaki Temeller Kuramı temel kavramsal çerçeve olarak kullanılmış; özellikle et–erkeklik ilişkisi, kadın/hayvan nesneleştirilmesi ve bakım/korumacılık söylemleri üzerinden ortaya çıkan örüntüler, sahnelerin ve ideolojilerin bağlamıyla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

Bulgular

Friends dizisinin çeşitli sezonlarında yer alan sahnelerden seçilen 10 kesit incelenmiştir. Hem söylemsel düzeyde hem de makro düzeyde yapılan analize göre farklı örüntülere rastlanmıştır.

Kadın bedeni ve canlı hayvan metaforları – kutsallık-bakım: Kadınlar, “chick” ve “köpek” gibi canlı hayvan metaforlarıyla cinsellik bağlamında nesneleştirilmektedir. Sahne ve diyaloglarda erkek karakterler bu metaforlar üzerinden kadın bedeni üzerinde söz sahibi olurken, kadın karakterler empati ve bakım rolüyle sınırlı bir ahlaki işlev üstlenir. Bu durum, kutsallık ve cinsellik algısını belirleyen normların görünür olmasını sağlar. Ek olarak kadın ve hayvan bakımı ayrı şeyler olmaktan çıkıp benzer ilgiler yönünde ortaklaşır.

Kadın bedeni ve ölü hayvan parçaları – kutsallık: Kadın bedeni, göğüs, but ve kalça gibi et parçalarıyla ilişkilendirilerek tüketilebilir ve parçalanmış bir nesne hâline getirilmektedir. “Kayıp gösterge” mekanizması ile etin arkasındaki hayvanın görünmez kılınması gibi, kadının öznelik ve bütünlüğü de sahnede silinmektedir. Bu, patriarkanın nesneleştirme ve ideolojik mekanizmalarının medya aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini gösterir.

Et tüketimi ve erkeklik performansı – otorite: Sahnelerden birinde kahramanın çok büyük bir hindiye tek başına yeme çabası ve şükran günü sahneleri, erkeklik performansı ve rekabetle doğrudan ilişkilendirilir. Et tüketimi, erkek karakterlerin söz ve eylem yetkisini pekiştirdiği bir alan olarak sahnelenir. Erkeklik performansı olarak adlandırılan et yeme eylemini başaramazsa “erkek” olmaktan çıkılabilmektedir ve otorite (authority) ekseninde normları yeniden üretir. Bu durum hem mizah hem de toplumsal cinsiyet algısı üzerinden erkek egemen ideolojiyi görünür kılar.

Tartışma

Friends dizisindeki incelenen sahneler, kadın bedeni ile et ve canlı hayvan metaforlarını birleştirerek toplumsal cinsiyet normlarını ve ahlaki yargıları yeniden üretir. Kadınlar hem canlı hayvanlara (“chick,” “köpek”) benzetilerek cinsel çağrışımlar yapılır, hem de et parçalarıyla (göğüs, but, kalça) ilişkilendirilerek

tüketilebilir bedenler hâline getirilir. İncelenen bazı sahnelerde erkek egemen mizah ve performans bağlamında kadın bedeni üzerinde söz sahibi olmak pekiştirir. Adams'a göre, bu iki nesneleştirme biçimi, kayıp gösterge mekanizmasıyla kadının öznelik ve bütünlüğünü siler. Böylece popüler kültür, et ve kadın bedeni aracılığıyla patriarkal normları ve ahlaki değerleri ideolojik olarak aktarır. Ek olarak incelenen sahnelerde makro düzeyde kadın erkek ikiliğinin ve heteroseksüel birlikteliğin norm olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Alan yazında, yeme pratikleri ve kadın bedeni arasındaki ilişki çalışılmış olmasına rağmen, Friends gibi geniş kitlelere ulaşan bir diziyi bu ilişkiyle ve ahlaki temeller kuramıyla beraber çalışmak, medya temsillerinin hem cinsiyet normlarını hem de insan-hayvan hiyerarşisini nasıl yeniden ürettiğini ortaya koyan özgün bir katkı sunmaktadır. Ek olarak çalışmanın yönteminden kaynaklı olarak, post-feminist dönemin kültürel ürünlerinde et-erkeklik-kadın bedeni üçgeninin ideolojik işlevlerini açığa çıkararak mevcut feminist medya analizlerine yeni bir boyut eklemektedir.

Kaynakça

- Adams, C. J. (1990). *The sexual politics of meat: A feminist-vegetarian critical rheory*. Continuum.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
- Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5), 1029–1046. <https://doi.org/10.1037/a0015141>
- Mäkinen, J.-P., Pirttilä-Backman, A.-M. ve Pieri, M. (2011). Ethical and unethical food: Social representations among Finnish, Danish and Italian students. *Appetite*, 56(2), 495–502. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2011.01.023>
- Mulvey, L. (1975). Visual pleasure and narrative cinema. *Screen*, 16(3), 6–18. <https://doi.org/10.1093/screen/16.3.6>
- Potter, J. ve Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Sage.

9. OTURUM

DİNDARLIK VE AHLAK PSİKOLOJİSİ

Oturum Başkanı: Saliha Özkanlı Haşlama

DİNDAR VE DİNDAR OLMAYAN BİREYLERDE AHLAKİ NİYET-DAVRANIŞ BOŞLUĞU

THE MORAL INTENTION-BEHAVIOR GAP ACROSS RELIGIOUS AND NON-RELIGIOUS INDIVIDUALS

İlayda Velioğlu^{1*}, Ensar Acem², Burak Doğruyol³, Ozan İşler⁴, Fatih Bayrak⁵,
Hasan Galip Bahçekapılı⁶, Onurcan Yılmaz⁷

Özet

Ahlaki niyetler ile fiili davranışlar arasındaki tutarsızlık, ahlak psikolojisinin temel tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışma, dinî kimlik, dindarlık seviyesi, dinî katılım ve Tanrı tasavvurlarının niyet-davranış açığındaki farklılıkları ne ölçüde açıkladığını incelemiştir. Ön kayıtlı iki aşamalı bir tasarım kapsamında, Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) yetişkin katılımcılar (Aşama 1: $N = 1.200$; Aşama 2: $N = 560$) ilk aşamada ahlaki niyetlerini bildirmiş, ikinci aşamada ise cömertlik, adalet, grup yanlılığı ve uyum davranışlarını ölçen teşvikli ekonomik oyun görevlerini yerine getirmiştir. Analizler, katılımcıların sürekli olarak daha erdemli niyetler bildirdiklerini ancak davranış düzeyinde bu erdemliliği sergilemediklerini göstermiştir; dinî kimlik bu farkı anlamlı biçimde etkilememiştir. Keşifsel analizler, sosyal beğenirlik eğiliminin niyet raporlarını şişirdiğini ve grup farklarının davranışlara yansımamasını açıkladığını ortaya koymuştur. Dindarlık için kategorik yerine sürekli değişkenleri kullanan modellemeler, grup yanlılığında eğrisel bir ilişkiyi açığa çıkarmıştır: Çok düşük ve çok yüksek dindarlık daha geniş niyet-davranış boşluğuyla ilişkiliyken, orta düzey dindarlık daha tutarlı sonuçlar vermiştir. Ayrıca Tanrı tasavvurlarından Tanımsızlık boyutu, cömertlik ve uyum alanlarında daha dar boşlukları ve niyetlerden davranışlara geçişte grup yanlılığında daha belirgin düşüşleri öngörmüştür. Bulgular, niyet-davranış açığının kalıcılığını vurgulamakta ve doğrusal olmayan dindarlık ile özellikle Tanrı'nın Tanımsızlık boyutunun dinî kimlikten daha güçlü bir açıklayıcı çerçeve sunduğunu göstermektedir.

1 Uzman Psikolog, Kadir Has Üniversitesi, ilayda.velioglu@khas.edu.tr, 0000-0002-3443-8110

2 Uzman Psikolog, Kadir Has Üniversitesi, ensar.acem@khas.edu.tr, 0000-0002-7033-2911

3 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, burak.dogruyol@khas.edu.tr, 0000-0002-3469-590X

4 Dr., University of Queensland, o.isler@uq.edu.au, 0000-0002-4638-2230

5 Dr., Başkent Üniversitesi, fatihbayrak@baskent.edu.tr, 0000-0001-6350-6234

6 Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, hgbahcekapili@medipol.edu.tr, 0000-0002-2056-9718

7 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, 0000-0002-6094-7162

* Sorumlu Yazar: İlayda Velioğlu

Anahtar sözcükler: Niyet-davranış açığı, dindarlık, Tanrı tasavvurları, Tanımsızlık, sosyal beğenirlik

Abstract

The inconsistency between moral intentions and actual behaviors constitutes a central issue in moral psychology. This study investigated the extent to which religious identity, religiosity level, religious engagement, and God representations account for differences in the intention–behavior gap. In a preregistered two-phase design, U.S. adults (Phase 1: $N = 1,200$; Phase 2: $N = 560$) first reported their moral intentions and subsequently completed incentivized economic game tasks measuring generosity, fairness, ingroup bias, and conformity. Analyses demonstrated that participants consistently reported more virtuous intentions than they enacted, and religious identity did not significantly moderate this discrepancy. Exploratory analyses revealed that social desirability inflated intention reports, explaining why group differences did not extend to behavior. Modeling religiosity as a continuous rather than categorical variable uncovered a curvilinear pattern in ingroup bias: Very low and very high religiosity were associated with larger intention–behavior gaps, whereas moderate religiosity predicted greater consistency. Furthermore, among dimensions of God representation, Ineffability predicted smaller gaps in generosity and conformity, as well as more pronounced reductions in ingroup bias from intentions to actions. These findings underscore the persistence of the intention–behavior gap and indicate that nonlinear religiosity and, in particular, the Ineffability dimension of God provide a stronger explanatory framework than religious identity alone.

Keywords: Intention–behavior gap, religiosity, God representations, ineffability, social desirability

UZUN ÖZET

Giriş

Ahlaki niyetler ile gerçek davranışlar arasındaki tutarsızlık, modern ahlak psikolojisinin temel sorunlarından biridir: Bireyler çoğu zaman niyet ettiklerinden daha az prososyal davranmaktadır (Engel, 2011). Dindarlığın prososyal davranışla ilişkili olabileceğini öne süren bulgular bulunsa da (Norenzayan ve Shariff, 2008), bu etkinin özellikle sosyal beğenirliğe duyarlı bağlamlarda ortaya çıktığı gösterilmiştir (Sedikides ve Gebauer, 2010). Bu nedenle dinî kimliğin gerçek davranıştaki tutarlılığı artırıp artırmadığı belirsizdir.

Bu çalışma, dinî kimlik, dindarlık düzeyi ve Tanrı temsillerinin dört ahlaki alandaki (cömertlik, adalet, iç grup kayırma, uyum) niyet-davranış farkını nasıl

etkilediğini incelemekte, bu farkın dindar ve dindar olmayan gruplarda farklılaşıp farklılaşmadığını ve dindarlığın bu boşlukla ilişkisini doğrusal ve eğrisel modellerle test etmektedir. Ayrıca Tanrı'ya yönelik beş temsil biçiminin ahlaki tutarlılık üzerindeki özgün katkıları değerlendirilmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Birinci aşamada 1.200 ABD'li yetişkin niyet ölçümlerini tamamlamıştır. Yaklaşık yedi ay sonra yapılan davranış ölçümünü 596 kişi tamamlamış, dinî kimliği değişenler çıkarılarak her iki aşamayı da tamamlayan $N = 560$ katılımcı (298 dindar, 262 dindar olmayan) analize alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Cömertlik

Diktatör Oyunu ile ölçülmüştür, katılımcılar sabit bir bütçenin istedikleri miktarını anonim bir alıcıyla paylaşmıştır.

Adalet ve İç grup Kayırma

İşler ve arkadaşlarının (2022) Para Dağıtım Görevi'nin dinî bağlama uyarlanmış versiyonuyla ölçülmüştür. Katılımcılar sabit bir bütçeyi bir dindar ve bir dindar olmayan alıcıya dağıtmış, 50-50'den sapma adalet puanı, kendi dinî grubuna verilen pay ise iç grup kayırma göstergesi olarak hesaplanmıştır.

Konformite

Chen ve arkadaşlarının (2020) geliştirdiği GCBT Ölçeği ($\alpha = .82$) ve Kimbrough ve Vostroknutov'un (2018) kural, akran ve birleşik görevlerinden oluşan üç davranışsal ölçümle değerlendirilmiştir.

Sosyal Beğenirlik

İzlenim yönetimi ve öz-aldatım alt boyutlarını içeren BIDR-16 ile ölçülmüştür (Hart ve ark., 2015).

Dindarlık

Dinî kimlik, tanrı inancı, dindarlık düzeyi (0-10) ve üç maddelik dinsel katılım endeksiyle ölçülmüştür.

Tanrı Temsilleri

Sınırsız, Otoriter, Mistik, İyicil ve İfade Edilemez boyutlarını içeren beş alt boyutlu LAMBI Ölçeği'yle (Johnson ve ark., 2019) ölçülmüştür ($\alpha = .76-.88$).

Demografik Form

Katılımcılar yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, hane geliri ve öznel sosyoekonomik statü gibi temel özellikleri içeren bir form doldurmuştur.

İşlem

Araştırma Kadir Has Üniversitesi Etik Kurulundan onay almıştır. Araştırma iki aşamada çevrim içi yürütülmüş, tüm görevler Qualtrics'te programlanmış ve katılımcılar Prolific üzerinden toplanmıştır. Faz 1'de katılımcılar dört ahlaki alanın niyetel ölçümlerini ve ek ölçekleri tamamlamıştır. Yaklaşık yedi ay sonraki Faz 2'de aynı katılımcılar bu alanların teşvikli ve davranışsal versiyonlarını yerine getirmiş ve katılım ücretine ek olarak rastgele seçilen görevden ödeme almıştır.

Bulgular

Dört ahlaki alanda (cömertlik, adalet, iç grup kayırma, uyum) niyet-davranış farkını test etmek için ölçüm türüne dayalı tekrarlı ölçümlü ANOVA'lar yürütülmüştür. Her alanda niyet puanları davranış puanlarından anlamlı biçimde yüksektir (Tablo 1).

Tablo 1. Niyet ve davranış ölçümlerinin istatistiksel özeti

Alan	Niyet Ort.	%95 CI	Davranış Ort.	%95 CI	F(1, 558)	p	η^2
Cömertlik	37.2 (1.04)	[35.2, 39.3]	31.2 (1.12)	[29.0, 33.4]	31.33	< .001	.05
Adalet	80.5 (1.45)	[77.6, 83.3]	74.5 (1.61)	[71.3, 77.6]	17.45	< .001	.03
İç Grup Kayırma	58.9 (0.74)	[57.5, 60.4]	52.5 (0.96)	[50.6, 54.4]	31.66	< .001	.05
Konformite	38.5 (0.80)	[37.0, 40.1]	26.4 (1.29)	[23.9, 28.9]	67.90	< .001	.11

Keşifsel Bulgular

Keşifsel regresyonlar sosyal beğenirliğin iç grup kayırmayı zayıf biçimde etkilediğini göstermiştir, düşük sosyal beğenirlikte kayırmacılık daha yüksektir, $F(1, 556) = 4.11, p = .043$. İnanç, sosyal beğenirlik, ölçüm etkileşimi anlamlıdır, $F(1, 556) = 5.44, p = .020$, düşük sosyal beğenirlik grubunda dindar olmayanlar niyet aşamasında daha fazla kayırmacılık bildirmiştir ($Ort = 64.0$ ve 55.9), $t(556) = -4.03, p < .001$ ancak bu fark davranışta kaybolmuştur. Sürekli dindarlık ölçümü doğrusal bir etki göstermemiştir, buna karşılık eğrisel dindarlık iç grup kayırmada ölçümle anlamlı bir etkileşim üretmiştir ($b = -0.49, SE = 0.14, t = -3.66, p < .001$) ve düşük-yüksek dindarlıkta tutarsızlığın arttığını, orta düzeyde ise azaldığını göstermiştir. Tanrı temsilleri içinde yalnızca "İfade Edilemezlik" boyutu daha küçük bir niyet-davranış farkıyla ilişkilidir: cömertlik ($F(1, 558) = 6.06, p = .014$), uyum ($F(1, 558) = 4.01, p = .046$) ve iç grup kayırma ($F(1, 558) = 7.39, p = .007$).

Tartışma

Bu çalışma, dindarlığın ahlaki niyetlerle gerçek davranış arasındaki açığı azaltmadığını, dört alanda da sistematik bir niyet-davranış tutarsızlığı bulunduğunu göstermiştir. Bulgular, dindarlığın prososyal davranışı ancak sosyal beğenirliğe duyarlı bağlamlarda artırdığına dair literatürle örtüşmektedir. Sürekli dindarlığın doğrusal bir etkisinin bulunmaması ve eğrisel modelde hem düşük hem yüksek dindarlıkta daha büyük tutarsızlık gözlenmesi, dindarlığın davranışı tek başına yönlendiren bir motivasyon kaynağı olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca yalnızca “İfade Edilemezlik” boyutunun daha yüksek tutarlılıkla ilişkili olması, Tanrı tasavvurunun niteliğinin inanç düzeyinden daha belirleyici olabileceğini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, ahlaki davranış araştırmalarında öz-bildirimlerin tek başına yeterli olmadığını ve davranışsal ölçümlerle desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, ahlaki tutarlılığın dindarlık düzeyinden çok sosyal beğenirlik ve Tanrı tasavvurları gibi çoklu psikolojik mekanizmalarla şekillendiğini göstermektedir. Araştırmanın ön kayıtlı tasarımı ve iki aşamalı ölçüm yapısı güçlü yönleridir, buna karşın verinin ABD örnekleminde toplanması genellenebilirlik anlamında sınırlılıklar sunmaktadır. Gelecek çalışmaların farklı kültürlerde, daha uzun aralıklı izlem ve deneysel tasarımlarla bu ilişkileri test etmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Chen, M.-P., Lord, A. Y. Z., Cheng, Y.-Y., Tai, K.-C. ve Pan, W.-H. (2020). Collective reflection strategy for moderating conformity tendency and promoting reflective judgment performance. *Journal of Computer Assisted Learning*, 36(3), 383–396. <https://doi.org/10.1111/jcal.12419>
- Engel, C. (2011). Dictator games: A meta study. *Experimental Economics*, 14(4), 583–610. <https://doi.org/10.1007/s10683-011-9283-7>
- Hart, C. M., Ritchie, T. D., Hepper, E. G. ve Gebauer, J. E. (2015). The Balanced Inventory of Desirable Responding Short Form (BIDR-16). *Journal of Personality Assessment*, 5(4), 2158244015621113. <https://doi.org/10.1177/2158244015621113>
- Isler, O., Rojas, A. ve Dulleck, U. (2022). Easy to shove, difficult to show: Effect of educative and default nudges on financial self-management. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 34, 100639. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2022.100639>
- Johnson, K. A., Okun, M. A., Cohen, A. B., Sharp, C. A. ve Hook, J. N. (2019). Development and validation of the five-factor LAMBI measure of God representations. *Psychology of Religion and Spirituality*, 11(4), 339–349. <https://doi.org/10.1037/rel0000207>
- Kimbrough, E. O. ve Vostroknutov, A. (2018). A portable method of eliciting respect for social norms. *Economics Letters*, 168, 147–150. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.04.030>
- Norenzayan, A. ve Shariff, A. F. (2008). The origin and evolution of religious prosociality. *Science*, 322(5898), 58–62. <https://doi.org/10.1126/science.1158757>
- Sedikides, C. ve Gebauer, J. E. (2010). Religiosity as self-enhancement: A meta-analysis of the relation between religiousness and self-esteem. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 17–36. <https://doi.org/10.1177/1088868309351002>

TANRISAL DÜZEN VE İNSAN ADALETİ: DİNİ KİMLİK VE ÇAĞRIŞIMLARIN ÜÇÜNCÜ TARAF CEZALANDIRMAYA ETKİSİ

DIVINE ORDER AND HUMAN JUSTICE: THE EFFECT OF RELIGIOUS IDENTITY AND PRIMES ON THIRD-PARTY PUNISHMENT

Ensar Acem^{1*}, Rozelin Vurgun², Fırat Şeker³, Burak Doğruyol⁴, Ozan İşler⁵, Hasan Galip Bahçekapılı⁶, Onurcan Yılmaz⁷

Özet

Bu çalışma, dinî kimlik ve durumsal dinî çağrışımların üçüncü taraf cezalandırmayı nasıl birlikte şekillendirdiğini incelemektedir. Telafi Edici Kontrol Modeli'nden hareketle, hem bir dinî geleneğe kalıcı aidiyetin hem de dine ilişkin geçici hatırlatmaların bireylerin bencil davranışı kişisel maliyet üstlenerek cezalandırma istekliliğini etkileyip etkilemediğini test ettik. ABD'de gerçekleştirilen önkayıtlı bir deneyde ($N = 1.862$) katılımcılar, Diktatör Oyunu'nda bencil tahsisleri gözlemlemiş ve diktatörü cezalandırma seçeneğiyle karşılaşmıştır. 3 (çağrışım: dinî, seküler, kontrol) x 2 (dinî aidiyet: inanan, inanmayan) x 3 (diktatör kimliği: iç grup, dış grup, anonim) deseninde elde edilen bulgular iki temel yönelim ortaya koymuştur: İnananlar, inanmayanlara kıyasla daha fazla ceza vermiştir ($F(1, 1688) = 12.26, p < .001, \eta^2 = .007$); ancak dinî çağrışımlar, kontrol koşuluna kıyasla cezalandırmayı azaltmıştır ($F(2, 1688) = 3.32, p = .036, \eta^2 = .004$). Seküler çağrışımlar anlamlı bir etki göstermemiştir. Dinî çağrışımlar altında gözlenen bu sezgisel olmayan cezalandırma azalması, ilahi düzenin belirginleştiği bağlamlarda adaletin insan eliyle sağlanmasına daha az ihtiyaç duyulmasıyla açıklanabilir. Ayrıca ateistler, Hristiyan diktatörleri ateist olanlardan daha fazla cezalandırırken, Hristiyanlar hedefin kimliğine bakılmaksızın cezalandırmıştır. Bulgular, dinî

1 Uzman Psikolog, Kadir Has Üniversitesi, ensar.acem@khas.edu.tr, 0000-0002-7033-2911

2 Uzman Psikolog, Kadir Has Üniversitesi, rozelin.vurgun@khas.edu.tr, 0009-0004-3960-0078

3 Uzman Psikolog, University of Massachusetts Amherst, fseker@umass.edu, 0000-0001-9667-9270

4 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, burak.dogruiyol@khas.edu.tr, 0000-0002-3469-590X

5 Dr., University of Queensland, o.isler@uq.edu.au, 0000-0002-4638-2230

6 Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, hgbahcekapili@medipol.edu.tr, 0000-0002-2056-9718

7 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, 0000-0002-6094-7162

* Sorumlu Yazar: Ensar Acem

Yazar Notu: Bu çalışma, Templeton Religion Trust (TRTo424) tarafından desteklenmiştir.

kimlik ve bağlamsal ipuçlarının ahlaki yaptırımını farklı yönlerde şekillendirdiğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Dindarlık, dinî çağrışım, ahlaki davranış, özgeci ceza, prososyal davranış

Abstract

This study investigates how religious identity and situational religious primes jointly shape third-party punishment. Drawing on the Compensatory Control Model, we tested whether both enduring affiliation with a religious tradition and transient reminders of religion influence individuals' willingness to punish selfish behavior at personal cost. In a preregistered experiment conducted in the United States ($N = 1,862$), participants observed selfish allocations in the Dictator Game and faced the option to punish the dictator. Findings from a 3 (prime: religious, secular, control) $\times$ 2 (religious affiliation: believer, non-believer) $\times$ 3 (dictator identity: ingroup, outgroup, anonymous) design revealed two central patterns: Believers punished more than non-believers ($F(1, 1688) = 12.26, p < .001, \eta^2 = .007$); however, religious primes reduced punishment compared to the control condition ($F(2, 1688) = 3.32, p = .036, \eta^2 = .004$). Secular primes had no significant effect. This counterintuitive reduction in punishment under religious primes may be explained by a decreased perceived need for human-administered justice when divine order is made salient. Additionally, atheists punished Christian dictators more than atheist dictators, whereas Christians punished regardless of the target's identity. The findings demonstrate that religious identity and contextual cues shape moral enforcement in distinct directions.

Keywords: Religiosity, religious priming, moral behavior, altruistic punishment, prosocial behavior

UZUN ÖZET

Giriş

Üçüncü taraf cezalandırma, bireylerin kendilerini doğrudan etkilemeyen bir adaletsizliğe karşı maliyet üstlenerek müdahale etmesiyle ortaya çıkan güçlü bir normatif davranış örneğidir (Fehr ve Fishbacher, 2004). Bu davranışın hangi toplumsal ve psikolojik süreçlerle şekillendiği sosyal psikoloji ile ahlak psikolojisinin temel sorularındandır. Özellikle din hem bir kimlik unsuru hem de kültürel bir anlam sistemi olarak normların sürdürülmesinde önemli bir rol oynar. Dinî aidiyet, bireyin ahlaki yükümlülükleri, adalet anlayışı ve norm ihlallerine karşı duyarlılığı üzerinde etkili olabilir. Buna ek olarak, gündelik bağlamlarda karşılaşılan dinî veya seküler çağrışımlar da bireylerin sosyal kararlarını anlık olarak biçimlendirebilecek bilişsel ipuçları sunar.

Daha önceki çalışmalar, dinin hem yapısal bir aidiyet biçimi hem de durumsal bir hatırlatma olarak sosyal davranışları etkileyebileceğini göstermektedir (Shariff ve ark., 2016). Bu çerçevede, dinî kimliğin cezalandırma motivasyonu ile nasıl ilişkili olduğu kadar, bağlamsal dinî ipuçlarının adalet tepkilerini hangi yönde etkilediği de belirsizdir. ABD’de yürütülen bu ön-kayıtlı yüksek istatistiksel güce sahip çalışma, bu süreçleri birlikte inceleyerek üçüncü taraf cezalandırmanın dinî aidiyet, dinî çağrışımlar ve hedef kişinin kimliği tarafından nasıl etkilendiğini test etmektedir.

Yöntem

Araştırma Kadir Has Üniversitesi Etik Kurulundan onay almıştır. Araştırma, çevrim içi yürütülen yüksek örneklemli ($N = 1,862$) bir deneysel tasarıma dayanmaktadır. Katılımcılar 3 (çağrışım: dinî, seküler, kontrol) $\times$ 2 (dinî aidiyet: inanan, inanmayan) $\times$ 3 (diktatör kimliği: iç grup, dış grup, anonim) gruplar arası bir desen çerçevesinde seçkisiz olarak koşullara atanmıştır.

Tüm katılımcılar, bir Diktatör Oyunu’unda bencil bir tahsise tanık olmuş ve ardından üçüncü taraf cezalandırma seçeneğiyle karşılaşmıştır. Ceza uygulamak katılımcıya maliyet getirmekte, bu nedenle ceza davranışı normatif motivasyonu doğrudan yansıtmaktadır (Fehr ve Fishbacher, 2004).

Dinî aidiyet, katılımcıların kendini inanan ya da inanmayan olarak tanımlamasıyla ölçülmüştür. Çağrışım manipülasyonu CAPTHCA görünümlü görevlere yerleştirilmiş kitap görselleri ile gerçekleştirilmiştir (Şeker ve ark., yayımlanmamış makale). Dinî çağrışım koşulunda İncil, seküler çağrışım koşulunda hukuk kitabı sunulmuştur. Kontrol koşulunda nötr bir masa görseli kullanılmıştır.

Bulgular

Analizler ön kayıt edilen varyans analizleri doğrultusunda yürütülmüştür. İlk olarak, dinî aidiyet cezalandırma davranışı üzerinde anlamlı bir ana etki göstermiştir. İnananlar, inanmayanlara kıyasla daha fazla ceza vermiştir, $F(1, 1688) = 12.26, p < .001, \eta^2 = .007$. Bu sonuç, dinî kimliğin normatif yükümlülükleri pekiştirdiği yönündeki kuramsal beklentilerle uyumludur.

Buna karşılık dinî çağrışımlar cezalandırmayı azaltmıştır. Dinî çağrışım koşulu, nötr kontrol koşuluna göre daha düşük ceza düzeyi üretmiştir, $F(2, 1688) = 3.32, p = .036, \eta^2 = .004$. Seküler çağrışımların cezalandırma üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür.

Diktatör kimliğinin cezalandırma üzerinde etkisi yoktur ($p = .286$), ancak en yüksek ceza dış-grup etkileşimlerinde verildi ve bu fark iç grup etkileşimlerinden anlamlı derecede yüksekti, $F(2, 1862) = 4.08, p = .01, \eta^2 = .004$.

Dikkate değer bir diğer bulgu, dinî aidiyet ile diktatör kimliği etkileşiminde bulunmuştur, $F(2, 1688) = 4.54, p = .011, \eta^2 = .005$. Dinsiz katılımcılar, Hris-

tiyan diktatörleri dinsiz diktatörlere kıyasla daha fazla cezalandırmıştır. Hristiyan katılımcılar ise hedefin kimliğinden bağımsız biçimde sabit düzeyde ceza vermiştir.

Tartışma

Çalışmanın bulguları, dinî kimlik ve durumsal dinî ipuçlarının üçüncü taraf cezalandırma davranışını zıt yönlerde etkileyebildiğini göstermektedir. İnananların daha yüksek cezalandırma eğilimi, dinî normların içselleştirilmesiyle ve ahlaki düzenin sürdürülmesinin bireysel bir sorumluluk olarak görülmesiyle uyumludur. Ancak dinî çağrışımların cezalandırmayı azaltması sezgisel olmayan bir eğilim sunmaktadır.

Bu azalma, Telafi Edici Kontrol Modeli (Kay ve ark., 2008) açısından anlamlıdır: Dinî çağrışımlar ilahi düzen ve kozmik adalet algısını etkinleştirerek bireyin norm ihlaline kişisel olarak müdahale etme ihtiyacını zayıflatır. Başka bir ifadeyle, tanrısal düzenin hatırlatıldığı bağlamlarda birey, cezalandırma sorumluluğunu “üst merciye” devretme eğilimi gösterebilir. Bu durum, dinî çağrışımların her zaman daha fazla normatif davranış üretmediğini, aksine belirli bağlamlarda yaptırım motivasyonunu bastırabileceğini ortaya koymaktadır.

Örnekleme özelliklerinin sonuçlara yansımış olabileceği göz önünde bulundurulmakla birlikte, dindar katılımcıların hem kendi gruplarına hem de karşı gruba yönelik olarak dinsizlere kıyasla daha yüksek cezalandırma eğilimi göstermesi, daha genel bir cezalandırma eğilimine işaret etmektedir. Buna karşılık, dinsiz katılımcıların özellikle dindar hedefleri daha fazla cezalandırması, tepkilerinin grup kimliğine daha duyarlı biçimde şekillendiğini düşündürmektedir.

Bu sonuçlar, dinî kimliği ve dinî çağrışımların insan adaleti algısını birlikte ama farklı düzlemlerde biçimlendirdiğini göstermektedir: Dinî kimlik, bireyin genel cezalandırma motivasyonunu artırırken, dinî çağrışım, kişinin bu motivasyonu durumsal olarak yeniden düzenlemektedir.

Sonuç

Bu çalışma, dinî kimlik ve durumsal dinî hatırlatmaların üçüncü taraf cezalandırmayı karşıt yönlerde etkileyebileceğini göstermektedir. İnananlar daha fazla cezalandırma eğilimi gösterirken, dinî çağrışımlar bu davranışı azaltmaktadır. Diktatör kimliği tek başına belirleyici olmasa da dinî aidiyetle etkileşimi ahlaki cezalandırmanın gruplar arası farklı standartlara göre gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Sonuçlar, tanrısal düzen algısının insan eliyle adalet arayışını bazen güçlendirebileceğini, bazen de gereksizleştirebileceğini gösteren teorik tartışmalara deneysel katkı sunmaktadır. Bu dinamiklerin farklı kültürlerde ve farklı dinî geleneklerde nasıl işlediği gelecekte test edilmelidir.

Kaynakça

- Fehr, E. ve Fischbacher, U. (2004). Third-party punishment and social norms. *Evolution and Human Behavior*, 25(2), 63–87. [https://doi.org/10.1016/S1090-5138\(04\)00005-4](https://doi.org/10.1016/S1090-5138(04)00005-4)
- Kay, A. C., Gaucher, D., Napier, J. L., Callan, M. J. ve Laurin, K. (2008). God and the government: Testing a compensatory control mechanism for the support of external systems. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1), 18–35. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.95.1.18>
- Shariff, A. F., Willard, A. K., Andersen, T. ve Norenzayan, A. (2016). Religious priming: A meta-analysis with a focus on prosociality. *Personality and Social Psychology Review*, 20(1), 27–48. <https://doi.org/10.1177/1088868314568811>
- Seker, F., Acem, E., Vurgun, R., Dogruyol, B., Isler, O., Yilmaz, O. ve Bahcekapili, H. G. (n.d.). Divine verification: Introducing a CAPTCHA-based religious priming technique. *Unpublished manuscript* [Yayınlanmamış taslak]. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/KMW5U>

DİNÎ İNANÇ VE SEKÜLER OTORİTE ÇAĞRIŞIMLARININ PROSOSYAL DAVRANIŞ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE IMPACT OF RELIGIOUS AND SECULAR AUTHORITY PRIMING ON PROSOCIALITY

Rozelin Vurgun^{1*}, Ensar Acem², Fırat Şeker³, Burak Doğruyol⁴,
Hasan Galip Bahçekapılı⁵, Ozan İşler⁶, Onurcan Yılmaz⁷

Özet

Bu çalışma, din ve prososyallik arasındaki varsayılan ilişkinin ötesinde, prososyal davranıştaki ahlaki tutarlılığın da dinî kimlik ve bağlamsal faktörlerin etkileşimiyle şekillendiğine dair Hristiyan, Müslüman ve inançsız katılımcılardan elde edilen bulgular sunmaktadır. Yürütülen iki deneyde, dinî ve seküler otoriteyi (CAPTCHA görevi aracılığıyla) hatırlatmanın, genel prososyallik puanı (Bağış Görevi, Güven Oyunu ve Tutsak İkilemi Oyunu olmak üzere üç teşvikli davranışsal görevdeki ortalama puan) ve inananlar ile inanmayanlar arasındaki davranışsal ahlaki tutarlılığı nasıl etkilediği incelenmiştir. Çalışma 1’de ($N = 1546$, ABD örnekleme); Hristiyanlar, inançsızlara göre daha prososyal değil ancak daha yüksek ahlaki tutarlılık sergilemişlerdir. Dinî ve seküler otorite hatırlatmalarının hiçbirisi genel prososyallığı anlamlı düzeyde artırmamış olsa da seküler otorite hatırlatması ahlaki tutarlılığı artırmıştır. Türkiye’de Müslüman bir örnekleme yapılan ikinci bir çalışmada ($N = 971$), dindarlık ne prososyal davranışla ne de ahlaki tutarlılıkla ilişkili bulunmuştur. Ancak seküler otorite hatırlatması, kontrol koşuluna kıyasla prososyal davranış ve dinî hatırlatmaya kıyasla da ahlaki tutarlılığı artırmıştır. Genel olarak, bulgularımız hem dinin hem de seküler sistemlerin, kültürel bağlam ile etkin normlara bağlı olarak ahlaki davranış şekillendirdiğini göstermektedir.

1 Doktora Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, rozelin.vurgun@khas.edu.tr, 0009-0004-3960-0078

2 Doktora Adayı, Kadir Has Üniversitesi, ensar.acem@khas.edu.tr, 0000-0002-7033-2911

3 Doktora Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi ve Massachusetts Üniversitesi, fseker@umass.edu, 0000-0001-9667-9270

4 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, burak.dogruyol@khas.edu.tr, 0000-0002-3469-590X

5 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, hgbahcekapili@medipol.edu.tr, 0000-0002-2056-9718

6 Dr., Queensland Üniversitesi, o.isler@uq.edu.au, 0000-0002-4638-2230

7 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, 0000-0002-6094-7162

* Sorumlu Yazar: Rozelin Vurgun

Yazar Notu: Bu çalışma, Templeton Religion Trust (TRTo424) tarafından desteklenmiştir.

Anahtar sözcükler: Prososyal davranış, ahlaki tutarlılık, dinî otorite, seküler otorite

Abstract

This study goes beyond the assumed link between religion and prosociality, presenting evidence from Christian, Muslim, and non-believer participants that moral consistency in prosocial behavior is shaped by the interplay of religious identity and contextual factors. Across two experiments, we examined how priming religious and secular authority (via a CAPTCHA task) influenced general prosocial behavior—measured as the mean score across three incentivized behavioral tasks: the Donation Task, the Trust Game, and the Prisoner’s Dilemma—and behavioral moral consistency among believers and non-believers. In Study 1 ($N = 1,546$, U.S. sample), Christians were not more prosocial than non-believers, but exhibited greater moral consistency. While neither religious nor secular priming significantly increased general prosociality, priming secular authority enhanced moral consistency. In a second study with a Muslim sample in Türkiye ($N = 971$), religiosity was not associated with prosocial behavior or moral consistency. However, secular priming increased prosocial behavior relative to the control condition and enhanced moral consistency compared to the religious prime. Overall, our findings indicate that both religious and secular systems shape moral behavior, depending on cultural context and activated norms.

Keywords: Prosocial behavior, moral consistency, religious authority, secular authority

UZUN ÖZET

Giriş

Dinin kültürel evrimine ilişkin çalışmalar, dinî inançların büyük ölçekli toplumların gelişiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu süreci açıklayan doğaüstü gözetim hipotezi, doğaüstü varlıklar tarafından izlenildiğine inanmanın prososyal ve normlara uyumlu davranışı artırdığını ileri sürer (Norenzayan, 2013) ve bu çerçevede dinin iş birliği ve dürüstlük gibi davranışları teşvik ettiği öne sürülmüştür (Norenzayan ve Shariff, 2008). Ancak güncel bulgular, dinî etkilerin bağlama duyarlı olduğunu ve sosyal ipuçları ile grup dinamikleri tarafından şekillendiğini göstermektedir (İsler ve ark., 2021; Kelly ve ark., 2024). Bu çalışma, din ve prososyallik ilişkisinin ötesine geçerek, prososyal davranıştaki ahlaki tutarlılığın dinî kimlik ve bağlamsal faktörlerle nasıl etkileştiğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu amaçla ABD ve Türkiye örneklemeleriyle iki çalışma yürütülmüştür. Her iki çalışmada da dindar katılımcıların dindar olmayanlara kıyasla daha yüksek prososyallik ve davranış tutarlılığı sergilemesi, dinî ve seküler çağrışımların bu davranışları artırması ve bu etkilerin dindar katılımcılarda daha belirgin olması beklenmiştir.

Çalışma 1

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmanın örneklemini, Prolific platformu üzerinden ulaşılan ABD’den 1.546 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların 746’sı Hristiyan, geri kalanları ise dindar olmayan ateist veya agnostik bireylerdir. Örneklemin 731’i kadın ve katılımcıların yaş ortalaması ise 40.6’dır.

Veri Toplama Araçları

Çağrışım manipülasyonları

Dinî inanç ve seküler otorite çağrışımlarını oluşturmak için CAPTCHA görevi kullanılmıştır. Bu görevde katılımcılara bir görsel sunulmuş ve görseli en iyi ifade eden kelimeyi seçmeleri istenmiştir. Dinî çağrışım koşulunda İncil görseli kullanılmıştır ve altı farklı kelimenin yer aldığı seçenekler arasında “kutsal” ifadesi görevde seçilmesi gereken seçenek olarak konulmuştur. Seküler otorite çağrışım koşulunda ise bir hukuk kitabı görseli sunulmuş ve seçenekler arasında “adalet” kelimesi bulunmaktadır. Kontrol koşulunda ise bir masa görseli verilip ve seçenekler arasında “masa” kelimesi yer almıştır.

Bağış görevi

Katılımcıların cömertlik davranışı, kendilerine verilen bir dolar değerindeki 100 jetonun ne kadarını sunulan üç farklı kuruluştan birine (Kızıl Haç, Sınır Tanımayan Doktorlar, Save the Children) bağış yaptıkları sorularak ölçülmüştür.

Tutsak ikilemi oyunu

Katılımcıların iş birliği davranışını ölçmek için tutsak ikilemi oyunu verilmiştir. Her katılımcıya, sahip olduğu 100 jetondan dilediği miktarı anonim partnerine aktarma seçeneği sunulmuş ve aktarılan miktar karşı tarafa ulaşmadan önce iki katına çıkarılmıştır. Benzer şekilde, partnerin de kendi 100 jetonundan aktardığı miktar iki katına çıkarak katılımcıya ulaşmıştır. Katılımcının gönderdiği jeton miktarı, iş birliği düzeyini yansıtmaktadır (Isler ve ark., 2021).

Güven oyunu

Katılımcıların güven davranışını ölçmek için Güven Oyunu uygulanmıştır (Berg ve ark., 1995). Katılımcılar 100 jetondan anonim eşe gönderecekleri miktarı belirlemiş, gönderilen miktar üç katına çıkarılmıştır. Gönderilen miktar güveni, eşin geri gönderdiği miktar ise güvenilirliği göstermektedir. Tüm katılımcılar her iki rolde de yer almıştır.

İşlem

Araştırma Kadir Has Üniversitesi Etik Kurulundan onay almıştır. Katılımcılar onam formunu doldurduktan sonra üç çağrışım manipülasyonundan birine seçkisiz olarak atanmıştır. Manipülasyon olarak kullanılan CAPTCHA görevinde, katılımcılardan sunulan görseli en iyi ifade eden kelimeyi seçmeleri istenmiştir. Prososyal davranış ölçen üç görev rastgele sırayla uygulanmış ve ilgili görsel her görev öncesinde yeniden sunulmuştur. Prososyal davranış skorlarının ortalamaları genel prososyallik, standart sapmaları ise davranış tutarlılığı skoru olarak hesaplanmıştır.

Çalışma 2

Yöntem

Katılımcılar

Çalışma 2, Türkiye’den MINT Lab katılımcı paneli aracılığıyla ulaşılan 642 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların 472’si kadındır ve yaş ortalaması 26.6’dır. Elverişlilik örnekleme kullanıldığı için dindarlık, “Kendinizi ne kadar dindar tanımlıyorsunuz?” sorusuyla ölçülmüştür (0–10). Örneklemin ortalama dindarlık skoru 3.75’tir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, Çalışma 1’de kullanılan veri toplama araçlarının Türkçe çevirileri kullanılmıştır. Ancak bazı uyarlamalar yapılmıştır: Çağrışım manipülasyonlarında dinî inanç koşulu için cami, seküler otorite koşulu için ise adalet sarayı görselleri kullanılmıştır. Ayrıca bağış görevinde katılımcılara seçenek olarak LÖSEV sunulmuştur.

İşlem

Çalışma 1’de uygulanan prosedürün aynısı Çalışma 2’de de kullanılmıştır.

Bulgular

Çalışma 1’in bulguları, dinî kimliğin genel prososyallik üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını ($p = .929$), ancak prososyal davranış tutarlılığı üzerinde anlamlı bir ana etkisi bulunduğunu göstermektedir, $F(1, 1530) = 15.25, p < .001, \eta^2 = .010$.

Buna göre, dindar katılımcılar (*Ort.* = 25.62) dindar olmayanlara (*Ort.* = 28.47) kıyasla daha tutarlı davranış sergilemiştir. Benzer şekilde, çağrışım manipülasyonlarının genel prososyallik üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur ($p = .671$), ancak prososyal davranış tutarlılığı üzerinde anlamlı bir ana etki saptanmıştır, $F(2, 1530) = 3.54, p = .029, \eta^2 = .005$. Grup karşılaştırmaları, seküler otorite çağrışımının (*Ort.* = 25.88) kontrol koşuluna (*Ort.* = 28.27) kıyasla daha yüksek prososyal davranış tutarlılığıyla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Çalışma 2'nin bulguları, dindarlığın ne prososyal davranışla ($r = .05, p = .247$) ne de prososyal davranış tutarlılığıyla ($r = -.01, p = .801$) anlamlı biçimde ilişkili olmadığını göstermektedir. Buna karşılık, çağrışım manipülasyonlarının hem prososyal davranış ($F(2, 639) = 3.31, p = .037, \eta^2 = .010$) hem de prososyal davranış tutarlılığı ($F(2, 639) = 3.31, p = .042, \eta^2 = .010$) üzerinde anlamlı ana etkileri bulunmuştur. Grup karşılaştırmaları, seküler otorite çağrışımı koşulundaki katılımcıların dinî inanç çağrışımı koşuluna kıyasla daha yüksek prososyal davranış (*Ort.* = 60.36 vs. *Ort.* = 55.43) ve kontrol koşuluna kıyasla daha yüksek prososyal davranış tutarlılığı (*Ort.* = 24.11 vs. *Ort.* = 26.97) sergilediğini ortaya koymuştur.

Tartışma

Elde edilen bulgular, literatürde sıklıkla varsayılan doğrudan ve tekdüze din-prososyallik ilişkisinin ötesine geçerek, dinin prososyal davranışın düzeyinden ziyade tutarlılığıyla ilişkili olabileceğini göstermektedir. Çalışma 1'de, Hristiyan katılımcılar arasında dinî kimlik genel prososyal davranış üzerinde anlamlı bir etki yaratmazken, prososyal davranış tutarlılığı üzerinde küçük ama anlamlı bir ana etki ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, Çalışma 2'de ağırlıklı olarak Müslüman katılımcılardan oluşan örnekleme dindarlık ne prososyal davranışla ne de davranış tutarlılığıyla anlamlı biçimde ilişkili bulunmuştur. Bu farklılaşma, dinin prososyal sonuçlarının bağlamsal ve kültürel koşullara duyarlı olduğunu düşündürmektedir.

Her iki çalışmada daha tutarlı biçimde gözlenen bulgu ise seküler otorite çağrışımının etkisidir. Seküler otorite manipülasyonları, bazı koşullarda hem prososyal davranış hem de davranış tutarlılığını artırmıştır. Bu sonuçlar, prososyal davranışın yalnızca doğaüstü gözetim inançlarıyla değil, aynı zamanda dünyevi otorite ve norm hatırlatma mekanizmalarıyla da şekillenebileceğine işaret etmektedir.

Sonuç

Sonuçlar, prososyal davranışın hem dinî hem de seküler çerçeveler tarafından düzenlenebildiğini ancak bu düzenlemenin farklı psikolojik boyutlar üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir. Özellikle seküler otorite çağrışımının daha tutarlı etkiler üretmesi, normların içselleştirilmesi, itibar kaygıları ya da kurumsal

yaptırım beklentileri gibi mekanizmaların önemli bir rol oynayabileceğini düşündürmektedir.

Gelecek çalışmaların bu olası mekanizmaları doğrudan ölçen tasarımlar kullanması, gözlenen etkilerin altında yatan süreçlerin daha net biçimde ayrıştırılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, Türkiye’den veri toplanması Batı-merkezli literatürün ötesine geçmek açısından önemli olmakla birlikte, özellikle yüksek dindarlığa sahip Müslüman örneklemeleri hedefleyen ve daha yüksek istatistiksel güce sahip çalışmaların yürütülmesine de ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Berg, J., Dickhaut, J. ve McCabe, K. (1995). Trust, reciprocity, and social history. *Games and Economic Behavior*, 10(1), 122–142. <https://doi.org/10.1006/game.1995.1027>
- Isler, O., Yilmaz, O. ve Maule, A. J. (2021). Religion, parochialism and intuitive cooperation. *Nature Human Behaviour*, 5, 512–521. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-01014-3>
- Kelly, J. M., Kramer, S. R. ve Shariff, A. F. (2024). Religiosity predicts prosociality, especially when measured by self-report: A meta-analysis of almost 60 years of research. *Psychological Bulletin*, 150(3), 284–318. <https://doi.org/10.1037/bul0000413>
- Norenzayan, A. (2013). *Big gods: How religion transformed cooperation and conflict*. Princeton University Press.
- Norenzayan, A. ve Shariff, A. F. (2008). The origin and evolution of religious prosociality. *Science*, 322(5898), 58–62. <https://doi.org/10.1126/science.1158757>

ANONİM ETKİLEŞİMLERDE DİNİ GRUP YANLILIĞI

RELIGIOUS GROUP BIAS IN ANONYMOUS INTERACTIONS

Selenay Keleş^{1*}, Ensar Acem², Ozan İşler³, Burak Doğruyol⁴, Onurcan Yılmaz⁵

Özet

Dini inançların ahlaki yönelimler üzerindeki rolü, ahlak çalışmalarında önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmada, inananlar ile inanmayanların anonim etkileşimlerdeki iş birliği eğilimleri ve grup temelli yanlılıkları incelenmiştir. Çalışma ön kayıtlı olarak tasarlanmış ve katılımcılar gerçek parasal ödüller içeren iki aşamalı bir Mahkûm İkilemi (Mİ) oyunu oynamıştır ($N = 577$). Birinci aşamada tüm katılımcılar anonim bir ortakla etkileşime girmiştir. İkinci aşamada ise katılımcılar seçkisiz olarak bir iç-grup (aynı inanç), dış-grup (farklı inanç) ya da yeniden anonim bir ortakla etkileşime atanmıştır. Ölçülen değişkenler; katılımcıların ilişki yakınlığı algısı (IOS Ölçeği), iş birliği beklentileri ve gerçek iş birliği davranışlarıdır. Bulgular, inananların anonim ortaklarını inanmayanlara kıyasla kendilerine daha yakın algıladığını göstermiştir. Bununla birlikte, beklentiler ve iş birliği davranışlarında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ayrıca, grup koşulları karşılaştırıldığında, anonimden dış-grup etkileşimlerine geçişte iş birliğinde belirgin bir düşüş gözlenmiş, ancak bu etki inanç durumuna bağlı olmamıştır. Sonuçlar, dinin sosyal yakınlık algısını etkileyebileceğini, fakat iş birliği ve grup yanlılığında daha güçlü belirleyicilerin grup kimliği olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Grup yanlılığı, iş birliği, dini inanç, sosyal yakınlık algısı

Abstract

The role of religious belief in shaping moral orientations remains a central question in morality research. In this preregistered study, we investigated whether believers and non-believers exhibit differences in their cooperative

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, selenay.keles@khas.edu.tr, 0009-0006-6686-0355

2 Doktora Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, ensar.acem@khas.edu.tr, 0000-0002-7033-2911

3 Dr., Queensland Üniversitesi, o.isler@uq.edu.au, 0000-0002-4638-2230

4 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, burak.dogruiyol@khas.edu.tr, 0000-0002-3469-590X

5 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, 0000-0002-6094-7162

*Sorumlu Yazar: Selenay Keleş

Yazar Notu: Bu araştırma, Templeton Religion Trust (TRTo424) tarafından desteklenmiştir.

tendencies and group-based biases during anonymous interactions. A total of $N = 577$ participants completed a two-stage Prisoner's Dilemma (PD) game with real monetary incentives. In Stage 1, all participants interacted with an anonymous partner. In Stage 2, participants were randomly assigned to interact with either an in-group partner (same belief), an out-group partner (different belief), or another anonymous partner. We measured participants' perceived closeness to partners (IOS scale), expectations of cooperation, and actual cooperative behavior. Results showed that believers perceived anonymous partners as closer compared to non-believers. However, no significant differences emerged in expectations or cooperation behavior. Across conditions, cooperation significantly decreased when moving from anonymous to out-group partners, yet this effect was not moderated by belief status. These findings suggest that while religion may shape perceptions of social closeness, broader group identity dynamics play a stronger role in cooperation and bias.

Keywords: Group bias, cooperation, religious belief, perceived social closeness

UZUN ÖZET

Giriş

Dinin iş birliği üzerinde hem artırıcı hem de sınırlayıcı etkiler yaratabildiği gösterilmiştir (Norenzayan, 2013). Dindarlığın birçok kültürde cemaatçi normlar ve iç grup yönelimli değerlerle birlikte işlediği (Isler ve ark., 2021), bu yapıların sezgisel ve otomatik süreçlerle özellikle ateistler gibi dış gruplara yönelik güvensizliği tetikleyebildiği ortaya konmuştur (Gervais ve ark., 2011). Bireylerin anonim bağlamlarda bile iç grup üyelerine daha yüksek düzeyde iş birliği gösterdiğine işaret eden bulgular bulunmaktadır (Romano ve ark., 2021). Dolayısıyla dinî kimlik, güçlü bir sosyal kategori olarak karşıdaki kişinin nasıl algılandığını şekillendirmekte ve dindarlığın sezgisel, otomatik ve iç gruba yönelimli sosyal bilişle ilişkili olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın amacı, dinî kimliğin farklı etkileşim bağlamlarında sosyal yakınlık ve iş birliği göstergelerini nasıl şekillendirdiğini incelemektir. Dinî kimliğin bireylerin değerlendirmelerini yönlendiren bir “ahlaki pusula” işlevi görebileceği (Isler ve ark., hazırlık aşamasında) yaklaşımından hareketle, çalışma dinî kimliği doğal bir grup göstergesi olarak ele almakta ve Mahkûm İkilemi (PD) oyununda anonim etkileşimlerden iç ve dış gruba geçişteki tutarsızlıkları, sosyal yakınlık, iş birliği beklentisi ve davranışını birlikte değerlendirerek özgün bir katkı sunmaktadır. Bu doğrultuda iki temel araştırma sorusuna odaklanılmıştır:

1. İnananlar ve inanmayanlar, anonim ve grup temelli etkileşimlerde karşı tarafı ne ölçüde kendilerine yakın algılar?

2. Dinî kimlik, bu bağlamlarda bireylerin iş birliği beklentilerini ve davranışlarını nasıl etkiler?

H₁₋₂₋₃: İnananlar, anonim partneri inanmayanlara kıyasla daha yakın algılar, onlardan daha yüksek iş birliği bekler ve onlarla daha fazla iş birliği yapar.

H₄: İnananlar, anonimden iç gruba geçişte daha düşük tutarsızlık gösterir (yakınlık, beklenti ve iş birliği davranışındaki değişim daha az olur).

H₅: İnananlar, anonimden dış gruba geçişte daha yüksek tutarsızlık gösterir (değişim daha büyük olur).

Yöntem

Bu çalışma, iki aşamalı deneysel bir tasarım kullanılarak Qualtrics platformunda çevrim içi olarak yürütülmüştür.

Katılımcılar

Bu çalışmanın katılımcıları Templeton Religion Trust Projesi'nin ikinci aşamasında Prolific platformu üzerinden ulaşılan ABD örnekleminde oluşmaktadır. Ön tarama demografik bilgilerindeki inanç beyanıyla tutarsız bir kategori seçen 19 katılımcı analizden çıkarılmış ve nihai örneklem 577 kişi olarak belirlenmiştir. Örneklemin 305'i inanan (Hristiyan), 272'si inanmayan (agnostik ve ateist) kategorisine karşılık gelmektedir ve yaş ortalaması 43.4'tür. Katılımcılara temel olarak 2\$ ödeme yapılmış ve PD oyunundaki kararlarına göre ek kazanç fırsatı sunulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Mahkûm İkilemi Oyunu (Prisoner's Dilemma, PD)

PD oyunu, İşler ve arkadaşlarının (2021) çalışmasındaki biçimiyle uygulanmıştır. Katılımcıların iş birliği beklentisi ve davranışı 0-100 jeton üzerinden ölçülmüştür. İç-dış grup kimliğini manipüle etmek için haç işareti ve ateizm sembolü kullanılmıştır. Oyun skorları karşılaştırılabilirliği sağlamak amacıyla POMP (Percent of Maximum Possible) puanlarına dönüştürülmüştür (Cohen ve ark., 1999).

Sosyal Yakınlık Ölçeği (Inclusion of Other in the Self, IOS)

Katılımcıların oyun partnerlerine yönelik duydukları yakınlık, IOS Ölçeği kullanılarak ölçülmüştür (Gächter ve ark., 2015). Tek maddelik bu görsel ölçek, iki dairenin örtüşme derecesine dayalı olarak sosyal yakınlığı değerlendirmektedir.

İşlem

Araştırma Kadir Has Üniversitesi Etik Kurulundan onay almıştır. Katılımcılar ardışık biçimde iki aşamalı bir PD oyunu oynamıştır. Birinci aşamada tüm katılımcılar anonim bir partnerle etkileşime girmiş ve üç bağımlı değişken ölçülmüştür: sosyal yakınlık (IOS), iş birliği beklentisi ve iş birliği davranışı. Ardından

ikinci aşamada katılımcılar seçkisiz olarak iç grup (aynı inanç), dış grup (farklı inanç) veya yeniden anonim partner koşullarından birine atanmıştır. Bu aşamada PD oyunu tekrar oynatılmış ve aynı üç ölçüm yeniden alınmıştır. Böylece anonim etkileşimden iç veya dış grup etkileşimine geçişte sosyal yakınlık, beklenti ve iş birliği davranışındaki değişim hesaplanabilmektedir.

Bulgular

İlk aşamada anonim partnerle etkileşim sonuçları bağımsız örneklem t-testiyle analiz edilmiştir. İnananlar anonim partneri inanmayanlara kıyasla daha yakın algılamıştır, $t(575) = 2.17, p = .031, d = 0.18$. Buna karşın iş birliği beklentisi ($p = .254$) ve davranışında ($p = .889$) anlamlı bir fark bulunmamıştır. Dolayısıyla H_1 desteklenmiş, H_2 ve H_3 desteklenmemiştir.

İkinci aşamada, anonim partnerden iç veya dış gruba geçişteki değişimler 2×3 ANOVA ile incelenmiştir. Sosyal yakınlık tutarsızlığında partner kimliği x inanç etkileşimi anlamlı bulunmuştur, $F(2, 570) = 3.57, p = .02, \eta^2 = .012$. Basit etkiler, iç grup koşulunda inananların daha düşük tutarsızlık gösterdiğini ortaya koymuştur ($p = .025$), bu bulgu H_{4a} 'yı desteklemektedir. Dış grup koşulunda fark anlamlı değildir ($p = .262$), dolayısıyla H_{5a} desteklenmemiştir.

İş birliği beklentisi tutarsızlığında da partner kimliği x inanç etkileşimi anlamlıdır, $F(2, 571) = 6.34, p = .002, \eta^2 = .022$. İç grupta fark anlamlı değildir ($p = .087$) ve H_{4b} desteklenmemiştir. Dış grupta ise inananlar anlamlı derecede daha yüksek tutarsızlık göstermiştir ($p = .001$), bu bulgu H_{5b} 'yi desteklemektedir. İş birliği davranışı tutarsızlığında etkileşim anlamlı bulunmamıştır, $F(2, 571) = 1.26, p = .285, \eta^2 = .004$. İç ve dış grup koşullarında anlamlı fark görülmemiştir, H_{4c} ve H_{5c} desteklenmemiştir.

Tartışma

İlk aşamadaki korelasyonel bulgular, yalnızca sosyal yakınlık değişkeninde gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir. İnananların anonim partneri inanmayanlara kıyasla daha yakın algılaması, anonim bir kişiyi dahi iç grup benzeri bir çerçevede değerlendirme eğilimine işaret etmekte ve dinî kimliğin sezgisel sosyal kısayollarla ilişkili olabileceği argümanını desteklemektedir (İsler ve ark., 2021). İkinci aşamada anonim etkileşimden iç gruba geçildiğinde, yalnızca sosyal yakınlık tutarsızlığının dinî kimlikten etkilendiği görüldü. İnananların daha düşük tutarsızlık göstermesi, anonim aşamada partneri zaten daha yakın algılamalarından kaynaklanmış olabilir. Bu nedenle grup kimliği ortaya çıktığında mevcut algıları doğrulanmış ve belirgin bir değişim yaşanmamış olabilir. Dış gruba geçildiğinde ise yalnızca iş birliği beklentisi tutarsızlığında dinî inanç farkı gözlenmiştir. İnananların beklentilerini daha fazla düşürmesi, anonim aşamadaki yakınlık varsayımının dış grup kimliğiyle birlikte ani biçimde kırılmasına

işaret ediyor olabilir. Bu durum, ateistlere yönelik sezgisel güvensizliğin tetiklenebildiğini öne süren çalışmalarla kısmen uyumludur (Gervais ve ark., 2011).

Bu örüntüler anonim bağlamda bile inananların değerlendirmelerinin dinî inancın sunduğu bir “ahlaki pusula” tarafından yönlendirilebildiği ve bu pusula-nın özellikle sosyal yakınlık ve beklenti gibi bilişsel süreçlerde, davranışsal çıktılara kıyasla daha belirgin çalıştığına işaret ediyor olabilir.

Sonuç

Bu çalışma, dinî kimliğin anonim bağlamlardaki sosyal kategorizasyon ve grup temelli beklentiler üzerindeki rolünü ortaya koymakta ve farklı inanç grupları arasındaki karşılaşmalarda iş birliğinin yalnızca iç grupla sınırlı kalmaması için geliştirilebilecek politikalara ışık tutabilir. İki aşamalı tasarımın sunduğu geçiş ölçümleri ve sosyal yakınlık-beklenti-davranış değişkenlerinin birlikte ele alınması çalışmanın güçlü yanlarından. Bununla birlikte ekonomik oyun bağlamının sınırlılıkları ve stratejik düşünme gibi etkenler, dinî kimliğin davranışsal çıktılar üzerindeki etkisini sınırlamış olabilir. Gelecek araştırmalar daha çeşitli dinî grupları ve farklı iş birliği bağlamlarını kapsayarak bulguların genellenebilirliğini test edebilir ve davranış düzeyindeki süreçleri daha net ortaya koyabilir.

Kaynakça

- Cohen, P., Cohen, J., Aiken, L. S. ve West, S. G. (1999). The problem of units and the circumstance for POMP. *Multivariate Behavioral Research*, 34(3), 315–346. https://doi.org/10.1207/S15327906MBR3403_2
- Gächter, S., Starmer, C. ve Tufano, F. (2015). Measuring the closeness of relationships: A comprehensive evaluation of the ‘inclusion of the other in the self’ scale. *PLOS One*, 10(6), e0129478. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0129478>
- Gervais, W. M., Shariff, A. F. ve Norenzayan, A. (2011). Do you believe in atheists? Distrust is central to anti-atheist prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6), 1189–1206. <https://doi.org/10.1037/a0025882>
- Isler, O., Acem, E., Vurgun, R., Seker, F., Dogruyol, B., Bahcekapili, H. G., Zizzo, D. J. ve Yilmaz, O. A moral compass? Religious belief predicts moral consistency. *Manuscript in preparation* [Hazırlık aşamasında taslak].
- Isler, O., Yilmaz, O. ve Maule, J. A. (2021). Religion, parochialism and intuitive cooperation. *Nature Human Behaviour*, 5, 512–521. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-01014-3>
- Norenzayan, A. (2013). *Big gods: How religion transformed cooperation and conflict*. Princeton University Press.
- Romano, A., Sutter, M., Liu, J. H., Yamagishi, T. ve Balliet, D. (2021). National parochialism is ubiquitous across 42 nations around the world. *Nature Communications*, 12, 4456. <https://doi.org/10.1038/s41467-021-24787-1>

10. OTURUM

AHLAKİ SORUMLULUK

Oturum Başkanı: Fatih Köseoğlu

İNSANA YAKIŞAN NEYDİ? KARTALKAYA OTEL YANGINI BAĞLAMINDA AHLAKİ SORUMLULUĞUN İHLALİNE VE AHLAKİ MÜEYYİDEYE DAİR YORUMLAR

WHAT WAS THE RIGHT THING TO DO? REFLECTIONS ON THE VIOLATION OF MORAL RESPONSIBILITY AND MORAL SANCTIONS IN THE KARTALKAYA HOTEL FIRE

Latif Karagöz¹

Özet

Kartalkaya’da 21 Ocak 2025 tarihinde meydana gelen otel yangınından bir süre sonra, resmî haber kanallarında yangının başlangıç anına dair bir görüntüde otel müdürünün, çocuğu ve eşini alarak oteldeki diğer odalara haber vermeksizin otelden ayrılışı yer almaktadır. Görüntüye dair sosyal medya yorumları, başkalarının hayatını kurtarma imkânı varken bunu yapmayan kişi(ler)in ahlaki konumu ve muhatap olmaları gereken ahlaki müeyyideye ilişkin tartışmalara temas etmiştir. Bu bağlamda ilgili kaydın paylaşıldığı bir instagram gönderisi 4.214 farklı yorum olarak önemli bir etkileşim mecrası olmuştur. Bu çalışmanın amacı, görüntülerdeki ahlaki sorumluluğunu yerine getirmeyen kişi(ler)in ahlaki statüsü ve muhatap olmaları gereken müeyyideye ilişkin kültürel kavramlaştırmaları analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, sadece küfür, emoji, Pes! Off! Ahh! gibi duygu ifadeleri ve yorum içermeyen betimsel soru-cevap diyaloglarını kapsayan 294 paylaşım dışarıda tutulmuştur. Analiz, görüntülerdeki kişilerin ahlaki statüsü ve karşılaşmaları gereken cezaya ilişkin yorum içeren 3.920 paylaşım üzerinden yapılmıştır. Analiz süresince yorumcuların kişisel bilgilerinin korunması amacıyla tüm birincil veriler anonimleştirilmiştir. Kullanıcı yorumları Shweder’in Üç Etik Kuramı çerçevesinde tematik analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Üç Etki Kuramı’nın özerklik, topluluk ve kutsallık etiği kümeleri, sosyal medya kullanıcılarının ahlaki sorumluluğun ihlali ve ahlaki müeyyideye dair yorumlarını analiz etmek için ana temalar olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, farklı etik kümelerinin kültürel olarak nasıl iç içe geçtiği; ahlaki sorumluluk ve müeyyide anlayışının hangi değerlere dayandığı tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Ahlaki sorumluluk, ahlaki müeyyide, kültürel ahlak anlayışı, çevrimiçi kamusal tepki

1 Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, latif.karagoz@medeniyet.edu.tr, 0000-0002-1249-3346

Abstract

After the hotel fire in Kartalkaya, official news channels broadcast footage of the fire's onset. This footage shows the hotel manager leaving the hotel with his wife and child without informing the other guests. Social media comments on these images have sparked discussions about the moral standing of those who, despite having the opportunity to save others, fail to do so, and the moral sanctions they should face. In this regard, Instagram post sharing the record has become an important interaction channel, receiving 4,214 different comments. The aim of this study is to analyze cultural conceptualizations regarding the moral status of those who failed to fulfill their moral responsibility, and the sanctions they should face. Accordingly, 294 comments containing only cursing, emojis, emotional expressions, such as "*Pes!*", "*Off!*", or "*Ahh!*", and descriptive question-answer dialogues without any comment were excluded from the analysis. The analysis was conducted on 3,920 comments that included evaluations regarding the moral status of the individuals depicted in the footage and the sanctions. All primary data was anonymized to protect the personal information of the commenters. The user comments in question were analyzed using thematic analysis within the framework of Shweder's Three Ethics Theory. The Theory's clusters of autonomy, community, and sanctity ethics were used as the main themes to analyze social media users' comments on violations of moral responsibility and moral sanctions. In this regard, the analysis explores the cultural interrelations among different ethical domains and the underlying values shaping the understandings of moral responsibility and moral sanction.

Keywords: Moral responsibility, moral sanction, cultural conceptions of morality, online public reactions

UZUN ÖZET

Giriş

Gündelik hayat, ahlakın anlamlandırılması, ahlaki normların oluşturulması ve ahlaki ikilemlerin çözülmesi gibi ahlak psikolojisi alanının araştırma kapsamına giren pek çok konu ve problematiği barındırmaktadır. Bu niteliği ile gündelik hayat deneyimleri, kültürel düzeyde ahlakın anlaşılmasına ilişkin önemli bir potansiyel barındırmaktadır.

Bu potansiyel ahlak psikolojisi alanından bilhassa Antropolojik Ahlak Kuramları vasıtasıyla kuramsal ve uygulamalı bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Ahlakın anlamlandırılmasının ve normatif içeriğinin kültürler arası çeşitliliğe ve etkileşime dayandığı iddiasında ortaklaşan antropolojik ahlak kuramları, bilhassa sıradan insanın gündelik deneyiminde söz konusu potansiyelin açığa çıktığını id-

dia etmektedir (Rai ve Fiske, 2011; Shweder ve ark., 1987) Bu araştırma, gündelik hayatın bahsi geçen potansiyelini gösteren bir duruma odaklanarak ahlakın ve ahlaki müeyyidenin nasıl anlamlandırıldığını anlamaya çalışmaktadır.

Araştırma, Bolu Kartalkaya’da meydana gelen bir otel yangını sonrası ortaya çıkan görüntü kaydına ilişkin Instagram yorumlarındaki ahlaki içeriğe odaklanmaktadır. Söz konusu kayıta yangının başlamasının ardından, otel müdürünün kimseye haber vermeksizin eşi ve çocuğuyla birlikte oteli terk ettiği görüntüler yer almaktadır. İlgili kaydın ve buradaki kişilerin ahlaki pozisyonuna dair yapılan bir Instagram paylaşımı bu meseleye ilişkin dört binin üzerinden yorum almıştır. Bu yorumlarda iki husus öne çıkmıştır. Öncelikle, imkânı varken eylemsizliği tercih eden otel müdürü ve eşinin sergilediği bu eylemin ahlaki statüsüne dair yorumlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, eylemsizlik vasıtasıyla ahlaki failliklerini icra etmeyen bu kişilerin karşılaştıkları/karşılaşmaları gereken ahlaki müeyyidelere ilişkin yorumlar görünür hâle gelmiştir. Bu bağlamda ilgili yorumlar, icra edilmeyen ahlaki failliğin anlamı ve müeyyidesi etrafında gündelik hayatta ahlakın anlamına dair analiz imkânı sunmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, ilgili görüntülerdeki ahlaki sorumluluğunu yerine getirmeyen kişi(ler)in ahlaki statüsü ve muhatap olmaları gereken müeyyideye ilişkin kültürel kavramlaştırmaları analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın teorik ve metodolojik çerçevesini Shweder’in Üç Etik Yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre ahlaki muhakeme ve eylem özerklik etiği, topluluk etiği ve kutsallık etiği olmak üzere üç etik kategori etrafında şekillenir. Özerklik etiğinde kişinin bireysel tercihleri, menfaatleri, hakları ve iyilik hâli dikkate alınır. Topluluk etiği merkezli atıflarda ise, kişinin toplum içindeki rolleri, görevleri ve sorumlulukları ile toplumsal hiyerarşi ve karşılıklı bağımlılık ön plandadır. Son olarak kutsallık etiğinde, dinî veya lâ-dinî kutsallıklar, doğanın düzenine ve insanın özüne uyup uymama kıstasları merkezdedir.

Yöntem

Çalışmanın örneklemini bir Instagram hesabından paylaşılan görüntü ve yoruma dair üretilen 4.214 Instagram paylaşımı oluşturmaktadır. Bu paylaşımlar içinden küfür, emoji, pes, off! gibi duygu ifadeleri ile sadece karşılıklı soru-cevap diyaloglarını içeren 294 yorum dışarıda tutulmuştur. Geri kalan 3.920 yorum analize dâhil edilmiştir.

Verilerin analizi tümdengelimsel tematik analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Bu analizde, ana temalar daha önceden tayin edilmiş kuramsal çerçeve dikkate alınarak belirlenmekte ve elde edilen yeni temalar, uygun ana temalar altında tasnif edilmektedir (Braun ve Clarke, 2006). Bu bağlamda çalışmamızda Üç Etik Yaklaşımı’nın özerklik, topluluk ve kutsallık etiği kategorileri ana temalar olarak kabul edilmiştir. Analiz süreci, kodların oluşturulması, kodların gözden geçirilmesi, te-

maların oluşturulması ve ilgili temaların anlam içeriğine göre üç etik kategorinin altına alt tema olarak yerleştirilmesi şeklinde yürütülmüştür. Bu süreçte kod ve alt temaların isimlendirilmesi Üç Etik Yaklaşımı'nın içerik ve kavram dizgesine uygun olacak şekilde yapılmıştır. Analiz aşamaları Cıta 6.20 programı aracılığıyla yürütülmüştür.

Çalışmada analiz edilen verilerin tamamı kamuya açık hesaplardan yapılan yorumlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte sosyal medya kullanıcılarının mahremiyetini korumak amacıyla analiz aşamasında tüm kişisel bilgiler anonimleştirilmiştir. Ayrıca, yorumları doğrudan alıntılanmak yerine, yorumdaki anlamı kaybetmeden tüm yorumlar tekrar ifade edilerek kod ve temalara atanmıştır.

Bulgular

Yapılan tematik analizde öncelikle eylemsiz kalarak sergilenen faillğe ilişkin yorumlar analiz edilmiştir. Buna göre özerklik etiği üst teması altında kişilerin bilinçli ve iradî bir şekilde bu eylemi seçtikleri vurgusu ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda “*kendi menfaatini düşünen-bencil*,” “*bilinçli kötülük/niyetli-kasıtlı cinayet*” ve “*planlı sessizlik*” alt temaları bu vurguyu temsil etmektedir. Diğer yandan, topluluk etiği üst teması altında “*başkalarının ne yaşadığını düşünemeyecek kadar kötü/empati yoksunu*,” “*birlikte yaşamaktan utanç duyulan*,” “*sorumsuz, ebeveyn olmanın hakkını veremeyen yetişkinler*” ve “*anneliğin hakkını veremeyen kadın*” şeklinde alt temalar belirlenmiştir. Bu alt temalarda söz konusu eylemin esasında toplumsal rol ve değerleri ihlal ettiğine yönelik vurgu ön plana çıkmıştır. Son olarak kutsallık etiği teması, *insan olmayı beceremeyen* (vicdansız, saf kötü, cani), *insandışılaşan* (şeytan, vahşi, hayvan bile olamayan) ve *anneliğin hakkını veremeyen kadın* alt temalarından oluşmuştur. Bu temada öne çıkan vurgu insan olmanın kutsallığının ve doğasının ihlal edilmesidir. *Anneliğin hakkını veremeyen kadın* teması hem topluluk etiği hem de kutsallık etiği temalarına dâhil edilmiştir. Zira katılımcılar bu temaya dâhil olan yorumlarında annelikten beklenen toplumsal ve bir o kadar da kutsal bir rol olarak merhamet vurgusunu öne çıkarmışlardır.

Görüntülerdeki kişilerin nasıl bir ahlaki müeyyide ile karşılaşacakları veya karşılaşmaları gerektiğine dair yorumlarda, özerklik etiği üst teması altında *misliyle ceza görme* alt teması yer almıştır. Bu alt tema, diğer temaların da alt teması olacak şekilde kodlanmıştır. Topluluk etiği üst teması, *toplumsal damgalanma-dışlanma* ve *hukuki yaptırım* olmak üzere iki alt temayla daha temsil edilmiştir. Bu temalarda, insanların ve çocukların yüzüne bakmamak gibi örfi müeyyideler ile idam ve müebbet olmak üzere hukuki müeyyide talepleri dillendirilmiştir. Son olarak kutsallık etiği üst temasında *misliyle ceza görme* temasına ek olarak *ilahi adalete havale etme* ve *sonsuz maddi-manevi cezaya maruz kalma* müeyyideleri alt kategoriler olarak belirlenmiştir.

Tartışma

Araştırmanın bulguları, eylemsizlik vasıtasıyla ortaya çıkan durumun bilinçli ve iradi bir biçimde tercih edildiği şeklinde yorumlandığını göstermiştir. Bu bulgu tüm temalarda ortak bir biçimde görülmüştür. Bu yorumlar Piyale ve Cesur'un (2017) üçüncü şahıs ihlallerinin ve kutsallık etiği ihlallerinin daha niyetli algılandığına yönelik bulgularıyla uyum göstermektedir. Çalışmamızda sadece kutsallık etiği bağlamında değil diğer iki etik kategorideki ihlalin de bilinçli olarak yorumlandığı görülmüştür. Diğer yandan, empati yoksunluğu (topluluk etiği) ve vicdansızlık (kutsallık etiği) olmak üzere öne çıkan yorumlar, literatürdeki diğer çalışmaları destekler mahiyettedir (Cesur, 2017; 2006). Faillerin karşılaşmaları gereken ahlaki müeyyideler söz konusu olduğunda ise öngörülen veya talep edilen müeyyidenin geri döndürülemez bir biçimde failin eylemiyle aynı düzeyde yıkıcı cezalarla özdeşleştirildiği görülmüştür.

Sonuç

Bu araştırma bir yangın felaketi bağlamında oluşan örnek olay üzerinden ahlaki failliğin ve ahlaki müeyyidenin kültürel olarak nasıl yorumlandığını incelemiştir. Araştırma bulguları, ilgili örnek olayda eylemsizlik vasıtasıyla sergilenen ahlaki faillik üzerinden özerklik, topluluk ve kutsallık etiği kategorilerine karşılık gelecek yorumların ortaya çıktığını göstermiştir. Sonuçlar, ahlakın ve ahlaksızlığın anlamına ilişkin daha önceki bulgularla uyumlu iken bilhassa müeyyide anlayışı dolayısıyla oluşan adalet anlayışının sonraki çalışmalarda farklı metodolojilerle ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Kaynakça

- Braun V. ve Clarke V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Cesur, S. (2017, Temmuz 4–7). *Morality conceptions within a group of Turkish adults* [Poster presentation (poster bildirisi)]. 29th Annual Conference of the Association for Moral Education, Jagiellonian University, Kraków, Poland.
- Cesur, S. (2006). Toplumumuzda ahlakın kavramsallaştırılması. Y. Mehmedoğlu ve A. U. Mehmedoğlu (Ed.), *Küreselleşme, ahlak ve değerler* içinde (ss. 221–249). Litera Yayınları.
- Piyale, Z. E. ve Cesur, S. (2017, Temmuz 5–8). *Does perception of intentionality change with social closeness and the context of moral violations?* [Poster presentation (poster bildirisi)]. 18th General Meeting of the European Association of Social Psychology (EASP), Granada, Spain.
- Rai, T.S. ve Fiske, A.P. (2011). Moral psychology is relationship regulation: Moral motives for unity, hierarchy, equality and proportionality. *Psychological Review*, 118(1), 57–75. <https://doi.org/10.1037/a0021867>
- Shweder, R.A., Mahapatra, M. ve Miller, J.G. (1987). Culture and moral development. J. Kagan ve S. Lamb (Ed.), *The emergence of morality in young children* içinde (ss. 1–90). University of Chicago Press.

AHLAKİ İHLAL ANLATILARINDA İÇSEL DİYALOGAR: FAİLİN ZİHNİNDEKİ SESLER VE KONUMLANDIRMALAR

INNER DIALOGUES IN MORAL VIOLATION NARRATIVES: VOICES AND POSITIONINGS OF THE MORAL AGENT

Melike Şahin^{1*}, Sevim Cesur²

Özet

Bu çalışma, Diyalojik Ahlak Perspektifi temelinde, bireylerin fail oldukları ahlaki ihlallerde içsel diyaloglarını, zihinsel yargılayıcı figürlerini ve failliklerini nasıl değerlendirdiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 20–23 yaş aralığındaki 11 katılımcıyla (6 kadın, 5 erkek) yürütülmüştür. Katılımcılarla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler, anlatı analiziyle olay örgüsü, konumlar ve hak–görev dağılımları ekseninde incelenmiştir. Bulgular, ihlallerin sıklıkla güveni zedeleyen ve bakım etiğini ihlal eden ilişkisel eylemler etrafında şekillendiğini göstermiştir. Anlatılarda ise üç temel konum ortaya çıkmıştır. Bu konumlar, aile konumları (iyi evlat/koruyucu-baskıcı ebeveyn), ahlaki kimlik ve yargılayıcı konumlar (ahlaki seyirciler, dinî referanslar, rol beklentileridir). İhlal davranışları çoğunlukla bu konumlara bağlı görev ve hakların çatışmasından kaynağını almıştır. Bununla birlikte katılımcıların ihlallerini meşrulaştırma ve öz kınamayı azaltma stratejileriyle ahlaki kimliklerini sürdürdükleri gözlenmiştir. Bu bulgular Diyalojik Ahlak Perspektifi'ni desteklemekle birlikte, önemli diğerlerinin (örn. anne, baba, Tanrı) ve bireyin kendisinin refleksif seyirci olarak işlev gördüğüne işaret etmektedir. Ayrıca bulgular, yalnızca Diyalojik Ahlak Perspektifi ile değil, aynı zamanda İlişkisel Şemalar Teorisi, Benlik Tutarsızlığı Teorisi ve Bilişsel Çelişki Kuramları ile de uyumludur. Katılımcıların ihlal davranışlarını meşrulaştırmaları ve öz kınamayı azaltma stratejileri, ahlaki kimliği sürdürme çabalarıyla birlikte bu kuramların öngördüğü benlik, rol beklentisi ve değer çatışmalarını görünür kılmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma ah-

1 Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, melike.yasar@atauni.edu.tr, 0000-0001-9497-6204

2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

* Sorumlu Yazar: Melike Şahin

Yazar Notu: TÜBİTAK Bu çalışma, sorumlu yazarın tez çalışmasından üretilmiştir. Bu çalışma 223K893 numaralı TÜBİTAK projesi kapsamında desteklenmiştir. TÜBİTAK'a desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

lak psikolojisinin çok katmanlı, ilişkisel ve kültürel olarak biçimlenen doğasını göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Ahlaki yargı, diyalojik ahlak perspektifi, konumlandırma teorisi

Abstract

This study aims to examine how individuals evaluate their internal dialogues, mental evaluative figures, and their agency in moral violations they commit, based on the Dialogical Moral Perspective. The research was conducted with 11 participants (six women and five men) aged 20–23. In-depth interviews were conducted with the participants. The data were analyzed using narrative analysis, focusing on the storyline, positions, and distribution of rights and duties. The findings revealed that the violations frequently took the form of relational actions that undermined trust and violated the principles of care ethics. Three leading positions emerged in the narratives. These positions included family roles (good child/protective-authoritarian parent), moral identity, and judgmental roles (moral audience, religious references, and role expectations). Violations mainly stemmed from conflicts between the duties and rights associated with these positions. However, it was observed that participants maintained their moral identities by employing strategies to legitimize their violations and mitigate self-condemnation. These findings support the Dialogical Moral Perspective, while also indicating that significant others (e.g., mother, father, God) and the individual themselves function as reflexive observers. Furthermore, the findings are consistent not only with the Dialogical Morality Perspective, but also with Relational Schemas Theory, Self-Consistency Theory, and Cognitive Dissonance Theories. Participants' strategies for legitimizing their transgressive behaviors and reducing self-condemnation, along with their efforts to maintain their moral identity, reveal the self, role expectations, and value conflicts predicted by these theories. Ultimately, this study demonstrates the multi-layered, relational, and culturally shaped nature of moral psychology.

Keywords: Moral judgment, dialogical moral perspective, positioning theory

UZUN ÖZET

Giriş

Ahlak alanında gerçekleştirilen çalışmaların büyük bölümünde, bireylerin gerçek kişi ya da senaryo karakterleriyle kurdukları ilişkiler üzerinden ahlaki yargı ve davranışlar ele alınmakta, diğerlerinin bireyin zihnindeki konumu ve gerçekleştirdiği içsel konuşmalar çoğu zaman ikinci planda kalmaktadır. Oysa bireylerin

ahlaki yargı ve davranışları, zihinlerindeki diğerlerinin konumlarına göre ve bu konumlarla kurdukları diyaloglar çerçevesinde şekillenebilmektedir. Bu doğrultuda Diyalojik Ahlak Perspektifi ahlaki yargı ve eylemin, bireyin zihnindeki konumlarla yürüttüğü içsel diyaloglar aracılığıyla oluştuğunu iddia etmektedir (Tappan, 1999). Day (1991) bu konumların bireyin zihninde davranışları onaylayan ya da eleştiren ahlaki seyirciler olduğunu ve bu seyircilerin ahlaki muhakemede belirleyici rol oynadığını ifade etmiştir.

Diğer taraftan bireyler, her zaman ahlaki açıdan doğru olanı gerçekleştirmekte, ahlaki açıdan istenmeyen eylemlerini meşrulaştırmak ve/veya özkınamayı azaltmak için çeşitli bilişsel stratejiler kullanmaktadırlar. Bandura bu stratejilere ahlaki kayıtsızlık stratejileri adını vermiştir (Bandura, 2002). Bununla birlikte stratejiler bireylerin zihnindeki seyircilere karşı da başvurulacak mekanizmalar olabilir. Başka bir ifadeyle kayıtsızlık mekanizmaları yalnızca içsel ahlaki standartları devre dışı bırakmakla kalmayabilir, aynı zamanda bireyin zihnindeki ahlaki seyircilerle müzakere ederek sorumluluğun yeniden paylaştırılmasına da hizmet edebilir.

Aktarılanlar doğrultusunda mevcut çalışmanın ilk amacı bireylerin ahlaki ihlal deneyimlerine odaklanarak yani bizzat fail oldukları durumlarda zihinlerindeki ahlaki seyircileri ve kendilerini ve diğerlerini nasıl konumlandırıdıklarını incelemektir. Çalışmanın ikinci amacı ise, ahlaki ihlal deneyimlerinde kişilerin kendi failliklerini nasıl değerlendirdiklerini (kullandıkları stratejileri, stratejilerin seyirci referanslı olup olmadığını) incelemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Katılımcılar

Örneklem, amaçlı örnekleme yöntemlerinden benzeşik örneklem yoluyla belirlenmiştir. Tamamı Türkiye’de yaşayan, lisans düzeyinde eğitim alan ve 20–23 yaş aralığında bulunan 11 katılımcıdan (6 kadın, 5 erkek; $Ort_{yaş} = 21.5$) oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Yarı Yapılandırılmış Derinlemesine Görüşme Soruları

Katılımcılarla, bizzat fail oldukları gerçek bir ahlaki ihlal olayı hakkında bireysel olarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Günlük Tutma

Katılımcılara çalışma süresince günlük tutmaları için bir defter verilmiş ve gündelik hayatta karşılaştıkları ahlaki ihlalleri, bu ihlaller karşısında neler düşündüklerini ve varsa zihinsel diyaloglarını yazmaları istenmiştir.

Görüşme Formu

Ragat'ın Kişilik Web Protokolü'nden uyarlanan sorularla ve araştırmacıların kendi yazdıkları sorular doğrultusunda, katılımcıların yaşamlarındaki iki olumlu ve iki olumsuz önemli figürü tanımlamaları, bu figürlerin özelliklerini ve davranışlarını ne ölçüde etkilediğini belirtmeleri istenmiştir.

İşlem ve Veri Analizi

Çalışma için öncelikle Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan izin alınmıştır (Belge No: E.88656144-000-2300407274). Veri analizinde ihlal anlatıları Konumlandırma Teorisi çerçevesinde çözümlenmiştir. Görüşme formunda belirlenen olumlu/olumsuz figürler ile anlatılarda ortaya çıkan ahlaki seyirciler karşılaştırılmış; günlüklerdeki içsel diyalog örüntüleri de bu bulgularla birlikte incelenmiştir.

Bulgular

Konumlandırma Teorisi çerçevesinde bulgular incelendiğinde, olay örgülerinin iki ana tema etrafında toplandığı görülmektedir: (1) Güven ihlalleri (yalan söyleme, sadakatsizlik vb.) ve (2) bakım etiği ihlalleri (başkasının zarar görmesine izin verme vb.). Ayrıca bu ihlallerin çoğunlukla yakın ilişkiler bağlamında gerçekleştiği gözlenmiştir.

Konumlar incelendiğinde ise üç temel konum gözlenmiştir. Bunlardan ilki geleneksel aile hiyerarşisinde aile üyeleridir. Bu konumda katılımcılar kendilerini “iyi evlat” olarak, ebeveynlerini ise koruyucu ya da baskıcı otorite figürleri olarak konumlandırmışlardır. Diğer konum ise ahlaki kimlik konumudur. Bu konum ihlal anlatılarında katılımcıların, ihlali anlatırken failliklerini kabul etmekle birlikte kendilerini normalde böyle biri olmayan, “değerlerine bağlı” kişiler olarak tanımlamalarını ifade etmektedir. Aynı zamanda bu konum, bireyin ideal veya olması gereken benlik temsilini de yansıtmaktadır. İhlal davranışı bu kimlikle çeliştiği için, katılımcıların anlatılarında ahlaki kimliği sürdürme ya da yeniden inşa etme yönünde belirgin bir çaba görülmektedir. Üçüncü konum ise yargılayıcı konumlardır. Bu konuma ilişkin olarak tüm katılımcılarda, ihlale eşlik eden bir “yargılayan ben” konumu ve önemli diğerlerden oluşan bir ahlaki seyirci kümesi ortaya çıkmıştır. Bireyler, ihlal sonrası kendilerini eleştiren, sorgulayan ve yargılayan seyircilerin varlığını ifade etmişlerdir. Bu seyirciler ise hem bireyin kendisi hem de ebeveyn, arkadaş, partner, Tanrı gibi önemli diğerlerinden oluşmaktadır. Bu konumlar aynı zamanda rol beklentileri ve ilişkisel şemalarla iç içedir.

Katılımcıların ahlaki faillikleri değerlendirildiğinde ise, tamamının ihlal davranışlarını meşrulaştırmak için ahlaki uzaklaşma stratejilerine başvurdukları görülmüştür. Bu noktada Bandura'nın tanımladığı ahlaki kayıtsızlık mekanizmalarının yanı sıra, görmezden gelme, zamana bırakma ve hiç düşünmemeye çalışma gibi

stratejiler de bildirilmiştir. Dikkat çeken bir bulgu olarak, bu stratejilerin sadece öz kınamayı hafifletmekle sınırlı olmadığı; aynı zamanda ahlaki kimliği yeniden kurma ve sorumluluğu ahlaki seyircilere doğru yeniden dağıtma işlevi olduğu gözlenmiştir. Böylece ahlaki kayıtsızlık, yalnızca içsel standartların askıya alınması değil, aynı zamanda zihinsel seyircilerle yürütülen bir müzakere süreci olarak belirmektedir.

Günlük ve önemli figürlere ilişkin veriler de görüşmelerde ortaya çıkan örüntüleri desteklemiştir. Kimi katılımcılar, gündelik ihlallerde de zihninde önemli diğerleri ya da kendisiyle konuştuğunu; bu figürlerin özür dileme, telafi etme ya da davranışı sürdürme yönündeki kararlarını etkilediğini aktarmışlardır. Önemli figürlere ilişkin bulgularda ise olumlu figür olarak tanımlanan kişiler ile ahlaki seyirciler arasında paralellik bulunmuştur. Olumsuz figürlerin ise ahlaki yargı ve eylemleri daha az etkilediği bildirilmiştir.

Tartışma

Çalışmanın bulguları, genel olarak Diyalojik Ahlak Perspektifi'nin temel varsayımlarını desteklemekte aynı zamanda özgün katkılar sunmaktadır. Öncelikle katılımcılar, ahlaki ihlallerinde yalnızca dışsal normlara değil, zihinlerindeki ahlaki seyircilerle yürüttükleri içsel diyaloglara dayanarak karar vermekte ve failliklerini değerlendirmektedirler. Bununla birlikte bu durum perspektifle tutarlı olarak bireylerin zihninde ahlaki seyirci konumlarının olduğuna işaret etmekte; ek olarak ahlaki seyircilerin kim olduğuyla ilgili olarak kuramın açıklamalarını genişletmektedir. Buna göre bireyin hem kendisinin refleksif bir seyirci hem de önemli diğerlerin ahlaki seyirciler olarak zihinsel konuma sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim bu bulgu hem önemli figürler hem de günlük tutmaya ilişkin verilerle de tutarlıdır. Bu bulgulardan dikkat çeken refleksif konumlandırma ise perspektifin açıklamalarını genişleterek bireyin kendi davranışının seyircisi ve yargıci olduğunu, içsel diyaloglarda ise hem konumlandırılan hem de konumlandırılan özne hâline geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu bulgular yalnızca Diyalojik Ahlak Perspektifi ile değil, aynı zamanda İlişkisel Şemalar, Benlik Tutarsızlığı ve Bilişsel Çelişki Kuramları ile de uyumlu olduğu ifade edilebilir.

Katılımcıların anlatılarındaki konumlar incelendiğinde ise konumların geleneksel, kültüre duyarlı ve ilişkisel şemalar temelinde oluştuğu görülmektedir. Ahlaki uzaklaşma stratejilerinin işlevine ilişkin bulgular ise sorumluluğun zihinsel konumlara da atfedilebileceğini göstermektedir. Sonuç olarak bu çalışma, ahlak alanında ilişkilerin, ahlaki düzenin ve zihinsel seyircilerle kurulan diyalogların önemine işaret etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak bu çalışma ahlak alanının ilişkisel ve çok sesli yapısına bir kez daha işaret etmektedir. Öyle görünüyor ki ahlaki karar ve eylemler tek bir unsura

veya değişkene göre değil ilişkilere, ilişkilerdeki rol beklentilerine, diğerinin zihnimizdeki konumuna göre şekillenebilmektedir. Gelecek araştırmaların bu alanda daha fazla çalışma yapmaları önerilmekte özellikle boylamsal çalışmaların gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101–119. <https://doi.org/10.1080/0305724022014322>
- Day, J. M. (1991). The moral audience: On the narrative mediation of moral “judgment” and moral “action”. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1991, 27–42. <https://doi.org/10.1002/cd.23219915404>
- Tappan, M. B. (1999). Authoring a moral self: A dialogical perspective. *Journal of Constructivist Psychology*, 12(2), 117–131. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/107205399266145>

KAHRAMANLIK ALGISININ NİTEL ANALİZİ: FARKLI YAŞ GRUPLARINA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

A QUALITATIVE ANALYSIS OF PERCEPTION OF HEROISM: A STUDY ACROSS DIFFERENT AGE GROUPS

Dilara Sürü^{1*}, Gökhan Arslantürk²

Özet

Kahramanlık, bireylerin toplumsal, kültürel ve psikolojik yapılarıyla ilişkili, çok boyutlu bir olgudur. Bu çalışmada, katılımcıların kahramanlık algılarını anlamak amacıyla nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Sosyokültürel çeşitlilik gözetilerek 12–18, 18–35 ve 35–60 yaş gruplarından toplam 58 katılımcıyla yarı yapılandırılmış yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veriler, tümevarımsal tematik analiz yöntemi ile MAXQDA yazılımı aracılığıyla analiz edilmiş ve üç ana tema belirlenmiştir: kahramanca eylemler, kahraman özellikleri ve kahraman örnekleri. Bulgular, kahramanlık algısının yaşa göre farklılaştığını göstermiştir; 12–18 yaş grubu daha çok günlük yaşamda yardım ve ebeveyn figürleri üzerinden kahramanlığı tanımlarken, 18–35 yaş grubu liderlik, fedakârlık ve toplumsal sorumluluk vurgusu yapmıştır. 35–60 yaş grubu ise hayat kurtarma, devlet ve değer odaklı eylemlerle kahramanlığı tanımlamıştır. Çalışma, kahramanlığın toplumsal değerler, kültürel birikim ve bireysel deneyimlerle şekillendiğini ve yaş ile deneyim arttıkça algının değer temelli olarak derinleştiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Kahramanlık, kahramanlık algısı, nitel araştırma, tematik analiz

Abstract

Heroism is a multidimensional concept deeply connected to individuals' social, cultural, and psychological structures. This study employed a qualitative research design to explore perceptions of heroism. Semi-structured interviews

1 Dr. Öğr. Üyesi., İbn Haldun Üniversitesi, dilarasuru@ihu.edu.tr, 0000-0001-5432-3516

2 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, gokhan.arslanturk@selcuk.edu.tr, 0000-0001-9145-120X

Sorumlu Yazar: Dilara Sürü

Yazar Notu: Bu çalışma, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Ana Bilim Dalı'nda Dilara Sürü tarafından tamamlanan "Kişilerin Kahramanlık Algıları ve Normatif Sosyal Etkinin Kahramanlık Algısını Şekillendirmedeki Rolü" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

were conducted with 58 participants across three age groups (12–18, 18–35, and 35–60), considering socio-cultural diversity. Data were analyzed using inductive thematic analysis with MAXQDA, identifying three main themes: Heroic actions, hero traits, and hero examples. Findings revealed age-related differences in heroism perception: The 12–18 age group focused on everyday acts of help and parental figures, the 18–35 group emphasized leadership, sacrifice, and social responsibility, while the 35–60 group highlighted life-saving, state service, and value-driven actions. The study demonstrates that heroism is shaped by social values, cultural heritage, and personal experiences, with perceptions becoming more value-oriented and complex as age and experience increase.

Keywords: Heroism, perception of heroism, qualitative research, thematic analysis

UZUN ÖZET

Giriş

Kahramanlık, bireylerin kültürel normlar, sosyal öğrenme süreçleri ve toplumsal beklentiler çerçevesinde şekillenen çok katmanlı bir olgudur. Kahramanlık literatürü, kahramanlığı hem eylemsel hem de algısal bir yapı olarak ele almakta; kahramanca davranışların çoğu zaman özgecilik, fedakârlık ve ahlaki cesaret gibi özelliklerle bağlantılı olduğunu belirtmektedir (Allison ve Goethals, 2017; Franco ve ark., 2011). Bu çalışma, Türkiye’de farklı yaş gruplarındaki bireylerin kahramanlık algılarını nitel bir yaklaşımla inceleyerek, bu alandaki sınırlı ulusal literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu araştırma, 12–18, 18–35 ve 35–60 yaş aralıklarındaki katılımcılarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelere dayalı nitel bir desenle yürütülmüştür. Nitel araştırmalar, bireylerin anlam dünyalarını derinlemesine incelemeye olanak sağladığından, kahramanlık gibi öznel bir olgunun anlaşılması için uygun bir yöntem olarak değerlendirilmiştir (Creswell, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Katılımcılar

Çalışmaya farklı demografik özelliklere sahip gönüllü katılımcılar dâhil edilmiş, yaş gruplarına göre üç ayrı veri havuzu oluşturulmuştur. Aktarılabilirliği artırmak amacıyla katılımcı çeşitliliğine odaklanılmıştır (Lincoln ve Guba, 1985).

Veri Toplama Süreci

Görüşmeler birebir ve yüz yüze yapılmış; katılımcıların kendi deneyimlerini rahatlıkla paylaşabilecekleri güven temelli bir ortam oluşturulmuştur. Her görüşme ses kaydına alınmış, ardından yazılı metne dönüştürülmüştür.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın inandırıcılığını ve güvenilirliğini sağlamak için Lincoln ve Guba'nın (1982) dört ölçütü temel alınmıştır: inanılrlık, aktarılabilirlik, güvenilirlik ve onaylanabilirlik.

Inanılrlık: Veriler tekrar tekrar okunmuş, temalar katılımcı ifadelerine doğrudan dayalı olarak oluşturulmuştur (Whittemore ve ark., 2001).

Aktarılabilirlik: Demografik çeşitliliğe özen gösterilmiş ve araştırma süreci ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.

Güvenirlik: Kodlama süreci MAXQDA ile yapılarak analiz adımları izlenebilir kılınmıştır (Creswell, 2003).

Onaylanabilirlik: Araştırmacı, ön yargısını minimize etmek için yansıtıcı notlar tutmuş ve süreç boyunca kararlarını raporlamıştır (Houser, 2015).

Analiz

Veriler tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir (Braun ve Clarke, 2006). Öncelikle kodlar oluşturulmuş, ardından yaş gruplarına göre ortak temalar belirlenmiştir. Analiz sırasında belirli kavramların tekrarlanma sıklığı da dikkate alınmış; kod frekanslarının katılımcı açısından önem taşıdığı gerekçesiyle analize dâhil edilmiştir (Rabiee, 2004; Rivas, 2012). Üç üst düzey kategori ortaya çıkmıştır: Kahramanca Eylemler, Kahramanlığa Atfedilen Özellikler, Kahraman Örnekleri.

Bulgular

1. Kahramanca Eylemler

Tüm yaş gruplarında kahramanca eylemlerin merkezinde yardım etmek, hayat kurtarmak ve kendini feda etmek bulunmaktadır. Genç yaş grubu (12–18), özellikle birisini kurtarmak ve kötülerle savaşmak gibi daha fantastik ve dramatize edilmiş eylemleri vurgulamıştır. Orta yaş grubu (18–35), vatan uğruna kendini feda etme, liderlik yapma ve koruyucu rol üstlenme gibi daha toplumsal sorumluluk içeren eylemleri ön plana çıkarmıştır. En olgun grup (35–60) ise devletini sevmek, hayat kurtarmak ve davasında ilerlemek gibi daha deneyim temelli eylemlere odaklanmıştır. Bu farklılıklar, kahramanlık algısının yaşla birlikte daha gerçekçi ve toplumsal bağlamlı hâle geldiğini göstermektedir (Allison ve Goethals, 2014).

2. Kahramanlık Özellikleri

Yaş grupları arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte, fedakârlık, cesaret, ahlaklı olma, liderlik, zekâ ve kararlılık ortak özellikler olarak göze çarpmaktadır. Gençler daha çok güçlü, lider ve zor hayat yaşamış kişiler gibi imgesel ve idealize edilen özellikleri vurgularken, yetişkin gruplar kahramanlığa ahlaki duruş, vatanseverlik ve merhamet gibi değerlere dayalı özellikler atfetmiştir. Bu bulgu, kahramanlık algısının gelişimsel olarak değer temelli bir yapıya doğru evrildiğini desteklemektedir (Franco ve ark., 2018).

3. Kahraman Örnekleri

Kahraman örnekleri yaş grupları arasında çeşitlilik göstermektedir.

12–18 yaş: Fantastik karakterler, çizgi film ve film kahramanları baskındır.

18–35 yaş: Askerî figürler, dinî liderler, sosyal kahramanlar ve aile bireyleri öne çıkmaktadır.

35–60 yaş: Ailevi kahramanlar, bilimsel kahramanlar, dinî figürler ve toplumsal liderler daha fazla dile getirilmiştir.

Bu dağılım, kahraman figürlerinin bireyin sosyal rollerine ve yaşam deneyimlerine göre değiştiğini göstermektedir (Kinsella ve ark., 2015).

Tablo 1. Elde edilen tema ve kategoriler

Yaş Grubu	Kahramanca Eylemler	Kahramanlık Özellikleri	Kahraman Örnekleri
12–18 Yaş	Yardım etmek - Birisini kurtarmak Kendini feda etmek - Vatani kurtarmak - Kötülerle savaşmak - Anne-Baba örneği	Güçlü Lider Zorlu bir hayata sahip Fedakâr/İyi Akıllı/Zeki	Fantastik Lider Toplumsal Dinî Askerî
18–35 Yaş	Liderlik yapmak Vatan uğruna canını feda etmek Koruyucu/yardımcı olmak - Ailesini korumak - Kurtarmak - Yardım etmek Vazgeçmek	Kararlı Sıradan Zeki/Akıllı İlgili/Önemseyen Ahlaklı Vatansever Cesur Fedakâr Lider ruhlu	Askerî Lider Dinî Sosyal Fiziksel Ailevi Mesleki
35–60 Yaş	Yardım etmek Hayat kurtarmak Devletini sevmek Davasında ilerlemek	Fedakâr Lider Merhametli Cesur Ahlaklı Kararlı Zeki	Ailevi Fiziksel Bilimsel Dinî Lider Fantastik Askerî

Sonuç

Bu çalışma, kahramanlık algısının yaşla birlikte değişen bir yapıda olduğunu ve bireylerin kahramanlık tanımını kendi yaşam bağlamlarına göre oluşturduklarını göstermektedir. Gençler daha idealize edilmiş ve medya etkisine açık kahramanlık örnekleri verirken, yetişkin grupların kahramanlık algısı daha toplumsal, ahlaki ve gerçekçi bir temele oturmaktadır. Bulgular, Türkiye’de kahramanlık algısını yaş gruplarına göre inceleyen sınırlı sayıdaki çalışmalara önemli bir katkı sunmaktadır.

Kaynakça

- Allison, S. T. ve Goethals, G. R. (2014). *Heroic leadership and heroism science*. Springer.
- Allison, S. T. ve Goethals, G. R. (2017). *The psychology of heroism*. Routledge.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (2. Baskı). Sage.
- Franco, Z. E., Allison, S. T., Kinsella, E. L., Kohen, A., Langdon, M. ve Zimbardo, P. G. (2018). The psychology of heroism. S. J. Lopez (Ed.), *The Oxford handbook of positive psychology* içinde (ss. 1–24). Oxford University Press.
- Franco, Z. E., Blau, K. ve Zimbardo, P. G. (2011). Heroism: A conceptual analysis and differentiation between heroic action and altruism. *Review of General Psychology*, 15(2), 99–113. <https://doi.org/10.1037/a0022672>
- Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30(4), 233–252. <https://doi.org/10.1007/BF02765185>
- Houser, J. (2015). *Nursing research: Reading, using, and creating evidence* (3. Baskı). Jones & Bartlett.
- Kinsella, E. L., Ritchie, T. D. ve Igou, E. R. (2015). Zeroing in on heroes: A prototype analysis of hero features. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(1), 114–127. <https://doi.org/10.1037/a0038463>
- Pilotta, J. J. (1985). [Naturalistic Inquiry adlı eserin incelemesi, Yazan: Y. S. Lincoln ve E. G. Guba]. *International Journal of Intercultural Relations*, 9(4), 438–439. [https://doi.org/10.1016/0147-1767\(85\)90062-8](https://doi.org/10.1016/0147-1767(85)90062-8)
- Rabiee, F. (2004). Focus-group interview and data analysis. *Proceedings of the Nutrition Society*, 63(4), 655–660. <https://doi.org/10.1079/PNS2004399>
- Rivas, C. (2012). Coding and analyzing qualitative data. C. Seale (Ed.), *Researching society and culture* içinde (ss. 366–392). Sage.
- Whittemore, R., Chase, S. K. ve Mandle, C. L. (2001). Validity in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 11(4), 522–537. <https://doi.org/10.1177/104973201129119299>
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

ELEŞTİREL BİLİNÇ VE GENÇLERİN SİVİL KATILIMI: ÖZ-YETERLİK VE MEDYA KULLANIMININ ARACILIK ROLLERİ

CRITICAL CONSCIOUSNESS AND YOUTH CIVIC ENGAGEMENT: THE MEDIATING ROLES OF SELF-EFFICACY AND MEDIA USE

Bilge Sena Çam^{1*}, Şevval Aközölü², Semiha Ömür³, Seçil Gönültaş⁴

Özet

Ergenler, toplumsal eylemlerde önemli bir rol oynarlar ve bu durum onların çevresel ve ahlaki konulara yönelik gelişmekte olan ahlaki anlayışlarını yansıtır. Bu çalışma, Türk lise öğrencilerinin eleştirel bilincinin çevre ve kadın hakları konularındaki sivil katılımı nasıl şekillendirdiğini, öz-yeterlik ve medya kullanımının aracı rolleri üzerine odaklanarak incelemiştir. 417 lise öğrencisinden ($Ort_{yaş} = 14.9$, 287 kız) veri toplanmıştır. Sivil katılım, sivil öz-yeterlik, çevre ve kadın hakları sorunlarına yönelik medya kullanımı ve eleştirel bilinç ise güvenilir ve geçerli bir ölçekle değerlendirilmiştir. Çevre sorunları için eleştirel bilinci yüksek olan ergenler daha yüksek öz-yeterlik ve çevresel konularla ilgili daha yüksek medya kullanımı bildirmişler; bu da ergenlerin daha fazla sivil katılım göstermelerini yordamıştır (öz-yeterlik ve medya kullanımı üzerinden tam aracılık). Kadın hakları sorunları için sonuçlar benzerlikler göstermiştir. Eleştirel bilinci yüksek olan ergenler, daha yüksek öz-yeterlik ve kadın hakları sorunları ile ilgili daha yüksek medya kullanımı belirtmişler; bu da ergenlerin daha fazla sivil katılım göstermelerini yordamıştır (öz-yeterlik ve medya kullanımı üzerinden tam aracılık). Bu bulgular, ergenlerin farkındalıklarını eyleme dönüştürmelerinde öz-yeterlik ve medya kullanımının kritik bir aracı rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, ahlaki farkındalığın çevre ve toplum için ahlaka dayalı bir katılıma nasıl evrilebileceğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Çevre sorunları ve ahlak, sivil katılım, eleştirel bilinç, öz-yeterlik, medya kullanımı

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, sena.cam@bilkent.edu.tr, 0009-0000-8876-4395

2 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, sevval.akozlu@bilkent.edu.tr, 0009-0001-9572-5877

3 Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, semiha.omur@bilkent.edu.tr, 0009-0006-0726-0210

4 Dr., Bilkent Üniversitesi, secil.gonultas@bilkent.edu.tr, 0000-0002-6002-9820

* Sorumlu Yazar: Bilge Sena Çam

Abstract

Adolescents play a vital role in civic action, which reflects their developing sense of morality toward both environmental and societal issues. This study examined how Turkish adolescents' critical consciousness shapes their civic engagement in environmental and women's rights domains, with a focus on the mediating roles of self-efficacy and media use. Data were collected from 417 high school students ($M_{age}=14.9$; 287 girls). Civic engagement, civic self-efficacy, and media use regarding environmental and women's rights issues, as well as critical consciousness, were assessed using reliable and validated scales. For environmental issues, results showed that adolescents with higher critical consciousness reported greater self-efficacy and higher media use regarding environmental issues, both of which increased their civic engagement in turn, indicating a full mediation through self-efficacy and media use. For women's rights issues, results similarly showed that adolescents with higher critical consciousness reported greater self-efficacy while also using more media about women's rights issues, which subsequently enhanced their civic participation, again revealing full mediation through self-efficacy and media use. Together, these findings demonstrate that self-efficacy and media use are key to translating adolescents' awareness into action, reflecting how moral awareness may evolve into morally driven engagement for environment and society.

Keywords: Environmental issues and morality, civic engagement, critical consciousness, self-efficacy, media use

UZUN ÖZET

Giriş

Gençlerin çevresel ve toplumsal konularda sivil katılımlarının azlığı birçok çalışma ve rapor tarafından gösterilmiştir (Bee ve Kaya, 2017). Sivil katılım hem demokratik sistemlerin sürdürülebilirliği hem de gençlerin bilişsel ve sosyal gelişimleri için önemlidir (Lerner ve ark., 2020). Bu nedenle sivil katılımı artıran bilişsel ve bağlamsal etmenlerin belirlenmesi önem taşımaktadır.

Sivil katılım, çevresel ve toplumsal sorunlara yönelik bireysel ve kolektif tutumlarla ilgili çok boyutlu bir kavramdır (Barrett ve Brunton-Smith, 2014). Literatür sivil katılımı destekleyen sosyal-bilişsel ve bağlamsal birçok faktör olduğunu göstermiştir. Bu faktörlerden biri olan eleştirel bilinç, bireyin eşitsizlikleri fark ederek değişim için motivasyon geliştirmesi anlamına gelir ve daha yüksek sivil katılımı ilişkilendirilir (Rapa ve ark., 2020). Eleştirel bilincin, bireylerin toplumda değişim yaratabileceklerine dair inançlarını ifade eden öz-yeterlikle de ilişkili olduğu gösterilmiştir (Manganelli ve ark., 2015; Ballard ve ark., 2019). Sosyal-bilişsel faktörle-

re ek olarak medya kullanımı da gençlerin sivil katılım süreçleriyle ilişkilendirilen önemli bir bağlamsal faktör olarak değerlendirilmektedir (Mainsah ve ark., 2016).

Bu bilgiler ışığında, çalışmamızda lise öğrencilerinin eleştirel bilinçlerinin çevresel ve toplumsal konularda sivil katılımlarını ne ölçüde yordadığı, bu ilişkide öz-yeterlik ile medya kullanımının aracı olup olmadığı ve cinsiyetin bu ilişkilerde düzenleyici faktör olup olmadığına bakılmıştır. Eleştirel bilincin öz-yeterlik ve medya kullanımı aracılığıyla sivil katılımı olumlu şekilde yordayacağı ve kız öğrencilerde bu ilişkinin daha güçlü olacağı öngörülmüştür.

Yöntem

Mevcut araştırma nicel yöntemleri kullanan ve kesitsel bir araştırmadır. Bu çalışma bağlamında kullanılan ölçümler daha geniş bir müdahale programının ön-test bölümünün bir parçasıdır ve tamamlaması 35–40 dakika sürmüştür. Eleştirel bilincin sivil katılımı ile ilişkisinin öz-yeterlik ve medya kullanımı üzerinden dolaylı olup olmadığı aracılık analizleri ile test edilmiştir. Ayrıca katılımcıların cinsiyetinin bu ilişkiyi düzenleyip düzenlemediği incelenmiştir.

Katılımcılar

Katılımcılar, Türkiye Ankara'daki devlet liselerinde ve özel liselerde öğrenim gören 13–17 yaş aralığında 417 öğrenciden ($Ort_{yaş} = 14.9$; 287 kız) oluşmaktadır. Çalışmaya katılımın tamamen gönüllülük esasına dayandığı bilgisi hem veli onam formlarında hem de ergen katılım onayı formunda verilmiştir. Ölçümlerin tamamı okul ortamında uygulanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Sivil Katılım Ölçekleri

Sivil katılım, 7 maddeli bir ölçekle katılımcılara çeşitli sivil aktivitelere ne sıklıkta katıldıkları sorularak ölçülmüştür (Eckstein ve ark., 2015.) (Örnek madde: *“Bu konuda çalışan bir kuruluşa başış yapma veya gönüllü olma”*; iklim ve çevre sorunları için $\alpha = .75$; kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği için $\alpha = .85$).

Eleştirel Bilinç Ölçeği

Eleştirel bilinç, ölçeğin sekiz maddelik kısa formu ile ölçülmüştür (Rapa ve ark., 2020). (Örnek madde: *“Toplumda herkese eşit davranılsaydı daha az sorunumuz olurdu”*; $\alpha = .79$).

Sivil Öz-Yeterlik Ölçeği

Sivil öz-yeterlik, sekiz maddelik bir ölçekle değerlendirilmiştir (Eckstein ve ark., 2015). (Örnek madde: *“Bizim gibi gençlerin birlikte çalışarak toplumu daha iyi bir hâle getirebileceğine inanıyorum.”*; $\alpha = .78$)

Medya Kullanımı Anketi

Medya kullanımı, katılımcıların çevre/iklim sorunları ve kadın hakları/toplumsal cinsiyet eşitliği konularına ilişkin içeriklerle ne sıklıkta karşılaştıklarını ölçen üç maddelik bir anketle değerlendirilmiştir. Bu sorular araştırmanın kapsamında araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır (İklim ve çevre sorunları için $\alpha = .65$; kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği için $\alpha = .72$).

İşlem

Bilkent Üniversitesinin Etik İnceleme Kurulundan 7 Temmuz 2023 tarihli 2023_07_07_01 numaralı izin ile Ankara Valiliği Millî Eğitim Müdürlüğünden alınan 5 Eylül 2023 tarihli E-14588481-605.99-82928486 numaralı izin doğrultusunda Ankara ilindeki devlet ve özel liselerde veri toplama sürecine başlanmıştır. Veriler Jamovi programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın bulguları, her iki alan için de tam aracılık modelini desteklemiştir. İklim ve çevre sorunları için eleştirel bilincin öz-yeterlik ve çevreyle ilgili medya kullanımıyla olumlu ilişkilidir ve bu iki faktör de iklim ve çevre sorunlarına dair sivil katılımı anlamlı şekilde yordamıştır. Öz-yeterlik aracılığıyla dolaylı etki ($\beta = .23$, $SH = .02$, $p < .001$) ve medya kullanımı aracılığıyla dolaylı etki ($\beta = .07$, $SH = .01$, $p < .001$) anlamlı bulunmuştur. Eleştirel bilincin çevre sorunlarına dair sivil katılım üzerinde doğrudan anlamlı ilişkisi bulunmazken, aracı değişkenler yoluyla olan toplam katkısı anlamlı bulunmuştur ($\beta = .21$, $SH = .04$, $p < .001$). Cinsiyet bu modelde anlamlı bir düzenleyici değişken olarak gözlenmemiştir. Bir diğer deyişle, modeldeki ilişki örüntüsü kız ve erkek öğrenciler için aynı şekilde gözlenmiştir. Benzer sonuçlar kadın hakları alanı için de elde edilmiştir. Eleştirel bilinç, hem öz-yeterlik hem de medya kullanımı ile pozitif ilişkili çıkmıştır. Öz-yeterlik üzerinden dolaylı etki ($\beta = .24$, $SH = .03$, $p < .001$) ve kadın haklarına yönelik medya kullanımı üzerinden dolaylı etki ($\beta = .05$, $SH = .02$, $p < .001$) anlamlı bulunmuştur. Eleştirel bilincin kadın haklarına yönelik sivil katılım üzerindeki toplam katkısı ($\beta = .28$, $SH = .05$, $p < .001$) olarak saptanmıştır. Cinsiyet bu ilişkide düzenleyici bir rol göstermemiştir.

Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, gençlerin eleştirel bilinçlerinin sivil katılımlarını anlamlı şekilde yordadığını ve bu ilişkinin öz-yeterlik ile medya kullanımı üzerinden tam aracılık yoluyla gerçekleştiğini göstermiştir. Diğer bir deyişle, eleştirel bilinci yüksek olan gençler çevresel ve toplumsal sorunlarda söz sahibi olabileceklerine dair daha yüksek öz-yeterlik ve medya kullanımı raporlamışlardır; bu da onların sivil katılımlarıyla olumlu şekilde ilişkili bulunmuştur.

Daha önceki çalışmalar eleştirel bilincin sivil katılımı doğrudan pozitif ilişkili olduğunu gösterse de bu çalışmaların çoğu sivil katılımı politik bağlamda ele almıştır (Diemer ve ark., 2020). Bu çalışmada eleştirel bilinç ve sivil katılım arasında doğrudan anlamlı bir ilişki olmaması sivil katılımın ele alınma biçimindeki farklılıklardan kaynaklanmış olabilir. Diğer çalışmalar, sivil katılımı politik aktivitelere katılım olarak değerlendirirken mevcut çalışmada çevresel ve sosyal konular üzerinden araştırılmıştır.

Daha önceki çalışmalarla paralel olarak, mevcut çalışmada da öz-yeterliğin eleştirel bilinçle olumlu şekilde ilişkili olduğu ve sivil katılımı yordayan sosyal bilişsel mekanizma olduğu bulunmuştur (Ballard ve ark., 2019; Manganelli ve ark., 2015).

Medya kullanımına dair bulgular da eleştirel bilinci daha yüksek olan gençlerin medya aracılığıyla çevresel ve toplumsal sorunların tartışıldığı içeriklerle daha sık karşılaştıklarını ve bunun aracılığıyla bu sorunlarla ilgili daha fazla sivil katılım raporladıklarını göstermiştir.

Cinsiyetin düzenleyici değişken olarak anlamlı rol oynamaması dikkate değerdir. Hem kız hem erkek öğrencilerde yüksek düzeyde eleştirel bilinç raporlayanların çevresel ve toplumsal sorunlarda değişim yaratabileceklerine dair inançlarının ve bu konulara yönelik medya kullanımlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Sonuç

Bulgular hem bilimsel hem uygulamaya yönelik alan yazına katkılar sunmaktadır. Kavramsal düzeyde çalışma, gençlerde sivil katılımın sosyal bilişsel ve bağlamsal faktörlerin birlikte çalıştığı modellerle incelenmesi gerektiğini desteklemektedir. Ancak, ölçümlerin kesitsel olduğu için nedensel çıkarımlar yapılması güçtür. İlerleyen çalışmalarda boylamsal tasarımlar veya deneylerle eleştirel bilinç, öz-yeterlilik ve sivil katılım zincirini nedensel bir çerçevede incelenebilir. Diğer sosyal bilişsel ve bağlamsal faktörler de bu analizlere dâhil edilerek gençlerin sivil katılımı daha farklı açılardan ele alınabilir.

Kaynakça

- Ballard, P. J., Cohen, A. K. ve d.P. Duarte, C. (2019). Can a school-based civic empowerment intervention support adolescent health? *Preventive Medicine Reports*, 16, 100968. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2019.100968>
- Barrett, M. ve Brunton-Smith, I. (2014). Political and civic engagement and participation: Towards an integrative perspective. *Journal of Civil Society*, 10(1), 5–28. <https://doi.org/10.1080/17448689.2013.871911>
- Bee, C. ve Kaya, A. (2017). Youth and active citizenship in Turkey: Engagement, participation and emancipation. *Southeast European and Black Sea Studies*, 17(1), 129–143. <https://doi.org/10.1080/14683857.2016.1232893>
- Diemer, M. A., Pinedo, A., Bañales, J., Mathews, C. J., Frisby, M. B., Harris, E. M. ve ark. (2020). Recentring action in critical consciousness. *Child Development Perspectives*, 15(1), 12–17. <https://doi.org/10.1111/cdep.12393>

- Eckstein, K., Jugert, P., Noack, P., Born, M. ve Sener, T. (2015). Comparing correlates of civic engagement between immigrant and majority youth in Belgium, Germany, and Turkey. *Research in Human Development*, 12(1-2), 44–62. <https://doi.org/10.1080/15427609.2015.1010346>
- Lerner, R. M., Fisher, C. B. ve Weinberg, R. A. (2000). Applying developmental science in the 21st century: International scholarship for our times. *International Journal of Behavioral Development*, 24(1), 24–29. <https://doi.org/10.1080/016502500383430>
- Mainsah, H., Brandtzæg, P. B. ve Følstad, A. (2016). Bridging the generational culture gap in youth civic engagement through social media: Lessons learnt from young designers in three civic organisations. *The Journal of Media Innovations*, 3(1), 23–40. <https://doi.org/10.5617/jmi.v3i1.2724>
- Manganelli, S., Lucidi, F. ve Alivernini, F. (2015). Italian adolescents' civic engagement and open classroom climate: The mediating role of self-efficacy. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 41, 8–18. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2015.07.001>
- McHale, S. M., Dotterer, A. ve Kim, J.-Y. (2009). An ecological perspective on the media and youth development. *American Behavioral Scientist*, 52(8), 1186–1203. <https://doi.org/10.1177/0002764209331541>
- Rapa, L. J., Bolding, C. W. ve Jamil, F. M. (2020). Development and initial validation of the short critical consciousness scale (CCS-S). *Journal of Applied Developmental Psychology*, 70, 101164. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2020.101164>

11. OTURUM

KÜLTÜREL VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Oturum Başkanı: Furkan Erdoğan

AHLAK PSİKOLOJİSİNİN GELECEĞİ: ÇİFT KALITIM KURAMI İLE ÇOK DÜZEYLİ BİRLEŞTİRİCİ YAKLAŞIM

THE FUTURE OF MORAL PSYCHOLOGY: A MULTILEVEL INTEGRATIVE APPROACH WITH DUAL INHERITANCE THEORY

Melih Varol^{1*}, Onurcan Yılmaz²

Özet

Ahlak psikolojisi uzun süre insan–hayvan, kültür–doğa ve zihin–beden gibi ikiliklerin gölgesinde gelişmiş, bu ikiliklerde çoğunlukla insan, kültür ve zihin üstün konumda değerlendirilmiştir. Bu antropomerkezci miras, Kartezyen felsefeden “cıla teorilerine” kadar uzanan yaklaşımlarla ahlakın yalnızca insana özgü ve kültürel süreçlerle biçimlenen bir olgu olduğu düşüncesini pekiştirmiştir. Oysa son yıllarda primatlar üzerine yapılan araştırmalar, empati, adalet, iş birliği ve yardımlaşmanın insana özgü olmadığını ve ekolojik bağlamlara duyarlı biçimde çeşitlendiğini göstermiştir. Biz bu noktada, ahlaki davranışları anlamanın yolunun parçalı açıklamalardan değil, Tinbergen’in dört açıklama düzeyi ile Çift Kalıtım Kuramının bütünleştirilmesinden geçtiğini savunuyoruz. Tinbergen’in yaklaşımı işlev, filogeni, mekanizma ve ontojeni düzeylerinde biyolojik açıklamalar üretirken; Çift Kalıtım Kuramı genetik ve kültürel aktarımın birlikte evrimini merkeze alarak bu açıklamalara bağlamsal ve tarihsel bir boyut katar. Bu iki çerçeveyi bir araya getirdiğimizde, ahlakın hem evrimsel temellerini hem de kültürel çeşitliliğini açıklayabilen gerçekten kapsayıcı bir model ortaya çıkar. Bizce ahlak psikolojisinin geleceği, bu bütünleşik yaklaşımı benimseyerek insan doğasını biyolojik ve kültürel mirasın ortak ürünü olarak kavramaktan geçmektedir.

Anahtar sözcükler: Primat, ahlak, kültür, genetik, evrim

Abstract

Moral psychology has long developed under the shadow of dualisms, such as human–animal, culture–nature, and mind–body, in which the human, culture, and mind have usually been regarded as superior. This anthropocentric

1 Doktora Adayı, Kadir Has Üniversitesi, melih.varol@khas.edu.tr, 0000-0002-0716-7458

2 Doç. Dr., Kadir Has Üniversitesi, onurcan.yilmaz@khas.edu.tr, 0000-0002-6094-7162

* Sorumlu Yazar: Melih Varol

Yazar Notu: Bu bildiri, birinci yazarın Antropoloji lisans tezinin bulguları temel alınarak hazırlanmıştır.

legacy, extending from Cartesian philosophy to “veneer theories”, has reinforced the idea that morality is a phenomenon unique to humans and shaped solely by cultural processes. However, recent research on primates has shown that empathy, fairness, cooperation, and helping are not unique to humans, and that they vary in ways sensitive to ecological contexts. At this point, we argue that the key to understanding moral behavior lies not in fragmented explanations, but in the integration of Tinbergen’s four levels of explanation with Dual Inheritance Theory. While Tinbergen’s approach produces biological explanations at the levels of function, phylogeny, mechanism, and ontogeny, Dual Inheritance Theory adds a contextual and historical dimension by centering on the co-evolution of genetic and cultural transmission. When these two frameworks are brought together, a truly comprehensive model emerges that can account for both the evolutionary foundations of morality and its cultural diversity. In our view, the future of moral psychology depends on embracing this integrative approach and understanding human nature as a joint product of biological and cultural inheritance.

Keywords: Primate, morality, culture, genetic, evolution

UZUN ÖZET

Giriş

Ahlak psikolojisi; bireylerin politik tutumları, prososyal davranışları, ahlaki yargıları ve ayrımcı eğilimleri gibi geniş bir yelpazedeki olguları inceleyerek toplumsal yaşamı derinden etkileyen temel konulara odaklanan bir alandır. Alanın kapsamı oldukça geniş olmasına rağmen, ahlak psikolojisi görece olarak ahlakın filogenetik temellerine ve insan dışı primatlarda ahlaki davranışların nasıl ortaya çıktığına daha az dikkat göstermektedir.

Bu çalışma, primat ahlakından hareketle, ahlakın kültürel ve genetik süreçlerin etkileşimi çerçevesinde bütüncül bir teorik yaklaşımla ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Söz konusu bütüncül çerçeve, Tinbergen’in dört açıklama düzeyi (mekanizma, ontojeni, fonksiyon ve filojeni) ile çift kalıtım kuramının birleşimi aracılığıyla oluşturulabilir. Tinbergen’in dört açıklama düzeyi ahlaki davranışların evrimsel süreçte farklı analiz düzeylerinde nasıl işlediğini açıklarken (Bateson ve Laland, 2013), çift kalıtım kuramı ahlaki tutum ve davranışları kültürel ve genetik faktörlerin etkileşimi temelinde anlamamızı sağlar (Boyd ve Richerson, 1985). Böylelikle ahlaki olguların yalnızca genetik indirgemecilikle ya da yalnızca kültürel açıklamalarla yorumlanmasının doğurduğu sınırlılıklar ortadan kaldırılabilir.

Literatür

Ahlak psikolojisinde uzun süre etkili olan insan-merkezli yaklaşım, köklerini 17. yüzyıl Kartezyen felsefesinden ve “cilalama teorilerinden” almaktadır. Bu yaklaşımlara göre, ahlaki davranış sergileyebilme kapasitesine yalnızca insan sahiptir; birey bencil doğasını “cilalayarak” toplumsal düzeni koruma amacı güder (De Waal, 2006, ss.1–51). Buna karşın, insan dışı hayvanların ahlaki davranış sergileme kapasitesine sahip olmadığı varsayılmıştır. Oysa 20. yüzyıldan itibaren yapılan araştırmalar, primatlarda iş birliği, yardımlaşma, empati ve adalet duygusu gibi davranışların bulunduğunu göstermiştir (De Waal, 2008; Suchak ve ark., 2016). Bu bulgular, Kartezyen düşüncenin ve cilalama teorilerinin öne sürdüğü varsayımların aksine, primatların da belirli düzeylerde ahlaki duyarlılıklara ve prososyal eğilimlere sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Primatlar arasında gözlemlenen ahlaki davranış biçimleri türler arasında farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, vücut büyüklüğü, besin bolluğu ve dağılımı, sosyal yaşam biçimi ve kültürel faktörler gibi değişkenlerce şekillenmektedir (Koenig ve Borries, 2012). Bununla birlikte, insanlar ve diğer primatlar ahlaki davranışların ölçeği açısından farklılaşmaktadır. İnsan türü, kültürel evrim süreci sayesinde çok daha geniş kapsamlı iş birliği (ve çatışma) ağları kurabilme kapasitesine ulaşmıştır.

Primatlarda yürütülen çalışmalar, ahlakın yalnızca insana özgü bir olgu olmadığını, aynı zamanda filogenetik kökenleri bulunduğunu göstermektedir. Ahlaki duyarlılıklar ve davranışlar hem insanlarda hem de primatlarda grup düzenini korruma, beslenme ve hayatta kalma olasılığını artırma gibi benzer işlevlere sahiptir. Kültürel ve biyolojik süreçler ise bu davranışlar üzerinde eş zamanlı biçimde etkili olmaktadır. Örneğin meyveyle beslenen (frujivor) primatlar, yaprakla beslenen (folivor) primatlara göre daha hiyerarşik toplum yapıları sergiler ve grup içi ile gruplar arası çatışmalara daha yatkındır; çünkü meyveler doğada yapraklara kıyasla daha az ve dağınık biçimde bulunur (Koenig ve Borries, 2012). Ayrıca insan dışı primatlar da insanlar gibi doğumdan itibaren yoğun bir sosyal ortamda “kültürlenir” ve grup üyelerinden sosyal durumlarda nasıl davranacaklarını öğrenirler. Nitekim şempanzeler arasında kültürel farklılıkların bulunduğu, yeni bir gruba katılan bireylerin o grubun davranış kalıplarına uyum gösterdiği gözlemlenmiştir (Luncz ve Boesch, 2014).

Özetle, kültür ve biyoloji ahlak üzerinde eşgüdümlü biçimde etkili olmaktadır ve insan dışı primatlar üzerine yapılan araştırmalar, insan ahlakına dair düşünsel çerçevemize değerli bir perspektif sunmaktadır.

Tartışma

İnsan dışı primatlar üzerinden yürütülen bu tartışma, ahlakın farklı analiz düzeylerinde incelenebilmesi (mekanizma, ontogeni, fonksiyon ve filogeni) ve kültürel ile biyolojik mirasın nasıl etkileşim içinde çalıştığını göstermesi bakımından ahlak psikolojisi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Dışsal çevresel etkiler (örneğin tehditler), organizmada belirli fizyolojik (örneğin beyin bölgelerinin aktivasyonu, hormonal değişimler) ve psikolojik (örneğin korku, heyecan, öfke gibi duygusal değişimler) tepkiler yaratır. Bu değişimler, davranışsal ve tutumsal çıktılara yol açar (mekanizma düzeyi). Ahlak, gelişimsel süreçte biyolojik eğilimler ile kültürün etkileşimi sonucunda biçimlenir (ontojeni düzeyi). Ahlaki tutum ve davranışlar, kişiler arası ve grup düzeyinde ilişkileri düzenleyerek hayatta kalma ve üreme başarısını artırır (fonksiyon düzeyi). Son olarak primat çalışmaları, ahlakın türler arasında ortak kökenlerini ve farklılaşma biçimlerini göstererek ahlakın evrimsel temellerine ışık tutar (filojeni düzeyi).

Genetik eğilimler potansiyel davranış kalıplarını belirlerken, kültürel faktörler bu potansiyellerin hangi yönde gelişeceğini şekillendirir. Yardımlaşma, iş birliği, çatışma, ayrımcılık, güven, empati ve ön yargı gibi olgular insan türünde evrensel biçimde gözlemlenir; ancak bu olguların ortaya çıkış biçimleri kültürel ve tarihsel koşullara bağlı olarak farklılık gösterir.

Örneğin şempanzelerin koalisyon kurma biçimleri, biyolojik içgüdüler kadar kültürel öğrenmeyle de şekillenir. Aynı tür içinde farklı topluluklarda koalisyon normlarının değişmesi, genetik olarak aktarılan sosyal içgüdüler ve karşılıklılık eğilimlerinin yalnızca bir başlangıç noktası sunduğunu ancak bu potansiyellerin hangi yönde gelişeceğinin grup içinde öğrenilen iş birliği normlarına bağlı olduğunu gösterir. Bu çerçevede, Çift Kalıtım Kuramı'na göre genetik miras sosyal eğilimleri ve akraba seçilimini belirlerken, kültürel miras her gruba özgü koalisyon kurma biçimlerini oluşturur.

Sonuç

Ahlak psikolojisi, prososyallik, ayrımcılık, çatışma ve uzlaşma gibi sosyal yaşam açısından kritik öneme sahip olguları inceleyerek bu konulardaki kavrayışımızı derinleştirmektedir. Ahlaki tutum ve davranışlar, biyolojik eğilimlerin yanı sıra kültürel ve tarihsel koşulların etkileşimiyle biçimlenir.

Bu çalışma, biyolojik indirgemecilik ile sınırsız kültürel göreliliğin sınırlarını aşmak için kültürel ve genetik yaklaşımların birleştirilmesinin gerekliliğini, primat ahlakı örneği üzerinden tartışmaktadır. Ahlak psikolojisinin insanı canlılığın “merkezinde” değil, “bir parçası” olarak konumlandırması ve diğer türlerle olan benzerlik ve farklılıklarını etkileşimsel bir paradigma içinde ele alması, alanın teorik derinliğini ve açıklayıcı gücünü artıracaktır.

Kaynakça

- Bateson, P. ve Laland, K. N. (2013). Tinbergen's four questions: An appreciation and an update. *Trends in Ecology & Evolution*, 28(12), 712–718. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2013.09.013>
- Boyd, R. ve Richerson, P. J. (1985). *Culture and the evolutionary process*. University of Chicago Press.

De Waal, F. B. M. (2006). *Morally evolved: Primate social instincts, human morality, and the rise and fall of "Veneer Theory"*. S. Macedo ve J. Ober (Ed.), *Primates and philosophers: How morality evolved* içinde (ss. 1–58). Princeton University Press.

De Waal, F. B. M., Leimgruber, K. ve Greenberg, A. R. (2008). Giving is self-rewarding for monkeys. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105(36), 13685–13689. <https://doi.org/10.1073/pnas.0807060105>

Koenig, A. ve Borries, C. (2006). The predictive power of socioecological models: A reconsideration of resource characteristics, agonism, and dominance hierarchies. G. Hohmann, M. M. Robbins ve C. Boesch (Ed.), *Feeding ecology in apes and other primates* içinde (ss. 263–284). Cambridge University Press.

Luncz, L. V. ve Boesch, C. (2015). The extent of cultural variation between adjacent chimpanzee (*Pan troglodytes verus*) communities; a microecological approach. *American Journal of Physical Anthropology*, 156(1), 67–75. <https://doi.org/10.1002/ajpa.22628>

Suchak, M., Eppley, T. M., Campbell, M. W., Feldman, R. A., Quarles, L. F. ve de Waal, F. B. M. (2016). How chimpanzees cooperate in a competitive world. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 113(36), 10215–10220. <https://doi.org/10.1073/pnas.1611826113>

AHLAKIN SOSYAL TEMSİLLERİ: TÜRKİYE BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

SOCIAL REPRESENTATIONS OF MORALITY: A STUDY IN THE TURKISH CONTEXT

Sevim Cesur^{1*}, Fatih Köseoğlu²

Özet

Ahlak çalışmaları genellikle kuramsal temelli modellemeler üzerinden yürütülmektedir (örn. Bilişsel Gelişimsel Ahlak Kuramları, Alan Kuramı, Ahlaki Temeller Kuramı vb.). Batı temelli bu modellemelerin kültüre veya zamana özgü dinamikleri yeterince ele alamaması olasılığı vardır. Öte yandan Sosyal Temsiller Kuramı (STK) sosyal gerçekliğin zaman ve mekâna göre farklı anlamlar kazanabileceği ve insan eyleminin gündelik/sosyal iletişim sürecinde üretildiğini iddia etmektedir (Moscovici, 1984). Dolayısıyla sosyal gerçekliklerden biri olan ahlak meselesini STK ile çalışmak kolektif anlam inşası süreçlerini açıklamaya imkân verecektir. Keşfedici nitelikteki bu çalışmanın amacı ahlakın sosyal temsillerine dair bir çerçeve sunmak; ahlakın Batı dışı ve toplulukçu özellikler gösteren Türkiye bağlamında nasıl anlamlandırıldığı ve hangi kavramlarla ilişkilendirilerek temsil edildiği incelemektir. Bu amaçla eğitim düzeyi yüksek 110 kadın, 96 erkek ve 9 ‘diğer’ kategorisinde toplam 214 ($M = 31.68$, $SS = 11.16$) kişiye, Abric’in (1993) Merkezi Çekirdek Teorisi’ne uygun olarak hazırlanmış çağrışım testi aracılığıyla “ahlak” denince akıllarına gelen ilk yedi kelimeyi yazmaları ve bunları önem sırasına göre sıralamaları istenmiştir. Elde edilen veriler sözbirimleştirilmiş, ardından IRaMuTeQ yazılımı ile frekans, prototip ve benzerlik analizleri yürütülmüştür. Sonuçlar incelendiğinde *dürüstlük*, *saygı*, *adalet*, *etik*, *vicdan*, *kural*, *erdem* gibi 13 çağrışım sözcüğü ahlak temsiliinin merkezinde konumlanmıştır. Bu bulgular ahlakın bireysel duyarlılıktan ziyade toplumsal düzeni koruyan kurallar bütününe gönderme yaptığını göstermektedir. Bunun dışında *iyilik*, *din*, *empati*, *toplum*, *hoşgörü*, *sevgi* ve *merhamet* birinci çevresel sistemde; *anlayışlı olmak*, *insanlık*, *toplumsal değerler*, *birey*, *kültür* gibi gelimeler de zıt elementler sisteminde yer almıştır. Ayrıca temsillerin çeşitlilik endeksi .35, nadirlik endeksi ise .72 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ahlaka dair sosyal temsillerin hem toplumsal bellekte belirli ortak temalar etrafında şekillenmekte olduğunu hem de bireylerin

1 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

2 Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü, ffatihkoseoglu@gmail.com, 0000-0001-9512-5065

* Sorumlu Yazar: Sevim Cesur

kişisel deneyimleri, değer sistemleri ve kültürel referansları doğrultusunda farklı çağrışımlar üretmelerinden dolayı heterojen yapıda olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Sosyal temsiller, ahlak, merkezi çekirdek teorisi, prototip analizi, IRaMuTeQ

Abstract

Moral studies are generally conducted through theoretically based models (e.g., Cognitive Developmental Theories of Morality, Field Theory, Moral Foundations Theory, etc.). These Western-based models may fail to adequately address culture- or time-specific dynamics. On the other hand, Social Representations Theory (SRT) argues that social reality can acquire different meanings across time and space, and that human action is produced through everyday/social communication processes (Moscovici, 1984). Therefore, studying morality, one of the social realities, with SRT will enable us to explain collective meaning-construction processes. The purpose of this exploratory study is to provide a framework for social representations of morality and to examine how morality is interpreted and associated with which concepts it is represented in the context of Türkiye, which exhibits non-Western and collectivist characteristics. For this purpose, 110 highly educated women, 96 men, and 9 participants in the “other” category ($M = 31.68$, $SD = 11.16$) were asked to write down the first seven words that came to mind when they heard the word “morality” and rank them in order of importance using an association test designed in accordance with Abric’s (1993) Central Core Theory. The data obtained were lexicalized, and frequency, prototype, and similarity analyses were conducted using IRaMuTeQ software. The results revealed that 13 association words, such as *honesty*, *respect*, *justice*, *ethics*, *conscience*, *rules*, and *virtue* were central to moral representation. These findings indicate that morality refers to a set of rules that protect social order, rather than individual sensitivity. Furthermore, *goodness*, *religion*, *empathy*, *society*, *tolerance*, *love*, and *compassion* were located in the first environmental system, while *understanding*, *humanity*, *social values*, *the individual*, and *culture* were located in the contrast element system. Furthermore, the diversity index of the representations was .35, and the rarity index was .72. These results show that social representations of morality are both shaped around certain common themes in social memory and are heterogeneous because individuals produce different associations in line with their personal experiences, value systems, and cultural references.

Keywords: Social representations, morality, central core theory, prototype analysis, IRaMuTeQ

UZUN ÖZET

Giriş

Ahlak psikolojisi alanında yürütülen çalışmaların önemli bir bölümü, araştırmacılar tarafından geliştirilmiş kuramsal modellemeler üzerine inşa edilmektedir (Cesur, 2022). Bu yaklaşımların her birinin ahlaka dair kendisine özgü kavramsal-laştırmaları ve varsayımları mevcuttur. Araştırmacıların benimsediği epistemolojik çerçeveyi yansıtan bu kuramsal modellemelerin gündelik hayatta meydana gelen ahlaki çeşitliliği yeterince ele alamama olasılığı vardır.

Konunun uzmanı olmayan insanların ahlakı nasıl kavramsallaştırdıkları, mevcut ahlak psikolojisi literatüründe detaylı bir şekilde incelenmemiştir (Walker ve Pitts, 1998). İnsanların günlük yaşamda ahlakı anlamlandırma biçimleri, bilimsel teorilerden oldukça farklı olabilmektedir. Bu nedenle gündelik ahlakın nasıl şekillendiğini doğrudan insanların kendi tanımlamaları üzerinden incelemek, ahlakın çok daha karmaşık, bağlamsal ve sosyal yönlerini görünür kılacağı söylenebilir.

Sosyal Temsiller Kuramı'na (STK) göre gündelik konuşma ve etkileşimler aracılığıyla üretilen her türlü görüş, ideoloji, anlam, kavram, bilgi, inanç sistemi ya da kanaat sosyal temsil olarak ifade edilir (Moscovici, 1984). Bu yapılar insanların dünyayı kavramalarını sağlarken toplumsal gerçekliği de inşa ederek düzenler. *Demirleme/demir atma* ve *nesneleştirme* sosyal temsillerin üretilmesinde rol oynayan iki önemli süreçtir (Moscovici, 2000). Bu mekanizmalar yabancı olunan, bilinmeyen ya da belirsiz olguları tanıdık hâle getirir.

Bu çalışmanın amacı; sıradan insanlarda ahlakın sosyal temsillerini incelemektir. Ahlakın gündelik dilde nasıl dolaşıma girdiğini, hangi kategorilerle ilişkilendiği ve topluluk düzeyinde nasıl kavramsallaştırıldığını STK'nin güçlü analitik çerçevesi ile incelemek literatüre önemli katkılar sağlayacaktır.

Yöntem

Katılımcılar

Katılımcılar kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılmıştır. Çalışmada eğitim düzeyi yüksek ve genellikle merkez ve sol politik görüşe sahip 110 kadın, 96 erkek ve 9 'diğer' kategorisinde toplam 214 ($Ort = 31.68$, $SS = 11.16$) katılımcı yer almıştır.

Veri Toplama Araçları

Yaş cinsiyet, eğitim durumu gibi bilgilerin sorulduğu demografik bilgi formunun haricinde Abric'in (1993) Merkezi Çekirdek Teorisi'ne uygun olarak hazırlanmış *serbest çağrışım testi* aracılığıyla katılımcılardan "ahlak" denince akıllarına gelen ilk yedi kelimeyi yazmaları ve bunları *hiyerarşik çağrışım tekniği* uyarınca önem sırasına göre sıralamaları ve her bir kelimenin onlar için ne derece olumlu

bir niteliğe sahip olduğunu belirtmeleri istenmiştir. Son olarak katılımcılardan ahlaki düşündüklerinde akıllarına ilk gelen emoji(ler) de sorulmuştur.

İşlem

Veriler çevrim içi bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Serbest çağrışım tekniği ile elde edilen nitel veriler sözbirleştirilmiş, ardından IRaMuTeQ yazılımı ile frekans, prototip ve benzerlik analizleri yürütülmüştür.

Bulgular

Araştırmada ahlak kavramının sosyal temsiline ilişkin çeşitlilik ve nadirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların toplamda 1.488 kelime ürettiği görülmüştür. Bu kelimelerin 520'si birbirinden farklı ifadelerdir. Üretilen kelimelerin 373'ü yalnızca bir kez kullanılmıştır. Bu dağılıma göre çeşitlilik indeksi $D = .35$ ve nadirlik indeksi $R = .72$ olarak hesaplanmıştır. Çeşitlilik indeksinin görece düşük bir düzeyde olması, ahlak kavramının toplumsal bellekte belirli ortak temalar etrafında şekillendiğini göstermektedir. Nadirlik indeksinin yüksek çıkması, temsildeki öğelerin görece heterojen bir dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tüm katılımcıların kutupluluk indeksi ise $p = 0.69$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç ahlaka dair pozitif bir duyuşsal değerin varlığına işaret etmektedir.

Ahlak temsiline ilişkin sıklık analizi sonuçları şu şekilde tespit edilmiştir: dürüstlük ($n = 81$), saygı ($n = 77$), iyilik ($n = 54$), adalet ($n = 51$), etik ($n = 47$), vicdan ($n = 37$), din ($n = 34$), empati ($n = 33$), toplum ($n = 30$), hoşgörü ($n = 25$), sevgi ($n = 25$), merhamet ($n = 24$), hakları gözetmek ($n = 22$), sorumluluk ($n = 22$), yardımlaşma ($n = 17$) vb. Temsil elementleri sıklık ve önem sırası bakımından iki boyutta aynı anda ele alan prototip analiz sonuçlarına göre 12 çağrışım sözcüğü ahlak temsiliinin merkezinde konumlanmıştır. Kelimeler sırasıyla: *dürüstlük, saygı, adalet, etik, vicdan, kural, erdem, hakkını gözetmek, doğruluk, doğru, edep, terbiye, değerler* olarak tespit edilmiştir. Merkezi çekirdek katılımcılar tarafından yüksek sıklıkla üretilen ve yüksek önem verilen temsillere karşılık gelmesi bakımından önemlidir. İkincil çevresel sistemden bazı kelimeler ise şu şekildedir: *iyilik, din, empati, toplum, hoşgörü, sevgi, merhamet...*

Benzerlik analizi ile kelimeler arasındaki bağlantıları ve bir arada belirtilme sıklıkları tespit edilmiştir. Buna göre en sık kullanılan *dürüstlük* kelimesi *saygı* ve *adalet* kelimeleriyle güçlü bir aradalık göstermektedir. Çıkan sonuçlar iki temel ahlak alanının ortaya çıktığını göstermiştir. Buna göre *geleneklere uymak, normlar, düzen, kural, otorite, saygı, toplum baskısı, değerler, terbiye* kelimelerine karşılık gelen makro ahlak unsurları "toplumsal normlar" kümesine karşılık gelirken; *dürüstlük, sadakat, yardımlaşma, nezaket, samimiyet, onurlu olmak, cesaret, sınırlar, güvenilirlik, temiz, insan* kelimelerine karşılık gelen mikro ahlak unsurları "ilişiksel erdemler ve karakter" kümesine karşılık gelmektedir.

Son olarak ahlak temsiline yönelik emojiilerin sıklık analizi incelendiğinde katılımcılar toplam 466 emoji üretmiş olup bunların 191'i farklı türde emojiidir. Bu bulgu, ahlak kavramının yalnızca kelimelerle değil, sembolik ve duygusal kodlar üzerinden de oldukça zengin biçimde temsil edildiğini göstermektedir. Sonuçlara göre ahlaka yönelik en çok tercih edilen emojiiler şu şekildedir: (n = 23), (n = 20), (n = 18), (n = 13), (n = 12), (n = 11), (n = 11), (n = 9), (n = 9), (n = 8), (n = 8), (n = 7 ve (n = 6).

Tartışma

Sonuçlar, katılımcıların ahlak kavramını bireysel özellikler/kişilerarası ilişkiler, kolektif yaşam ve toplum düzeni/kuralları ve dinî temalar gibi tanıdık referans noktalarına bağlayarak demirlediklerini, somut unsurlar üzerinden nesneleştirdiklerini göstermektedir.

Ahlak kuramlarında kendine pek de yer bulmayan *dürüstlük* bu çalışmada en sık kullanılan ve en çok önem verilen kelime olarak bulunmuştur. Dürüstlüğün sıradan insanın hayatındaki önemine işaret eden literatürde diğer çalışmalar da mevcuttur (Bkz., Cesur, 2006; Cesur ve ark., 2018; Cesur ve ark., 2020). Ahlakı bu çalışmadaki gibi gündelik kavramsallaştırmalar üzerinden incelemek, kuramların atladığı özgül alanları belirlemek ve kuramsal modellerin sınırlarını test etmek bakımından önemlidir. Ayrıca ahlakın bireylerin günlük yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından da bu yaklaşım kritiktir (Hardy ve ark., 2011; Hoffman ve ark., 2014).

Sonuç

Bu çalışma, ahlakın yalnızca kuramsal modellerin sunduğu ilkelerle değil, gündelik yaşantı içinde paylaşılan kavramlar, değerler ve semboller aracılığıyla anlamlandırıldığını göstermiştir. Gelecek çalışmalarda farklı sosyal kimlik gruplarında ve zaman dilimlerinde, Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve geniş yaş aralıklarında veri toplanması, ahlak temsillerinin kültürel, tarihsel ve demografik değişkenlere göre nasıl farklılaştığını incelemeye olanak sağlayacaktır. Sıradan insanların gündelik yaşamda ahlakı nasıl anlamlandırdıklarını doğrudan incelemek hem kuramsal tartışmaları derinleştirir hem de ahlakın toplumsal hayat içindeki karşılığını daha iyi kavramamıza olanak tanır.

Kaynakça

- Abric, J. C. (1993). Central system, peripheral system: Their functions and roles in the dynamics of social representations. *Papers on Social Representations*, 2, 75–78.
- Cesur, S. (2006). Toplumumuzda ahlakın kavramsallaştırılması. Y. Mehmedoğlu ve A. U. Mehmedoğlu (Ed.), *Küreselleşme, ahlak ve değerler* içinde (ss. 321–349). Litera Yayınları.
- Cesur, S. (2022). Gündelik ahlaka kuramsal bakışlar: “Durun ben size bir hikaye anlatayım”. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 51–64. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2022.54>

- Cesur, S., Bayad, A., Yılmaz, O. ve Tepe, B. (2018). Bir değerler skalasının geliştirilmesi ve bu skalanın politik ve dini yönelimle ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 401–420. <https://doi.org/10.17755/esosder.307101>
- Cesur, S., Tepe, B., Piyale, Z.E., Sunar, D. ve Biten, F.A. (2020). “Bana göre” ahlak: Sıradan insanın ahlaki kavramsallaştırması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 23(45), 115–138. <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120200219m000021>
- Hardy, S. A., Walker, L. J., Olsen, J. A., Skalski, J. E. ve Basinger, J. C. (2011). Adolescent naturalistic conceptions of moral maturity. *Social Development*, 20(3), 562–586. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2010.00590.x>
- Hoffmann, W., Wisneski, D. C., Brandt, M. J. ve Skitka, L. J. (2014). Morality in everyday life. *Science*, 345(6202), 1340–1343. <https://doi.org/10.1126/science.1251560>
- Moscovici, S. (1984). The phenomenon of social representations. R. Farr ve S. Moscovici, (Ed.), *Social representations* içinde (ss. 18–77). Cambridge University Press.
- Moscovici, S. (2000). The phenomenon of social representations. G. Duveen, (Ed.), *Social representations: Explorations in Social Psychology* içinde (ss. 18–77). Blackwell Publishers.
- Vauclair, C.-M., Wilson, M. ve Fischer, R. (2014). Cultural conceptions of morality: Examining lay people’s associations of moral character. *Journal of Moral Education*, 43(1), 54–74. <https://doi.org/10.1080/03057240.2013.873365>
- Walker, L. J. ve Pitts, R. P. (1998). Naturalistic conceptions of moral maturity. *Developmental Psychology*, 34(3), 403–419. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.34.3.403>

BABİL'DEN AVRUPA'YA: HAMMURABI KANUNLARI VE AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ'NİN İŞ BİRLİĞİ OLARAK AHLAK TEORİSİ BAĞLAMINDA ANALİZİ

FROM BABYLON TO EUROPE: AN ANALYSIS OF THE CODE OF HAMMURABI AND THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF MORALITY AS COOPERATION THEORY

Murat Korkmaz¹

Özet

Bu çalışma, Babil'den Avrupa'ya uzanan tarihsel süreçte hukukun ahlaki zeminindeki değişimi, M.Ö. 18. yüzyıla ait Hammurabi Kanunları ve modern Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni (AİHS) karşılaştırarak incelemektedir. Araştırmada, İş Birliği Olarak Ahlak Teorisi analitik bir çerçeve olarak kullanılmıştır. Her iki hukuk metnindeki maddeler, içerik analizi yöntemiyle teorinin tanımladığı yedi evrensel ahlaki alana (aile değerleri, grup sadakati, karşılıklılık, cesaret, saygı, adalet, mülkiyet) göre kodlanmış ve elde edilen oransal dağılımlar iki oranlı z-testi ile karşılaştırılmıştır. Analizin nesnellliğini ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla kodlama süreci, ikinci bir bağımsız kodlayıcı tarafından da denetlenmiş ve kodlayıcılar arası yüksek bir uyum ($\kappa = .75$) tespit edilmiştir. Bulgular, Hammurabi Kanunları'nın Aile Değerleri ($p = .012$), Karşılıklılık ($p < .001$) ve Mülkiyet ($p < .001$) alanlarına anlamlı ölçüde daha fazla vurgu yaptığını göstermiştir. Buna karşın AİHS, Saygı ($p = .006$) ve Adalet ($p < .001$) alanlarında istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek bir temsile sahiptir. Grup Sadakati ve Cesaret alanlarında ise anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu sonuçlar, hukuki metinlerdeki ahlaki vurguların tarihsel süreçte değiştiğini göstermektedir. Çalışma, devletlerin yasal metinlerdeki ahlaki önceliklerinin değişimini nicel verilerle somutlaştırarak hukuk, sosyal psikoloji ve ahlak felsefesine disiplinler arası bir katkı sunmaktadır.

Anahtar sözcükler: Karşılaştırmalı hukuk, hukuk ve ahlak, iş birliği olarak ahlak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Hammurabi Kanunları

¹ Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, mkorkmaz22@ogr.iu.edu.tr, 0009-0008-8308-2174

Abstract

This study examines the historical evolution of the moral foundations of law by comparing the 18th century BCE Code of Hammurabi with the modern European Convention on Human Rights (ECHR). Morality as Cooperation Theory was employed as the analytical framework for the research. The articles within both legal texts were coded using content analysis according to the theory's seven universal moral domains (family values, group loyalty, reciprocity, bravery, respect, justice, and property rights), and the resulting proportional distributions were compared using a two-proportion z-test. To ensure the objectivity and reliability of the analysis, the coding process was verified by a second, independent coder, and a high inter-rater reliability was established ($\kappa = .75$). The findings indicated that the Code of Hammurabi placed a significantly greater emphasis on the domains of Family Values ($p = .012$), Reciprocity ($p < .001$), and Property Rights ($p < .001$). In contrast, the ECHR demonstrated a statistically significant higher representation in the domains of Respect ($p = .006$) and Justice ($p < .001$). No significant differences were found in the domains of Group Loyalty and Bravery. These results demonstrate that the moral emphases within legal texts have evolved over the course of history. The study offers an interdisciplinary contribution to the fields of law, social psychology, and moral philosophy by substantiating the transformation of states' moral priorities in legal texts with quantitative data.

Keywords: Comparative law, law and morality, morality as cooperation, European Convention on Human Rights, Code of Hammurabi

UZUN ÖZET

Giriş

Ahlak ve hukuk, kaynakları farklılaşsa da bireyin davranışını şekillendiren ve sosyal etkileşimleri düzenleyen iki temel normatif sistem olarak birbirleriyle paralellik gösterir. Sosyal psikoloji perspektifinden Curry ve arkadaşları (2019), İş Birliği Olarak Ahlak Teorisi ile ahlaki, sosyal iş birliği sorunlarına yönelik evrimleşmiş çözüm stratejileri olarak tanımlamakta ve bunları yedi temel alanda (aile değerleri, grup sadakati, karşılıklılık, cesaret, saygı, adalet ve mülkiyet) sınıflandırmaktadır. Althusser'in (2017) hukuku devletin ideolojik bir aygıtı olarak tanımladığı göz önüne alındığında, hukuk metinlerinin analizi, yasa koyucunun veya devletin toplumsal düzeni sağlarken hangi ahlaki iş birliği stratejilerine öncelik verdiğini ortaya koyan somut bir gösterge niteliği taşır. Ancak literatürde, M.Ö. 18. yüzyıla ait Hammurabi Kanunları ile modern Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin bu evrimsel ahlaki faktörler üzerinden karşılaştırmalı analizine rastlanmamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, antik ve modern dönemin iki temel hukuk metninin, söz konusu yedi ahlaki alana yaptıkları vurguyu nicel olarak karşılaştırmak ve hukukun ahlaki zeminindeki tarihsel değişimi ortaya koymaktır. Araştırma, Hammurabi Kanunları ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, iş birliği temelli ahlaki alanların dağılımı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte midir? sorusuna yanıt aramaktadır.

Yöntem

Bu araştırma, doküman incelemesi modeline dayalı bir çalışmadır.

Katılımcılar / Veri Kaynakları

Çalışmada insan katılımcılar yerine evrensel nitelikli iki hukuk metni örneklem olarak belirlenmiştir. İlki, M.Ö. 18. yüzyıla tarihlenen ve İngilizce tam metnine *eHammurabi* veri tabanından erişilebilen Hammurabi Kanunları (HK) (Dedović, 2023); ikincisi ise 1950 tarihli olup tam metnine Avrupa Konseyi resmî internet sitesinden erişilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve ilgili protokolleridir (Council of Europe, 1950).

Veri Toplama Araçları

Analiz aracı olarak Curry ve arkadaşlarının (2019) İş Birliği Olarak Ahlak Teorisi kullanılmıştır. Teori kapsamındaki yedi ahlaki alan (aile değerleri, grup sadakati, karşılıklılık, cesaret, saygı, adalet, mülkiyet) metinlerin sınıflandırılmasında temel kodlama kategorilerini oluşturmuştur.

İşlem

Veriler, içerik analizi yöntemlerinden kapalı kodlama tekniği ile analiz edilmiştir. Kodlama güvenilirliğini sağlamak amacıyla veri setinin %15'i ikinci bir bağımsız kodlayıcı tarafından incelenmiş ve kodlayıcılar arası uyum (Cohen's Kappa) .75 düzeyinde bulunmuştur. İki metin arasındaki ahlaki vurgu farkları, iki oranlı z-testi ile istatistiksel olarak karşılaştırılmıştır.

Bulgular

Hammurabi Kanunları (HK) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) maddelerinin içerik analizi sonucunda elde edilen veriler, iki oranlı z-testi ile karşılaştırılmıştır. Analizler, Curry'nin (2016) yedi ahlaki alanından beşinde istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma olduğunu göstermiştir.

Hammurabi Kanunları lehine anlamlı farklılıklar:

Karşılıklılık: HK %35.84, AİHS %10.68 ($z = 4.97, p < 0.001$).

Mülkiyet: HK %24.66, AİHS %0.97 ($z = 5.39, p < 0.001$).

Aile Değerleri: HK %10.96, AİHS %2.91 ($z = 2.51, p = 0.012$).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi lehine anlamlı farklılıklar:

Adalet: AİHS %56.31, HK %10.50 ($z = -10.62, p < 0.001$).

Saygı: AİHS %5.86, HK %1.37 ($z = -2.76, p = 0.006$).

Buna karşın, Grup Sadakati (HK: %15.07, AİHS: %22.33; $z = -1.79, p = 0.074$) ve Cesaret (HK: %1.60, AİHS: %0.97; $z = 0.47, p = 0.635$) ahlaki alanlarında iki hukuk metni arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

Tartışma

Bu çalışmanın bulguları, Curry ve arkadaşlarının (2019) teorisi ve ilgili literatür ışığında değerlendirildiğinde, iki farklı tarihsel dönemin hukuk metnlerinin, sosyal iş birliği sorunlarını çözmek için başvurduğu ahlaki stratejilerin yapısal olarak farklılaştığını göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, Hammurabi Kanunları'nın ahlaki zeminini büyük ölçüde Karşılıklılık (%35.84) ve Mülkiyet (%24.66) alanlarının oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, antik Babil toplumunun tarıma dayalı ekonomik yapısı ve sosyal düzen arayışıyla örtüşmektedir. Yoffee'nin (2005) belirttiği üzere, erken dönem devletlerde toplumsal sürdürülebilirlik, mülkiyetin kesinliği ve suçlara verilen cezaların denkliliğine bağlıdır. Hammurabi Kanunları'ndaki yüksek "Karşılıklılık" vurgusu, Eski Ahit'teki *lex talionis* ("göze göz, dişe diş") ilkesinin bir yansımasıdır. Oyun teorisi bağlamında bu durum, sosyal değişimlerdeki "bedavacılık" (free-riding) sorununu çözmek için geliştirilen "misilleme" stratejisinin, dönemin en temel adalet mekanizması olduğunu göstermektedir.

Buna karşılık, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) Adalet alanının (%56.31) ezici bir üstünlüğe sahip olması ve "Karşılıklılık" vurgusunun (%10.68) düşmesi, ahlaki önceliklerin "öç alma"dan "uzlaşma" ve "hakkaniyet"e evrildiğine işaret etmektedir. Ovey ve White'ın (2006) ifade ettiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan bu düzen, devletin gücünü sınırlamayı ve birey onurunu korumayı amaçlayan modern bir iş birliği çözümüdür. AİHS'nin somut bir misilleme yerine soyut hak kavramlarına odaklanması, Curry'nin (2016) teorisindeki adalet anlayışının, salt bir bölüşümden ziyade üzerine uzlaşmış kurallara ve ilkelere göre hareket etme stratejisi olarak modern hukukta merkezi konuma yerleştiğini kanıtlamaktadır.

Son olarak, incelenen metinlerin yapısal doğasındaki bu farklılık, Hammurabi'nin toplumsal düzeni ve mülkiyeti kodlayan bir kanun külliyatı, AİHS'nin ise bireyi devlete karşı koruyan bir haklar bildirgesi olması, çalışmanın bir kısıtlılığı değil, aksine hukukun evrimine dair bir meta-gösterge olarak okunmalıdır. Metinlerin amacındaki bu köklü değişim, hukuk sistemlerinin ve devletlerin tarihsel süreçte değer atfettiği ahlaki alanların; "sistemin bekasını sağlayan somut korumacılık"tan, 'insan onurunu önceleyen soyut haklara' doğru evrildiğini kanıtlar

niteliktedir. Bu ahlaki eksen kayması, teolojik düzlemde de Eski Ahit'in (Tevrat) misillemeci *lex talionis* anlayışından, Yeni Ahit'in (İncil) onarıcı ve insan odaklı ahlakına geçişle çarpıcı bir paralellik göstermektedir. Dolayısıyla bulgular, hukuki düzenlemelerin sadece teknik birer metin olmadığını; ait oldukları dönemin ahlaki ve teolojik paradigmasını yansıtan, cezalandırıcıdan onarıcıya doğru evrilen bir medeniyet anlatısı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Hammurabi Kanunları ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin karşılaştırmalı analizi üzerinden, hukukun ahlaki zeminindeki evrimi nicel verilerle somutlaştırmıştır. Araştırma sonuçları, hukuk sistemlerinin ve devletlerin tarihsel süreçte öncelik verdiği ahlaki paradigmaların; eylemin bedelinin fiziksel olarak ödetildiği 'somut misilleme ve mülkiyet koruma' odaklı bir yapıdan, bireysel hakların ve uzlaşının gözetildiği 'soyut adalet' odaklı bir yapıya doğru evrildiğini göstermektedir.

Çalışmanın temel kısıtlılığı, analiz edilen metin sayısının azlığı ve Hammurabi Kanunları'nın çevirisinden kaynaklanabilecek potansiyel anlam kayıplarıdır. Bu durum, bulguların genellenebilirliğini belirli bir tarihsel kesitle sınırlamaktadır.

Gelecek araştırmalar için, bu analitik çerçevenin Roma Hukuku, Antik Çin Hukuku veya Osmanlı Hukuku gibi farklı hukuk sistemlerine uygulanması önerilmektedir. Böylece ahlaki alanların evrimi daha geniş bir tarihsel perspektifte izlenebilir. Ayrıca, sadece yasal metinlerin değil, dönemin dinî ve edebi eserlerinin de analize dâhil edilmesi, toplumsal ahlak yapısının daha bütüncül anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Althusser, L. (2017). İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları (10. Baskı) (A. Tümertekin, Çev.). İletişim Yayınları.
- Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights*. https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
- Curry, O. S. (2016). Morality as cooperation: A problem-centred approach. T. K. Shackelford ve R. D. Hansen (Ed.), *The evolution of morality* (ss. 27–51). Springer.
- Curry, O. S., Mullins, D. A. ve Whitehouse, H. (2019). Is it good to cooperate? Testing the theory of morality-as-cooperation in 60 societies. *Current Anthropology*, 60(1), 47–69. <https://doi.org/10.1086/701478>
- Dedović, B. (2023). *eHammurabi*. OMNIKA Foundation. <https://ehlaw.org/>
- Ovey, C. ve White, R. C. A. (2006). *The European convention on human rights*. Oxford University Press.
- Yoffee, N. (2005). *Myths of the archaic state: Evolution of the earliest cities, states, and civilizations*. Cambridge University Press.

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN AHLAKİ TEMELLERİ: İKİNCİL NİTEL ANALİZ YOLUYLA AHLAKIN İZLERİ

MORAL FOUNDATIONS OF DEMOCRACY IN TÜRKİYE: TRACES OF MORALITY THROUGH SECONDARY QUALITATIVE ANALYSIS

Canan Çelikadam^{1*}, Sevim Cesur²

Özet

Bu çalışma, Türkiye bağlamında demokrasinin toplumsal anlamlarının hangi ahlaki temeller üzerinden inşa edildiğini incelemektedir. Analiz, doktora tezi kapsamında yürütülen “demokrasinin sosyal temsilleri” veri seti üzerinde gerçekleştirilmiş ikincil (secondary) bir nitel analiz niteliğindedir. Farklı demografik özelliklere sahip ve İstanbul’da yaşayan toplam 30 katılımcı ile yürütülen yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme verileri, *Ahlaki Temeller Teorisi* çerçevesinde ve ahlaki temeller sözlüğü aracılığıyla kapalı kodlama yöntemiyle yeniden kodlanmış; içerik, sıklık ve profil karşılaştırma analizlerine tabi tutulmuştur. Kod frekans analizine göre demokrasiyle birlikte en sık bahsedilen ahlaki temel otorite/yıkım (f = 534) olurken, onu sırasıyla adillik/hilekârlık (f = 435), sadakat/ihanet (f = 322), bakım/zarar (f = 265) ve kutsallık/yozlaşma (f = 99) takip etmektedir. Kadınların otorite, sadakat ve bakım temellerini erkeklere göre daha çok vurgulaması demokrasinin onlar için ilişkisel, koruyucu ve toplumsal bütünlüğe dayalı bir ahlak çerçevesinde anlamlandırıldığını gösterirken; erkeklerin adillik ve kutsallık temellerini daha sık vurgulaması demokrasiye daha normatif ve ilkeli bir yaklaşım sergilediklerini düşündürmektedir. Sağ politik yönelime sahip grupta otorite, sol politik yönelimde ise bakım temelinin daha baskın olması alan yazındaki ideolojik ahlaki asimetriyi doğrular niteliktedir. Etnik köken açısından, Türk katılımcıların adillik, azınlık grubun ise otorite vurgusuna yönelmesi, demokrasinin deneyimsel konumla ilişkili olarak farklı anlamlar taşıdığını göstermektedir. Ahlaki temellerin asıl çalışmada elde edilen temsillerle çapraz karşılaştırmasına göre ‘liberalizme temelli’ ve ‘mümkün olmayan demokrasi’

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, canancelikadam@gmail.com, 0000-0002-1844-7033

2 Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cesur@istanbul.edu.tr, 0000-0002-4038-0592

* Sorumlu Yazar: Canan Çelikadam

Yazar Notu: Çalışma, birinci yazarın doktora tezi verilerinden üretilmiştir.

temsilleri adillik temeli ekseninde biçimlenirken; “dezavantajlı demokrasi” temsili otorite ve bakım temeli birlikteliğiyle biçimlenmiş görünmektedir. Bulgular, demokrasiye yönelik değerlendirmelerin ahlakla güçlü biçimde iç içe geçtiğini göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Demokrasi, ahlak, sosyal temsil, ikincil nitel analiz

Abstract

This study examines the moral foundations upon which the social meanings of democracy are constructed in the Turkish context. The analysis is a secondary qualitative analysis conducted on the dataset of “social representations of democracy”, originally collected within a doctoral dissertation. Semi-structured, in-depth interviews were conducted with 30 participants residing in Istanbul, with diverse demographic characteristics. The data were re-coded through a closed coding process based on the Moral Foundations Theory, using the moral foundations dictionary, and subjected to content, frequency, and profile comparison analyses. According to the code frequency analysis, the moral foundation most frequently associated with democracy was authority/subversion ($f = 534$), followed respectively by fairness/cheating ($f = 435$), loyalty/betrayal ($f = 322$), care/harm ($f = 265$), and purity/degradation ($f = 99$). Women emphasized authority, loyalty, and care foundations more than men, suggesting that they interpret democracy within a relational, protective, and socially integrative moral framework. In contrast, men’s stronger emphasis on fairness and purity indicates a more normative and principle-based approach to democracy. Among political orientation groups, authority emerged as the dominant moral foundation among right-wing (conservative) participants, while care was more salient among left-wing (liberal) participants, supporting the ideological moral asymmetry reported in prior literature. Regarding ethnicity, Turkish participants emphasized fairness, whereas members of minority groups highlighted authority, suggesting that democracy carries different moral meanings depending on one’s experiential and social position. Cross-analysis of moral foundations with the democracy representations obtained in the original study revealed that *liberalism-based* and *impossible democracy* representations were primarily structured around the fairness foundation, while the *disadvantaged democracy* representation was shaped by the combination of authority and care foundations. Overall, the findings demonstrate that evaluations of democracy are deeply intertwined with moral reasoning.

Keywords: Democracy, morality, social representation, secondary qualitative analysis

UZUN ÖZET

Giriş

Demokrasi, siyasal bir yönetim biçimi olmanın çok ötesinde; bireylerin birbirleriyle ve devletle kurdukları ilişkilerin ahlaki sınırlarını belirleyen kapsamlı bir toplumsal düzen idealidir (Caprara, 2022). Bu bağlam, demokrasiyi anlamayı esasen bir ahlaki problem, yani değerler, sezgiler ve toplumsal anlamlarla örülü bir insanlık meselesi hâline getirir. Modern demokratik toplumların krizlerinin – kutuplaşma, siyasal temsile güvensizlik, katılım düşüşü, komplo inançları, adaletsizlik duyguları – çoğu, teknik kusurlardan ziyade ahlaki altyapıdaki gerilimlere işaret etmektedir (Dalton, 2004; Norris, 2011). Bu nedenle çağdaş sosyal ve politik psikolojinin temel sorularından biri, demokrasinin psikolojik ve ahlaki dayanaklarının nasıl kurulduğu, hangi kültürel ve bireysel süreçlerle beslendiği ve hangi koşullarda kırılanaştığıdır. Bu doğrultuda bu çalışmanın temel amacı demokrasiye ilişkin toplumsal anlamların, ahlaki temeller üzerinden nasıl kurulduğunu incelemek ve demokrasinin psikososyal köklerini görünürlük kılarak alan yazına katkı sunmaktır.

Yöntem

Katılımcılar

Bu çalışmaya 20 erkek ve 10 kadın olmak üzere toplam 30 kişi katılmıştır. Katılımcıların yaşları 18–48 ($M = 30.27$, $SS = 6.59$) arasında değişmekte olup; katılımcılara maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile İstanbul’dan ulaşılmıştır. Bu yöntem demografik özellik açısından çeşitliliği sağlamak adına farklı katılımcıların çalışmaya katılmasını mümkün kılan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Veri Toplama Araçları

Demografik Bilgi Formu

Bu form katılımcıların yaş, cinsiyet, politik yönelim ve etnik köken gibi çeşitli özelliklerini içeren sorulardan oluşmaktadır.

Demokrasi Temsillerine İlişkin Yarı Yapılandırılmış Sorular

Alan yazın taraması ve pilot görüşmeler sonucunda elde edilen demokrasiyle ilişkili 13 sorudan oluşmaktadır. Bu sorular “Demokrasi deyince aklınıza ne geliyor?”, “Demokratik bir vatandaş nasıl özelliklere sahiptir?” şeklindeki demokrasiyle ilişkili çeşitli konuları kapsamaktadır.

İşlem

Bu çalışmanın etik onayı İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığından (Sayı: 215257; Tarih: 15.12.2020) alınmıştır. Katılımcılara çeşitli STK’lar, dernekler, üniversiteler ve sosyal medya aracılığıyla

ulaşılmıştır. COVID-19 nedeniyle görüşmeler yüz yüze yapılamamış, gönüllü katılımcılarla çevrim içi olarak yürütülmüştür. Görüşme öncesinde katılımcılara kısa bir bilgilendirme yapılmış; her birinden demografik form ve aydınlatılmış onam formu doldurmaları istenmiştir. Görüşmeler, katılımcıların izinleri alınarak ses kaydıyla kaydedilmiştir.

Bireysel görüşmeler ortalama 35 dakika, odak grup görüşmeleri ise yaklaşık 1 saat 50 dakika sürmüştür. Veri dökümü sırasında kayıtlar anonimleştirilip şifrelenmiş, transkripsiyon işi bu konuda eğitilmiş bir profesyonel tarafından yapılmış ve araştırmacı tarafından kontrol edilmiştir.

Veri Analizi

Bu çalışma, demokrasinin sosyal temsillerine ilişkin doktora tezi verilerinin (Çelikadam, 2024) ikincil nitel analizine dayanmaktadır. Analiz üç aşamada yürütülmüştür: İlk olarak görüşme verileri, İngilizce (Graham ve ark., 2009) ve Türkçe ahlaki temeller sözlükleri (Alper ve ark., 2020) kullanılarak beş ahlaki temele göre yeniden kodlanmıştır. Ardından bu temellerin frekansları ile cinsiyet, politik yönelim ve etnik kökenlere göre farklılaşmaları incelenmiştir. Son aşamada ise orijinal çalışmada elde edilen demokrasi temsilleri ile ahlaki temeller arasında çapraz kodlama yapılmıştır.

Bulgular

Kod frekans analizine göre demokrasiyle birlikte en sık bahsedilen ahlaki temel otorite/yıkım ($f = 534$) olurken, onu sırasıyla adillik/hilekârlık ($f = 435$), sadakat/ihanet ($f = 322$), bakım/zarar ($f = 265$) ve kutsallık/yozaşma ($f = 99$) takip etmektedir. Cinsiyet, etnik köken ve politik yönelim grupları arasında karşılaştırmalar yapılmamıştır; yalnızca grup içindeki profil eğilimleri incelenmiştir. Bu değişkenlerde farklılaşan gruplar benzer bir ahlaki profil ortaya koyarken, farklılıklar gruplardaki ahlaki temellerin ağırlıkları üzerinden ortaya çıkmıştır. Kadınlar otoriteyi daha fazla vurgularken; erkeklerde otorite ve adillik eşit ağırlıkta ve baskın olarak ortaya çıkmıştır. Etnik köken açısından azınlık grup üyesi katılımcılar otorite temelinde yüksek frekansa sahipken; Türk etnik kökene sahip katılımcılarda adillik öne çıkmıştır. Sağ ideolojik yönelime sahip katılımcılarda otorite, ideolojik yönelim skalasında ortada yer alan katılımcılarda ise adillik baskın ahlaki temel olurken; sol yönelimli katılımcılarda daha dengeli bir ahlaki profil gözlenmiştir. Çapraz analizden elde edilen sonuçlara göre her temsil, farklı ahlaki temeller üzerinden şekillenmektedir. Adillik tüm temsil biçimlerinde merkezi bir işleve sahiptir. Ancak işlevi temsil türüne göre değişmektedir. Otorite temeli temsil türlerini en güçlü ayırtıran ikinci tema olmuştur.

Tartışma

Bu çalışma demokrasi söylemlerinde otorite ve adilliğin en baskın ahlaki temel olduğunu göstermiştir. Bu bulgu Türkiye’de demokrasinin öncelikle kurumsal işleyiş ve adalet üzerinden anlamlandırıldığına işaret etmektedir. Cinsiyet ve etnik köken açısından ortaya çıkan farklı profiller bireylerin grup üyeliklerinin ve deneyimlerinin onların demokrasiyi anlamlandırma biçimlerinde belirleyici olduğunu ortaya koyarak alan yazında yürütülen diğer çalışmaların bulgularıyla paralellikler göstermektedir (Akboğa ve Şahin, 2018; Bratton ve Mattes, 2001). Politik yönetime dayalı farklılıklar Haidt’ın (2012) ideolojik ahlak ayrımını- muhafazakâr ve liberal gruplar arasında farklı ahlaki profiller- doğrular niteliktedir. Liberal demokrasi temsili, adalet ve kurumsal otorite temellerine dayanarak eşitlik, hakların korunması ve çeşitliliğe adil yaklaşımı öne çıkarır; burada otorite otoriterliği değil, hukuki düzen ve kurumsallığı ifade ederken düşük kutsallık düzeyi liberalizmin seküler yapısıyla uyumludur (Haidt, 2012). Dezavantajlı demokrasi temsili otoritenin zayıflığı, manipülasyon ve toplumsal savunmasızlık nedeniyle otorite ve bakım baskın temellerdir; adillik ise adil temsilin bozulması ve eşitliğin tartışılması bağlamında orta düzeydedir. Mümkün olmayan demokrasi temsili adalet ideali artık erişilemez görüldüğünden adillik en güçlü temel olurken, kutsallık idealin bozulduğu inancıyla yükselmekte ve otorite “otoritenin kaybı” vurgusu nedeniyle orta düzeyde kalmaktadır. Bu bulgular, adalet ve meşruiyet kaybının demokrasiyi çözdüğünü ileri süren demokrasi krizi literatürüyle uyumludur (Levitsky ve Ziblatt, 2018; Norris, 2011).

Sonuç

Bu çalışma, demokrasinin yalnızca hukuki-kurumsal bir yapı değil, toplumun ahlaki mimarisiyle uyum sağladığında sürdürülebilir olduğunu gösteren ampirik kanıt sunmakta; Türkiye’de demokratik süreklilik için ahlaki temellerin ve toplumsal temsillerin dikkate alınması gerektiğini vurgulayan psikososyal bir model ortaya koymaktadır. Demokrasinin “iyi,” “meşru” ve “koruyucu” görülmesi, bu ahlaki temellerin karşılanmasıyla bağlıdır. Elde edilen betimleyici bulgular, gelecekte farklı paradigma ve yöntemlerle yapılacak araştırmalar için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Akboğa, S. ve Şahin, O. (2018). Türkiye’de demokrasi algıları: Cinsiyet, etnik ve dini dinamikler. *Journal of Economy Culture and Society*, 57, 1–28. <https://izlik.org/JA43BX98DF>
- Alper, S., Bayrak, F., Us, E. Ö. ve Yılmaz, O. (2020). Do changes in threat salience predict the moral content of sermons? The case of Friday Khutbas in Turkey. *European Journal of Social Psychology*, 50(3), 662–672. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2632>
- Bratton, M. ve Mattes, R. (2001). How people view democracy: Africans’ surprising universalism. *Journal of Democracy*, 12(1), 107–121. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2001.0002>

- Caprara, G. V. (2022). Democracy as a moral challenge. A. Weinberg (Ed.), *Psychology of democracy: Of the people, by the people, for the people* içinde (ss. 307–331). Cambridge University Press.
- Çelikadam, C. (2024). Demokrasinin sosyal temsilleri (Yayın No: 896894) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices: The erosion of political support in advanced industrial democracies*. Oxford University Press.
- Graham, J., Haidt, J. ve Nosek, B. A. (2009). *Moral foundations dictionary* [Veri tabanı kaydı]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t48554-000>
- Haidt, J. (2012). *The Righteous Mind: Why good people are divided by politics and religion*. Pantheon Books.
- Levitsky, S. ve Ziblatt, D. (2018). *How democracies die: What history reveals about our future*. Random House.
- Norris, P. (2011). *Democratic deficit: Critical citizens revisited*. Cambridge University Press.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

KURUMSAL SESSİZLİK VE AHLAKİ SORUMLULUK: KÖTÜ MUAMELENİN SÜREKLİLİĞİNDE DÜZENİN HAKLILAŞTIRILMASI

ORGANIZATIONAL SILENCE AND MORAL RESPONSIBILITY: SYSTEM JUSTIFICATION IN THE CONTINUITY OF MISTREATMENT

Şüheda Dinç Okudan¹

Özet

Son yıllarda giderek artan ve ispatlanması güç olduğu için önlenmesi zor olan mobbing (yıldıрма), kurumlardaki etik iklimi olumsuz etkilemektedir. Mobbingin sürekli bir hâl aldığı yapılarda mağdurun kendisini tek başına savunması çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Literatürde mobbingin tanımı, failin motivasyonları ve mağdur üzerindeki etkilerine dair çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen; süreci izleyen “gözlemci etkisi” üzerine odaklanan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışma, kurumsal ortamlardaki kötü muamele olgusunun yalnızca failin eylemleriyle değil, aynı zamanda gözlemcilerin sessizliği ve bu sessizliğe zemin hazırlayan kurumsal/bilişsel dinamikler aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini inceleyen nitel bir içerik analizi çalışmasıdır. Araştırma kapsamında, 2005–2025 yılları arasında “kurumsal sessizlik”, “mobbing”, “kurumlarda ahlaki iklim”, “sistemi meşrulaştırma teorisi” ve “gözlemci etkisi” anahtar kelimeleriyle ulusal ve uluslararası alan yazın taranmıştır. Konuyla ilgili kitap, makale, tez ve raporlardan oluşan 25 çalışma amaçlı örneklem yoluyla seçilerek analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular ışığında; kötü muamelenin sürekliliğini sağlayan en kritik mekanizmanın, gözlemcilerin mevcut düzeni haklılaştırarak sessiz kalma eğilimleri olduğu sonucuna varılmış; bu durum neden-sonuç ilişkisi içerisinde tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Mobbing, ahlaki sorumluluk, kurumsal sessizlik, sistemi meşrulaştırma, gözlemci etkisi

Abstract

In recent years, mobbing has increasingly affected the ethical climate within institutions, as it is difficult to prove and therefore hard to prevent. In

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, suhedadnc.120@gmail.com,

 0009-0005-5503-6195

organizations where mobbing becomes a persistent phenomenon, the victim's attempt to defend themselves alone is often ineffective. While literature contains numerous studies focusing on the definition of mobbing, the reasons behind the perpetrator's mistreatment, and the negative psychological impact on the victim, there are relatively few studies that emphasize the role of observers. This study is a qualitative content analysis examining how the phenomenon of mistreatment in corporate settings is perpetuated not only by the perpetrator's actions, but also through the silence of observers and the institutional/cognitive dynamics paving the way for this silence. Within the scope of the research, the literature between 2005 and 2025 was scanned using the keywords "organizational silence", "mobbing", "moral climate in organizations", "system justification theory", and "bystander effect". Twenty-five studies relevant to the subject were selected and analyzed. In light of the findings, it is concluded that the most critical mechanism ensuring the continuity of mistreatment is the tendency of observers to remain silent by justifying the system.

Keywords: Mobbing, moral responsibility, organizational silence, system justification, observer effect

UZUN ÖZET

Giriş

Toplumsal yapıların karmaşıklaşması, kurumsallaşma olgusunu beraberinde getirmiştir (Kaygın ve Kosa, 2019). Kurumların içsel dinamikleri ve iklimi; çalışanların etik değerleri ve davranışlarıyla şekillenir (Victor ve Cullen, 1988). Özellikle baskıcı kurumsal iklimlerde, çalışanların sessizlik eğilimi sergiledikleri görülmektedir (Durak, 2014; Gül ve Özcan, 2011). Kurumsal sessizlik, bireyin kurumdaki sorunlara dair gerçek düşüncelerini, durumu değiştirme yeteneği olanlardan esirgemesidir (Pinder ve Harlos, 2001, akt. Durak, 2014). Sessizliğin hâkim olduğu iklimler, mobbingin kurumsal bir norm hâline gelerek süreklilik kazanmasına zemin hazırlar. Mobbing, iş yerinde bir kişiyi hedef alan sistematik taciz davranışlarıdır (Laleoğlu ve Özmete, 2013; KEFEK, 2011). Süreç üç öge üzerinden incelenir: Fail, Mağdur ve Gözlemci.

Gözlemciler, akranlarına yapılan mobbinge karşı kişisel çıkar, korku veya sistemi haklılaştırma saikiyle sessiz kalabilirler (Proudfoot ve Kay, 2014). Fail güç dinamiklerinden beslenirken; mağdur dışlanma korkusuyla sesini çıkaramaz ve hatta durumu normalleştirerek sistemi haklılaştırma eğilimine girebilir. Gözlemci (Tanık), kötü muamelenin ifşası noktasında en kritik ahlaki sorumluluğu taşır. Mağdurun direncinin kırıldığı noktada, rasyonel karar verebilen tek aktör gözlemcidir.

Sosyal medya tepkilerinin kurumsal kararları etkileyebildiği günümüzde (Küçükçivil ve Koçyiğit, 2025), gözlemci müdahalesi hayatidir. Çalışmalar, failin eylemlerini gerçekleştirirken “hayali bir seyirci kitlesini” dahi hesaba kattığını göstermektedir (Yaşar ve Cesur, 2024). Mevcut çalışmaların çoğunlukla fail ve mağdur ekseninde şekillenmesi, gözlemci rolünün gölgede kaldığını göstermektedir. Bu çalışma, mobbingin sonlanması için kritik bir kör nokta olan gözlemci etkisine odaklanmaktadır.

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Tümdengelimsel yöntemle dokümanlar incelenerek içerik analizi yapılmıştır.

İşlem

Alan yazında, kötü muamelede gözlemcinin rolüne odaklanarak, 2005–2025 yılları arasında, “kurumsal sessizlik”, “mobbing”, “kurumlarda ahlaki iklim”, “sistem haklılaştırma teorisi” ve “gözlemci etkisi” anahtar kelimeleriyle tarama yapılmıştır. Bu alanda yazılan kitaplar, makaleler, tezler ve raporlar taranmıştır. Konuyla alakalı yapılmış 25 adet çalışma ana hatlarıyla incelenmiştir (Kaynakçada yalnızca doğrudan atıf yapılan eserler listelenmiştir).

Bulgular

Bireylerin belirsizlikten kaçınma ve aidiyet ihtiyacıyla mevcut sistemin adil olduğuna inanma eğiliminde oldukları; bu inancın kısa vadede psikolojik rahatlama sağlasa da uzun vadede haksızlıklarla mücadeleyi engellediği görülmüştür. Özellikle dezavantajlı grupların, adaletsizliğe rağmen sisteme uyum sağladığı vurgulanmıştır. Bu noktada çözüm; demokratik gözlemci rolünün teşvik edilmesi ve mağdurun desteklenmesidir. Kurumsal ahlaki iklimin dönüşümünde gözlemcilerin müdahale sorumluluğu hem literatürle hem de evrensel etik değerlerle örtüşmektedir.

Tartışma

Bulgular, bireylerin psikolojik saiklerle mevcut statükoyu koruma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Sistemi Meşrulaştırma Kuramı çerçevesinde; gözlemcilerin etik dışı uygulamaları sistemin doğal parçası olarak algılamaları, ahlaki sorumluluk bilincini zayıflatmaktadır (Proudfoot ve Kay, 2014). Baskıcı örgüt iklimlerinde sessizlik, pragmatik bir hayatta kalma stratejisine dönüşmekte ve haksızlık rasyonalize edilmektedir (Durak, 2014; Pinder ve Harlos, 2001). Analizler, mobbingin sistematikleşmesini engellemek adına örgüt kültürünün adalet ve vicdan ekseninde yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır (Aksoy ve ark., 2017). Analojik olarak mobbing süreci bir sahne eserine benzetilebilir: Başrollerde fail ve mağdur yer alsa da oyunun sürmesini sağlayan asıl unsur sessiz

izleyici kitlesidir. Seyircilerin (gözlemcilerin) kolektif bir iradeyle bu kurguyu reddetmesi, perdenin fail için zorunlu olarak kapanmasını sağlayacaktır (Day, 1991; Yaşar ve Cesur, 2024).

Sonuç

Gözlemci sessizliği adaletsizliği besleyen temel dinamiktir; çözüm, bu sessizliğin ahlaki müdahale ile kırılmasındadır. Demokratik gözlemci rolünün benimsenmesi bu süreçte elzemdir. Nitel verilere dayanan bu çalışma teorik bir çerçeve sunmakla birlikte, sürecin anlaşılması için karma desenli araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Aksoy, S., Erdil, O. ve Ertürk, A. (2017). Etik iklim: Kavramsal gelişimi, bireysel ve örgütsel etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 18(2), 133–151. <https://izlik.org/JA35LM92ZZ>
- Day, J. M. (1991). The moral audience: On the narrative mediation of moral “judgment” and moral “action”. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1991, 27–42. <https://doi.org/10.1002/cd.23219915404>
- Durak, İ. (2014). *Örgütsel sessizlik*. Eğitim Yayınevi.
- Gül, H. ve Özcan, N. (2011). Mobbing ve örgütsel sessizlik arasındaki ilişkiler: Karaman İl Özel İdaresinde görgül bir çalışma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 107–134. <https://izlik.org/JA96XF48DF>
- Kaygın, E. ve Kosa, G. (Ed.). (2019). *Olumsuz boyutlarıyla örgütsel davranış*. Eğitim Yayınevi.
- Küçükcivil, B. ve Koçyiğit, M. (2025). Dijital sessizlik: Sosyal medyada kurumsal suskunluğun iletişimsel sonuçları. VII. *Istanbul International Contemporary Scientific Research Congress tam metin bildiri kitabı* içinde (ss. 359–367). İKSAD Yayınevi.
- Laleoğlu, A. ve Özmete, E. (2013). Mobbing ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(31), 9–31. <https://doi.org/10.21560/spcd.30743>
- Pinder, C. C. ve Harlos, K. P. (2001). Employee silence: Quiescence and acquiescence as responses to perceived injustice. *Research in personnel and human resources management* içinde (ss. 331–369). Emerald Group Publishing Limited.
- Proudfoot, D. ve Kay, A. C. (2014). System justification in organizational contexts: How a motivated preference for the status quo can affect organizational attitudes and behaviors. *Research in Organizational Behavior*, 34, 173–187. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2014.03.001>
- Sayan, İ. ve Bedük, A. (2013). Kurumsal imajın oluşumunda kurumsal iklimin etkisi: Gaziantep ili bankacılık sektörü üzerine bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 173–185.
- TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu. (2011). *İşyerinde psikolojik taciz (mobbing) ve çözüm önerileri komisyon raporu* (Rapor No. 6). https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/IhtisasKomisyonlari/Kefek/komisyon_rapor_no_6.pdf
- Victor, B. ve Cullen, J. B. (1988). The organizational bases of ethical work climates. *Administrative Science Quarterly*, 33(1), 101–125. <https://doi.org/10.2307/2392857>
- Yaşar, M. ve Cesur, S. (2024). Diyalojik ahlak perspektifinden ahlaki seyircilerin incelenmesi. S. Cesur ve M. Karasu (Ed.), *II. Sosyal Psikolojide Ahlak Çalışmaları Ulusal Sempozyumu (SPAUS 2) E-Kitapçık* içinde (ss. 160). İstanbul Üniversitesi. <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=spaus-2-e-kitapcik---ii.-sosyal-psikolojide-ahlak-calismalari-ulusal-sempozyumu.pdf>

